

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

SEYAHATNAMELERE GÖRE ORTAÇAĞ'DA BATI ANADOLU

MUHAMMED ALİ BUDAK

**DANIŞMAN
PROF. DR. NADİR ÖZKUYUMCU**

MANİSA - 2015

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 14/08/2015 tarih ve 21/4 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 23. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Muhammed Ali BUDAK'ın "*Seyahatnamelere Göre Ortaçağ'da Batı Anadolu*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 25/08/2015 tarihinde saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ⁹⁰... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

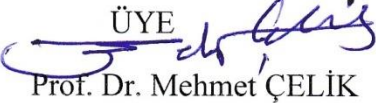
** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN

Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU

ÜYE

Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Gaye YAVUZCAN

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Seyahatnamelere Göre Ortaçağ'da Batı Anadolu” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
.../08/2015
Muhammed Ali BUDAK

ÖZET

SEYAHATNAMELERE GÖRE ORTAÇAĞ'DA BATI ANADOLU

Batı Anadolu, Antik Çağ'dan bu yana kültürel olarak oldukça zengin bir bölge olmuştur. Daha sonraları Bizans İmparatorluğu adıyla anılacak olan Doğu Roma İmparatorluğu da Batı Roma'dan ayrıldıktan sonra, kültürel temellerini burada bulmuş ve zaman içinde daha doğulu bir görünüm kazanmıştır. Bu bölge Ortaçağ'da büyük değişikliklere uğradıktan sonra, en nihayet asli şeklini verecek olan Müslüman Türkler tarafından yurt haline getirilmiştir.

Malazgirt Zaferi'nden sonra, Batı Anadolu'nun etnik yapısı da değişmiş, Rumlar yerlerini Türklere bırakırken, bölgenin dini yapısı da paganistik inanç sisteminden önce Hıristiyanlığa, sonra da Selçuklularla beraber Müslümanlığa geçmiştir. Bu süreç boyunca buradaki topluluklar, her üç inanç sisteminin ve kültürel yapısının izlerini burada bırakmışlardır.

Tüm tarih boyunca önemli bir yer olan Anadolu Yarımadası birçok seyyahın da uğrak yeri olmuştur. Bu seyyahların kimisi, bu araştırmanın dönemi da olan Ortaçağ'da yaşamış ve uğradıkları Batı Anadolu hakkında bilgi vermiş, kimileri de daha sonraki dönemlerde buraya gelmiş ve bölgeyi anlatırken Batı Anadolu'nun geçmişini anlatmışlardır. Bu çalışmada, eserlerinde Batı Anadolu'nun Ortaçağ dönemini yazan seyyahların seyahatnameleri incelenmiş, doğulu ve batılı seyyahların bu bölge hakkında kaydettikleri bilgiler güncel bilgilerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Ortaçağ, Gezgin, Seyahatname, Seyyah.

ABSTRACT

WESTERN ANATOLIA IN THE MEDIEVAL PERIOD ACCORDING TO ITINERARIES

Western Anatolia has been an immensely cultural region since the Ancient Times. Eastern Roman Empire which is called Byzantine Empire afterwards, has been found its cultural basis after fall of the Western Roman Empire and within time became more oriental. In Medieval Period after experienced great changes, this territory became homeland for Muslim Turks who gave this place its final shape.

After the Battle of Manzikert, Western Anatolian's ethnicity changed. Greeks left their presence to Muslim Turks; also during the Medieval Time, the territory's belief system changed from paganistic beliefs to Christendom and later on, to the Islam. During this period, peoples of this territory has left the cultural traces of each three belief systems to the Western Anatolia.

Along the whole history, the Anatolian Peninsula been a very important place and a target for many traveller. Some of this travellers have lived at the Medieval Period which is this research's object and recorded information about the Western Anatolia where they come to stop by and some of them have visited this place more after and while representing the territory, they gave information about it's past. In this research, travelogues of travelers' who provide knowledge about Medieval Period of Western Anatolia has been crosschecked with up-to-date information.

Keywords: Western Anatolia, Medieval, Traveler, Itinerary, Itinerant.

ÖNSÖZ

Batı Anadolu, tarih boyunca birçok açıdan önemli bir merkez olmuştur. Tarih öncesi dönemde, içinde meşhur Truva'nın da bulunduğu şehir devletlerinin oluşturduğu Assuva Konfederasyonu; Büyük İskender'in ölümünü müteakip burada hüküm süren Lysimakhos Krallığı ve onun ardılı olan Bergama Krallığı oldukça dikkate değer politik oluşumlardır. Ayrıca Germiyanogulları'ndan II. Yakub Bey'in beylik topraklarını Osmanlılara miras bırakması gibi bir devleti miras bırakma olayı, ilk defa bu topraklarda gerçekleşmiş, Bergama Kralı III. Attalus, Bergama Krallığı'nı Roma İmparatorluğu'na miras bırakmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra, tıpkı Büyük İskender'in doğu ile batı kültüründen bir sentez yaratma hedefinin sonucuna benzer şekilde, gittikçe doğululaşan bir görünüm kazanan Bizans İmparatorluğu, kendini asli kültüründen koparmamak için buradaki Grek kültürünü benimsemiş ve her iki kültürden birçok özellik almıştır.

Batı Anadolu, kültürel açıdan da gayet zengin bir bölge olma özelliğine sahiptir. Zira dönem dönem Greklerin, dönem dönem çeşitli doğulu devletlerin eline geçmiş; farklı din mensuplarına ev sahipliği yapmıştır. Biri paganistik dönem tapınağı olmak üzere, iki adet dünya harikası bu topraklarda inşa edilmiştir. Bizans İmparatorluğu'yla beraber tek tanrılı dine geçilmiş, Hıristiyanlık için önemli hac merkezlerinden biri olmuş, İznik ve Efes Konsilleri'nde Hıristiyanlıkla alakalı önemli kararlar alınmış, ilk Yedi Kilise burada kurulmuştur. Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan Birinci Dönem Anadolu Beylikleri'nden olan Çaka Beyliği ile Tanrıvermişoğulları Beyliği sayesinde bölge ilk defa esaslı şekilde Müslümanların eline geçmiş, ancak XIV. yüzyılla birlikte kesin bir şekilde Müslüman Türklerin yönetimine girmiştir.

Bu araştırmanın diğer bir kısmını oluşturan seyyahlar ise insanlığın en temel dürtülerinden biri olan merak duygusuna yenik düşerek yollara çıkmış, gezdikleri yerler hakkında çok önemli bilgiler vermişlerdir. Yalnız tarihin en temel ilkelerinden biri olan kaynakların değerlendirilmesi meselesine istinaden, başta kronikler olmak üzere, diğer yazılı eserlerin büyük bir kısmının sahip olduğu tarafsız olmama sorunu, bu konuda da mevcuttur. Zira seyyahlar da gittikleri, gördükleri ve duydukları yerleri, içinde yetiştikleri toplumdan aldıkları değer yargılarına göre anlatmış veya olayları bilinçli olarak bu yönde yorumlamışlardır.

Bu çalışmada, Ortaçağ'da Anadolu'nun batısını ziyaret eden seyyahlar ile buraya daha sonra gelip, yörenin ortaçağıyla ilgili bilgi veren seyyahların aktardıkları toplanmaya ve bunların ne derece doğru veya tarafsız olup olmadıkları, mevcut araştırmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Giriş bölümünde, çalışmada kullanılan başlıca seyahatnameler ve onların müellifleri hakkında bilgi verilmiş; hangi dönemde yaşadıkları ve yaptıkları seyahatler kısaca anlatılmıştır.

Birinci bölümde, günümüzdeki Ege Bölgesi'nin tamamı, Marmara Bölgesi'nin güneyi ve Akdeniz Bölgesi'nin batısından müteşekkil olduğu kabul edilen Batı Anadolu'nun Ortaçağ'daki politik süreci anlatılmış, fakat seyyahların bu konuda yeteri kadar bilgi vermemesi nedeniyle mevzu başka kaynaklardan edinilen bilgilerle tamamlanmıştır.

İkinci bölümde, Batı Anadolu olarak belirlenen alanda bulunan günümüzdeki il ve ilçe sınırları temel alınarak seyyahların yolculukları sırasında buldukları şehirler alfabetik olarak ele alınmış, seyyahların buldukları şehirlerin geçmişi, o dönemki hali ve fiziki görünümü, müelliflerin verdiği bilgiler çerçevesinde ortaya konmuştur. Özellikle fiziki görünüm konusunda en fazla ve ayrıntılı bilginin Evliya Çelebi tarafından verildiği dikkatlerden kaçmamıştır.

Beni böyle bir araştırma konusuna yönlendiren ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, değerli danışmanın Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya sonsuz teşekkür ederim.

Tezin yazım sürecinde, yazdıklarımı okuyup değerlendiren ve bana araştırmamda önemli yardımlarda bulunan değerli arkadaşlarım Gürkan KOCAMAZ, Muhittin ÇEKEN ve Mehmet SOYSAL'a, tüm bu süreçte yanımda oldukları için minnettarım.

Muhammed Ali BUDAK

Manisa 2015

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	iii
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiv
RESİMLER VE HARİTALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ: KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ORTAÇAĞ BOYUNCA BATI ANADOLU’NUN SİYASİ TARİHİ.....	12
1. Roma ve Bizans İmparatorluğu Dönemi.....	12
2. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi	16
3. Anadolu Beylikleri Dönemi	20
3.1. Germiyanogulları Beyliği.....	22
3.2. Hamidoğulları Beyliği	25
3.3. Menteseogulları Beyliği.....	27
3.4. Aydınoğulları Beyliği.....	30
3.5. Saruhanogulları Beyliği.....	34
3.6. Karesioğulları Beyliği.....	35
3.7. Osmanogulları Beyliği.....	38
4. Osmanlı Devleti Dönemi	40
5. Ankara Savaşı’ndan Sonra Batı Anadolu’daki Durum.....	42
İKİNCİ BÖLÜM: ORTAÇAĞ’DA SEYAHATNAMELERDE GEÇEN BATI ANADOLU ŞEHİRLERİ	48
1. Afyonkarahisar	48
1.1. Karahisar.....	48
1.2. Afyonkarahisar Şehri	52
1.3. Yapılar	54
1.3.1. Ulu Cami	54
1.3.2. Gedik Ahmed Paşa Külliyesi.....	54
1.3.3. Mevlevihane	55
1.3.4. Hamamlar, Çeşmeler ve Türbeler	56
1.4. Afyonkarahisar’ın İlçeleri	58
1.4.1. Şuhut.....	58
2. Aydın.....	59
2.1. Aydın İsmi ve Şehrin Geçmişi	59
2.2. Yapılar	61
2.2.1. Kale	61
2.2.2. Hamamlar	62
2.2.3. Türbeler.....	63

2.3. Aydın'ın İlçeleri	64
2.3.1. Balat (Didim)	64
3. Balıkesir.....	66
3.1. Balıkesir'in Ortaçağ'daki Durumu ve Tarihi.....	66
4. Burdur	69
4.1. Burdur'un İlçeleri.....	69
4.1.1. Gölhisar	69
5. Çanakkale.....	71
5.1. Truva Antik Kenti	71
5.2. Çanakkale Boğazı	72
6. Denizli	76
6.1. Denizli İsmi ve Şehrin Geçmişi.....	76
6.2. Ortaçağ'da Denizli.....	77
6.3. Denizli ve Şehrin Sosyo-Ekonomik Durumu.....	79
6.4. Yapılar	84
6.4.1. Camiler	84
6.4.2. Hamam ve Türbeler	85
6.4.3. Kale	86
6.5. Denizli'nin İlçeleri	87
6.5.1. Tavas.....	87
7. Isparta.....	89
7.1. Isparta'nın Geçmişi ve Ortaçağ'daki Durumu	89
7.2. Isparta'nın İlçeleri.....	91
7.2.1. Eğridir	91
8. İzmir.....	93
8.1. İzmir İsmi ve Şehrin Geçmişi	93
8.2. Ortaçağ'da İzmir	95
8.3. Yapılar	102
8.3.1. Kadifekale	102
8.3.2. Liman Kalesi	105
8.3.3. Camiler	108
8.3.4. Türbeler.....	109
8.3.5. Geçit Kalesi (Karşıyaka).....	110
8.3.6. Halkalıpınar (Halkapınar, Konak).....	111
8.4. İzmir'in İlçeleri	112
8.4.1. Birgi (Ödemiş)	112
8.4.1.1. Yapılar	118
8.4.1.1.1. Kale	118
8.4.1.1.2. Ulu Cami	118
8.4.2. Selçuk.....	120
8.4.2.1. Yapılar	122
8.4.2.1.1. Kale	122
8.4.2.1.2. Harap Bodurine Şehri.....	124
8.4.2.1.3. İsa Bey Cami	126

8.4.3. Bergama	129
8.4.3.1. Ortaçağ'da Bergama.....	130
8.4.4. Nif (Kemalpaşa).....	132
8.4.5. Urla	133
8.4.6. Tire.....	135
8.4.6.1. Yapılar	136
8.4.6.1.1. Ulu Cami	136
8.4.6.1.2. Karakadı Mecdettin Külliyesi	137
8.4.6.1.3. Yeşil İmaret Cami.....	138
8.4.6.1.4. Ferišteoğlu Medresesi ve Türbesi	139
9. Kütahya	139
9.1. Kütahya'nın Geçmişi ve Ortaçağ'daki Durumu	139
9.2. Yapılar	143
9.2.1. Kale	143
9.2.2. Saray	146
9.2.3. Hisar Cami	146
9.2.4. Balıklı Cami	147
9.2.5. Türbe/Mescid	147
9.2.6. Saray Cami.....	148
9.2.7. Ulu Cami	149
9.2.8. Türbe/Mevlevihane	150
9.2.9. Germiyanoğlu Medresesi.....	151
9.3. Kütahya'nın İlçeleri	151
9.3.1. Kütahya Yoncalı İlçesi.....	151
9.3.2. Tavşanlı Kalesi.....	152
9.3.3. Gediz (Eskigediz)	152
9.3.4. Simav	155
9.3.4.1. Yapılar	156
9.3.4.1.1. Ulu Cami	156
9.3.4.1.2. Hamamlar	156
9.3.4.1.3. Ilıcalar.....	157
10. Manisa	159
10.1. Manisa İsmi ve Şehrin Geçmişi	159
10.2. Ortaçağ'da Manisa	160
10.3. Yapılar	166
10.3.1. Kale	166
10.3.2. İshak Çelebi Külliyesi	167
10.3.3. Çeşnigir Cami	168
10.3.4. Ali Bey Cami ve İmaretleri	169
10.3.5. Sinan Bey Medresesi	170
10.3.6. Mevlevihane	170
10.3.7. Türbeler.....	171
10.4. Manisa'nın İlçeleri.....	172
10.4.1. Demirci	172

10.4.1.1 Yapılar	175
10.4.2. Alaşehir	176
10.4.2.1. Yapılar	177
10.4.3. Sardes	179
10.4.4. Manisa Kaleleri	180
10.4.4.1. Gördes Kalesi	180
10.4.4.2. Şahin Kayası Kalesi	180
11. Muğla	181
11.1 Muğla İsmi ve Şehrin Ortaçağ'daki Durumu	181
11.2. Yapılar	184
11.2.1. Kale	184
11.2.3. Camiler	185
11.2.4. Hamamlar	185
11.2.5. Şeyh Seyyid Kemaleddin Türbesi	186
11.3. Muğla'nın İlçeleri	186
11.3.1. Milas	186
11.3.1.1 Yapılar	188
11.3.1.1.1. Camiler	188
11.3.1.1.2. Hamamlar	191
11.3.1.1.3. Harabeler	191
11.3.1.1.4. Peçin Kalesi	192
11.3.2. Şeyh Şüşteri	193
11.3.3. Ula	194
11.3.4. Eskihisar (Yatağan)	195
11.3.5. Bodrum	196
11.3.5.1. Bodrum Kalesi	197
11.3.6. Velanova Köyü	200
SONUÇ	201
KAYNAKÇA	203

KISALTMALAR

c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
d.	:	Doğum
dn.	:	Dipnot
ed.	:	Editör
h.	:	Hüküm Süresi
haz.	:	Hazırlayan
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
ö.	:	Ölüm
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar Arası
St.	:	Saint (Aziz/Azize)
TDVİA:	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TOKİ :	:	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı

RESİMLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Harita-1: Seyyahların Batı Anadolu'daki seyahat güzergahları. (Kaynak: İbn Battuta için kaynak: Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *Tuhfetü'n-Nuzzar fî Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, (2. Baskı), C. 1., s. 401; Bertrandon de La Broquière için kaynak: La Broquière, Bertrandon De, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, (ed. Ch. Schefer), (çev.: İlhan Arda), (haz.: Muhittin Salih Eren), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.25; Jean Thévenot için kaynak: Thévenot, Jean, *Thévenot Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos), (çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 273; Evliya Çelebi'nin İzmir ve çevresinde takip ettiği güzergah hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şahin, İbrahim, "Evliya Çelebi'nin Günümüz İzmir İl Sınırları İçinde Kullandığı Güzergah ve Seyahatname'de Buna Dair Sorunlar", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 91-135.)

Harita-2: Malazgirt Savaşı'ndan önce ve sonra Bizans İmparatorluğu. (Kaynak: McEvedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev. Ayşen Anadol), Promat Basım Yayın A.Ş., İstanbul 2004, ss. 59, 61.)

Harita-3: Bizans imparatorlukları ve Anadolu Selçuklu Devleti. (Kaynak: McEvedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev. Ayşen Anadol), Promat Basım Yayın A.Ş., İstanbul 2004, s. 69.)

Harita-4: 1311 yılında, Moğol egemenliği altındaki Anadolu Beylikleri. (Kaynak: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. 1, (7. Baskı), s. 657.)

Harita-5: Aydın Şehri'nin gelişim evreleri. (Kaynak: Uğur, Abdullah, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, 1(2), s. 48.)

Harita-6: Çanakkale Boğazı kaleleri. (Kaynak: Dağgülü, İbrahim Başak, "15 - 18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar Ve Bataryaları", *YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 32.)

Harita-7: Manisa Şehri'nin gelişim evreleri. (Kaynak: Çelik, İsa, "Manisa Kentinde Tarihi Turizm", *Yeni Fikir*, Yıl: 5, Cilt: 2, Sayı: 13 / Temmuz - Aralık - 2014, s.38'den değiştirilerek alınmıştır.)

Plan-1: XVII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl arasında, İzmir Limanı'nda meydana gelen değişim. (Kaynak: Ergeneçi, Galip, "Unutmayalım Diyel!", *Ege Mimarlık*, 1995/1, 15, s. 39'dan değiştirilerek alınmıştır.)

Resim-1: İzmir Şehri ve limanı. (Kaynak: Günay, Vehbi, "Evliya Çelebi'nin İzmir Tarihçesi", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, s. 35.)

Resim-2: Kadifekale ve Liman Kale. (Kaynak: Günay, Vehbi, "Evliya Çelebi'nin İzmir Tarihçesi", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, s. 43.)

Resim-3: Kütahya Kalesi'nin günümüzde ayakta kalan kısımları. (Kaynak: Apalı, Müge Eriten, " '...Cennet, Kütahya'nın ya altındadır, ya üstünde...' ", *Antalya Rehberler Odası Dergisi*, Yıl:4, Sayı:14, Ocak-Mart 2014, s. 12.)

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Asırlar boyunca birçok medeniyete ve imparatorluğa sahne olan Batı Anadolu'nun Ortaçağ'daki durumunun, seyyahların gözünden incelendiği bu çalışmada, öncelikle araştırmaya konu olan seyyahlar hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

Rthlet-ü İbn Battuta diye bilinen seyahatnamenin sahibi olan İbn Battuta'nın tam adı; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levati et-Tanci'dir. 25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş; 1368'de Tamesna-Merrakeş kadısı iken vefat etmiştir. Ailesi, Berberi asıllı Levate kabilesinden olup Berka'dan Tanca'ya göçenlerdendir.¹

İbn Battuta'nın seyahatnamesini Türkçeye çeviren ve aynı zamanda kitaba açıklayıcı notlar ile İbn Battuta'nın hayatını ve yolculuğunu da ekleyen A. Sait Aykut'a göre seyyah tarafından *Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibil-Emsar ve Acaibi'l-Esfar* diye adlandırılan ve literatürde *Rihle* ismiyle bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla 28 yıl süren gezilerini katip İbn Cüzeyy el-Kelbi'ye yazdırması sonucu ortaya çıkmıştır. Onun İbn Battuta'nın hatıralarını yazıya geçişi 9 Aralık 1355'de son bulmuş; böylece İbn Cüzeyy elindeki metin üzerinde çalışmaya başlamıştır. Aykut'a göre metin, kitap sonunda belirtildiği gibi İbn Cüzeyy'in elinden 1356 Şubatı'nda çıktığına göre düzeltme, müsveddeleri temize çekme ve redaksiyon işleri üç ay sürmüş olmalıdır.²

Seyahatnameden öğrenildiğine göre İbn Battuta, Mağrip sultanı Ebu Said Merini döneminde, 14 Haziran 1325'te Tanca'dan hac niyetiyle yola çıktığında henüz 22 yaşındadır. 1332 yılında dördüncü haccını müteakip Mekke'den çıkarak Hindistan'a niyetlenip Cidde limanına giden seyyah, Kızıldeniz'deki fırtınalar nedeniyle Ayzab yakınlarındaki Re'süddevair burnunda karaya çıkar ve Nil boyunca ilerleyerek Kahire'ye varır; oradan Gazze'ye giderek Beyt-i Makdis, Remle ve Akka yoluyla Lazkiye'ye ulaşır, nihayet bir Ceneviz gemisine binerek kendi söyleyişiyle "Türkiye"ye açılır. Alanya'da karaya çıkan seyyah 1332'de Anadolu'yu gezmeye

¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, (2. Baskı), C. 1, s. XXI.

² İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, C. 1, ss. XXXII-XXXIII.

başlar. Antalya, Isparta, Akşehir, Denizli, Tavas, Muğla, Milas ve Barçın'a (Peçin) uzandıktan sonra Konya-Erzurum seyahatini yapar. Barçın'dan (Peçin) sonra Konya'ya uzanması, oradan da Sivas, Erzurum, Erzincan gibi yerleri gezdikten sonra Birgi'ye gelmesi, Aykut'a göre belki de Katip İbn Cüzeyy'in kitabı düzenleyiş tarzından ileri gelen bir hatadır. Seyyah Birgi'den çıkarak Ayasuluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik güzergahını takip etmiş, daha sonra Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla Sinop'a varmıştır. İbn Battuta; Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç limanına çıkarak Anadolu'yu terk etmiştir.³

İbn Battuta'nın seyahatnamesi bu çalışmaya konu olan Batı Anadolu için her konuda oldukça önemli bir kaynaktır. Zira seyyah güzergahı üzerindeki yerleşimler ve buradaki halk ile ilgili önemli bilgiler vermekle kalmamış; devlet adamları, beyler ve ilim adamları gibi dönemin önde gelen kişileriyle bizzat görüşmüş ve bunları kaydetmiştir. Bu durum, İbn Battuta'nın seyahatnamesinin önemini oldukça arttırmaktadır.

Mesalikü'l-ebzar fi memaliki'l-emsar'ın müellifi olan ve 11 Haziran 1301 Dımaşk'ta doğan el-Ömeri muhtemelen Kirman kökenli Beni Fazlullah ailesinden gelmesi dolayısıyla İbn Fazlullah olarak bilinir; el-Ömeri nisbesi soy kütüğünün Halife Ömer b. Hattab'a dayanması sebebiyledir. Beni Fazlullah mensupları, yaklaşık 100 yıl devletin yazışmalarının yürütüldüğü Divan-ı İnşa'da sır katipliği görevinde bulunmuşlardır; onun babası da sultanın özel katibiydi.⁴

Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı sırasında (1309-1341) önemli görevlerde bulunan İbn Fazlullah iyi bir fıkıh alimi ve edebiyatçı olmasının yanında iyi bir tarihçi idi. Cengiz Han döneminden yaşadığı zamana kadar Moğollar'ın tarihini iyi biliyordu. Onun, Memlük Devleti'nin dış siyaseti bakımından bölge için tehlike oluşturan bu gücü iyi tanması ve Moğol devlet sisteminin Memlükler üzerindeki etkilerini görmesi hem memuriyeti sırasında hem de daha sonra eserlerini kaleme alırken kendisine çok faydalı olmuştur. Kahire'de resmi yazışmaların yürütüldüğü Divan-ı İnşa'nın başkanlığını yapan İbn Fazlullah'ın kazandığı başarılarla rağmen sert mizacı dolayısıyla kısa sürede sultanla arası açılmış ve görevinden azledilmiş; ayrıca katiplerden birinin imza taklit ettiğini sultana bildirmesi üzerine hapse atılmış ve eli kesilmiştir. Daha sonra 1340 yılında

³ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, C. 1, ss. XXIV, XXVII-XXVIII.

⁴ el-Alevi, Abdülaziz, "İbn Fazlullah el-Ömeri" *TDVİA*, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, C. 19, s. 483.

Dımaşk'taki divana tayin edildiyse de bu görevinde sadece iki yıl kalabilmiştir. Şikayetler dolayısıyla sultan onu yine azletmiş ve cezalandırmak için Kahire'ye getirilmesini istemiştir. Ancak kendisi gibi sır katibi olan kardeşi Alaeddin Ali'nin ricası üzerine Dımaşk'ta kalmasına izin verilmiştir. Bu hadiseden sonra inzivaya çekilmiş ve İslam coğrafyasıyla ilgili meşhur eseri *Mesalikü'l-ebzar* ile diğer kitaplarını kaleme almıştır. 1349 yılında hacca gitmek amacıyla yola çıkmış; fakat Kudüs civarında eşinin vefat etmesi üzerine Dımaşk'a geri dönmüş ve 28 Şubat 1349'da arefe günü yakalandığı vebadan ölmüştür.⁵

el-Ömeri'nin kendi tabiriyle Rum diyarından Sabar Hasr kasabasından Şeyh Haydar Uryan ve Cenevizli Balaban'dan naklederek⁶ oluşturduğu *Mesalikü'l-ebzar fi memaliki'l-emzar*, müellifin en önemli çalışması olup ağırlıklı olarak tarih ve coğrafyadan bahseden ansiklopedik bir eserdir. Daha sonra gelen müelliflere asırlar boyu kaynaklık etmiştir. İki ana kısma ayrılan yirmi yedi bölümlük eserin birinci bölümünde karalarla denizlere (fiziki coğrafya), ikinci bölümünde milletlere ve tarihlerine (beşeri coğrafya) yer verilmiştir. Diğer Memlük dönemi kaynaklarında rastlanmayan özgeçmişleri sebebiyle de büyük değer taşıyan eser, çeşitli kütüphanelerde bulunan yazmalarından bir bütün oluşturularak Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiştir.⁷

Hayatı hakkında bilinenler oldukça sınırlı olan *Simon de Saint Quentin*, Papa IV. Innocent tarafından doğuya gönderilen bir grup keşişin arasında yer alan Fransız asıllı Dominikan keşişiydi. Moğolların yaptıkları kıyıma son vermeleri ve Hıristiyanlığı kabul etmelerini telkin eden Papalık mektubunu Moğol hakanına ulaştırmakla görevli heyetin içinde yer alan Saint Qunetin, uzun süre kaldığı Anadolu'daki gözlemlerini eserinde toplamıştır. Keşişin günümüzdeki eseri, müellifin Moğollara gitmesinden sonraki yüzyıllar içinde, pek çok yazarın Saint Quentin'in yazdıklarından yaptığı alıntılardan meydana gelmiştir.⁸

⁵ el-Alevi "İbn Fazlullah el-Ömeri", C. 19, s. 483.

⁶ el-Ömeri, Şihabeddin, *Mesalikü'l-ebzar fi Memalikü'l-emzar*; çev. Yaşar Yücel "Mesalikü'l-Ebzar'a Göre Anadolu Beylikleri", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, 2. Baskı, ss. 183-184. Müellifin Sabar Hasr dediği yer aslen Sivrihisar, Cenevizli Balaban'ın gerçek adı da Domenichino Doria'dır. (Bkz. Çavuşdere, Serdar, Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13. - 14. Yüzyıllar), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28 Sayı: 46, s. 293.)

⁷ el-Alevi "İbn Fazlullah el-Ömeri", C. 19, s. 483.

⁸ Ayönü, Yusuf, "Yeni Yayınlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 2, Aralık/December 2006, s. 253.

Simon de Saint Quentin eserinin başında, Cengizhan'ın ortaya çıkışı, Han ilan edilmesi ve koyduğu yasalardan kısaca söz ettikten sonra Tatarlar diye bahsettiği Moğolların nasıl göründüklerinin, mizaçlarını, giyim-kuşamlarını anlatır. Moğol ordusunun askeri hareketleri üzerinde de duran müellif, Moğolların bir bölgeyi nasıl işgal ettikleri, kaleleri nasıl ele geçirdikleri, esirlere nasıl davrandıkları hakkında ayrıntılı bilgiler verir. 1245'te Anadolu'ya gelen seyyah, yolculuğu sırasında Antakya, Adıyaman, Malatya ve Sivas olmak üzere Anadolu'nun doğusunda bir süre bulunur. Buraya gelmeden birkaç yıl önce meydana gelen Babai Ayaklanması, Köseadağ Bozgunu ve Moğolların Anadolu'da yaptıkları tahribatla ilgili olarak bilgiler de verir. 1240'taki Baba İlyas İsyanı'nı, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin genel durumunu anlatan seyyah, son olara 1243 Köseadağ Bozgunu'nu ve sonrasında yaşananları anlatması, eserini XIII. yüzyıl Anadolu'su ve Selçuklu tarihi açısından en önemli kaynaklardan biri haline getirmektedir.⁹

Moğollara giden bir keşiş heyetinin içinde bulunan Simon de Saint Quentin, ağırlıklı olarak Moğollarla alakalı bilgiler vermekte ve onlarla ilgili olduğu oranda Türklerden bahsetmektedir. Kaydettiği bilgiler de genellikle siyasi olduğu için, bu çalışmada devletlerarası ilişkiler konularında daha çok kullanılmıştır.

Johannes Schiltberger, 1381'de Münih'le Freising arasında Lohof yakınında Hollers Köyü'nde doğmuştur. Henüz 16 yaşında iken, Macaristan Kralı Sigismund'un hizmetinde 1396'daki Niğbolu Muharebesi'ne katılmış ve yeniçeriler tarafından esir edilmiştir. Diğer iki esirle beraber bağlanmış halde Bayezid'in önüne getirilen Schiltberger, muhtemelen çocuk denecek kadar küçük olması sayesinde dikkat çekmiş ve öldürülmemesine karar verilmiştir. Daha sonra başka birçok tutsakla birlikte Gelibolu üzerinden Bursa'ya sevk edilmiş, Mısır'da Sultan Berkuk'a hediye olarak gönderilecek esirler arasına alınmasına rağmen, ayağındaki yaralar sebebiyle Yıldırım Bayezid'in yanında kalmıştır. 1402'de Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un tutsakları arasına katılmış, Timur'dan sonra da önce onun dördüncü oğlu Şahruh'un, sonra da Miran Şah'ın mülkiyetine geçmiştir. 1408'de Miran Şah'ın Karakoyunlular'dan Kara Yusuf ile yaptığı savaşta şehit olması üzerine, bu sefer de Miran Şah'ın ikinci oğlu olan Ebubekir'in kölesi olmuş, onunla birlikte Sibiryaya kadar gitmiştir. 30 yıldan fazla bir zaman sonra vatanına dönebilmiş ve döndüğünde çok gezmiş, çok görmüş, Türkçe, Farsça, Ermenice ve Yunancayı öğrenmiş olması

⁹ Ayönü, Yusuf, "Yeni Yayınlar", ss. 253-254.

sayesinde hemen Dük III. Albrecht'in hizmetine girmiş ve hayatının geri kalanını onun yanında geçirmiştir. Schiteberger'in eserini Türkçeye çeviren ve kitaba açıklayıcı yazılar yazan Turgut Akpınar'a göre seyyahın büyük ihtimalle esaret hayatını sonradan kaleme almış olması nedeniyle, yazdıkları her zaman isabetli değildir.¹⁰

Bir esir olan Schiltberger büyük oranda siyasi ilişkilerden bahsetmiş, fakat gördüğü veya duyduğu yerler hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmemiştir.

Bir İspanyol asilzadesi olan *Ruy Gonzales de Clavijo*, Kastilya Kralı III. Henry'nin Timur'a gönderdiği elçi heyeti içerisinde bulunmuştur. Semerkant'taki Kastilya kralını temsil etmek için seçilen bu heyette, Clavijo'dan başka Gomez de Salazar ve Fray Alonzo Paez de Santa Maria isminde bir ilahiyat ustası vardı. Bu heyet 22 Mayıs 1403'te Seville limanından yola çıkmıştır. Kadis'ten İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında her gün meydana gelen olayları anlatmış, Karadeniz'deki yolculuğunun tehlikelerini açık bir biçimde aktarmış, Trabzon'dan Semerkant'a yaptığı uzun yolculuğu sırasında başına gelenleri de kaydetmiş ve en nihayetinde Timur'un sarayının ihtişamını elinden geldiğince anlatmıştır. Vatanına 24 Mart 1406'da geri dönebilmiş ve 2 Nisan 1412'de hayatını kaybetmiştir.¹¹

Timur'a gönderilen bir elçi olması hasebiyle, Ruy Gonzales de Clavijo'nun seyahatinin neredeyse tamamı denizde geçmiştir. Batı Anadolu hakkında anlattıkları da büyük ölçüde kıyıda gördüğü, duyduğu veya önceden edindiği bilgilerle sınırlıdır. Bu seyyah da yazılarını genelde siyasi ilişkiler temelinde tutmuştur.

Bertrandon de La Broquière, Fransa'da Toulouse yakınında La Broquière arazisinin sahibi olan Guyenne'li bir asilzadedir. La Broquière'lerin soy kütüğü tam olarak bilinmez. XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu soydan bazı adlara rastlanır. Bertrandon ise birdenbire 1421'de tarih sahnesine çıkmaktadır. Bu tarihte Bertandon de La Broquière, Bourgogne dükası Philippe Le Bon'nın yanında bulunmaktadır. 1423'te Philippe onu özel görevle Jean comte de Foix ve Navarre kralı III. Charles'ın yanına göndermiş, 1428'de ona Vieil – Chastel şatosu ve arazisini ömür boyu bağışlamıştır. 1432 yılında ise Philippe le Bon, Bertrandon de La Broquière'i Doğu'da bir "gizli" seyahat ile görevlendirmiştir. Bertandon de La Broquière, 1432 yılında Venedik'ten bir gemi ile Akdeniz'e açılarak Yafa'ya çıkmış, sonra Kudüs'e,

¹⁰ Schiltberger, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 199, (2. Baskı), ss. 11-12, 14.

¹¹ Clavijo, Ruy Gonzales De, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, (çev. Zeynep Ertan), Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, ss.9-10, 12.

buradan da çevredeki kutsal yerlere gitmiştir. Fakat Hıristiyanlığın kutsal yerlerine ziyaret görüntüsündeki hac seyahatinin devamı, tamamen diplomatik bir mahiyet almıştır. Seyyah, önce Suriye'ye oradan da Anadolu'ya çıkar, boydan boya Ramazanoğulları, Karamanoğulları ve Osmanoğulları beyliklerinin topraklarından geçtikten sonra nihayet, henüz Bizans İmparatorluğu elinde olan İstanbul'a gelir. Burada biraz kaldıktan sonra 23 Ocak 1433'te yola çıkar. Edirne ve çevresinde hayli dolaştıktan sonra, Filibe, Belgrad, Buda ve Viyana'ya uğrayarak yurduna döner. Bundan sonra Philippe Le Bon, ona daha birçok diplomatik görevlerle daha yakın seyahatler yaptırmıştır. 1455'te dük ondan, vaktiyle yaptığı Doğu seyahatini kaleme almasını istemiştir. Bertandon 1457'de dükaya eserini takdim etmiştir. Bundan az sonra da 9 Mayıs 1459'da ölmüştür. Bertrandon de La Broquière bir ajandır. Bertrandon bir hacı gibi doğuya gitmiş, fakat gizli ajan olarak görevlendirildiğinden İslam devleti ve beyliklerinin başlıcalarını dolaşarak karayolundan geri dönmüştür. O çağda son derece güç olan bu uzun seyahatin esas gayesi, Türklerin politik durumlarını yerinde incelemek, Philippe Le Bon'un yapmayı tasarladığı bir Haçlı Seferi için zemini yoklamaktır.¹²

Bertandon de la Broquiere diğer tüm seyyahlardan farklı olarak aslen bir ajan olması hasebiyle, gittiği yerlerde oldukça dikkatli gözlemlerde bulunmuştur. Hem mevcut siyasi ilişkiler hem de güzergahındaki şehirler, buraların halkları ve nasıl bir yaşantıya sahip oldukları hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir.

Simeon, aslen Kefe'li olup XVI. yüzyılın sonlarında Polonya'nın Zamostsa (Zamosc) şehrine naklolunmuş bir aileden 1584 senesinde doğmuştur. Babası, orta.hallî bir adam olduğu halde, oğlunun öğrenimine önem vermiş, Simeon da devamlı çalışmaları ve ruhani muhitlerle olan sıkı irtibatı sayesinde orta bir tahsil elde edebilmiştir. Kendisi ruhani mesleği emeline bulunmuşsa da ancak tıbir (kilise hanendesi) mertebesine kadar çıkmıştır. 1607 senesinde Lwow'a geçen Simeon, Kudüs'e hacca gitmek üzere, 1608'de 24 yaşında olduğu halde İstanbul'a gelmiştir. Bu hac vesilesiyle muhtelif istikametlere yapılan uzun seyahat (1608-1619), ayrı aşamalardan ibaret olup, şu kısımlara bölünebilir: I. Lwow-İstanbul, II. İstanbul-Marmara ve Ege havzası, III. İstanbul-Venedik-Roma, IV. Roma-Venedik-İzmir-

¹² La Broquière, Bertrandon De, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, (ed. Ch. Schefer), (çev.: İlhan Arda), (haz.: Muhittin Salih Eren), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 11-13.

Muş, V. Muş-İstanbul, VI. İstanbul-Mısır-Kudüs, VII. Kudüs-Suriye-İstanbul, VI. İstanbul-Lwow.¹³

Aslen hac maksadıyla yola çıkan Simeon'un öne çıkan özelliği, seyahatinde verdiği bilgileri bulunduğu yerleşimlerdeki Ermenilerle sınırlı tutmuş olmasıdır. Bununla birlikte yine de gittiği yerler hakkında kısmen de olsa kültürel ve coğrafi bilgiler vermektedir.

1633'te Fransa'da doğan *Jean Thévenot*'nun amcası Melchisedech Thévenot dışında, ailesi hakkında başka bir bilgi bilinmemektedir. Ama tüm ömrünü herhangi bir yükümlülük veya ortaklık içine girmeden seyahat etmekle geçirdiğine göre, epey zengin olmalıdır. 1651'de Navarre Koleji'nden mezun olduktan sonra, hemen ertesi yıl ilk seyahatine çıkmış ve İngiltere'ye gitmiştir. Daha sonra Hollanda, Almanya ve İtalya'ya uğramıştır. İtalya'da oryantalist Herbelot'un telkiniyle Doğu'ya gitmeye karar vermiştir. 2 Aralık 1655'te dokuz ay boyunca kalacağı İstanbul'a varmıştır. Eserinin burada kaldığı süreyi anlattığı kısmında Türkler ve İstanbul hakkında bilgi vermiştir. 30 Ağustos 1656'da Mısır'a gitmek için buradan ayrılır. Ama Anadolu'da geçtiği yerler hakkında pek bilgi vermemiş, Bursa'dan İzmir'e kadar takip ettiği güzergahı vermekle yetinmiştir. 1657 başlarında Mısır'a ulaşmış, burada kaldığı iki yıl boyunca bir ara Kudüs ve civarını da ziyaret etmiştir. 1659'da İskenderiye'den yola çıkarak Tunus'a uğramış, nihayet 12 Nisan 1659'da İtalya'daki Livorno limanına girmiştir. Ekim 1663'te ikinci büyük seyahatine çıkmış ama İran ve Hindistan'ı ziyaret ettikten sonra vatanına dönerken, dönüş yolunda ölmüştür.¹⁴

Sadece yolculuk yapmak hevesinde olan Thévenot da Ruy Gonzales Clavijo gibi deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş, oradan Mısır'a gitmek için bir gemi bulacağı İzmir'e varmak için kara yolunu kullanmıştır. Yolculuğunun bu kısmını yüzeysel anlatsa da Batı Anadolu'daki önemli yerlerin ve bölgelerin tarihlerini büyük bir isabetle aktarmıştır.

Evliya Çelebi ile ilgili bilgiler çoğunlukla kendi eseri olan *Seyahatname*'den elde edilmiştir ve bu eserde de adı Evliya Çelebi olarak geçtiği için, bunun dışında bir adı olup olmadığı bilinmemektedir.¹⁵ Evliya Çelebi kimi kaynaklara göre

¹³ Andreasyan, Hrand D., "Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, (1953), ss. 269-270.

¹⁴ Thévenot, Jean, *Thévenot Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos), (çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, ss. 12, 14-17, 22, 26, 30.

¹⁵ Şavk, Ülkü Çelik, *Sorularla Evliya Çelebi*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011, s. 1.

İstanbul,¹⁶ kimi kaynaklara göre de Kütahya'da doğmuştur.¹⁷ Evliya Çelebi'nin ne zaman öldüğü ve mezarının nerede olduğu ise bilinmemektedir. Bir kısım araştırmacı onun 71 yaşlarında, 1682 yıllarına doğru İstanbul'da öldüğünü; bir kısım araştırmacı ise 1682'de Mısır'dan dönerken yolda ya da İstanbul'da öldüğünü belirtmektedir.¹⁸

Ailesinin maddi durumu iyi olduğu için pek geçim sıkıntısı çekmemiş olan Evliya, Enderun eğitiminden sonra saraya musahib (sohbetçi, sohbet arkadaşı) olarak kabul edilmiş ve daha sonra da aylık 40 akçe ile sipahiler zümresine katılmıştır. Seyahatlerinin büyük bir kısmını da resmi görevli sıfatıyla gerçekleştirmiş veya çeşitli görevler için gittiği ülkeleri seyahatinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Evliya Çelebi, 19 Ağustos 1630 gecesini, rüyasında, Yemiş İskelesindeki Ahi Çelebi Camisi'nde kalabalık bir cemaat arasında Hz. Muhammed'i görmüş, huzuruna varınca; "Şefaati ya Resulallah!" diyecekken, heyecanlı; "Seyahati ya Resulallah!" demiştir. Peygamber efendimiz de tebessüm ederek bu gence hem şefaati müjdelemiş, hem de seyahati ihsan etmiş, orada bulunan Sa'd bin Ebi Vakkas da gezdiği yerleri ve gördüklerini yazmasını tavsiye etmiştir.¹⁹

Evliya Çelebi, Batı Anadolu'daki muhtelif yerlerin geçmişini anlatırken sürekli Kaydefa Kraliçe'den bahsetmektedir. Bunun hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kaydefa melikesi, İskender ile mücadelesi sonucu Batı Anadolu sahil şeridinde Bergama'dan Milas'a kadar uzanan bölgede ve birçok küçük adada kurucu ana ve bakireliğin sembolü olarak kabul görür.²⁰ Çelebi'nin kendi anlatımına göre ise Hazret-i Muhammed'den 881 yıl önce (M.Ö. 259) gelen Aleksandira (İskender), Karadeniz boğazını açıp suyunu Akdeniz'e akıtmış, Makedonya şehrini ve Kaydane kızını Krale Kaydefa'nın şehirlerini harap etmiştir. İstanbul'un kuruluş efsaneleriyle ilişkili bu anlatılara göre; Yunaniyan'dan Makedonya ve İzmirne şehirlerinin sahibi Kaydefa, İskender-i Zülkarneyn'e itaat etmemiş ve onun baş düşmanı olmuştur. Ancak, Kaydefa tarafından yakalanarak bir süre hapsedildikten sonra kendisi ile

¹⁶ Şavk, *Sorularla*, s. 1; İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi" *TDVİA*, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, C. 11, s. 529.

¹⁷ Kahraman, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, C. 9-I, ss. 89-90; T.C. Kütahya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kütahya Tanıtım Broşürü*, Ekspres Matbaası, Kütahya 2010, s. 38.

¹⁸ Şavk, *Sorularla*, s. 15.

¹⁹ Şavk, *Sorularla*, s. 9.

²⁰ Akan, Mertcan, "Evliya Çelebi'nin İzmir'inden Dikkat Çekici Unsurlar." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. S. XI/2, Kış 2011, s. 204.

savaşmayacağına yemin ettirilerek serbest bırakılan İskender, sözüne sadık kalmakta iken Hazret-i Hızır, kendisine Karadeniz’i, Sarayburnu ile Üsküdar arasında bulunan Makedonya şehri yakınından kesip Akdeniz’e akıtması ve böylelikle Kaydefa’nın memleketlerini suya batırarak intikam alması önerisinde bulunmuştur. Evliya’nın ifadesiyle; “Cümle hükema-yı kudema-yı nüdema-yı mühendisin” ile ölçümler yapılmış, Karadeniz’in daha yüksek olduğu tespit edilerek işe başlanmış ve Hızır Nebi’nin görevlendirildiği kazı üç yılda tamamlanmıştır. Sonuçta Karadeniz yol bularak iki deniz arasındaki binlerce köy, kasaba ve Makedonya şehri de dahil olmak üzere yedi yüz büyük şehri sular altında bırakmıştır.²¹

Bu çalışmada Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinin kullanılmasının asıl amacı, Ortaçağ’dan sonra Batı Anadolu’nun nasıl bir görüntü aldığına ortaya konması içindir. Siyasi açıdan II. Murad döneminden itibaren büyük oranda Osmanlı Devleti’ne dahil olan bölgenin kültürel, sosyal ve fiziki açıdan nasıl bir görünüm aldığı, Çelebi’nin eseriyle kıyaslanarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anadolu’nun bir parçası olduğu için, Batı Anadolu’nun siyasi, kültürel ve sosyal durumuyla alakalı birçok eser de kaleme alınmıştır. Bu çalışmada özellikle siyasi tarih açısından İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Büyük Osmanlı Tarihi*,²² Nicolae Jorga’nın, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*,²³ Joseph von Hammer Purgstall’ın Mümin Çevik ve Erol Kılıç tarafından Türkçeye çevrilen *Osmanlı Devleti Tarihi*,²⁴ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nin ile *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*’nin çeşitli ciltleri kullanılmıştır.

Batı Anadolu’nun şehirleri hakkında bilgi veren en büyük kaynaklar bölgesel idareler (valilik vb.) ve çeşitli kuruluşların çıkarttığı ansiklopedi veya kitaplardır (*Anadolu’nun Kilidi Afyon*,²⁵ *Kütahya Ansiklopedisi*²⁶ vb.).

Bu çalışmada konu edinilen bölgenin siyasi, kültürel, sosyal yapısı ve fiziki görünümü için faydalanılan araştırmalar ise büyük oranda makaleler, tezler (Osman

²¹ Günay, Vehbi, “Evliya Çelebi’nin İzmir Tarihçesi”, *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, s.35.

²² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. 1, (7. Baskı).

²³ Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev.: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, C. 1.

²⁴ Hammer Purgstall, Joseph von, (Ed.: Mümin Çevik, Erol Kılıç), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Hikmet Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, 19--., C. 1.

²⁵ *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, (haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel), Afyon Valiliği, Afyon 2004.

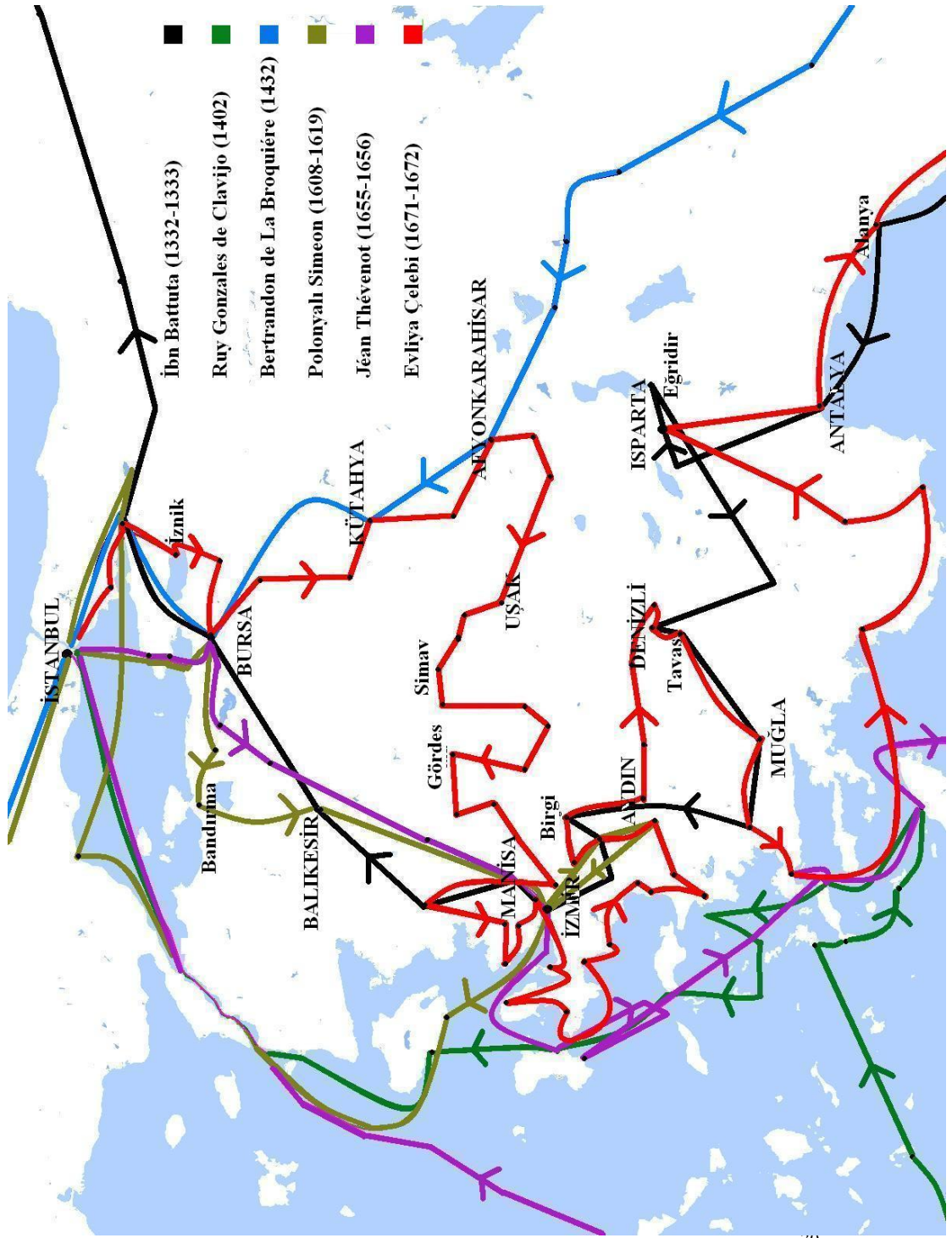
²⁶ Ölçen, Sadık, *Kütahya Ansiklopedisi*, Kütahya Belediyesi, Kütahya 1999, C. 1.

Nuri Akbulut, *Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*,²⁷
Nihal Taşçı, *Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizans'la Münasebetleri*²⁸ vb.) ve çeşitli araştırma raporlarından (Mustafa Büyükkolancı, *Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Takip Kapısı Projesi*²⁹ vb.) oluşmaktadır.

²⁷ Akbulut, Osman Nuri, “Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Muğla Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2008.

²⁸ Taşçı, Nihal, “Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizans'la Münasebetleri”, *Selçuk Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bilim Dalı, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Konya 2008.

²⁹ Büyükkolancı, Mustafa, “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Takip Kapısı Projesi”, T.C. Pamukkale Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Ocak 2013 Denizli.

Harita-1: Seyyahların Batı Anadolu'daki seyahat güzergahları.³⁰

³⁰ İbn Battuta için kaynak: İbn Battuta, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, (2. Baskı), C. 1., s. 401; Bertrandon de La Broquière için kaynak: La Broquière, Bertrandon De, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, (ed. Ch. Schefer), (çev.: İlhan Arda), (haz.: Muhittin Salih Eren), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.25; Jean Thévenot için kaynak: Thévenot, Jean, *Thévenot Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos), (çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 273; Evliya Çelebi'nin İzmir ve çevresinde takip ettiği güzergah hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şahin, İbrahim, "Evliya Çelebi'nin Günümüz İzmir İl Sınırları İçinde Kullandığı Güzergah ve Seyahatname'de Buna Dair Sorunlar", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 91-135.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ BOYUNCA BATI ANADOLU'NUN SİYASİ TARİHİ

Seyyahların eserlerinde değindikleri yegane konuların başında, gittikleri yerlerin politik durumları ve geçmişleri gelmektedir. Batı Anadolu'yu gezen ya da buradan geçen seyyahlar da bu durumu göz ardı etmemiş, burası hakkında bildikleri veya sonradan öğrendikleri her şeyi kaydetmişlerdir. Bu nedenle bölgenin politik tarihinin de, seyyahların verdikleri bilgiler referans alınarak anlatılması, seyahatnamelerde bahsedilen bu politik ilişkileri daha iyi açıklayacaktır.

1. Roma ve Bizans İmparatorluğu Dönemi

Ortaçağ'ın başlarında Batı Anadolu, Anadolu yarımadasının geri kalanı gibi, Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetindeydi. İmparator Diocletianus'un (284-305), ülke yönetimini kolaylaştırmak amacıyla, İmparatorluğu doğu ve batı olarak ikiye bölmesiyle, Nicomedia (İzmit) Doğu Roma'nın hükümet merkezi haline getirilmişti. Diocletianus'tan sonra imparator olan Constantinus (306-337), İmparatorluğu dış düşmanlara karşı daha kolay savunmak ve idare etmek amacıyla Roma'dan başka bir başkent aramaya başlamıştır. Bu arayışa, doğu ve batı sınırlarının ortasında, Avrupa ile Asya'yı ayıran boğaz kenarındaki elverişli limanı, Byzantion şehrinin yeni başkent olması kararıyla son verilmiştir. Roma'dan senatörler ve yüksek memurlar getirilerek önce hükümet merkezi oluşturulmuş, bunun ardından 324'te başlanan inşaat çalışmalarısıyla, muhteşem bir saray ve senato binasına ek olarak kara tarafından gelecek düşman hücumlarına karşı Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan bir surla birlikte, birçok başka yapı da meydana getirilmiş ve 11 Mayıs 330'da Byzantion yeni başkent olarak ilan edilmiştir. İsmi de yapıcısına ithafen Konstantinopolis (İstanbul) olarak değiştirilmiştir. Buradaki putperest tapınakları yıkılmış, yerine kiliseler yapılmıştır; çünkü Roma bir putperest başkenti, Konstantinopolis bir Hıristiyan başkenti olacaktır. Zira İmparator Konstantin, Hıristiyanlığa izin vermekle kalmamış kendisi de bir Hıristiyan olarak ölmüştür. Ama henüz ortada Batı'dakinden ayrı, müstakil bir Bizans İmparatorluğu yoktur. Bizans'ın gerçek anlamda bir İmparatorluk olarak ortaya çıkması, eski *Imperium Romanum*'un hem doğusu hem de batısında hüküm süren son İmparator olan

Theodosios'un ölümüyle, ancak 395 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra İmparatorluk, Theodosios'un iki oğlu arasında bir daha hiç birleşmemek üzere ikiye bölünmüştür.³¹

Bizans İmparatorluğu'nun - Balkan yarımadası ve Afrika ülkesi ile beraber - hakimiyetinde olan Asya ülkesi içerde, isyanlarla yönetime geçen hükümdarlara ve çok kanlı bastırılan dini ayaklanmalara; dışarıda ise önce Sasaniler'in sonra Müslüman Arap ve Türkler'in işgallerine tanık olmuştur. Bu saldırıların en çok korku verenleri arasında kuşkusuz, İslam'dan aldıkları güçle artık birleşmiş olan Müslüman Araplar'ın akınları ilk sırada gelmekteydi. Zira onlar 632'de Suriye ve Filistin'i aldılar. 674-678 arasında birçok kez Konstantinopolis'i fethetmeye çalıştılsa da başarısız oldular. Bunu sağlayan en önemli neden muhtemelen Araplar arasındaki hilafet kavgalarıdır.³²

Bu dönemde İmparatorluk *thema* adı verilen askeri idare bölgelerine ayrılmıştır. Her bir *thema*'nın başına getirilen *strategos*'lar kendi bölgelerindeki tüm askeri ve iktisadi gücü yönetme hakkına sahip oldular. Bu şekilde Bizans, Emevi ordularına karşı koyabilme imkanını bulmuştur. Zira 710'larda Müslüman Arapların ileri hareketlerinin artması üzerine, yine böyle bir *thema* olan Anatolikon teması strategosu, Pergamon'a (Bergama) kadar gelen bu Arapları başarılı bir şekilde püskürttükten sonra, Konstantinopolis'e gidip III. Leon (717-741) adıyla İmparator olmuştur.³³

867'de I. Basileos'un (867-886) imparatorluğuyla başlayan; hem doğudan hem de diğer taraflardan saldıran düşmanlara karşı başarılı hareketlerin yapıldığı İmparatorluğun son parlak dönemi II. Basileios'un (d. 958) 1025'te ölmesiyle son bulmuştur. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu Balkanları, Kuzey Suriye'yi, Anadolu'yu, Ermenistan'ı, Kıbrıs'ı, Girit'i, ve Güney İtalya'yı hakimiyeti altına almıştı.³⁴ Bundan sonraki dönemlerde, Bizans İmparatorluğu'na hükmeden ve kısa süreli saltanatlar yaşayan imparatorlardan biri olan IV. Romanos Diogenes (1068-1071) tahta çıktığında, 1055'te İran'ı ele geçiren Selçuklular, artık Anadolu'yu tehdit etmeye başlamışlardı. Romanos Diogenes, imparatorluğun bütün kuvvetini doğuda

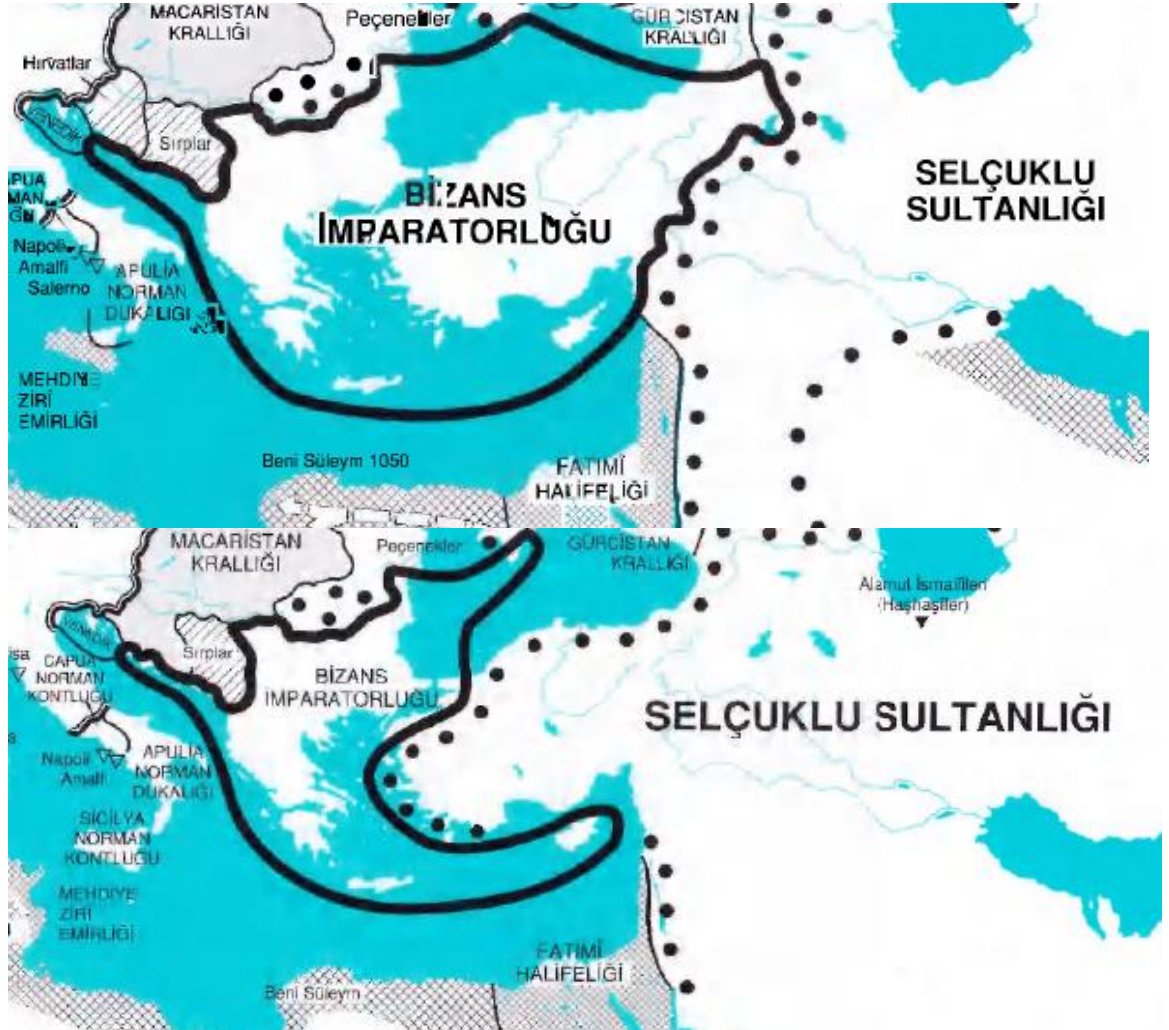
³¹ Demirkent, Işın, "Bizans", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 6, ss. 231-232; Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997, ss. 13-40; *Meydan Larousse*, "Bizans İmparatorluğu", Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1992, C. 3, s. 243; "Bizans İmparatorluğu", *Temel Britannica*, Ana Yayıncılık A. Ş. İstanbul 1992, C. 3, s. 250.

³² *Meydan Larousse*, C. 3, ss. 243-244; *Temel Britannica*, C. 3, s. 251

³³ *Meydan Larousse*, C. 3, s. 244.

³⁴ *Meydan Larousse*, C. 3, s. 245.

Selçuklularla yapılacak bir savaş için topladı. Fakat 26 Ağustos 1071’de Malazgirt’te Alp Arslan (1064-1072) idaresindeki Selçuklu ordusuyla yapılan muharebede yenik düştü ve esir edildi.³⁵

Harita-2: Malazgirt Savaşı’ndan önce ve sonra Bizans İmparatorluğu.³⁶

Malazgirt Muharebesi’ni müteakip, Bizans İmparatorluğu’nun bundan sonra Anadolu’yu koruyacak gücü olmadığı, Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın (ö. 1086) 1074’te Konya’yı almasıyla burayı kendine merkez yapmasına,³⁷ 1075’te³⁸ veya 1080’de³⁹ İznik’e yerleşerek hükümdarlığa başlamasına ve Birinci Dönem Anadolu Beylikleri’nin en meşhurlarından biri olan

³⁵ Demirkent, “Bizans”, s. 236; *Meydan Larousse*, C. 3, s. 245; *Temel Britannica*, C. 3, s.252.

³⁶ McEvedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev. Ayşen Anadol), Promat Basım Yayın A.Ş., İstanbul 2004, ss. 59, 61.

³⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 1.

³⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları Tic. ve San. A. Ş., İstanbul 1992, C. 8, s. 213.

³⁹ Ayönü, Yusuf, “İzmir’de Türk Hakimiyetinin Başlaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: IX, Sayı 1, s. 2.

Çaka Beyliği'nin, İzmir'de 1081 yılı civarında kurulmasına bakılarak anlaşılabilir.⁴⁰ Yani Bizans'ın Anadolu yarımadasının neredeyse tamamını kaybetmesi, sadece on yıl kadar sürmüştür.

Batı Anadolu'da bu şekilde başlayan Türk hakimiyeti, ilk başta pek uzun ömürlü olmamıştır. Zira Bizans topraklarının Türk yurdu haline gelmesi için öncelikle Bizans'ın deniz gücünü kırmak gerektiğini fark eden; bu amaçla da tarihteki ilk Türk deniz donanmasını kuran Çaka Bey (ö. 1095), Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) kışkırtmaları nedeniyle, hem kendi damadı hem de Anadolu Selçuklu Sultanı olan I. Kılıç Arslan (ö. 1107) tarafından 1095'de öldürülmüştür. Bundan sonra bu beylik toprakları bir süre daha Selçuklu yönetiminde kalmış, fakat 1097 Haziran'ında Haçlılar sayesinde İznik'i yeniden topraklarına ekleyen Bizans, aynı yıl İzmir'deki Türk hakimiyetine de son vermiştir.⁴¹

Pek beklemediği bir anda Haçlıları kapısında gören I. Aleksios, bu durumdan faydalanmayı da ihmal etmemiştir: Haçlılar Anadolu'dan geçip Kudüs'e doğru yollarına devam ederken, Batı Anadolu yeniden Bizans'ın hakimiyetine girmiştir.⁴²

Anadolu'dan bahseden ilk seyyahlardan biri olan Simon de Saint Quentin'in, daha sonra Göksu Nehri'ni geçerken boğularak öldüğünde tüm ordusu dağılacak olan Alman Haçlı ordusu kumandanı ve Kutsal Roma İmparatoru Friedrich Barbarossa'dan (1155-1190) "...orada Ilgın (Labigarme) vardı, bir zamanlar imparator olan Friedrich'in (Fridericus) 200.000'den fazla Türkü ezdiği..."⁴³ diyerek bahsettiği; Selahaddin Eyyübi (1169-1186) tarafından 1187'de geri alınan Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmak amacıyla yola çıkan III. Haçlı Seferi, Bizans'a, kelimenin tam anlamıyla, dokunmadan geçen o zamana kadarki son Haçlı ordusuydu.⁴⁴

1198'de Papa olan III. Innocentius'a göre, yeni bir Haçlı Seferi'ni yapmak papalığın bir göreviydi. Bu amaçla yaptığı çağrılarının 1199'da cevap bulmasının ardından hedefi Mısır olarak kararlaştırılan yeni bir sefer için hazırlıklara başlandı ve Venedik ile görüşmeler yapıldı. Çünkü Mısır'a gitmek için Venedik'in yardımı

⁴⁰ □ Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı. 34, İstanbul 1984, s. 55.

⁴¹ Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı", s. 56; Ayönü, Yusuf, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", s. 5.

⁴² Demirkent, "Bizans", s. 237.

⁴³ Saint Quentin, Simon de, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, (çev.: Erendiz Özbayoğlu), Antalya 2006, s. 49.

⁴⁴ Demirkent, Işın, "Haçlılar", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 1996, C. 14, s. 536.

gerekmekteydi ama Mısır'da ticari çıkarları olan Venedik bu teklife pek sıcak bakmadı. Zira Bizans'tan nefret eden Venedik hakimi Enrico Dandolo (1192-1205), Mısır yerine İstanbul üzerine yapılacak bir seferin Venedik açısından çok daha yararlı olacağını düşünüyordu. 1201'de Haçlıların reisi olarak seçilince de bu amacını gerçekleştirmek için tek ihtiyacı bir bahaneydi ki, bunu da bizzat Bizans'ın kendisi verdi:⁴⁵ Kardeşi III. Aleksios Angelos (1195-1203) tarafından saltanatına son verilen II. Isaakios'un oğlu Aleksios, yardım için batıya koştu. Haçlı donanması da, düşürülmüş hükümdarı tekrar tahta çıkartmak bahanesiyle İstanbul'a hareket etti. Bu ordu 17 Temmuz 1203'te İstanbul'da II. Isaakios ve oğlunu tahta çıkardı. Fakat İstanbul halkı ayaklanarak Latinlerle iş birliği yapan hükümdarlarını öldürünce, Haçlılar şehre saldırarak zapt ettiler (13 Nisan 1204). Yüzyıllardan beri dünyanın kültür merkezi olan İstanbul üç gün süreyle tarihte benzeri görülmeyen şekilde yağmalandı, yakılıp yıkıldı.⁴⁶

2. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi

Jorga'ya göre, IV. Haçlı Seferi'nden sonra Bizans İmparatorluğu ve Anadolu'nun durumuna bakılacak olursa; "Latinler İstanbul'u fethettikten sonra, Flandern Kontu, 1204'te İmparator olarak burada tahta çıktı. Montferrat'lı bir İtalyan, Teselya Kralı ilan edildi ve bir Venedikliye piskopos asası verildi. Bizans'ın büyük aileleri, Anadolu'da başkenti geri almak için hazırlık yapabilecekleri güvenli yerler aramaya başladılar. Trabzon bağımsızlığını ilan etti ve ünlü Komnenos hanedanına mensup, Manuel'in oğlu ve İmparator Andronikos'un torunu, yeni Trabzon İmparatoru Aleksios (1182-1222), zamanla tekrar Avrupa'ya ve Bizans'a geçme umuduyla imparator unvanını aldı. İstanbul'da imparator ilan edilen Theodor Laskaris (1174-1222), güzel ve geniş bir şehir olan İznik'i, yas yılları için geçici ikamet olarak seçti."⁴⁷ Artık Batı Anadolu'nun büyük kısmı, ilerde Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandıracak olan İznik İmparatorluğu'nun eline geçmişti.

İznik Bizans İmparatorluğu'nun çok etkili olmadığı yerler ise Selçuklular için doğal birer hedeftiler. Bunların başında da Güneybatı Anadolu'daki Antalya vardı.

⁴⁵ Demirkent, "Haçlılar", s. 538.

⁴⁶ Demirkent, "Bizans", s. 238.

⁴⁷ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 133

kuşatmasını tam olarak kaldırmamış ve şehri dışarıdan kordon altına almıştır. Bu durum zaten Latinler tarafından kötü davranılan ve eziyet edilen Rumlar için bardağı taşıran son damla olmuştur. Buradaki Latinler Gıyaseddin'e haber gönderip, şehrin alınmasında ona yardım edeceklerini bildirmişlerdir. Şehir yeniden kuşatılmış, şiddetli bir saldırı ve Rumların da yardımıyla 1206 veya 1207'de Antalya alınmıştır. Böylece çok önemli bir ticari belde ele geçirilmiş ve Venedikliler'le ilk kez ticari bir anlaşma yapılmıştır.⁵⁰

I. Gıyaseddin Keyhüsrev İznik İmparatoru Laskaris ile yaptığı Antiyoh Muharebesi'nde şehit edilince, yerine devlet adamlarının kararıyla, büyük oğlu I. İzzeddin Keykavus (ö. 1220) hükümdar ilan edilmiştir. İzzeddin'in kardeşi Alaeddin Keykubad ona isyan etse de başarısız olmuş ve Malatya'da Menşar kalesine hapsedilmiştir (1213). Bu olaydan bir yıl sonra, Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine harekete geçilmiştir. Zira Antalya'dan sonra kuzeyde, Karadeniz kıyılarındaki Kırım, Rusya ve Kıpçaklarla yapılacak ticaret için bir üsse ihtiyaç vardı. 1214'te Trabzon Rum İmparatorluğu'nun elindeki Sinop'un alınmasına ek olarak, İmparator Aleksios da her yıl vergi ve gerekirse asker vermeyi kabul etmiştir. Bu şekilde başarılı bir hükümdarlık yapan İzzeddin Keykavus genç yaşta ölünce, yerine Alaeddin Keykubad (1219-1237) 1219'da hükümdar ilan edilmiştir. On sekiz yıl boyunca yönettiği Selçuklu Devleti en görkemli zamanlarını Alaeddin Keykubad zamanlarında yaşadı. Bu dönemde Bizans'tan Antalya ve Anamur şehirleriyle, Frankların Candelore (Kalonoros) diye adlandırdıkları Alanya'yla birlikte Side, Manavgat, Antakya ve Aziz Nikolas'ın (Noel Baba) hatıralarıyla ünlü Demre'yi kapsayan sahil şeridi ele geçirilmiştir. O, Anadolu'yu her bakımdan kalkındırmaya, geliştirmeye ve tam anlamıyla bir Türk yurdu yapmaya çalışmıştır. Fakat o bunlarla meşgulken, Moğollar batıya doğru ilerlemeye devam ediyordu. Bunun Selçuklulardaki ilk emaresi de, İran'dan Anadolu'ya doğru gerçekleşen büyük bir göç dalgasıydı. Daha doğuda, Harzemşahlardan Celaleddin Mengüberti (ö. 1231), Moğollarla savaşa savaşa 1226'da Azerbaycan'a kadar çekilmişti. O, Eyyübiler ve Selçuklular ile ittifak yaparak Moğollara karşı müşterek bir cephe oluşturmayı hedefliyordu. Bunun için Abbasi halifesinden yardım bile istemişti. Ama onlar Celaleddin'in bu isteklerine pek önem vermemişlerdir. Zaten Celaleddin Harzemşah 1231'de ölünce, artık Moğolların önünde batıya doğru ilerlemek için hiçbir engel kalmadı ve ilk Moğol akıncı kuvveti

⁵⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 3-4; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 269.

de aynı yıl Sivas'ta görüldü. Karşılaşılan büyük tehlikeye rağmen iki İslam devletinin düşman olmasını doğru bulmayan Abbasi halifesinin araya girmesiyle, Selçuklular ve Eyyübiler 1236'da ateşkes ilan ettiler. Ama daha ittifak yapamadan Alaeddin Keykubad 1237'de öldü. Yerine, Sadeddin Köpek'in (ö. 1239) etkisinde kalarak yönetimde ardı ardına ölümcül hatalar yapan oğlu, II. Gıyaseddin Keyhüsrev (ö. 1246) geçti. Cülusundan altı yıl sonra, 1243'te Moğollarla Köseadağ Savaşı yapıldı, Selçuklu ordusu yenildi ve "Tatarlar, Türkleri ezip toz ettiler, Sivas toprağına kadar her yeri yıktılar, Konya sultanlık kentine kadar da ve bundan öteye atlılar (cursor) gönderdiler."⁵¹ Bundan sonra Moğollarla yapılan antlaşmayla, Selçuklu Devleti bağımsızlığını kaybetti ve Simon de Saint Quentin'in Tatarlar dediğı Moğollar'a tabi bir devlet haline geldi.⁵²

II. Gıyaseddin, Selçuklu Devleti'ni bir şekilde ayakta tutmaya çalışırken, İznik Bizans İmparatorluğu tahtında, 1221'de ölen Theodor Laskaris'in yerine geçen damadı, III. Yoannis Dukas Vatatzes (1192 - 1254) vardı. Vatatzes, hem iyi bir diplomat hem de kudretli bir askerdi. Köseadağ'dan sonra yeni bir Moğol saldırısına karşı kendine müttefik arayan Gıyaseddin'in, İstanbul'daki Latin hükümdarı II. Baudoin (1217-1273) yerine kendisi ile anlaşma yapmasını bile sağlamıştı. Hem Moğol tehlikesi hem de iç sorunlar yüzünden bu iki devletin anlaşma yapmaktan başka bir çareleri de pek muhtemel değildi. Ayrıca II. Gıyaseddin zamanı hakkında bilgi veren Saint Quentin, Sultan'a (II. Gıyaseddin) bağılı olan devletlerle, savaş zamanı sağlamaları gereken asker sayılarını verirken "Vatachius de 400 mızrakla onun hizmetinde olacaktı, sultan ne zaman ve ne kadar isterse."⁵³ demekle yetinmiştir.⁵⁴ Yalnız burada Simon de Sanit Quentin, İznik Bizans İmparatorluğu'nu Anadolu Selçuklu Devleti'ne tabi bir devlet olarak görmektedir. Göksu'ya göre hem İstanbul Latin hem de İznik Bizans İmparatorluklarıyla yapılan antlaşmalardan öğrenildiğine göre, bu iki devletin Selçuklu devletini metbu olarak gördüklerine ve haraç verdiklerine dair kayıtlar olsa da, aralarındaki ilişkiler tam anlamıyla bugün bile net olarak bilinmemektedir.⁵⁵

⁵¹ Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, s. 58.

⁵² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 4-11; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s.136.

⁵³ Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, s. 51.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 35-36; Taşçı, "Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizans'la Münasebetleri", s.85.

⁵⁵ Göksu, Erkan, "Türkiye Selçuklu Devletine Tabi Devletler ve Tabiiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlı'ya Selçuklu Sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi, (22-23 Mayıs 2014) Kastamonu 2014, s. 6 dn.16.

Ayrıca yine Simon de Saint Quentin'in hem İznik Bizans İmparatorluğu hem de diğer devletler için verdiği rakamlar (Trabzon beyinin 200 mızrak, Namrun (Lambron) beyinin 29 mızrak v.b.⁵⁶) doğru sayıyı yansıtmamaktadır. Çünkü Ortaçağ Avrupası askeri literatüründe “mızrak (lance)” terimi bir süvariyle buna bağlı savaşçılar ve hizmetkarlardan oluşan tam teçhizatlı bir birliği ifade etmektedir ki, bu da ortalama beş kişiye denk gelir. Bu şekilde devletlerin verdiği asker sayısı daha doğru bir şekilde hesaplanabilir.⁵⁷

3. Anadolu Beylikleri Dönemi

Jorga'ya göre 1243 Köseadağ bozgunuyla Selçuklu gücünün çökmesi, Anadolu'da yerleşik durumdaki Türk boylarının da yok olması anlamına gelmiyordu. Köseadağ'dan önce ve sonra da Moğol hükümdarlığı altında, Oğuz boyundan birçok Türk, şehirlerde ve kalelerde hüküm sürüyordu. Moğollar karşısında alınan yenilgiden sonra Anadolu'da Türklerin sadece “korkak” boyları Moğol baskısına boyun eğmişti; “hayatlarını hançerle kazanmaya alışık olan yiğit Türkler” dağlara sığınmış ve buralarda eski günlerine geri dönmüşlerdi: Artık Bizans'a ait hiçbir kale güvenlikte değildi, her gün imparatorlar ve sultanlar arasında çizilen sınırlar ihlal ediliyordu.⁵⁸

Batı'daysa, 1258'de İznik Bizans İmparatorluğu tahtına çocuk yaşta çıkan IV. Ioannes Laskaris'e (1250-1305) vasi olan VIII. Mikhail Palaiologos (1223-1282) 1259'da müşterek imparator sıfatıyla yönetimi ele geçirmişti. 1261'de ise İstanbul'u işgal edip hükümet merkezini İznik'ten oraya nakletmiş ve Paleiologos hanedanını kurmuştu.⁵⁹

Bizans'ın artık İznik yerine İstanbul'dan yönetilecek olması sayesinde, Anadolu Selçuklularının uç beyleri yavaş yavaş Batı Anadolu'ya doğru yayılmaya başlamıştır. Uzunçarşılı'ya göre, bu bölgede İmparator'a bağlı olan kumandanlar İstanbul'la olan bağlantılarını ismen muhafaza ediyor, başlarına buyruk hareket ediyorlardı. Bunda belki de en büyük neden, tahtı gasp eden ve imparatorluğuna

⁵⁶ Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, s. 51.

⁵⁷ Göksu, “Türkiye Selçuklu Devletine Tabi Devletler ve Tabiiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 15.

⁵⁸ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, ss. 146-147.

⁵⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 36-37; *TDVİA*, C. 6, s. 239.

hakim olmasını sağlayacak ne düzenli orduya ne de donanmaya sahip olan Mikhail Palaiologos'a duyulan nefrettir.⁶⁰

Harita-4: 1311 yılında, Moğol egemenliği altındaki Anadolu Beylikleri.⁶¹

Yine Uzunçarşılı'ya göre Selçuklu uç beyleri de bir bakıma aynı durumdaydılar. Üzerlerinde, istedikleri gibi davranmalarını engelleyen eskisi gibi güçlü bir denetim yoktu. Hatta bu beyler Moğollara boyun eğerek Selçuklu hükümetine cephe bile aldılar. Yönlerini batıya çevirdiler. Moğol baskısından kaçan ve onlar gibi batıya doğru göç eden halklar sayesinde gittikçe güçlendiler. Bizans'a yapılan saldırılar, İmparatorluğun halka yüklediği ağır vergilerin de etkisiyle, başarıyla sonlanmaya başladı. Ama tedbiri elden bırakmadılar. Moğollara senede bir vergi vermeyi kabul ederek doğu cephelerinden emin oldular. Zaten II. Gıyaseddin Mesud'un 1308'de ölmesiyle, Anadolu Selçuklu Devleti fiilen sona erdi. 1327'de, beyleri ortadan kaldırıp burada tek başına hüküm sürmek isteyen Moğolların Anadolu valisi olan Demirtaş'ın (Timurtaş, ö. 1328) Mısır'a kaçmasıyla; 1335'te Ebu Said Bahadır Han'ın (1305 - 1335) arkasında bir varis bırakmadan ölmesi

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 37.

⁶¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. 1, (7. Baskı), s. 657.

nedeniyle, Moğolların arasında çıkan taht kavgaları sayesinde eski Selçuklu uç beylerinin önünde kendi beyliklerini istedikleri gibi yönetmek için hiçbir engel kalmadı.⁶²

Bu beyler artık rahat birer nefes almışlar ve kendi beyliklerini kalkındırmak için ellerinden geleni yapmaya başlamışlardır. Aldıkları şehirleri daha bayındır bir hale getirmek için çaba sarf ettikleri gibi, ilmi ve edebi çalışmaları da korumuşlar; Anadolu'nun dışındaki devletlere akınlar da yapmışlardır. Başta Osmanlı Beyliği olmak üzere Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karesioğulları gibi deniz kenarındaki beylikler Trakya'ya ve Ege adalarına başarılı deniz seferleri yaptılar.⁶³

Bu beyliklerin kuruldukları yerlerden bahsetmek gerekirse; el-Ömeri'ye göre, Anadolu'nun Batısı'ndaki beyliklerin en büyüğü olan Germiyanogullarını diğer Türk beylikleri kuzeyden güneye bir yay gibi kuşatmıştır. Bu beyliğe komşu olan ilk kuşak üç memlekettten oluşmaktadır ki, bunların ilki Denizli'dir; bunu sırasıyla Tevaza İli⁶⁴ ve Hamidoğulları izlerdi. Buranın dışındaki kuşak da on iki memlekettir. Bunlar de yine kuzeyden güneye doğru Kastamonu memleketi, Kavla, Bursa, Balıkesir, Nif,⁶⁵ Magnisya, Marmara,⁶⁶ اكيرا (Akira - Agira),⁶⁷ Feke, Antalya, Karasar⁶⁸ ve Ermenek Memleketi'dir.⁶⁹

3.1. Germiyanogulları Beyliği

el-Ömeri'ye göre eski Türk beylerinin evlatları ve bakiyeleri olan, bu beyliklerin saygı ve hürmet ettikleri,⁷⁰ İbn Battuta'ya göre ise yol kesicilik eden ve Yezid b. Muaviye (680-683) soyundan olduğu söylenen⁷¹ Germiyanogulları Beyliği'nin adı olan Germiyan kelimesi önceleri bir aşiret ismi iken daha sonra bir aile ve beylik ismi haline gelmiştir. Anadolu sınırları içinde ilk kez Malatya civarında görülen Germiyanogulları, muhtemelen buraya Harezmi hükümdarı Celaleddin Mengüberti ile gelmişler, sonradan Selçuklu hizmetine girmişlerdir.

⁶² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 39-42.

⁶³ Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, s. 6.

⁶⁴ Günümüzde Denizli'nin Tavas ilçesi.

⁶⁵ Günümüzde İzmir'in Kemalpaşa ilçesi.

⁶⁶ Günümüzde Manisa'nın Gölçay ilçesi.

⁶⁷ el-Ömeri'nin Balıkesir ve civarını tanımlamak için kullandığı isim.

⁶⁸ el-Ömeri'nin anlatımına göre günümüzdeki Afyon Karahisar ya da Konya'nın Beyşehir ilçesindeki Karahisar olabilir.

⁶⁹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ıbsar*, ss. 190-191.

⁷⁰ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ıbsar*, s. 189.

⁷¹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

1239-1240'daki Baba İshak İsyanı'nın bastırılmasında görev alan Alishir oğlu Muzaferiddin, bu beylikten olduğu öğrenilen ilk kişidir. Selçuklu ümerasından olan Kerimüddin Alishir de muhtemelen Muzaferiddin Alishir'in oğludur. Buna rağmen, Germiyanogulları'nın ne zaman Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı sınırına yerleştirildiği kesin olarak belli değildir. Komşuları Karamanoğulları Beyliği için tehdit oluşturacak kadar güçlü olmalarına rağmen, XIV. yüzyılın karmaşalarında adlarından nadiren bahsedilmiştir. Yalnız 1276'dan önce bu beylik Kütahya ve Denizli civarında görülmektedir. Çünkü 1277'deki Cimri⁷² olayında, bu adamı yakalayan ve Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e teslim eden kişiler, Germiyanlı Alishir oğlu Hüsameddin'in askerleriydi. III. Gıyaseddin'in 1283'te katledilmesini müteakip, yerine tahta çıkartılan II. Gıyaseddin Mesud'un (ö. 1308) bu beyliğin elinden Denizli'yi almaya çalışması üzerine, burası bir süreliğine Germiyanogulları ile Selçuklular arasındaki mücadelelere sahne olmuştur.⁷³

XIII. yüzyıl sonlarında Ankara'da Selçuk emiri olarak görülen Alishir oğlu Yakub (ö. 1327 veya 1340) büyük ihtimal Kerimüddin Alishir'in oğluydu.⁷⁴ el-Ömeri onun sahip olduğu yerlere Yakub İli demiş ve her yere komşu olduğunu söylemiştir.⁷⁵

Alishir oğlu I. Yakub Bey dönemi, Germiyanogulları Beyliği'nin en güçlü olduğu ve Germiyanogulları'nın da buradaki en kuvvetli beylik olduğu dönemdir. Zira mükemmel ve eğitilmiş bir askeri güce sahip olmasından dolayı, diğer beylikler kendisinden çekinmekteydi.⁷⁶ el-Ömeri'nin söyledikleri de buna kanıt mahiyetindedir: "Germiyan memleketidir. Alishar İli'dir. Başkenti Kütahya şehridir. Şimdiki halde sahibi Alishir oğlu Germiyan'dır. O iyi bir emir, cesur bir kumandandır. Diğer Türk emirleri onu sayar ve ellerinden geldiğince yardımına koşarlar. (...)

⁷² Gıyaseddin Siyavuş. Karamanoğlu Mehmed Bey, onun Selçuklu şehzadesi olduğunu ileri sürerek Konya'da hükümdarlığını ilan ettirdi.

⁷³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, s.58; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 151; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, ss. 487-488; Üşenmez, Emek, "Eski Anadolu Türkçesi Açısından Germiyanlı (Kütahya) Şairlerin Yeri ve Kütahya'daki Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter, Ankara 2013, s. 2790.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 58; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 488.

⁷⁵ El-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 190.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 59; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 488.

Gerimyan İli'ne sahip olan zat Türk Padişahları'nın en büyüğüdür. Bunun bütün Türkler üzerinde bir hakimiyeti vardır. Türklerin geniş yerlerine nüfuzu vardır.”⁷⁷

el-Ömeri, I. Yakub Bey dönemindeki Germiyanogullarını anlatmaya devam etmiş, yüz şehir ve kaleye ek olarak, Uryan'ın söylediğine göre kırk binden fazla, Balaban'ın söylediğine göre de iki yüz binden fazla askere sahip olduğunu bildirmiştir.⁷⁸ Tabi buradaki asker sayıları, muhtemelen Germiyanogulları'na tabi olan Saruhan ve Menteşe beyliklerinin askerleriyle beraber verilmiştir.⁷⁹ Yakub Bey'den bahsederken de onun büyük hükümdarlar arasında sayılmasını sağlayan beyleri, paşaları, kadıları, katipleri, maiyeti, köleleri, hazineleri, ahırları, mutbahları⁸⁰, sarayları, padişaha mahsus ziynet ve saray eşyası, şahane giyimleri ve döşemeleri olduğundan bahsetmektedir.⁸¹

el-Ömeri, Beyliğin Bizans'la olan ilişkilerine değinmekle yetinmiş ve Yakub Bey'in İstanbul'un sahibinden her sene yüz bin İstanbul altını haraca ek olarak, başka güzel hediyeler de aldığını bildirmiştir.⁸² Buna ilaveten, Yakub Bey elinden geldiğince Bizans'ın buradaki son topraklarını da ele geçirmeye çalıştı, kendi subaşlarından olan Aydınoglu Mehmed Bey'i Beyliğin batısına sevk etti (kendisi sonraları burada kendi beyliğini kuracaktır), 1305'te Menderes kenarında, günümüz Denizli ilinin sınırları içindeki Tripolis'i ele geçirdi. Bu fethi müteakip Alaşehir'i kuşatsa da Bizans'ın çağırdığı Katalanlarla yaptığı savaşta yenilgiye uğraması, bu fethi geciktirdi.⁸³

Ölüm tarihi tam olarak belli olmayan Yakub Bey'in vefatından sonra Germiyan tahtına Çağşadan veya Çahşadan unvanlı oğlu Mehmed Bey geçti. Babası zamanında Katalanlar'a kaptırılan Kula ile Simav'ı ele geçirdi.⁸⁴

Yine belli olmayan bir tarihte ölen Mehmed Bey'den sonra Şah Çelebi de denilen Süleyman Şah, Germiyan hükümdarı oldu. Karamanoğlu Alaeddin'in Osmanlı Beyi I. Murad'ın kızını alıp damadı olması sebebiyle, iki güç arasında sıkışmaktan korkan Şah Çelebi 1378 veya 1381'de kızını I. Murad'ın oğlu Bayezid'e nikahlamak istediğini ve çeyiz olarak da Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Emet'i

⁷⁷ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 185, 192.

⁷⁸ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 192.

⁷⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 489.

⁸⁰ Mutfak.

⁸¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 193; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 489.

⁸² el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 193.

⁸³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 59.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 60; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 492.

vereceğini bildirdi. II. Murad'ın bu teklifi kabul etmesi üzerine, hükümet merkezini Kula'ya taşıdı ve 1388'de orada vefat etti. İki yıl sonra 1390'da, çeyiz olarak verilen yerleri geri almaya çalışan Şah Çelebi'nin oğlu II. Yakub Çelebi döneminde, Yıldırım Bayezid Rumeli'de düzeni sağladıktan sonra Anadolu'ya geçmiş ve Yakub Çelebi'yi yakalayıp hapsedtikten sonra, Germiyanogulları Beyliği'ni Osmanlı idaresine bağlamıştır.⁸⁵

3.2. Hamidoğulları Beyliği

Hamidoğulları, XIII. yüzyıl'ın başından önce Borlu, Isparta, Yalvaç civarına yerleştirilen ve muhtemelen Teke kolundan olan Türkmen Aşireti'nin burada kurduğu bir beyliktir ki bu beylik daha sonra güneye inip Antalya ve Alanya'yı da ele geçirmiştir.⁸⁶ XIV. yüzyılın ortalarında on iki şehir ve yirmi beş kaleye sahip olduğu halde, Teke Bey'i diğer Türk beylerine göre fakir bir bey olarak değerlendirilmiştir. Zira I. Murad, Karamanoğlu seferinden dönerken, ona Tekeoğlu (Hamidoğlu) yağıdır⁸⁷ dediklerinde "Bir fakirdir, elinde iki kasabası var; biri Antalya biri İstanos (Korkuteli) anın ne miktarı var ki bana yağı ola, şimdi onun üzerine varmak bize ardır." demiştir.⁸⁸

Beyliğin temelini atan kişi, ayrıca beyliğe ismini de vermiş olan Hamid Bey'in torunu Feleküddin Dünder Bey'dir. Kendisine Eğridir merkez olmuştur. O da burayı geliştirerek Felekabad adını vermiştir. Daha sonra güneye inerek önce Gölhisar'ı arından da Antalya'yı ele geçirmiş ve buranın yönetimini kardeşi Yunus Bey'e teslim etmiştir. Fakat 1324'te Anadolu'yu sindirmek isteyen Demirtaş tarafından katledilince yerine oğlu Hızır Bey, onun hemen ardından da Necmedin İshak Bey başa geçmiştir.⁸⁹

⁸⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 61; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 278; Üşenmez, "Eski Anadolu Türkçesi Açısından Germiyanlı (Kütahya) Şairlerin Yeri ve Kütahya'daki Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi", s. 2789.

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 49, 53; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 150; Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı, "Tekeoğulları", *Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 1, s. 96.

⁸⁷ Düşman.

⁸⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 49, 53; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 150.

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 50; Üçok, Bahriye, "Hamitoğulları Beyliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 1, C. 4, s. 76.

el-Ömeri'nin bu beylik hakkında verdiği bilgiler Hızır Bey'in yönetimde olduğu döneme aittir. Zira Antalya memleketinin sahibinin Hızır bin Dünder olduğunu ama onun Mentешеoğullarından olduğunu beyan etmektedir. Kırk bin atlıya kumanda ettiğini de ilave etmiştir.⁹⁰

Yine el-Ömeri, Dünderoğulları'yla Mısır Sultanları (Memlük Devleti) arasında iyi ilişkilerin olduğunu, hatta içlerinden birinin bir süre Mısır'da memur olarak kaldığını yazmaktadır.⁹¹ Müellifin Mısır'da bir süre memurluk yaptığını söylediği kişi Necmeddin İshak Bey'dir.⁹²

Seyyah el-Ömeri daha sonra buranın sahibinin Antalya'nın hakimi Yunus Bey'in kardeşi Dünder olduğunu söylemektedir. Dokuz şehir, on beş kaleyi idare ettiğini, on beş bin atlı ve bir o kadar da piyadeye kumanda ettiğini bildirmekte ve buranın hakiminin askerlerini sürekli teftiş edip, savaşa hazırladığını söylemektedir.⁹³ Zira "o düşmanlarının ömürlerini alıp kendilerinin kılıçlarına bağışlar."⁹⁴

Anadolu'yu gezmeye Alanya'dan başlayan ve oradan Antalya'ya geçen bir diğer seyyah olan İbn Battuta, buranın hakiminin o sıra hasta olan, Yusuf Bey oğlu Hızır Bey olduğunu söylemektedir ki, bahsi geçen Yusuf aslen Yunus'tur ve kendisi Hamid Bey'in diğer bir torunudur.⁹⁵

Yine el-Ömeri de idare merkezi Antalya olan Hızır bin Yunus'tan bahsetmekte ve bunun memleketine sadece deniz yoluyla giriş-çıkış yapılabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle buradaki haberler deniz yoluyla etrafa yayılmaktadır.⁹⁶ Hızır bin Yunus on iki şehre, yirmi beş kaleye ve aslen tam anlamıyla savaşçı olamayan, sekiz bin atlıya sahiptir.⁹⁷

Buradan sonra Burdur ve Isparta'dan geçen İbn Battuta, Eğridir'e varmış ve orada yönetimde olan Dünder Bey'in oğlu Ebu İshak Bey'le (Necmeddin İshak Bey) görüşmüştür. Ondan bahsederken babasının sağlığında Mısır'da kaldığını hacca gittiğini, iyi huylu, temiz kalpli olduğuna dikkat çekmektedir.⁹⁸

⁹⁰ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 185.

⁹¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 185.

⁹² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 50

⁹³ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 196.

⁹⁴ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 196.

⁹⁵ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 405; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 405, dn. 7; Uzunçarşılıoğlu, "Tekeoğulları", s. 97.

⁹⁶ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 202.

⁹⁷ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 202.

⁹⁸ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 406.

Denizli'ye geçmeden önce Kulhisar dediği Gölhisar'a uğrayan İbn Battuta, buranın hakiminin de Egridir hakimi Ebu İshak'ın kardeşi Muhammed (Mehmed) Çelebi olduğunu söylemektedir.⁹⁹

Ölüm tarihi belli olmayan Necmeddin İshak Bey'den sonra, beyliğin başına kardeşi Mehmed Bey'in oğlu Muzafferüddin Mustafa Bey geçmiştir. Fakat 1365'te beyliğin başında Mustafa Bey'in oğlu Hüsameddin İlyas Bey olduğuna göre, vefat tarihi muhtemelen bundan öncedir.¹⁰⁰

Karamanoğulları'nın saldırılarıyla uzun bir süre uğraşan Hüsameddin İlyas Bey'in vefatından sonra yerine geçen oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Karaağaç ve Seydişehir'i 1374'te Osmanlı Bey'i I. Murad'a seksen bin altın karşılığında satmış ve 1391'de vefat etmiştir. Bu beyliğin Yunus Bey idaresinde kurulan Antalya kolu da Osman Çelebi zamanında, 1389 veya 1392'de Yıldırım Bayezid tarafından ilhak edilmiş, böylece Hamidoğulları da bir süreliğine ortadan kaldırılmıştır.¹⁰¹

3.3. Menteşeoğulları Beyliği

Batı Anadolu'da dikkat çeken bir diğer beylik de Menteşeoğulları Beyliği'dir. Çünkü bu beyliğin buraya kara yoluyla mı yoksa deniz yoluyla mı geldiği hala açıklık kazanmış değildir. Bizans tarihçilerinin Menteşe Bey'e *Salpakus Menteşe* yani Sahil beyi Menteşe demeleri bu beyliğin denizle ilgili olduklarını göstermekte ve buraya denizden geldikleri görüşünü kuvvetlendirmektedir. Zira, coğrafyacı İbn-i Said'den nakleden Ebu'l Fida, daha İznik Bizans İmparatorluğu zamanında, Türkmenlerin Meğri (Fethiye) taraflarından içeri girdiklerini ve Denizli dağları arasında yerleşip, Bizans'la Dalaman Dere'yi sınır kabul ettiklerini bildirmektedir.¹⁰²

Tarihçi Pachymeres'in varlığını kabul ettiği ama bir Karamanlı olarak gördüğü Menteşe Bey 1261'den sonra buraları istila etmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısı içinde ise kadim Karya (kuzeyde Büyük Menderes'in sağ yakasındaki Cevizli ve Karanlık Dağları, doğuda Babadağ, Honaz Dağı, Bozdağ ve Dalaman ile sınırlanan Güneybatı Anadolu) bölgesine Menteşe İli denmekteydi. 1282'de

⁹⁹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 51.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 51-53; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, ss. 564, 568; Uzunçarşılıoğlu, "Tekeoğulları", s. 97; Üçok, "Hamitoğulları Beyliği", ss. 78-79.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 54-55, s. 55 dn. 1; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 525.

Menteşe'nin kumandası altındaki kuvvetler Aydın ve yakınlardaki Sultan Hisarı'nı fethettiler. Pachymeres, Aydın fethedildikten sonra, Mentеше Bey'in şehirden kaçıp kendine sığınan Hıristiyanları öldürdüğünü, böylece zaferini Moğol usulü kutladığını yazmıştır. Beyliğin tam olarak kurulmasıysa İznik Bizans İmparatorluğu'nun buraları geri alma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra olmuştur.¹⁰³

Ölüm tarihi belli olmayan Mentеше Bey'in vefatından sonra, yerine oğlu Mesud geçti. Zira 1296'da, Karya'yı Türkler'den geri almak için Aleksios Philanthropenos kumandasında, güçlü bir Bizans ordusu Anadolu'ya girdiği sırada, Mentешеoğullarının başında Mesud vardı. Bu ordu önce Aydın'ı sonra Milas civarındaki bir kaleyi ele geçirdiyse de, ordu kumandanı Aleksios, İmparator'a isyan etmiş ve Türkler'le birleşmiştir. Kendisi aynı yıl öldürülmesine rağmen, ele geçirdiği yerler Türklere kalmıştır.¹⁰⁴

1300'de Mesud Bey, bu sefer Mentеше donanmasıyla, Rodos'a saldırmış ve burayı fethetmiştir. On yıl sonra, Papa V. Clemens ve Fransa Kralı Güzel IV. Philippe'in yardımlarıyla, Saint Jean Şövalyeleri 15 Ağustos 1310'da adayı geri alabilmişlerdir.¹⁰⁵

Mesud Bey'in de tam ölüm tarihi belli olmamakla beraber, yerine geçen oğlu Şücaeddin Orhan Bey'in 1320'de Rodos'u geri almaya çalışmasına bakılırsa, vefat tarihi muhtemelen bu tarihten öncedir.¹⁰⁶

İbn Battuta Anadolu'ya geldiğinde bu buradan da geçmiş, önce Muğla'ya uğrayarak orada Milas hakiminin oğlu İbrahim Bey'le görüşmüştür. İbrahim Bey İbn Battuta ve kafilesine “çeşit çeşit ikramda” bulunmuş ve “bir kat elbise ihsan” etmiştir.¹⁰⁷

Daha sonra Milas'a doğru yola çıkan İbn Battuta, burada Şücaeddin Orhan Bey'le görüşmüş ve ondan şöyle bahsetmiştir: “Bu yüce sultanın adı Mentешеoğlu Şücaeddin Urhan Bek'tir. Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlakı ve

¹⁰³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 54; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 151; Çolak, Melek, “Milas Yahudileri ve Türk-Yahudi İlişkileri (XIX.Yüzyıl Sonu – XX. Yüzyıl Başları)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı: 2, (Temmuz-Ağustos 2003), s. 155; Çolak, “Milas Yahudileri”, s. 155, dn. 2.

¹⁰⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 526-527.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 55; Karaca, Behset, “1522–1532 Tarihlerinde Mentеше Bölgesi Yörükleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C. 18, Sayı: 2, s. 405.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 55.

¹⁰⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 401.

zekasıyla tanınmıştır. Genellikle fakih ve alimlerle bir arada bulunuyor, onlara büyük değer veriyor. Fıkıh bilginlerinden oluşan bir grubu daima yanında bulunduruyor.”¹⁰⁸

Orhan Bey, daha sonra İbn Battuta’yla kafilesine binek hediye etmiş, ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yalnız seyyah, Orhan Bey’in konağının Peçin’de (Beçin) olduğunu söylemektedir ki bu da o dönemde bu kasabanın Menteşeoğulları’nın yönetiminde olduğunu göstermektedir. Zira İbn Battuta buradan yeni kurulan ve yeni binalara sahip, küçük bir şehir olarak bahsetmektedir.¹⁰⁹

el-Ömeri de bu beyliğin karşısında Sakız Adası’nın olduğunu, sahibinin Orhan bin Menteşe, idare merkezinin de yönetiminde olan elli kasaba ve iki yüz kadar kaleye ek olarak, Foça olduğunu yazmaktadır.¹¹⁰

Ona göre Orhan Bey yüz bin veya daha fazla askere kumanda eder, bunların kılıçlarının hiç kınına girdiği görülmez ve ona kimse engel olamaz. Kendisi düşmanlarıyla hem karada hem de denizde sürekli savaş halindedir. Kendisine muhalif olan Müslüman veya kafir herkesi ortadan kaldırır, gece gündüz at ve gemi sırtından inmez, başı yastık görmez. Yine el-Ömeri’ye göre, Orhan Bey kafirlerin gözünü çok korkutmuştur, ne tarafa gitse, gittiği yerden galip gelir. Bu halleri de oldukça meşhurdur. Hiç kimse ona muhalif bir harekette bulunamaz. Hatta Germiyan Beyi’nin bile bu Bey’dan başka bir dosta ihtiyacı yoktur. Diğer beylerin üstünde bir yere sahiptir.¹¹¹

Tam ölüm tarihi bilinmeyen Orhan Bey’in vefatından sonra yerine, İbn Battuta’nın Muğla’da görüştüğü, oğlu İbrahim Bey beyliğin başına geçmiştir. Menteşe donanmasının korsanlık faaliyetleri yüzünden 1355’te Venediklilerle ağır bir anlaşma yapmak zorunda kalan İbrahim Bey, muhtemelen 1360’ta veya biraz öncesinde öldükten sonra, Menteşe Beyliği onun üç oğlu Ahmed, Mehmed ve Musa arasında bölünerek bütünlüğünü kaybetti. Beylik, Musa Bey’in de 1375’ten önce vefat etmesi üzerine, Mehmed Bey idaresinde merkezi Palatya (Balat) ve Ahmed Bey idaresinde asıl merkezi Peçin olmak üzere ikiye ayrıldı. Beyliğin Palatya kolu 1390’da Yıldırım Bayezid tarafından elde edilirken, Beçin kolu ise Gazi Ahmed Bey’in 1391’de vefatından sonra Osmanlılara geçti.¹¹²

¹⁰⁸ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 411.

¹⁰⁹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 412; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 412 dn. 25.

¹¹⁰ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 202.

¹¹¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 202.

¹¹² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 55-56; Karaca, “1522–1532 Tarihlerinde Menteşe”, s. 405.

3.4. Aydınoğulları Beyliği

Bu beyliğin kurucusu olan Aydınoğlu Mehmed Bey (ö. 1334), aslında Germiyan ordusu subaşı idi. Germiyanolu Yakub Bey, Mehmed Bey'i daha da batıya, Bizans'ın hakimiyetindeki İyonya (İzmir Körfezi'nden Kuşadası'na kadar olan sahil şeridi) üzerine sevketmiş, o da ele geçirdiği yerlerde bir beylik kurmuştur.¹¹³

Fakat bu beyliğin kurulmasından önce, 1304'te Büyük Menderes Nehri'nden itibaren Tire, Birgi ve Aziz John'un bir kilisesinin bulunduğu, İtalyanların *Alta Logo* (Yüksek Yer) dedikleri Ayasuluk, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey tarafından zaten fethedilmişti. Aydınoğlu Mehmed Bey buraya gelince Sasa Bey'i kendine rakip olarak görmüştür. 1307'de aralarında meydana gelen muharebede Mehmed Bey buraları ele geçirmiş; fakat çarpışma sırasında Sasa Bey de öldürülmüştür. Ayasuluk'u böylece fetheden Aydın Bey, Jorga'ya göre, şehirdeki Rum nüfusun hepsini ya kılıçtan geçirmiş ya da Tire'ye nakletmiştir.¹¹⁴

Seyyah İbn Battuta, Birgi'ye geldiğinde, Mehmed Bey'le görüşme fırsatını elde etmiştir. Ona göre Mehmed Bey o sırada Birgi'de olmayıp, adeti üzere her yıl yaptığı gibi muhtemelen Bozdağ'da olan yaylaya çıkmıştır. İbn Battuta Mehmed Bey ile oğulları Hıdır ve Ömer (Umur) Beylerle orada görüşmüştür.¹¹⁵

İbn Battuta Mehmed Bey'i, "Birki sultanı, Aydınoğlu Muhammed'dir. Cömertliği, erdemi ve asaleti ile zamanının hükümdarları arasında öne çıkmıştır."¹¹⁶ diyerek övmekte, ama o sırada, oğlu Süleyman'ın, Menteşe Beyi Orhan Bey'in yanına kaçmasından dolayı üzgün olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ el-Ömeri de, beylik hakkında bilgi verirken burayı Berkeri (Birgi) memleketi olarak zikretmekte ve Aydınoğlu Mehmed'in İli oluşunu söylemektedir. el-Ömeri'ye göre bu beylik diğer beyliklerden uzak durmakta ve içeri kapanık bir hayat sürmektedir.¹¹⁸

Bundan sonra Mübarizüddin ünvanını alan Mehmed Bey, 1310'da Müslüman İzmir'i, 1326'da da kafir (sahil) İzmir'ini ele geçirip, Birgi'yi kendine merkez yapmış ve beyliğini mıntikalara ayırıp, her bir mıntikanın başına bir oğlunu

¹¹³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 65-66; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 10, s. 59; "İyonya", *Temel Britannica*, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1992, 9. Cilt, s. 158.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 66; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 151.

¹¹⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 419-420; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 419, dn. 50.

¹¹⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 420.

¹¹⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 420.

¹¹⁸ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 185.

geçirmiştir. Ayasuluk ve Sultanhisar'ı büyük oğlu Hızır Şah'a, İzmir'i Umur Paşa'ya, Ödemiş'i İbrahim Bahadır Bey'e, Tire'yi Süleymanşah'a verirken, küçük oğul İsa Bey'i de, yine Türk geleneklerine göre, ata ocağını tütürecek olanın en küçük oğul olduğu anlayışından yola çıkarak, Birgi'de kendi yanında alıkoymuştur. Mehmed Bey İzmir ve Ayasuluk'ta donanmalar oluşturarak denizde faaliyetlere başladığı halde, özellikle Umur Bey'in Ege Denizi'nde yaptığı korsanlık faaliyetleri çok meşhur hale gelmiştir. Umur Bey Sakız, Bozcaada, Eğriboz, Mora ve Rumeli sahillerine çok başarılı akınlar yapmıştır. Zira Jorga'ya göre o Rumlar için, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki bölgeyi yeni bir İskit çölüne çeviren, merhametsiz talanların sorumlusuydu.¹¹⁹

On dört gün boyunca Birgi'de kalan İbn Battuta buradan yola çıkarak, önce Mehmed Bey'in oğlu Süleyman'ın idaresinde olan Tire'ye, sonra diğer oğlu Hızır Bey'in idaresinde olan Ayasuluk'a, oradan da seyyahın Aydınolu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek dediği Umur Bey'in idaresinde olan İzmir'e varmıştır.¹²⁰

Burada Umur Bey'le görüşmüş ve onu "Ömer Bek, dindar olduğu kadar cömerttir de. Bir o kadar da cihat ehlidir; yiğittir, cesurdur! [Bizim sonradan duyduğumuza göre] gaza için kurduğu donanmayla İstanbul kapılarına dek akınlar yapmakta imiş. Topladığı ganimeti rahatça dağıtır, tekrar gaza niyetiyle denize açılmış..."¹²¹ diyerek övmüştür.

Sahibinin Aydınolu olmasının dışında herhangi bir yönetici ismi vermeyen el-Ömeri de, bu beyliği oldukça övmüştür. Ona göre beylik sahibinin altmış şehri, üç yüz veya daha fazla kalesi vardır. Malik olduğu yaklaşık yetmiş bin asker kılıçlarla, kargılarla savaşan mücahitlerdir. Rumlarla, Frenkerlerle, Beni Asfer¹²² taifesiyle sayısız kere savaş yapmışlar, parlak zaferlere nail olmuşlardır. Karalardaki yarıkları ve boğazları atlarla, denizlerin göğüslerini de gemileriyle doldurmuşlardır. Askerlerini limana çektiklerinde birer dağ olur. Karalara çektiklerinde birer şehir teşkil eder. Bunların esirlerinin çokluğu da bu sebeplerdendir.¹²³

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 66; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 153; Kayhan, Hüseyin, "Aydın Oğlu Hızır Bey", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, s. 1675.

¹²⁰ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 424-426.

¹²¹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426.

¹²² Muhtemelen Rumlar.

¹²³ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 201.

el-Ömeri sözlerine devamlı, Türk hükümdarlarının keskin kılıçlarının, kafirlerin üzerine bir yağmur gibi indiğini, savaşlarda onların kılıçlarının dağları delik deşik ettiğini, avladıkları avın muhakkak pahalı olmasını istediklerini yazmaktadır. Bu askerlerin günlerinin hiç boş geçmediğini, en az bir kişi olsun gazvede öldürdüklerini söylemektedir. el-Ömeri'ye göre Aydınogulları gibi denizci olan beyliklerin ne sağ ne de solu boş kalmaz. Bakılır ki bir gün hepsi atlara binmişler atların boyunlarındaki kılları sarılmış, bir eli kılıçlarının kabzasında savaşta görülür. Ertesi gün bakılır ki, gemileri denize savaş için açılma hazırlıkları yapmaktalar. Ona göre, Aydınogullarından en çok korkanlar Beni Asfer taifeleridir. Zira onlar bunların savaşa hazırlandıklarını duyar duymaz kalpleri korkudan gürb gürb atmaya başlar. Çünkü onların hücum ettiği kişilerden sağ kalan olmaz. Onun için bunların çok esirleri olur. Uzak denizin ufuklarından Rumları ve onların beyaz ve güzel kadınlarını esir ederler. Bu Allah tarafından bunlara bir zaferdir. Allah bunların seslerini her tarafa duyurmuş, bütün kafirler bunlardan tedirgin olmuşlardır.¹²⁴

el-Ömeri'nin bahsettiğinin aksine, babasının ölümü üzerine Bey olan ve beyliği bu kadar meşhur yapan Umur Bey, Bizans'la yakın ilişkiler kurmuştur. 1336'da Saruhanogulları Beyliği donanması ile birlikte, III. Andronikos'un (1321-1341) Midilli ve Foça'daki asi Cenevizliler üzerine yaptığı seferde İmparator'a destek vermiştir. Bu sefer sırasında "*Megas Domestikos*" (İmparatorluğun kara ordusu kumandanı) VI. Yoannis Kantakuzenos'le tanışmış ve daha sonra onun tahta çıkmasına yardım ederek, Bizans'ın içişlerine de müdahale etmiştir.¹²⁵

Jorga'ya göre Umur Bey seferlerine devam edip, Doğu Akdeniz'deki Latinleri, Rodos Şövalyelerini, Mora'yı sindirmiş; soydaşları olan Menteşeoğulları Bizans sahillerini ateşe verirken, Umur Bey'in adamları da Karadeniz kıyılarını yağmalamıştır. Ama bu şekilde Ege adalarında çaresiz kalan Latinler ve tahttan indirilen İmparatorun annesi, Papa VI. Clemens'dan (1342-1352) yardım isteyince, Papalık Donanması ile birlikte Venedik, Ceneviz, Rodos Şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı'nın donanmaları ortak bir hareket gücü oluşturmuş, bu donanma 1344'te

¹²⁴ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 201.

¹²⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 67; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 10, s. 61.

İzmir'i işgal etmiştir. Umur Bey şehri savunsa bile sahil kesimi düşünce, yukarı İzmir'e çıkmak zorunda kalmış; ama Latinler de kıyıda sıkışmışlardır.¹²⁶

İbn Battuta da bu durumu sonradan duymuş ama seyahatnamesine yazmayı ihmal etmemiştir. Ona göre, Umur Bey'in saldırılarına artık dayanamayan Rumlar Papa'dan yardım istemiş, Papa da Cenovalılara ve Frenklere savaşa katılmalarına dair emir vermiştir. Daha sonra Roma'dan da ayrı bir ordu toplanarak gemilere bindirilmiş, bir gece vakti denizden gelen bu ordu, limana baskın yapıp şehri ele geçirmiştir.¹²⁷

Bundan sonra bir ara Umur Bey, Saruhan Bey'in oğlu Süleyman ile birlikte İmparator Kantakuzenos'e yardım için Karesi donanmasının yardımıyla Rumeli'ye geçmiştir. Süleyman Bey'in ölmesi nedeniyle, Kantakuzenos'e Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'le anlaşmasını tavsiye etmiş ve Saruhan Bey'e oğlunun cesedini teslim edip, beyliğine geri dönmüştür.¹²⁸

İzmir'deki işgalci Latin güçleri de, Papa'nın ısrarıyla 1346'da daha da içerilere girmek amacıyla bir hareket yaptılarsa da başarısız olmuşlardır. Umur Bey şehir üzerindeki baskıyı daha arttırınca ve Papa'dan da yardım gelmeyince, Latinler 1347'de anlaşma yapmak zorunda kalmışlardır. Bundan bir süre sonra, artık aşağı şehri işgal etmeye karar veren Umur Bey, Latinler üzerine bir taarruza geçti. Bizans kroniği Dukas'a göre, Umur Bey aşağı kalenin burcuna tırmanırken, kalenin tepesine ne kadar mesafe kaldığını görmek amacıyla başındaki miğferi kaldırıp yukarı baktığı sırada, iki kaşının arasına isabet eden bir okla vurulup, aşağı düşerek vefat etmiştir (1348).¹²⁹

Umur Bey'den sonra beyliğin başına geçen kardeşi ve Ayasuluk Emiri Hıdır Bey, kardeşi gibi birisi değildi. İşgalci Latinlerle 18 Ağustos 1348'de yirmi maddelik ağır bir antlaşma imzalamıştır. Beyliğin merkezini Ayasuluk'a taşımış, 1365'ten önce vefat etmiştir. Yerine ise en küçük kardeşi İsa Bey geçmiştir (1360 civarı). Bu döneme ait çok fazla kayıt olmamakla birlikte, 1389'da, I. Murad'ın Kosova Savaşı'na gitmeden önce beyliklerden asker yardımı istediğini, İsa Bey'in de Saruhanoğulları kuvvetleri ile Osmanlı ordusunun sol kanadında savaştıkları bilinmektedir. Bundan bir yıl sonra, 1390'da Yıldırım Bayezid, o dönem Rumların

¹²⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 68; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 153, 180.

¹²⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426.

¹²⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 68.

¹²⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 68-69; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1. s. 69, dn. 1.

elindeki Alaşehir'i aldıktan sonra, Aydınoğulları Beyliği'ne girmiştir. İsa Bey'in kendisine karşı koymaması üzerine, beyliği Osmanlı idaresine bağlayıp, İsa Bey'i Tire'de oturarak vakıf ve tımarların idaresini ona bırakmıştır. İsa Bey'in kızını da kendine nikahlamıştır. Aynı yılın Mayıs ayında Venediklilerin bölgedeki imtiyazlarını da Yıldırım Bayezid, bizzat onaylamıştır.¹³⁰

3.5. Saruhanoğulları Beyliği

Beyliğin kurucusu olan Saruhan Bey'in, Celaleddin Harzemşah'ın ölümünden sonra Alaeddin Keykubad tarafından hizmete kabul edilen Harezmi emirlerinden, Saruhan Bey'in torunu Alpağ'ın oğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Yani, aynı Germiyanogulları gibi, Saruhanogulları da Harezmi Türkmenlerindedir.¹³¹

Saruhan Bey, XIV. yüzyılın başında batıya doğru ilerleyen diğer Türk Beylikleri gibi, 1313'te o zamanlar Spil Manisa'sı denilen ve Bizans'ın Katalan birliklerine dayanan şehri, günümüz Manisa'sını ele geçirmiş ve Ulug Bey sıfatıyla burada oturarak Gediz Vadisi boyunca, sınırları sahile kadar uzanan kendi beyliğini kurmuştur.¹³²

el-Ömeri'ye göre sahibi Saruhan, idare merkezi de Manisa olan bu beyliğin ön tarafında Midilli adası olmakla birlikte, on beş şehri, yirmi kalesi vardır. Saruhan Bey on bin atlıdan fazla askere kumanda eder. Savaş ehli oldukları için yollar onlara dar gelir. Denizde her zaman korsanları ve gazileri vardır. Dikkate değer cihatlar ve savaşlar yapmışlardır.¹³³

Yalnız el-Ömeri, Saruhan Bey'in kardeşi olan Ali Paşa'nın idaresindeki Nif'ten (Kemalpaşa) ayrı bir beylik olarak bahsetmekte ve bu beyliğin de sekiz şehre, otuz kadar kaleye sahip olduğunu, Ali Paşa'nın büyük kısmı okçu olan sayılamayacak kadar çok piyade ile sekiz bin atlıya kumanda ettiğini yazmaktadır.¹³⁴

¹³⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 69-70; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 278; Kayhan, "Aydın Oğlu Hızır Bey", s. 1679; Telci, Cahit, "Aydınoğlu İsa Bey Bir Bani, Üç Cami", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV Sayı:1 Temmuz, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, s. 338.

¹³¹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 73-74; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 537.

¹³² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 73-74; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 151; Eravcı, Mustafa, "Saruhanogulları'nın Demirci Kolunun Siyasi Ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik", *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C: VI, Sayı: 1, Haziran, s. 56.

¹³³ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 200-201.

¹³⁴ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 200; Eravcı, "Saruhanogulları'nın Demirci", s. 56.

Bu beyliğin hemen tamamının tepesinde kurulduğu dağları anlatırken “Bu dağlar o kadar yücedir ki, bulutlar ne kadar uçsalar kanatları o dağların tepelerine yetişemez. Onun derelerine giden rüzgarlar toplu halde bu tepelerden göç göç geçerler. Bitkilerini sulayan bol yağmurlu bulutlar buradan geçtikten sonra o vadilere inerler. Şimşekler buradan çakarak geçer.”¹³⁵ demektedir.

Anadolu’dan bahseden bir diğer seyyah olan İbn Battuta, Saruhan Bey’le bizzat görüşmüştür. Kendisini, küçük oğlunun vefat etmesi yüzünden müteessir bir vaziyette bulmuştur. Hatta anne ile baba, 1333 yılının Kurban Bayramı’nın gecesiyle sabahını, oğulları için yaptırılan türbede geçirmişlerdir.¹³⁶

Karesioğulları’ndan Yahşi Bey’le Bizans’a karşı ittifak kuran Saruhan Bey, Aydınoğlu Umur Bey’le İmparator’a yardım giden oğlu Süleyman’ın şehit olmasının üstünden kısa bir süre geçtikten sonra, 1345’te vefat edince yerine oğlu Fahreddin İlyas Bey geçmiştir.¹³⁷

İlyas Bey’in zamanında, Osmanlı hükümdarı Orhan Bey’in oğlu Halil, Foça’daki Cenevizlilerce kaçırılmıştır. Orhan Bey’in Bizans İmparatoru Johannes Paleologos’tan, İmparator’un da İlyas Bey’den yardım istemesiyle, İlyas Bey Cenevizlilerle yaptığı ittifacı bozmuş ve böylece Foça, Bizans donanmasıyla denizden, İlyas Bey sayesinde de karadan kuşatılmıştır.¹³⁸

İlyas Bey 1364’te vefat edince, yerine hakkında pek bilgi sahibi olunmayan oğlu İshak Bey geçmiştir. İshak Bey’in de 1388’teki vefatını müteakip, beyliğin yönetimini, iki oğlundan biri olan Orhan almıştır. 1390’da Yıldırım Bayezid’in bu beylik üzerine yürümesiyle kardeşinin başlattığı taht mücadelesinden galip çıkan Hızırşah, beyliği sulh yolu ile Osmanlılara bırakmıştır. Böylece Saruhanoğulları ve Karesioğulları Beyliklerinin buldukları topraklar, Yıldırım Bayezid’in oğlu Ertuğrul’a verilmiştir.¹³⁹

3.6. Karesioğulları Beyliği

Karesioğulları Beyliği’nin kurucularının en büyük atası, Orta Anadolu’da Danişmendoğulları Beyliği’nin kurucusu olan Melik Danişmend Gazi’dir (ö. 1084).

¹³⁵ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ıbsar*, s. 200.

¹³⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426.

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 74; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 179.

¹³⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 75.

¹³⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 75; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 542.

Bu beylik, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından elde edilince, bu ailenin beyleri de Selçuklu hizmetine girip birer emir olmuşlardır.¹⁴⁰

Bu ailenin soyundan olan ve Rumların *Laminses* dedikleri Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey, Anadolu Selçukluları tarafından Bizans'a karşı faaliyetlerde bulunmaları amacıyla, Balıkesir-Çanakkale bölgesine uç beyi olarak atanmışlar ve 1302'den sonra Bizans'tan Balıkesir ve Bergama'yı almışlardır.¹⁴¹ Hatta İbn Battuta Balıkesir'i Karesi Bey'in kurduğunu söylemektedir.¹⁴²

Karesi Bey, Moğollardan kaçıp kendisine göç eden insanları ve Ece Halil'in kumandasında Dobruca'dan gelen Sarı Saltuk Türkmenleri'ni kendi havalisinde iskan ettirerek, beyliğindeki ve bölgedeki Türk nüfusunu arttırmıştır.¹⁴³

Hem Kalem Bey'in hem de oğlu Karesi Bey'in vefat tarihleri tam olarak belli olmamakla beraber, Karesi Bey muhtemelen 1328'den önce vefat etmiştir. Karesi Bey'in vefatından sonra üç oğlundan Demirhan, Balıkesir'de ve Yahşi de Bergama'da emirliğe başlarken, diğer oğlu olan Dursun Bey, Osmanlı Beyi Orhan'ın yanına iltica etmiştir.¹⁴⁴

İbn Battuta, Karesi Bey'in emirlik yapan her iki oğlundan da bahsetmektedir. Önce kendisi harap ama kalesi sağlam Bergama'ya varan seyyah, şehrin hakimi olan Yahşi Han'ın yaylada olması nedeniyle kendisiyle tanışmamış ama Yahşi Han seyyaha Kudusi'den yapılmış bir elbise, kendisi ve kfilesine de yemek göndermiştir.¹⁴⁵

el-Ömeri, Bergama ile Balıkesir arasının iki günlük olduğunu ve Bergama Emiri'nin Karesi oğlu Demirhan tarafından tayin edildiğini yazmakla beraber, Bergama'yı ayrı bir beylik olarak anmakta, adını Marmara Memleketi olarak vermekte ve buranın şu anda Balıkesir'deki Demirhan'ın kardeşi Yahşi Han tarafından idare edildiğini söylemektedir. Ayrıca el-Ömeri'ye göre buranın etrafı geniş ve büyük olduğu halde, çok korunaklı ve emniyetlidir. Hiç bir düşman burayı kolay kolay istila etmeye yeltenemez.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 78; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 546.

¹⁴¹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 78; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 152.

¹⁴² İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 428.

¹⁴³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 78.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 78-79; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 8. Cilt, s. 547.

¹⁴⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 427-428.

¹⁴⁶ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 185, 199-200.

el-Ömeri, Yahşi Han'ın on beş kadar şehri ve bir o kadar kaleye sahip olduğunu, bu kalelerin hepsinin denize nazır dağlarda kurulduğunu yazmış, yirmi bin atlı askere kumanda ettiğini ama hiç piyadesinin olmadığını belirtmiştir. Yahşi Bey'in Rumlarla sınırdaş olduğu için aralarında intikam bulunduğunu, bu nedenle her zaman hazırlıklı olduğunu ve ne yapacağını belli olmadığını söylemektedir.¹⁴⁷ Ona göre, Yahşi Han'ın "askerleri çok faydalı bir askerdir. Onlar için her an gemiler denize açılmış, hazırdır. Gemilerin üzerine binen bu askerler, düşman kadırgalarını havaya uçururlar. Büyük balıkları arkalarından sürüklerler. Bunların gemiler üzerinde tam mücehhez edilmiş harbe hazır bir vaziyette donanmaları var. Bu donanmalardan dolayı Rum memleketlerinde, çok kere öten kargalar yüzünden sabahlarlar. İçindekiler ise Allah'a tesbih ile meşgul olurlar. Bu yüzden memleket yerinden oynar. Düşmanlar korkularından sarsılırlar. Bu memleket halkı öyle gazilerdir ki, aygırlarının sırtları zillet bilmez. Atlarının sırtlarında gecelerler. Şehirde oturanların sarayı kırdan oturanların çadırları bunlara engel olamaz."¹⁴⁸

Her iki seyyah Balıkesir'deki Demirhan hakkında da bilgi vermiştir. İbn Battuta yüksek ve sarp dağları aşır Balıkesir'e geldiğinde, kalabalık bir şehirle karşılaştığını ama hala bir Cuma Camisi'nin olmadığını yazmaktadır. Bu amaçla halk şehrin dışında bir yer inşa etmeye kalkışmış, duvarları yaptılarsa da çatısı henüz örtülmemiştir.¹⁴⁹

Seyyah, Demirhan'la da tanışmış ama kendisini sevmemiştir. Zira ona göre, Demirhan'da hayır yoktur. Zaten bu şehri kuran da onun babasıdır. Bu meymenetsiz oğul zamanında şehir gelişmiştir. Halk da hükümdarın dünya görüşünü takip etmektedir. Demirhan, İbn Battuta'ya ipekten bir giysi göndermekle yetinmiştir.¹⁵⁰

El-Ömeri ise İbn Battuta'nın aksine اكيرا (Akira - Agira) memleketi de dediği Balıkesir emiri Demirhan'ı övmüş, onun için sayılamayacak derecede kudret ve nimete malik demiştir. Kendisinin denizde Rumlarla çok kez savaş yaptığını, gemilerinin denizde sanki uçarak gittiğini ve şehirlerin o gemilerden titrediğini yazmıştır.¹⁵¹ El-Ömeri'nin adını verdiği Akira, şimdiki Balıkesir'in 25 km.

¹⁴⁷ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 199; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 10. Cilt, s. 57.

¹⁴⁸ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 199-200.

¹⁴⁹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 428.

¹⁵⁰ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 428.

¹⁵¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 199.

doğusunda bulunan Kepsut'un yerinde olduğu düşünölen, bölgedeki ilk yerleşim yeridir.¹⁵²

Bundan bir süre sonra, Osmanlılara kaçmış olan Dursun Bey, memleketinin bir kısım yerlerini Orhan Bey'e terk etmek karşılığında Karesi hükümdarı olmak istediğı için 1345'te ikisi birlikte Balıkesir üzerine yürümüşler ve burasını ilhak edip Demirhan'ın Bergama'ya kaçmasına neden olmuşlardır. Dursun Bey'in kardeşiyle anlaşmak amacıyla Bergama önüne geldiğı sırada, kaleden atılan bir okla öldürölmüş olması nedeniyle, Demirhan kaleden çıkıp teslim olmuş ve Bursa'ya götürölmüştür. Bundan iki sene sonra 1347'de orada vefat etmiştir. Bergama hakimi Yahşi Bey hakkında ise, 1345'ten önce öldüğüne dair başka bir şey bilinmemektedir.¹⁵³

Bundan sonra, muhtemelen Demirhan'ın oğlu olan Süleyman Bey, beylikten arta kalan antik Truva kendi civarlarında bir süre daha tutunmuştur. Hatta 1343'te Umur Bey'in yardımından mahrum kalan Bizans İmparatoru Kantakuzenos, Süleyman Bey'in gönderdiği birliklerle durumunu düzeltilmiştir. 1345'te yine Kantakuzenos'e yardıma giden Aydınoğlu Umur Bey'le Saruhanoğlu Süleyman Bey'in yanında Karesioğlu Süleyman Bey'de vardı. Bunlardan, Bergama'dan Çanakkale'ye kadar olan kısmın hala Karesioğulları yönetiminde olduğu anlaşılabilir. Ama burası da 1361'de I. Murad'ın cülusunu müteakip Osmanlı Beyliği tarafından ele geçirilmiştir.¹⁵⁴

3.7. Osmanoğulları Beyliği

Osmanoğullarının geldiğı boy olan Kayı boyu, I. Alaeddin Keykubad döneminde Ankara'nın batısındaki Karacadağ'a yerleştirilmiştir. Bu boyun bir kısmı asıl kitleden ayrılıp, ki tarihi anlatılara göre dört yüz çadır halkıdır, XIII. yüzyıl ortalarında Söğüt ve Domaniç civarını işgal etmiştir. Buraya gelen Kayılar muhtemelen Söğüt'ü kışlak, Domaniç'i de yaylak olarak kullanmışlardır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında da başlarında bey olarak Ertuğrul Bey vardı.¹⁵⁵

¹⁵² Öntuğ, Mustafa Murat, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003, s. 8.

¹⁵³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 79-80; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, s. 548.

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 80.

¹⁵⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 97, 99, 103; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 62.

Eskişehir civarında tekkesi bulunan ve orada sözü geçen en büyük ahi lideri olan Şeyh Edebalı'nın kızıyla evlenerek, ahilerin desteğini arkasına almış olan Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey'e, bazı kayıtlara göre 1284'te Selçuk hükümdarı Gıyaseddin Mesud'dan gönderilen bir fermanla, 1289'da da gönderilen ikinci bir fermanla Eskişehir'i ve İnönü'yü ele geçirmesi nedeniyle, elindeki yerlere uç beyi olduğu bildirilmiştir. Bu durum da Osman Bey'in aşiret beyliğinden uç beyliğine geçmesi demektir.¹⁵⁶

Bundan sonra da Bizans üzerine saldırılarını devam ettiren Osman Bey, İznik'i kuşatması sırasında gönderilen İmparatorluk ordusunu 1302'de Koyunhisar'da yenmiş, 1308'de Karahisar'ı almış ve İznik'i sıkıştırmaya başlamıştır. 1313'de Köse Mihal'in Müslüman olmasıyla Osman Bey mükemmel bir müttefik bulmuştur. Onun da yardımlarıyla çevredeki kaleler alınarak, 1315'ten itibaren Bursa iyice kuşatılmıştır. Fakat 1320'den sonra Osman Bey pek faal olamamış, beyliğin yönetimini oğlu Orhan'a bırakmıştır. 1324'te Orhan artık beyliğin başında olsa da Osman Bey'in tam olarak vefat ettiği tarih bilinmemektedir.¹⁵⁷

Orhan Bey'in yaptığı ilk iş 1326'da Bursa'yı almak olmuştur. 1327'de de beylik merkezini buraya naklettirmiştir. 1329'da Pelekanon'da Bizans kuvvetlerini yenerek İznik'i ele geçirmiş, İzmit ise ancak 1337'de, kararlı bir kuşatmadan sonra açlık çekmesi nedeniyle, Osmanlı kuvvetlerine teslim olmuştur.¹⁵⁸

Bu dönemde Anadolu'ya gelen İbn Battuta Orhan Bey'le de görüşmüş, onun hakkında da bilgiler vermiştir. Kendisinden İhtiyaruddin Urhan Bek olarak bahseden seyyah, onun Sultan Osman'ın oğlu olduğunu, Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğü olduğunu söylemektedir. Yüze yakın kalesi olduğunu ve sürekli bunları dolaştığını belirtir. İbn Battuta'ya söylendiği kadarıyla Orhan Bey hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, devamlı kafirlerle savaşır, onları kuşatır. Zaten Bursa'yı da babası almıştır Rumların elinden. Orhan Bey, seyyaha kese kese dirhem göndermiştir.¹⁵⁹

el-Ömeri ise buranın sahibi için Orhan bin Tuman veya Orhan bin Osman'ın demektedir ve elli şehre, bundan daha fazla kaleye sahip olduğunu yazmaktadır. Kırk bin atlıya kumanda ettiğini, eğer piyade isterse toplanacak askerin de sayısız

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 105-106; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 67.

¹⁵⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 109-112; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 80; Kurtaran, Uğur, "Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 5, Ocak 2012, ss. 251-252.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 117-119, 122.

¹⁵⁹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 430.

olacağını bildirmektedir. Orhan ile Konstantiniyye sahibi arasında daima harp olmaktadır. Bu savaşlarda ekseriyetle Konstantiniyye sahibi kaybetmektedir. Bundan dolayı Rumlar, Orhan'a mudara ederek her ay bir miktar mal vermektedir. Orhan bir kere denizi geçmiş, Rum memleketlerini istila etmiş, Rumların kumandanlarını ve büyüklerini bağlamış, taçlarını bozmuştur. Fakat el-Ömeri'nin duyduğuna göre, bu askerlerin zenginliği az olmakla beraber göründükleri kadar heybetli ve azametli değildirler. Orhan da komşularıyla genellikle barış içindedir. Eğer birisi yardım isterse yardım eder, düşmanlarına karşı bazen mağlup bazen galip olur. el-Ömeri'ye göre, Orhan Bey'in askerinin zengin ve halkının doğru dürüst insanlar olmaması, etrafındaki beyliklerin ona karşı düşman olmasından ileri gelmektedir. Ona söylenene göre, Orhan'ın halkı kötü insanlardır, içleri hep kin ile doludur.¹⁶⁰

1345 civarı, Orhan Bey Dursun Bey'in teklifiyle Karesioğulları üzerine yürümüş ve Karesioğullarından Balıkesir, Manyas, Kapıdağı ve havalisini ilhak etmiştir. Böylece Osmanlılar için Rumeli'ye geçme fırsatı doğmuştur. Ayrıca 1352'de de oğlu Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Ankara'yı fethetmiştir. 1361'de veya hemen sonra vefat edince yerine oğlu Murad geçmiştir.¹⁶¹

4. Osmanlı Devleti Dönemi

I. Murad tahta geçer geçmez, Ankara'yı şehri işgal eden Karamanoğullarından geri almış (1362), Rumeli'ye yönelmiş ve 1364'te pirinç ziraatıyla ünlü Filibe'yi almıştır. Hem Edirne hem de Filibe'nin alınması nedeniyle Balkanlar'da bir ittifak meydana getiren Macaristan, Sırbistan ve Bizans'ın ortak kuvvetleri 1364'te Sırpsındığı'nda yenilmiştir. Böylece Rumeli'nin büyük kısmı kontrol altına alınmıştır.¹⁶²

1378'de Germiyanolu Süleyman Şah'ın isteği ile, I. Murad oğlu Bayezid'i Süleyman Şah'ın kızıyla evlendirmiş ve çeyiz olarak Kütahya, Simav, Emet, Tavşanlı'yı almıştır. Yine aynı yıl Osmanoğulları ve Karamanoğulları arasında kalan Hamidoğulları Beyliği Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Isparta gibi şehirlerini Osmanlılara satmıştır. I. Murad, Venedik, Sırbistan ve Papalık Devletlerinin kışkırtmasıyla Hamidoğullarından alınan yerler üzerine yürüyen

¹⁶⁰ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*. 185, 198-199.

¹⁶¹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 123-124, 158.

¹⁶² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 161, 164, 167-168

Karamanoğullarından Alaaddin Ali Bey'i 1387'de yenmiş ve Orta Anadolu'da Osmanlı üstünlüğünü sağlamıştır.¹⁶³

I. Murad'ın Anadolu'yla uğraşmasını bilen Bosna, Sırp ve Bulgar kralları yeni bir ittifak yapmış ve 1389 Kosova Ovası'nda yapılan savaşla yenilgiye uğramışlardır. Ama I. Murad da bu savaşın sonunda bir Sırp tarafından şehit edilince yerine oğlu Bayezid geçmiştir.¹⁶⁴

I. Bayezid'in kardeşi Yakub'u savaş alanında katlettiği ve Karamanoğullarının teşviki, Batı Anadolu'daki beylerin Bayezid'e karşı bir tavır almasına neden olmuştur. Bunu fark eden Bayezid, acilen Rumeli'nde işleri yoluna koymuş ve Anadolu'ya geçerek yanında Bizans İmparatorunun oğlu Manuel'in (1391-1425) idaresindeki Bizans ve Sırp birlikleriyle, buradaki beylikler üzerine yürümüştür. Germiyanogulları dışındaki bu beylikler denizcilerdi ve bu nedenle kara tarafından gelecek bir saldırıya direnemezdiler. Nitekim öyle de olmuş ve Yıldırım Bayezid önce Germiyanogulları üzerine yürüyerek Yakub Bey'i yakalatmış ve Rumeli'ndeki İpsala Kalesi'ne hapsedirmiştir. Bu beyliğin elindeki Denizli'yi de alarak Aydınogulları üzerine yürümüştür. Aydınoglu İsa Bey direnç göstermeyince beylik merkezi olan Ayasuluk ve diğer şehirler işgal edilmiş ama İsa Bey'in Tire'de bırakılıp aile vakıflarını idare etmesine izin verilmiştir. Menteşeoğullarının Balat Kolu ve bunu müteakip Saruhanogulları da ele geçirilince Batı Anadolu hemen nerdeyse Osmanlı hakimiyetine girmiştir (1390).¹⁶⁵

1396'daki Niğbolu Muharebesi'nde Bayezid'e esir düşen Schiltberger de o ana dek bulunduğu yerleri yazarken, Türk Kralı'nın ülkesi Türkiye'yi kısaca şöyle anlatır:

Türkiye'nin başkenti Bursa'dır. Bursa, iki yüz bin haneden oluşur ve sekiz tane, Hıristiyan, Müslüman veya Yahudi olduğuna bakılmaksızın fakirlerin kaldığı hastahanesi vardır. Aşağıda belirtilen büyük yerler dışında, şehre ait üç yüz hisar vardır. Bunlardan birincisinin adı Asia'dır (Efesus, Ayasuluk). İncil'i yazan Havarilerden Johannes'in mezarı oradadır. Buna, Müslüman dilinde Edein (Aydın) denilen güzel memleket de dahildir. Buna köylerde "Hoches" (?) derler.

Diğer bir şehir kendisine ait topraklarla birlikte Ismira (İzmir) adını taşır, Aziz Nikolaus orada piskoposluk yapmıştı. Magnasa (Manisa) şehri bereketli

¹⁶³ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 174-175, 246-249.

¹⁶⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 250, 255-257.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 257, 260-264.

topraklara sahiptir. Aynı şekilde Donguslu (Denizli) ve kendisine ait topraklarla Serochon (Saruhan) da öyledir. Orada ağaçlar yılda iki kere meyve verir. Saraten ülkesindeki Adalia (Adala) şehrinde, aynı zamanda kesilip yenilen develerden başka hayvan yetiştirilmez. Kennan (Germiyan) bölgesindeki bir dağın üstünde, yüksekte Kachei (Kütahya) şehri kurulmuştur.¹⁶⁶

Bu seferden sonra Karamanoğulları üzerine sefere çıkan Yıldırım Bayezid'in ilk hedefi Hamidoğullarının mıntıkası olmuştur. 1390, 1391 veya 1392'de Antalya'yı elde ettikten sonra Konya'ya yönelmiştir.¹⁶⁷ Memluk nüfuzu altındaki Antalya'nın alınmasını, Schiltberger şöyle aktarmıştır: “Oradan (Bursa'dan) Sultan'a (Memluk Sultanı) tabi olan Adalia (yahut Satalia) şehri önlerine geldi. Bu şehir Kıbrıs'tan pek uzak değildi. Çevresindeki topraklarda sadece deve yetiştirilir başka hayvan yetiştirilmez. Bayezid şehri ve ona ait toprakları fethedince, kendisine on bin deve armağan edildi. Şehri ve memleketleri işgal edip, develerle kendi yurduna döndü.”¹⁶⁸

Osmanlı sınırlarının Macaristan'a kadar dayanması nedeniyle korkuya kapılan Macar Kralı yeni bir Haçlı İttifakı kurulmasını istemişti. Bu isteğe cevap veren Fransa, İngiltere, Lehistan, Avusturya, İtalya ve İsviçre'den yola çıkan birlikler Bulgaristan'da Macar Kralı Sigismund kumandası altında, bir araya gelmiştir. Yıldırım Bayezid de Anadolu ve Rumeli kuvvetlerini birleştirerek Niğbolu yakınlarındaki Haçlı Ordusu'nun üzerine yürümüştür. Hiç beklemedikleri bir anda Yıldırım Bayezid'i karşılarında gören Haçlılar, 1396'da yapılan Niğbolu Meydan Muharebesi'nde, Schiltberger'e göre “Despot” denilen Sırbistan Dükü'nün sayesinde, büyük bir bozguna uğratıldılar.¹⁶⁹

5. Ankara Savaşı'ndan Sonra Batı Anadolu'daki Durum

Yalnız Yıldırım Bayezid bu şekilde başarılı savaşlar yaparak, Osmanlı'yı büyük bir devlet haline getirirken, doğuda yeni bir tehlike, Timur (1370-1405) ortaya çıkmıştı ve önüne çıkan her engeli devirerek, batıya doğru büyük bir hızla ilerlemekteydi.

¹⁶⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, ss. 100-101.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 265-266; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 265, dn. 2.

¹⁶⁸ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 61.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 279-286; Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, ss. 31-32.

Timur yedi senede İran'ı fethettikten sonra (1378) Azerbaycan ile Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ı işgal etmiştir. Bağdat'taki Celayiriyye hükümdarı Sultan Ahmed, burayı terk etmek ve Mısır'daki Memlük Sultanı Melik Zahir Berkuk'a sığınmak zorunda kalmıştır (1393).¹⁷⁰ Bu sırada Timur, 1395'te Terek Irmağı kıyılarında yenilgiye uğrattığı Altınordu Hanı Toktamış'ın Dinyeper Nehri'ni geçtiğini duyması üzerine, İstanbul'u kuşatan Yıldırım Bayezid'e birlikte hareket etmeyi önermiştir. "Siz eğer, kafirlerle olan cenginizden başarı kazanırsanız, ben bu taraftan, siz o taraftan bu gibi mütemerridlerin def'i için harekete geçelim."¹⁷¹ diyerek aralarındaki haberleşmenin devam etmesini umduğunu belirten bir mektup göndermiştir. Fakat Bayezid'den istediğini alamayınca, Semerkant'a dönerek Hindistan seferine çıkmıştır. Sultan Ahmed, Timur'un Hindistan'a gitmesini fırsat bilip, Memluk Sultanı Berkuk'un (ö. 1399) yardımıyla Bağdat'ı fethettiyse de Timur, 1399'da Bağdat'ı geri almıştır. Bu sefer Sultan Ahmed kendisine tabi olan Karakoyunlu Türkmen reisi Kara Yusuf'la Osmanlı'ya sığınmak zorunda kalmışlar ve Yıldırım Bayezid tarafından kabul görmüşlerdir.¹⁷²

Timur, bu iki mültecinin iade edilmesine dair olan isteği, İstanbul'u kuşatmakla meşgul olan Yıldırım Bayezid tarafından kabul görmeyince, önce Sivas'a saldırmıştır. Şehir ancak on sekiz gün dayanabilmiştir (1400).¹⁷³ Sonra Malatya'yı almış ve 1401'de Suriye'yi işgal etmiştir. Osmanlı ülkesine hemen girmekten uzak durmuş, bu sırada Osmanlılar hakkında casusları aracılığıyla bilgi toplamıştır. Memlüklerin savunması da yeterli olmamıştır: Antep, Halep ve Şam, Timur'un eline geçmiştir. Mardin'i de aldıktan sonra Tebriz'e gelmiş ve Karabağ'da kışlamıştır.¹⁷⁴

Artık Yıldırım Bayezid ve devleti hakkında yeterince malumata sahip olan Timur, Orta Asya'da bulunan en seçkin kuvvetlerini de getirttikten sonra Anadolu'ya girmeye karar vermiştir. Ordusunu bu kuvvetlerle desteklemesinin ardından Bayezid'e, aralarında bir şehzadenin kendi yanına gönderilmesi ve Anadolu beyliklerinin eski sahiplerine verilmesinin de bulunduğu isteklerinin kabul edilmesini

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 301-302.

¹⁷¹ Baştürk, Saadettin, "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue*, 2010, s. 19.

¹⁷² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 301-302; Baştürk "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri", s. 19.

¹⁷³ Schiltberger'e göre Sivas kuşatması yirmi bir gün sürdü. Bkz. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 64

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 302-304; Baştürk "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri", s. 21.

salık vermiş ve karşılığında kafirlerle savaşan Osmanlı'ya yardım edeceğini iletmiştir.¹⁷⁵

Vezir-i azam Ali Paşa'nın da ihtiyatlı olmasına dair öğütleri Bayezid tarafından kabul görmeyince, savaş kaçınılmaz bir hal almış ve iki ordu Ankara önünde karşı karşıya gelmiştir. Kaleyi kuşatmakta olan Timur'un hiç beklemediği bir anda ve hiç beklemediği bir yerden savaş meydanına giren Yıldırım Bayezid, tam anlamıyla bir baskın olan bu durumda saldırmamış ve beklemeyi tercih etmiştir.¹⁷⁶ Savaş sırasında, "Timur'un otuz iki eğitilmiş filini savaşa sokma emirini vermesi"¹⁷⁷ ve Osmanlı ordusunun, bu kolundaki Kara Tatarların ihaneti sayesinde, önce sol kolu; sağ kolundaki Anadolu beylerine ait tımarlı sipahilerin de ihanetiyle bu kolunun çökmesi üzerine, dağılmasıyla Yıldırım Bayezid savaşı kaybetmiştir.¹⁷⁸

Savaşın sonra Bursa'ya doğru kaçmayı başarabilen Süleyman Çelebi'nin peşindeki Mirza Muhammed Sultan bu uzun yolu beş günde almıştır. Bursa'ya vardığında, beraber yola çıktığı otuz bin süvariden yalnızca dört bini yanında kalabilmiştir. Şehzadeyi yakalayamamış ama başkent Bursa'yı yağmalamış, hazineyi ele geçirmiş ve o sırada Kütahya'ya gelip orada ordugahını kuran Timur'a göndermiştir.¹⁷⁹

Artık Timur'un bir esiri olan Schiltberger, Ankara Savaşı'ndan sonra, Timur'un sekiz ay bu memlekette kalıp onu tamamen feth ve işgal ettiğini; daha sonra tutsağı Bayezid'i yanına alarak onun başkenti olan Bursa'ya girdiğini; Bayezid'in hazinelerinden bin devenin taşıyabileceği kadar gümüş ve altın aldığını nakletmektedir.¹⁸⁰

Timur Kütahya'dayken, etraftan gelen beyleri kabul ederek Karaman, Germiyan, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamidoğullarının beyliklerini iade etmiş, daha sonra buradan yola çıkarak Denizli'ye, Aydın'a, Ayasuluk'a ve sonunda Tire'ye vararak buradan da İzmir'i kuşatmaya başlamıştır.¹⁸¹ Buraya varmadan önce bir süre, günümüz Aydın İli'ndeki Balat'da da bulunmuştur. Zira İspanyol seyyah Ruy Gonzales de Clavijo 10 Eylül 1403'te, Ege Denizi'nde buranın yakınında

¹⁷⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 306-307.

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 308, 310, 312.

¹⁷⁷ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 66.

¹⁷⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 308, 310, 312.

¹⁷⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 370-373.

¹⁸⁰ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 67.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 316; Başkan, Yahya, "Timur, Rodos Şövalyeleri Ve Batı Anadolu Seferi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, s. 141.

geçerken bu olayı hatırlamış ve “Pazartesi sabahı Türkiye'ye ait "Yeni Palanya"¹⁸² isminde bir şehre vardılar ve Türk'ü yenip Türkiye'yi zapteden Timur Bey'in bu şehirde bulunduğunu duydular.” diyerek bu durumu seyahatnamesine yazmıştır.¹⁸³

Aydınolu Umur Bey'den beri, neredeyse elli yedi yıldır, Hıristiyanların elinde bulunan İzmir, Timur'un kuşatmasına on beş gün dayanabilmiş; deniz tarafından set yapılarak kuşatılan, kalesi de savaşarak alınan İzmir 2 Aralık 1402'de fethedilmiştir. Bundan sonra üzerine yürünen Foça teslim olurken, hem buradaki hem de Sakız adasındaki Latinler vergi vermeyi kabul etmişlerdir.¹⁸⁴

Bu süreçte Timur'un yanında olan Yıldırım Bayezid, Eğridir'in fethi esnasında hastalanmış ve Timur tarafından yollandığı Akşehir'de, yüzük taşının altında sakladığı zehri içerek intihar etmiştir (9 Mart 1403). Bundan dört gün sonra da Timur'un en sevdiği torunu Muhammed Sultan on dokuz yaşında vefat etmiştir. Torununun kaybindan dolayı kederli olan Aksak Timur, sekiz ay boyunca kaldığı Anadolu'dan dönerken Akşehir'de, Yıldırım Bayezid'in tahnit edilmiş cesedini Musa Çelebi'ye, Osmanlı'dan geri kalan yerlerin yönetimini de diğer üç kardeşiyle beraber Musa Çelebi'ye bırakmıştır.¹⁸⁵

Bundan sonra başlayan ve on bir yıl süren Fetret Devri'nde Osmanlı, kendi içinde birliğini sağlamaya çalışırken, Batı Anadolu'da beylikler bir süre daha eski bölgelerinde hüküm sürmüşlerdir. Buna göre;

Germiyanogulları'nın tüm toprakları, Yıldırım Bayezid tarafından yakalandıktan sonra kaçmanın bir yolunu bulup Timur'un yanına giden, Şahçelebi'nin oğlu II. Yakub Çelebi'ye verilmiştir. Fetret Devri'nde Çelebi Mehmed'in tarafında olması münasebetiyle toprakları Karamanoğulları tarafından yağmalanmıştır. Mehmed Çelebi nihayet birliği sağlayınca, Yakub Çelebi Osmanlı'nın yüksek hakimiyetini tanımak şartıyla topraklarını koruyabilmiştir. Arkasında bırakacak bir veliahtı olmaması nedeniyle beyliğini, vasiyet yoluyla II. Murad'a bırakmak üzere Edirne'ye gitmiş ve memleketine döndükten az bir süre sonra 1429'da vefat etmiştir.¹⁸⁶

¹⁸² Balat.

¹⁸³ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s. 78; Markham, Clements R., *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the court of Timour, at Samarcand A.D. 1403-1406*, The Hakluyt Society, London 1859, s. 20.

¹⁸⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 317; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 376-377; Başkan “Timur, Rodos Şövalyeleri Ve Batı Anadolu Seferi”, s. 142.

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 320-321; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 378-380.

¹⁸⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 61-62.

1432'de Anadolu'yu boydan boya geçen Bertrandon de La Broquière Karamanoğullarıyla karıştırdığı uzunluğu on altı genişliği de yirmi günlük hatta daha fazla olan Germiyanogulları Beyliği'nin bölgesinden geçerken buranın Murad Bey'e ait olduğunu ve ona Büyük Türk dendiğini kaydetmiştir. Ayrıca buranın güneye doğru uzandığını ve o tarafta çok yüksek dağlarla çevrili olduğunu ama kuzeye doğru ovaların başladığını gözlemlemiş; buradaki Kütahya şehrinin de Murad Bey'in büyük oğluna ait olduğunu hatırlatmıştır.¹⁸⁷

Hamidoğulları Beyliği'nin Tekeoğulları veya Antalya şubesi de denilen kısmının başına, muhtemelen Mübarizüddin Mehmed Bey'in oğlu olan Osman Bey geçirilmiştir. Fakat kendisine İstanos (Korkuteli) civarı verilirken, Antalya Osmanlılarda bırakılmıştır. Daha sonra Osman Bey'in, Karamanoğlu Mehmed Bey'le birlikte Antalya'yı bir baskınla alma planı, Antalya Emiri Hamza Bey tarafından öğrenilmiş ve Hamza Bey, onlar daha harekete geçmeden yaptığı bir baskınla Osman Bey'i öldürmüştür. Böylece bu beylik de tarihe karışmıştır (1423).¹⁸⁸

Menteşeoğulları'nın eski beyliklerinin tamamı, Mentешеoğlu Mehmed Bey'in Ankara Savaşı'nın yapıldığı yıl vefat etmesi nedeniyle, oğlu İlyas Bey'e verilmiştir. İlyas Bey, Fetret Devri sırasında Aydınoğlu Cüneyd Bey ve Saruhanoğlu Hızırşah ile birlikte İsa Çelebi'ye yardım etmişse de başarılı olamamış ve beylik 1414'te Çelebi Mehmed'in eline geçerken İlyas Bey'in iki oğlu Leys ile Ahmed esir edilmiştir. 1421'de hem İlyas Bey'in hem de Çelebi Mehmed'in vefatı ve Düzmece Mustafa olayı sayesinde kaçan Leys ve Ahmed eski beyliklerine geri dönüp, bir süre de olsa idareyi kendi ellerine almışlarsa da; 1425'te II. Murad bunların üzerine yürümüş ve tekrar esir etmiştir. Daha sonra Ahmed hapisten kaçmayı başarırken Leys katlolunmuştur. Ahmed'in oğlu İlyas'ın da, II. Mehmed'in cülusunda (1451), İshak Paşa tarafından Rodos'a kaçması sağlanmış ve Mentешеoğulları Beyliği toprakları da Osmanlı'ya geçmiştir.¹⁸⁹

Aydınoğulları Beyliği, İsa Bey'in oğulları II. Umur Bey ve Musa'ya geri verildiyse de, Musa Bey'in 1403'teki vefatıyla hükümdar olan II. Umur Bey'in bu hükmü uzun sürmemiştir. Bu sefer de kendine amcası İbrahim Bey'in oğlu Cüneyd Bey rakip olmuştur. Bir süre muharebe ettilerse de Cüneyd Bey, Umur Bey'e damat olmuş ve 1405'te Umur Bey vefat edince Aydınoğulları Beyliği'ni tek başına

¹⁸⁷ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ss. 188, 192, 197.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 53.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 57; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, ss. 533-534.

yönetmeye başlamıştır. Fetret Devri'nde desteklediği Süleyman Çelebi tarafından Rumeli'nde Ohri Sancak Beyliği'ne geçirilmiş ve Süleyman Çelebi ile Musa Çelebi arasındaki çatışmadan yararlanıp, Aydın'a geri dönmüştür. Mehmed Çelebi 1413'te yönetimi ele alınca, kendine tabi olduğunu ilan eden Cüneyd Bey'i yerinde bırakmayarak, yine Rumeli'nde bu sefer Niğbolu Sancak Beyliği'ne tayin etmiştir. Cüneyd Bey, Düzmece Mustafa olayında Mustafa'yı desteklese de, eski beyliğini yeniden kurmak amacıyla, gizlice II. Murad'ın tarafına geçmiştir. Bir süre daha, fırsat buldukça isyan çıkarıp Osmanlı'yı uğraştırırsa da en sonunda 1426'da öldürülerek ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁰

Saruhanogulları Beyliği'nin toprakları, kardeşi Hızırşah'la yaptığı taht mücadelesini kaybeden Orhan'a verilmiştir. Orhan Bey'le Hızırşah arasında yeniden başlayan taht mücadelesini bu sefer de Hızırşah kazanmıştır. Fakat Fetret Devri'nde İsa Çelebi'yi destekleyen Hızırşah, Mehmed Çelebi'nin Cüneyd Bey üzerine sefere çıkıp, onu yola getirmesinden sonra birden bire Manisa'ya dönmesiyle yakalanmış ve katledilmiştir (1410). Böylece bu beylik de Osmanlılara geçmiştir.¹⁹¹

¹⁹⁰ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 70-72.

¹⁹¹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 75-76.

II. BÖLÜM

ORTAÇAĞ'DA SEYAHATNAMELERDE GEÇEN BATI ANADOLU ŞEHİRLERİ

1. Afyonkarahisar

1.1. Karahisar

Afyonu ve kalesiyle ünlü Karahisar'ı anlatırken Evliya Çelebi, bu kaleyi Rum kayeserinin yaptırdığını, onun elinden de Selçuklu Sultanı Alaeddin'in aldığını yazmıştır. Bundan sonra ise Germiyanogullarına geçen kaleyi, Osmanogullarından Sultan Orhan'ın kendi beyliğine eklediğini belirtmiştir.¹⁹²

Çelebi'nin anlatımına göre bu kale Karahisar sahrasının güneyinde yüksek dağlara yakın, dağlık ve taşlık bir dere ağzında, yüzünü sahraya vermiş, göklere baş çekmiş Kahkaha gibi bir sağlam kaledir. Şahin ve zağanos yuvalı, sarı ve kızıl yalçın kaya üzere gökkuşağı gibi mavi bulutlara başını dayamış, yüksek bir dağda olmakla beraber aynı Demavend Dağı gibi kudret eliyle yapılan bir kaledir.¹⁹³

Karassar dediği ve şimdiye kadar gördüğü en güzel kalenin bu kale olduğunu söyleyen Bertrandon ise, sanki taşçı kalemleriyle yontularak yapıldığını, çok gösterişli olduğunu ve yuvarlak bir kayalık üstünde yer aldığını yazmıştır. Şehrin en yüksek yerinde olan kalenin, Bertrandon'a söylendiğine göre, bir yeraltı su sarnıcından başka su kaynağı yoktur. Karassar kelimesini ise yanlış şekilde, kara kaya olarak çevirmiştir. Ayrıca berberlerin buradaki taşlardan usturalarını bildikleri yassı taşların çıkarılmakta olduğunu eklemiştir.¹⁹⁴

Evliya Çelebi'nin anlatımına göre ise içinde üç buğday ambarı ve 7-8 su sarnıcı olan bu kale beş köşe olmakla birlikte oldukça yüksek bir kaledir ve çevresi 2.000 adımdır. Ama aşağı kalenin dört tarafı uçurum olduğu için, Çelebi aşağı kalenin etrafını ölçmemiştir.¹⁹⁵ Kapısı batıya bakan bu iç kalenin, kapısının üzerinde tarih olarak "Emera bi-imareti hazihi li'd-darı'l-aliye fi devleti Sultanü'l-mu'azzam Alaü'd-dünya ve'd-din Sultan Keykubad bin Keyhusrev ve ebbedallahu

¹⁹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 32.

¹⁹³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 32.

¹⁹⁴ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 195.

¹⁹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 32-33.

saltanatah" ¹⁹⁶ yazılmıştır. Evliya'nın verdiği bilgilere göre muhtemelen Bertrandon'un gelişinden sonra kaleye birkaç sarnıç daha eklenmiş ya da Bertrandon'a yanlış bilgi verilmiştir.

Bu kalenin içinde, tam tepesinde, adı Sultan Keykubad Cami olan bir cami vardır. Küçük olmasına rağmen sanatlı ve güzel bir camidir. Göz alıcı çinilere ve açık bir mihraba sahip olan bu caminin minaresi ise bir deprem sırasında yıkılmış, yeniden yapılmamıştır. ¹⁹⁷ I. Alaeddin Keykubad zamanında muhtemelen kalenin tamiri sırasında yaptırılan bu cami daha sonraları tamamen yıkılmış ve günümüze gelememiştir. Mescidin mihrabındaki mozaik çinilerin ise XVII. yüzyıldan sonra Mısri Cami'nin mihrabına monte edildiği iddia edilmektedir. ¹⁹⁸

Bu iç kalede Kuşlu Sarnıç adlı yere açılan kısım Bisütun Dağı gibidir ve aşağı şehrin üzerine doğru dağdan dışarı doğru çıkıntı yapmaktadır. Buradan etrafa bakan Evliya Çelebi 2 merhale ¹⁹⁹ kadar uzağı görmüş ve Altuntaş Ovası'ndan Konya yollarına kadar tüm civarı seyretmiştir. Bertrandon'un da övdüğü Afyon Ovası'nın köyler ve kasabalar ile dolduğunu; bağlar ve bostanlar ile tüm vadilerin gözler önünde olduğunu söylemiştir. ²⁰⁰ Bertrandon ise Çelebi'nin övdüğü bu ovaya üç kez inmiş ve her seferinde yarım fersah ²⁰¹ ya da daha fazla yol gitmiştir. Hatta bu ovada gezerken bir ara kendisini Fransa'da sanmıştır. ²⁰²

Evliya Çelebi "Altı kat şeddadi eski yapı büyük kaledir. ²⁰³" dediği iç kaleden çıkıp, ne atların ne de katır veya eşeklerin yürüyemeyeceği, sadece insanların yürüyebileceği kale yolundan aşağı doğru 800 adım inince, orta hisara gelmiştir. Orta hisarın kapısı kible yönüne bakmaktadır ve kapının yanındaki bir kulenin taşlarında, mermerden kapı sahiplerinin ve zencilerin suretleri oyulmuştur. Bu nedenle yöre

¹⁹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 32.

¹⁹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 33.

¹⁹⁸ Karazeybek, Mustafa, "Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, (haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel), Afyon Valiliği, Afyon 2004, s. 74; Karazeybek, Mustafa ve Polat, Zelkif ve İlgar, Yusuf, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 2005, C. 1, s. 181.

¹⁹⁹ 1 merhale = 45.480 m. 1 Konak = 1 Merhale. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, Cemal, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, (Ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, M. Ali Hacıgökmen, Gül Küçükbezcı), Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, s. 455.

²⁰⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 33.

²⁰¹ 1 fersah yaklaşık 5 km. tutmaktadır.

²⁰² La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 195.

²⁰³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 32.

halkı bu orta hisara Zengibar Kalesi demektedir. Zengibar Kalesi'nden aşağıda bir kale daha vardır ki, bunun da kapısı batıya bakmaktadır.²⁰⁴

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da bulunan gezginlerden olan Richard Pococke²⁰⁵, Carsten Niebuhr²⁰⁶ ve Guillaume-Antoine Olivier²⁰⁷ da bu kaleden bahsetmişlerdir. Kale dikine kesilmiş gibi duran bir kaya kütesinin üstündedir. Bu kaya kütesi çifte renkli bir granitten oluşmuştur ve mavimsi siyah görünümündedir. Şehir, Karahisar adını bu kayadan almıştır; yüksekliği bir çeyrek mil görünmektedir. Öylesine dik bir kayalıktır ki kalede yiyecek ve su varsa kimse burayı zaptedemez.²⁰⁸ Evliya Çelebi de şehrin kale altında bulunan Kaya Mahallesi içinde, hamam kubbesi kadar kara kayaların olduğunu, bunların arasında da hanelerin ve yolların bulunduğuna dikkat etmiştir.²⁰⁹

Tüm seyyahların överek anlattığı bu kaleyi Hitit Kralı II. Murşil Arzava Seferi sırasında (M.Ö. 1344) yerden 226 metre yükseklikteki trakit bir kaya kütesi üzerine, askerlerine sığınak olarak yaptırmıştır. O dönemki ismi ise Hapanova Kalesi'dir (Yüksek Tepe şehri). Frigler döneminde Hapanova Kalesi'nin eteklerine bir köy olarak kurulan şehrin bilinen klasik çağlardaki en eski adının Akronio olduğu sanılmaktadır. Eski Yunanca metinlerde böyle geçmektedir. Romalılar döneminde bu adın gerek paralar üstünde ve gerekse Latince kitabelerde ve diğer kaynaklarda, Akronium şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Akroenes veya Akroenos, Latince şeklinin halk arasında ve daha sonra Bizanslılar dönemindeki bozulmuş, değiştirilmiş şeklidir. 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Sultan I. Mesut'un emri ile Akronium Kalesi'nin eteklerine Karaşar Türkleri'nin yerleştirilmesinden (1147-1157) sonra Kale'ye Karahisar adı verilmiştir. Yüksel'e göre Kale'ye Karahisar (Kara Kale) adının, bazalt ve trakit kayalar üzerinde bulunuşu ve heybetli kara görünüşü nedeniyle verildiği genelde kabul edilmekle birlikte, eteklerine yerleştirilen Karaşar

²⁰⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 32-34.

²⁰⁵ İngiliz din adamı ve antropolojist. 1737-1741 arasında Anadolu, Filistin ve Mısır'ı da içeren ikinci büyük seyahatini gerçekleştirmiştir. (Hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Augustus, James St. John, *The Lives of Celebrated Travellers*, New York 1859, C. 2, ss. 101-125.)

²⁰⁶ Alman matematikçi ve haritacı. Danimarka Kralı V. Frederik tarafından, Ortadoğu'da bir araştırma gezisi yapmakla görevlendirilen beş kişi ile eski bir askerden oluşan gruba seçilmiş, daha sonra bu seyahati kitap haline getirmiştir. (Hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bilge, Mustafa L., "Niebuhr, Carsten", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2007, C. 33, ss. 78-79.)

²⁰⁷ Fransız doktor ve etnolog. 1792-1798 arasında Anadolu, Mısır ve İran'a kadar uzanan bir coğrafyada bulunmuş, İstanbul'u üç kez ziyaret etmiş, ülkesine döndüğünde yolculuğunu kitap haline getirmiştir. (Hakkında daha fazla bilgi için bkz. Baytop, Asuman, "Plant collectors in Anatolia (Turkey)", *Phytologia Balcanica*, 16 (2), 2010, ss. 187-213.)

²⁰⁸ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizası Sı Seyahati*, s. 194. dn. 4.

²⁰⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 37.

Türkleri nedeniyle bu adın verildiği düşünülmektedir. Çünkü, günümüzde bile Afyonkarahisar'ın ilçe ve köylerinde yaşayan vatandaşlar Afyonkarahisar'a "Gareyser", "Garesser" veya "Garaser" demektedirler ki bu sözcüklerin "Karaşar" ile ses benzerliği araştırmacıları böyle bir düşünceye yöneltmektedir.²¹⁰

Resim-1: Karahisar ve Afyon Şehri.²¹¹

Selçuklu hükümdarlarından I. Alaaddin Keykubat'ın tahta çıkar çıkmaz başlattığı kale onarımları kapsamında Karahisar Kalesi de esaslı bir biçimde onarılmış, daha sonra Karahisar ve havalisi 1288'de ölen ünlü Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'ye, ikta olarak verilmiştir. Bu dönemde Karahisar'a Anadolu'daki diğer karahisarlardan ayrılması için Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Sahip ünvanından ötürü Karahisar-ı Sahip adı verilmiştir. Sahip kelimesi, Selçuklu devrinde vezir anlamında kullanılmaktadır. Karahisar-ı Sahip de Vezirin Karahisarı, yani Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Karahisarı anlamına gelmektedir. Bu dönemde kentin bir diğer adı da Karahisar-ı Devle'dir. Bazı kaynaklara göre kente Karahisar-ı Devle adı, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Fahrü'd-devle unvanının yanı sıra, hazinelerini Afyonkarahisar Kalesi'nde korumasından dolayı verilmiştir. Bir başka kaynağa göre ise, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin torunlarından Muzafereddin Devle'nin adına izafeten kente Karahisar-ı Devle denilmiştir.²¹²

Her ne kadar Sahip Ata Oğulları'nın yönetiminde olsa da, Beylikler dönemi hakkında bilgi veren seyyah el-Ömeri buraya, Germiyanogulları Beyliği'ne bağlı

²¹⁰ Yüksel, İbrahim, "Şehrin Adı (Afyon Değil, Afyonkarahisar)", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, (haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel), Afyon Valiliği, Afyon 2004, ss. 45-46.

²¹¹ Yüksel, İbrahim, "Şehrin Adı (Afyon Değil, Afyonkarahisar)", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, (haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel), Afyon Valiliği, Afyon 2004, s. 46.

²¹² Yüksel, "Şehrin Adı (Afyon Değil, Afyonkarahisar)", s. 46.

olduğunu bildirmek amacıyla, Yakub İli demiş ve Karasar'ının (Karahisar) bulunduğu bu ilin her tarafa komşuluğu olduğunu yazmıştır. Ona göre çok meşhur olan bu Karasar şehrini ve bu memleketin diğer şehirlerini bir dağ halka gibi, gözün gözbebeğini çevirdiği gibi çevirmiştir, oldukça korunaklı bir yerdir. Sahip-oğlu buranın sahibi olmasına rağmen o buraya Germiyan hakimi tarafından tayin edilmiş bir memur gibidir. Hatta Germiyan hakiminin de damadıdır. Zaten böyle olmasaydı burası Germiyan'ın yönetiminde olamazdı. Çünkü Vali Timurtaş beylikleri ele geçirmeye başlayınca Sahip-oğlu Germiyan sahibine sığınarak hayatta kalmıştır. Bin köyü ve dört bine yakın atlıya malik olan Sahip-oğlu'nun bundan başka şehri yoktur.²¹³

Karahisar'a Karassar diyen Bertrandon, aslen Germiyan bölgesi olan buraya Karaman demiş ve buranın Avrupalıların Büyük Türk dedikleri Murad Bey'e ait olduğunu yazmıştır. Ama Murad Bey burasını zorla ele geçirmiştir. Çünkü buranın kendisine ait olduğunu ve babadan miras kaldığını iddia etmektedir.²¹⁴ Halbuki 1324'te Sahip Ata Oğulları'ndan Nusrateddin Ahmed Bey'in ölümünden sonra Germiyanlıların ilhak olunan Karahisar, son Germiyan beyi II. Yakub Çelebi'nin, beyliğini Sultan II. Murad'a vasiyet olarak bırakmasının müteakip 1429'de vefat etmesinin ardından Osmanlılara geçmiştir.²¹⁵ Bundan sonra, II. Bayezid döneminde tutulan tahrir defterinde ilin adı, "Karahisar" olarak geçmekte; Kanuni dönemi tahrir defterlerinde ise genellikle "Karahisar-ı Sahip" şeklinde kaydedilmektedir.²¹⁶

1.2. Afyonkarahisar Şehri

Konya'dan yola çıkıp, iki günlük bir yolculuktan sonra Afyon'a gelen Bertrandon'un ilk gözlemi, burada bol miktarda yiyeceğin bulunmasıdır. Zira burada kendisine iki gün yetecek kadar ekmek ve peynir tedarikinde bulunmuştur. Buna ek olarak, Afyon Ovası'nın düzlük ve güzel bir ova olmasına da dikkat etmiştir. Ona göre Karassar, Karaman (Germiyan) ülkesinin başkentidir; güzel bir şehir olmakla beraber ticareti gelişmiştir ve surlarla çevrili değildir.²¹⁷

²¹³ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ıbsar*, ss. 190, 194.

²¹⁴ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ss. 194-195.

²¹⁵ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, ss. 62, 64.

²¹⁶ Yüksel, "Şehrin Adı (Afyon Değil, Afyonkarahisar)", s. 46.

²¹⁷ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ss. 194-195.

Şehrin fiziki yapısıyla alakalı daha fazla bir şey söylemeyen Bertrandon, daha çok yemeklerle ilgilenmiştir. Burada koyun ayaklarından bir yemek yemiştir ki Konya'dan buraya gelinceye kadar bir lokma pişmiş et yemeyen gezgine göre, kendisinin yediği yemeklerin en güzelidir.²¹⁸ Hayatında ilk defa gördüğü ve yediği ceviz sucuğunu ise oldukça açıklayıcı bir şekilde şöyle anlatmaktadır: “Bu yöreye özgü bir yiyecek çeşidi daha gördüm: kabukları çıkarılmış taze cevizler ikiye bölünerek ipliklere dizilmiş bir halde, kaynamakta olan pekmeze daldırılıyor, çıkarılınca da tutkal gibi donuyordu. Bu yiyecek, acıkıldığı zaman çiğ et ve diğerleri gibi insanın açlığını bastırmaya yarayan iyi bir besindi.”²¹⁹

Evliya Çelebi aşağı şehri anlatırken, buranın kalenin bulunduğu dağ ile Hızırlık Dağı arasındaki dere, tepe ve bayırların üzerinde olduğunu; kalenin batısını, güneyini, doğusunu ve kuzeyini kuşattığını yazmıştır. Dışarıdan bakan birisi burayı 40-50 bin hanelik bir yerleşim olarak görse de Çelebi'nin mahkeme sicillerinden, askeri yetkililerden, şehbenderlerden edindiği bilgilere göre toplam 4.600 Müslüman haneye ek olarak 1.000 tane de Hıristiyan hanesine sahiptir. Bütün evler temellerden bir adam boyu yükseğe kadar taş yapı, sonrası da kerpiç şekildedir. Şehrin çarşı pazarlarındaki yollar ise gayet dardır. Arabalar asla giremez. Atlılar güçlkle gezer.²²⁰ Jean-Baptiste Tavernier ise Afyonkarahisar'ı kötü bir şekilde inşa edilmiş büyük bir köy olarak tarif etmektedir. Tavernier'i bu görüşe iten evlerin harap görünüşleri, ancak inşaat malzemesi olarak kerpicing kullanılmasına bağlanabilir.²²¹

Çelebi Afyonkarahisar'ın halkından ve onların kazançlarından bahsederken en önce afyon ticaretini anlatmaktadır. Zira halkın bütün bahçeleri, haşhaş dedikleri bu afyonla ekilidir. Yuvarlak bir meyvesi olan bu bitki her sene ekilir ve meyve henüz olgunlaşmadan, daha yeşil iken kadın-erkek herkes bunu toplar. Daha sonra toplanan meyvenin dışını bıçakla çizip, içinden zamk gibi bir şeyi alıp, mayalarlar ki böylece afyon elde ederler. Yedi iklimde bu diyara mahsus olduğundan bütün ülkelere bu Karahisar'dan gider. Yiyene keyif verir. Yalnız afyonun diyarı olduğu ve halkın çoğunun da afyon tiryakisi olması nedeniyle, buradaki insanları yüz renkleri sarıya meyillidir. Afyon tiryakisi olmayanlar da inatçı ve kavgacıdır. Buranın halkı

²¹⁸ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 195.

²¹⁹ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ss. 195-196.

²²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 34, 37.

²²¹ Şahin, Gürsoy, “XVII. yüzyılın sonlarında Afyonkarahisar Sancağının İdari ve Fiziki Yapısı (554 Numaralı Afyon Şer'iyye Sicili'ne Göre)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XVII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2002, s. 47.

kahvehanelerinde Ashab-ı Kehf'e uyarak devamlı uyumakta ve sürekli rüya görmektedirler.²²²

1.3. Yapılar

1.3.1. Ulu Cami

Çelebi kalenin altında, gayet eski ve toprak örtülü olan bir Ulu Cami'den bahsetmektedir. Avlusu olmayan iki kapısı ve bir minaresi olan bu cami muhtemelen XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır.²²³ Selçuklu ve Osmanlı şehirlerinde mahalleler, genellikle cami, mescit, zaviye veya imaretin inşası ve bunların etrafında meskenlerin yapılmasıyla oluşurdu. Bu açıdan incelendiğinde Afyonkarahisar'da Selçuklu döneminde inşa edilen en eski yapı olarak; Ulu Cami'nin yerinde bir mescidin varlığına dair bilgilere ulaşılmaktadır. Eğer bu doğru ise şehrin ilk mahalleleri kalenin çıkış yolu çevresinde kurulmuştur. Herhalde bu dönemde kale çevresinde yerleşmiş insanların herhangi bir saldırı durumunda kaleyi sığınak olarak kullanma düşüncesi, ilk iskanın bu şekilde oluşmasını gerektirmiştir. Bununla birlikte şehrin gelişmesi, Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın 1231-1233 yılları arasında kaleyi tamir ettirerek, yukarı kalede bir mescit, bir saray ve şehir kenarında bir medrese (Alaaddin Medresesi) yaptırmasının ardından başlamıştır. Bu durum Afyonkarahisar'ın kalenin çıkış yolunun hemen etrafından başlayarak zamanla genişlediğine işaret etmektedir.²²⁴

1.3.2. Gedik Ahmed Paşa Külliyesi

Çelebi, 1475'te yaptırılan Gedik Ahmed Paşa Külliyesi'ni ve buradaki camiye överek anlatmış, zengin ve yoksula sabah akşam nimetinin bol olduğunu söylemiştir. Caminin boyu 150 ayak,²²⁵ eni 80 ayaktır. İki kubbesi yan yanadır ve eski tarz mihrap ile minberi vardır. Yan tarafları 6 sütun üzerinde ince işçiliğe sahip, kubbe şeklindedir. Avlusunda abdest alınan havuzun dört tarafı ağaçlarla süslenmiştir ki

²²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 37-38.

²²³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 35; Karazeybek, Mustafa, "Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", s. 73.

²²⁴ Karazeybek, Mustafa, "Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", s. 72.

²²⁵ 1 ayak yaklaşık olarak 37,9 cm.'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci", s. 447.

çok güzel gölgeleri vardır. Yine bu avluya bitişik, suyu ve havası iç açıcı olan, hastaların şifa bulduğu ama ana külliyyeden çok daha sonra yapılan bir hamam vardır. Hamam gibi, muhtemelen 1475 ila 1481 yılları arasında yaptırılan ve 70 hücre olan medresesi müderrisler arasında yüksek bir payededir. İmareti, hanları ve bütün yapıları baştan başa kurşun örtülü, benzersiz camidir.²²⁶ Medresenin aslen doğusunda ve batısında altışar oda ile güneyinde iki oda daha vardır. Fakat Evliya Çelebi bu sayıyı abartmıştır.²²⁷

1.3.3. Mevlevihane

Çelebi'ye göre aşıklar nazargahı, arif ve sadıklar mekanı olan, kale kayası eteğinde zarif bir toplantı mekanı olan Mevlevihane Tekkesi, Konya Mevlana Dergahı'ndan sonra önemli asitanelerden biridir ve ilk tesis edilen mevlevihanelerdendir. Temelleri Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi döneminde (XIII. yüzyıl sonları) atılmış, asıl şöhretine ise Mevlana'nın 7. Kuşak torunlarından Sultan Divane (Mehmed Semai Çelebi) döneminde (XV. yüzyıl) kavuşmuştur. Mevlana ile beraber Sultan Veled'in de Afyon'a karşı bir ilgisi olduğu, Menakıbü'l-Arifin adlı eserden bilinmektedir. Ulu Arif Çelebi'yi Afyon'da misafir eden Sahipoğlu Ahmed Bey ona olan hürmetinden dolayı, eski binanın yerine ahşaptan yeni bir bina inşa ettirmiştir. Mevlevihane XIX. yüzyıla gelene kadar birçok onarım faaliyetine tabi tutulmuştur.²²⁸ Hatta Afyonkarahisar halkı genellikle Mevlana muhibbi olduklarından külâh üzere beyaz Muhammedi sarık sararlar.²²⁹ Bu Mevlevihane'nin yanında bulunan bir çeşmenin tarihini de Çelebi "Bismillahirrahmanirrahim.Büniye hazihi li's-sakıye fi eyyamı devleti es-Sultan Süleyman Şah bin Mehmed Şah bin Yakub Şah sene erba'a [ve] sitti mie (604)"²³⁰ diye okumuştur.

²²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 34-35; Karazeybek, Mustafa, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, (haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel), Afyon Valiliği, Afyon 2004, s. 94; *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, s. 9.

²²⁷ *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, s. 21.

²²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 35; Günümüze Kadar Ulaşan Mevlevihaneler, *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü*, Konya 2012, s. 9.

²²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 37.

²³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 36.

1.3.4. Hamamlar, eşmeler ve Türbeler

Şehrin hamamlarını da sayan Evliya Çelebi, ilk önce Gedik Ahmet Paşa'nın olan İmaret Hamamı'ndan bahsetmiştir. Fakat Gedik Ahmet Paşa'nın külliye için vakfettiği gelir kaynakları arasında, Afyon'da bir hamam görünmemektedir. Bu durum külliyenin ilk yapılışında büyük bir ihtimalle hamamın bulunmadığına delildir. 1530 tarihli bir kayıтта, Gedik Ahmet Paşa Vakfı'nın gelir kaynakları arasında, Afyon'da bir hamam yer almaktadır. Yine 1575 tarihli diğeri bir kayıтта ise Hammam-ı Cedid ismiyle bir hamam bulunmaktadır. Bu durum, Medrese gibi hamamın da arada geçen zaman içerisinde yapılmış olduğunu göstermektedir.²³¹

Evliya'nın bahsettiği diğeri bir hamam da günümüzde Kasım Paşa Külliyesi içinde bulunan ve Kasım Paşa tarafından Mimar İlyas (Ayas) Ağa'ya 1475'te yaptırılan Alaca Hamam'dır.²³²

Çelebi'ye göre şehirde ayrıca iki yüzden fazla abıhayat çeşmeleri vardır ki hepsi Kadınana Suyu'ndandır. Bir Adeviye Hatun'un hayratıdır ki bir melik böyle hayrata malik olmamıştır. Bu çeşmelerin suyu, bir konak²³³ yerden nice taşlık dağlardan getirilmiştir. Ve bir kız kardeşi de şehrin mezarlığının etrafına duvar çekip, nice bin kargir yapı, yeraltı mezarları yapmıştır.²³⁴ Yalnız Evliya Çelebi bu çeşmelerin sayısını da oldukça abartmıştır. Zira 1905 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre şehirde elli bir adet çeşme varken; Çelebi'nin şehre geldiği ve nüfusun daha az olduğu 1671 tarihinde bundan daha az çeşme olmalıdır.²³⁵

Çelebi, yukarıdakilere ek olarak, şehrin ziyaretgahlarından Şահrah Sultan ve Sultan Alaeddin'in kızı Asiye Hanım'ın türbelerinden bahseder ki Şահrah Sultan buraya yaptırdığı bir mezarlığın yolunun üstündeki türbesinde; Asiye Hanım da diğerilerine kıyasla daha süslü bir türbede medfundur. Ayrıca Asiye Hanım'ın türbesi, çocuğı olmayan kadınlar için uğrak yeridir. Zira bu türbenin toprağını ezip suyla doğuramayan kadına içirirsel, o kadının Allah'ın izniyle çocuğı olur.²³⁶

Hem çeşmeleri hem de mezarlığı yaptıran iki kadın, Asiye Hanım'la birlikte, Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın 3 kız çocuğudur. Onun vefatından sonra Moğol

²³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 35; *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, s. 26.

²³² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 35; *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, s. s. 45.

²³³ 1 Konak = 45.480 m. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci", s. 455.

²³⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 36.

²³⁵ Özpunar, Hasan, "Afyonkarahisar'ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana", *Taşpunar Dergisi*, Yıl 2013, Sayı: 10, s.7.

²³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 39.

istilası sebebiyle hayatlarını tehlikede gören Sultan Alaaddin'in 3 kızı, o dönemde huzurlu bir yer olan ve Sahip Ata Beyliği'nin hüküm sürdüğü Karahisar'a gelip yerleşmişlerdir. Gelirken beraberlerinde babalarından miras kalan altınları da getirmişlerdir. Karahisar'a yerleşen kızkardeşler, babalarından kalan mirası halkın faydasına harcamaya karar vermişlerdir. Asiye Sultan o dönemde şehri baştanbaşa ikiye bölen dere üzerine, çeşitli aralıklarla 40 adet taş köprü yaptırmıştır. Diğer kızlardan Melek Peyker Sultan, şehrin mezarlık ihtiyacını dikkate alarak büyük bir mezarlık inşa ettirmiştir. Kızlardan Gevher Naime Sultan da şehrin içme suyu ihtiyacını gidermeyi kendine vazife saymış, önemli miktarda altınını bu uğurda sarf ederek su satın almış ve su kanalları yaptırmıştır.²³⁷ Bu suların kaynağı Evliya Çelebi'nin ölçümüne göre 3 saatlik bir yürüyüşle ulaşılan (yaklaşık 45 km'lik) mesafededir.²³⁸

Evliya Çelebi'nin bahsettiği diğer bir ziyaretgah ise Karaca Ahmed Sultan'a aittir. Çelebi'ye göre 1359 tarihinde Sultan Orhan sırasında vefat edip, bu türbeye defnedilmiştir. Hala bütün insanların ziyaret yeridir ve meşhurdur, sırrı aziz olsun. Hikayeleri haddinden fazladır.²³⁹

Çakmakoğlu'ndan öğrenildiğine göre Karaca Ahmed hakkındaki bilgiler geniş ölçüde Hacı Bektaş Vilayetnamesi'ne dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar bu Vilayetname'nin efsanelere bağlı olduğunu, tarihi bir belge gösterilmedikçe doğruluğunun kabullenilemeyeceğini ileri sürerler. Karaca Ahmed, Horasan Türk beylerinden Süleyman Horasani'nin oğludur. Annesi Sultan Ana'nın mezarı Eşme'nin Karacaahmet Köyü'ndedir. Alperen kimliğindeki "gözcü" lakaplı Karaca Ahmed'in Anadolu'yu Türkleştirme gayreti sarf eden diğer Horasan erenleriyle Osmanlı Sultanı Orhan Bey'in idaresindeki Türk kuvvetleri içersinde yer alarak Bizans'ı Pelekanon (Maltepe) civarında yenilgiye uğrattıklarından bahsedilmektedir. Rivayetler dışında Karaca Ahmed'in yaşadığı dönem hakkında ilk gerçek bilgiye, Saruhanoğlu İshak Çelebi'nin 1371 tarihinde Manisa'da Şeyh Revak Sultan'a vakfettiği arazi için düzenlediği vakfiyedeki şahitler arasında "Süleyman Horasani oğlu Karaca Ahmed" adıyla rastlanır. 1371'de sağ olduğu anlaşılan Karaca Ahmed için düzenlenen, İshak Çelebi'nin vezirlerinden Murtaza Bey'in oğlu Emiri Bekir Hoş Kadem Paşa'nın 1397 yılına ait vakfiyesinden Karaca Ahmed'in vefat etmiş

²³⁷ Özpınar, Hasan, "Afyonkarahisar'ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadınana", s.6; *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, C. 1, s. 363.

²³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 39.

²³⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 38.

olduğu anlaşılmaktadır. Aşıkpaşazade, Karaca Ahmed'in Orhan Gazi devrinde sağ olduğunu I. Murad zamanında öldüğünü yazmaktadır. 1371'de sağ olan Karaca Ahmed büyük bir ihtimalle I. Murad'ın ölüm tarihi olan 1390'dan önce vefat etmiş olmalıdır. Manisa dışında uzun yıllar Afyonkarahisarda kalan ve burada Karacaahmed Köyü'nde Manisa'daki gibi bir şifa zaviyesini kuran Karaca Ahmed, zaviyenin sorumluluğunu oğlu Eşref'e bırakarak Manisa'ya dönmüş olmalıdır. Asıl mezar yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte halkın Karaca Ahmed sevgisi ülkenin pek çok yerinde ona ait makam türbelerinin ve bu türbelerin etrafında şekillenen tekke ve zaviyelerin oluşmasına sebep olmuştur. Manisa çevresinde Karaca Ahmed'e izafe edilen üç türbe bulunmaktadır. Bir başka Karaca Ahmed Türbesi İstanbul Üsküdar'dadır.²⁴⁰ Evliya Çelebi'nin bahsettiği Karaca Ahmed türbesi bu türbelerden biridir.

1.4. Afyonkarahisar'ın İlçeleri

1.4.1. Şuhut

Daha sonra Afyonkarahisar'dan Şuhut Kasabası'na geçen Çelebi, halkın buraya yanlış şekilde Çufut Kasabası dediğini yazar. Aslı Şuhut Kasabası'dır. Nedeni ise, buranın dört tarafında nice şehitlerin gömülü olmasıdır.²⁴¹

Burada ismini vermeye degecek camiler içinde, çarşıda Germiyan Camisi'nden bahseden Çelebi'ye göre bu cami, kalabalık bir cemaate sahiptir ama kurşun örtülü değildir ve topraklıdır.²⁴² Evliya ne kadar Germiyan Cami olarak ansa da Çarşı Cami veya Ulu Cami olarak bilinen bu Cami, 1415'te Çelebi Mehmet tarafından Şuhut'a yönetici olarak atanan Sarı Timurtaş Paşa'nın oğlu Hamza Paşa tarafından yaptırılmıştır.²⁴³

²⁴⁰ Çakmakoglu Kuru, Alev, "Ankara, Polatlı Karacaahmet Köyünde Karaca Ahmed Zaviyesi", *bilig*, Güz/2005, sayı 35 ss. 51-53.

²⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 39.

²⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 39

²⁴³ Emecen, Feridun, "Afyonkarahisar" *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, C. 1, s. 445; *Şuhut Ekin*, Yıl 6, Sayı 11, Şubat 2000, s. 8.

2. Aydın

2.1. Aydın İsmi ve Şehrin Geçmişi

Evliya Çelebi Nazilli'yi, Güzelhisar'ı, Ayasuluk'u ve Balat'ı içeren vilayete, tüm buraları Mahan diyarından gelen Selçuklu beylerinden Aydın Koca adlı yiğit fethettiği için Aydın Vilayeti denildiğini söylemektedir.²⁴⁴

Bölgeye Aydı Vilayeti veya Aydın İli denilmesinin neden ise Aydınogulları'nın buraya hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Bölge, Selçuklu ve Arap kaynaklarında Leşkeri-ili veya Bilad-ı Leşkeri olarak geçmektedir. Emecen'e göre bu isim Batı Anadolu bölgesine hakim olan İznik İmparatoru Laskaris'in adından gelmektedir. Leşkeri-ili, önceleri daha geniş bir bölgeyi kapsamaktayken, Türk fetihleri sırasında Bizans'ın elinde kalan son toprak parçalarından olan Büyük ve Küçük Menderes havzaları için kullanılır olmuştur. Bölgeye, Anadolu Selçuklularının son yıllarında Moğolların önünden kaçan Türkmen boyları yerleşmiştir. Zira Bizans kaynaklarına göre bu bölgeye 3 milyondan fazla Türkmen gelmiştir. Böylece Menderes havzası hızla Türkleşmiş, terk edilen yerler yeniden iskan edilmiş, ayrıca yeni iskan merkezleri kurulmuştur.²⁴⁵

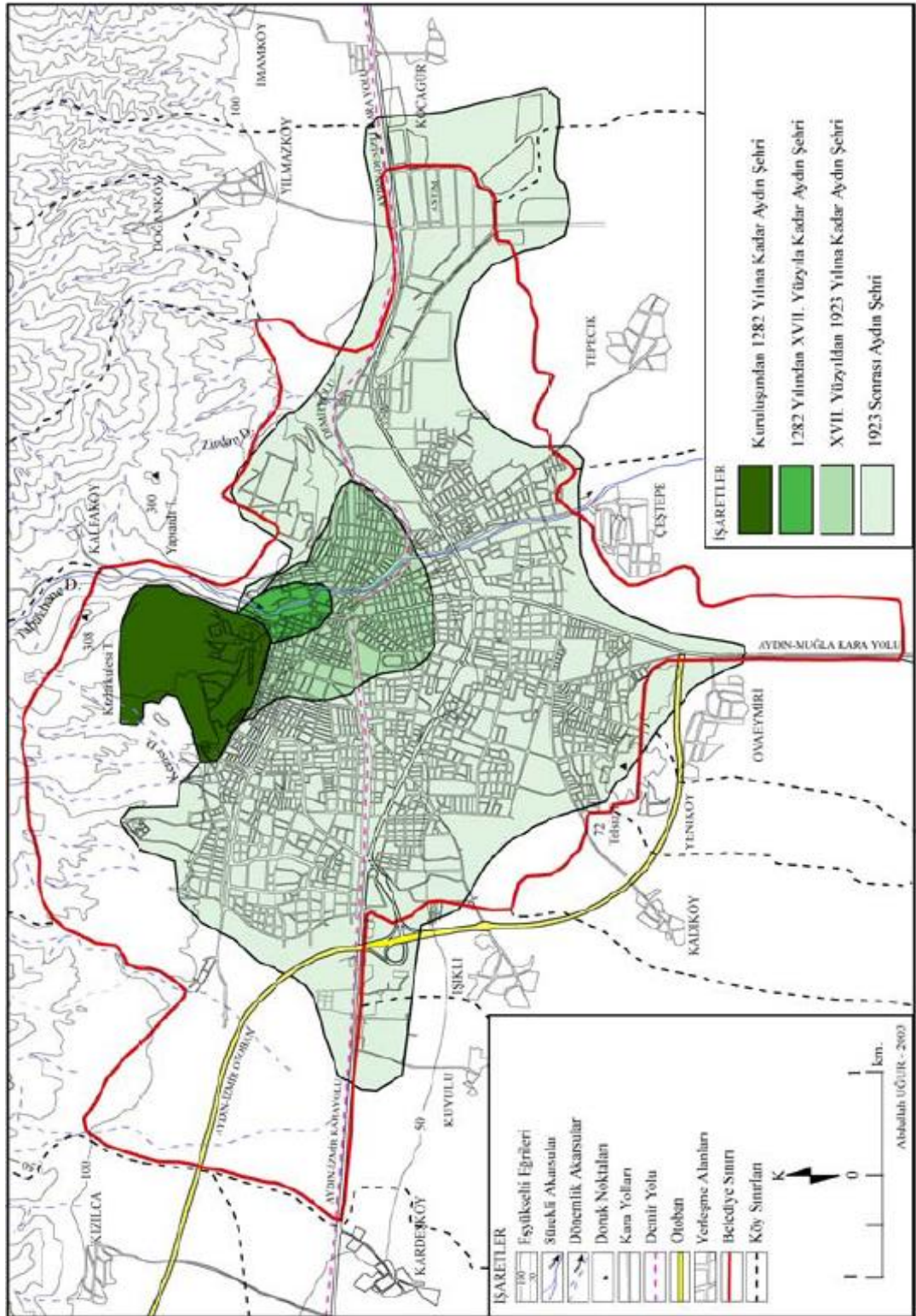
1396'daki Niğbolu Muharebesi'nde Yıldırım Bayezid'e esir düşen Johannes Schiltberger, Osmanlı'ya bağlı olan hisarları sayarken ilk sırada Efes'i kastederek Asia'yı saymaktadır. Aktardıklarına göre, İncil'i yazan Havarilerden Johannes'in de mezarının bulunduğu bu şehre Müslümanlar'ın Edain (Aydın) dediği güzel memleket de dahildir. Schiltberger buraya köylerde Hoches denildiğini de eklemiştir.²⁴⁶ Çelebi'ye göre Aydın'ın her tarafı bir-iki saatlik mesafe boyunca hep bağlarla doludur. Her bağ gül, sümbül ve bostan ile süslenmiştir. Aydın'ın toprakları geniş, ürünleri bol halkı da sevimli bir şehirdir. Suyu ve havası da ılıman olan şehrin, Menderes Nehri'ne kadar kibleye doğru ve iki menzil mesafe de güneye doğru olan bölgesi Aydın Ovası'dır ki burada yetişen yirmi altı çeşit mahsulden halk geçimini sağlar.²⁴⁷

²⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 202.

²⁴⁵ Emecen, Feridun, "Aydın", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1991, C. 4, s. 236.

²⁴⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101.

²⁴⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 174.

Harita-5: Aydın Şehri'nin gelişim evreleri.²⁴⁸

Şehrin İlkçağ'lardaki adı ise Tralles'tir. Türkler tarafından ele geçirildiğinde Güzelhisar adını almış, Osmanlılar döneminde Menemen'in kuzeyindeki Güzelhisar'dan ayırt edilmek için Güzelhisar-ı Aydın veya Aydın Güzelhisarı adıyla

²⁴⁸ Uğur, Abdullah, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, 1(2), s. 48.

tanınmış, XIX. yüzyıl sonlarında doğru sadece Aydın adı kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁹

Bahsedilen Tralles şehri de bugünkü Aydın'ın daha kuzeyinde, deniz seviyesinden 160-170 m. yükseklikte, savunmaya elverişli bir yerde kurulmuştur. Önünde uzanan ovanın verimli olmasına ek olarak, Efes-Milet limanlarını iç kısımlara bağlayan önemli bir ulaşım yolu üzerinde bulunması dolayısıyla, bu bölgenin zengin şehirlerinden biri haline gelmiştir. Tarih boyunca birçok defa istila edilmiş ve sık sık da depremler yaşayarak harap olmuştur. Ancak önemli ve müstahkem yeri sebebiyle yeniden hızla kalkınabilmiştir. Lidyalıların, Perslerin ve İskender'in idaresinden sonra Bergama krallarının merkezi durumuna gelen şehir 189'da Roma hakimiyetine girmiş, ardından da Bizans'ın eline geçmiştir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethi sırasında Selçukluların idaresine girdi ise de XII. yüzyıl başlarında Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. 1177'ye doğru II. Kılıçarslan'ın kuvvetleri tarafından zapt edilmiş, fakat hemen sonra İmparator I. Manuel burayı geri almayı başarmıştır. Şehir 1280'e doğru sahil beyi Menteşe Bey'in akınlarına uğramış ve bu mücadeleler sırasında harap olmuştur. İmparator VIII. Mikail'in oğlu II. Andronikos burayı yeniden imar ve tahkim etti ise de 1282'de Menteşe Bey tarafından kesin olarak Türk hakimiyeti altına alınmıştır. Beylikler Dönemi'nde bir süre Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in elinde kalan şehir, 1309'a doğru bölgeye hakim olan Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirilmiştir. Bu tarihten sonra daha aşağılara ovaya doğru gelişme göstermiş ve Aydınoğulları'nın önemli şehirlerinden biri olmuştur. İlk olarak Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı hakimiyetine alınmışsa da Timur'un Anadolu'yu istilasında yeniden Aydınoğulları'nın eline geçmiştir. Nihayetinde 1426'da II. Murad burayı kesin olarak Osmanlı topraklarına katmıştır.²⁵⁰

2.2. Yapılar

2.2.1. Kale

Evliya Çelebi Güzelhisar Kalesi'ni anlatırken burayı Cemşid'in kızlarından Sirye'nin yaptırdığını, ondan sonra da Aydın Bay'ın oğlu İsa Bay'ın fethettiğini

²⁴⁹ Emecen, "Aydın", s. 235.

²⁵⁰ Emecen, "Aydın", s. 235.

bildirmiştir. Osmanlı Beyliği zamanında, başka yedi kalenin anahtarıyla birlikte çeyiz yoluyla Orhan Gazi'nin oğluna verilmiştir.²⁵¹,

Seyyahın gözlemlediğine göre eskiden küçük olan ve daha sonra genişletilen bu kale, şehrin kuzeyinde yüksek bir dağ üstünde, taştan yapılmış bir kaledir. İçinde bir mescit ve buğday ambarı bulunan iç kalenin kapısı kuzeye bakarken, taşradaki kale duvarının kapısı da kuzeye bakmaktadır.²⁵²

Sarp duvarlı ve yüksek bir kale olan iç kale dört köşedir. Çevresi 800 adım olan kale zaten yüksek bir tepede yer aldığı için hendeğe sahip değildir. Tüm şehrin görüldüğü kalenin şehre bakan tarafı, cehennem çukuru gibi büyük bir uçurumdur.²⁵³

Çelebi'nin bu şekilde bahsettiği ve daha sonra Celali İsyanları sırasında Celali Karayazıcı ve Said Arap'ın korkusundan daha da genişletilip geliştirilen bu kale²⁵⁴ ile ilgili hiçbir kalıntı günümüze kadar ulaşmamış olduğu gibi, hakkında herhangi bir bilgi de bulunamamıştır. Akbulut'a göre muhtemelen şehrin sonraki dönemlerde ihtiyaç duymaması veya gelişmesine bağlı olarak zamanla kale tahrip edilmiş olabilir. Eski Aydınogulları Hisarı yıkılmış ve Cumhuriyet devrinde Aydınogulları Güzelhisarı'nı hatırlatması için Tabaklı Mahallesi ve çevresine Güzelhisar Mahallesi adı verilmiştir.²⁵⁵

2.2.2. Hamamlar

Evliya Çelebi Aydın'da dört tane hamam olduğunu belirttiği halde sadece çarşı içindeki Yeni Hamam üzerinde durmuştur. Zira hoş havalı ve kurşun örtülü bir hamam olan buranın, hem içi hem de dışı o kadar güzeldir ki insan gece gündüz yıkansa asla sıkılmaz.²⁵⁶

Seyyahın az da olsa ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu hamam hakkında çok fazla bir bilgi yoktur. Günümüzde Aydın, Gazi Bulvarı'ndaki Gümrük Önü denilen yerde iki hamam kalıntısı bulunmaktadır. Bu iki binanın yapı tarzları Aydınogulları

²⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 165.

²⁵² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 166.

²⁵³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 166.

²⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 166.

²⁵⁵ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 23.

²⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 169-170.

dönemine ait olan Selçuk yapı tarzını hatırlatmaktadır. Şu anda her iki bina da depo olarak kullanılmaktadır.²⁵⁷

2.2.3. Türbeler

Çelebi buradaki ziyaret yerlerinin isimlerini verirken, günümüzde ayakta olmayan kalenin üzerinde kurulu olduğu İman Dağı'ndaki İmanım Baba Sultan'dan;²⁵⁸ şehir içinde Aydınogulları'yla Horasan'dan gelen Ali Han Baba Sultan'ın Tekkesi'nden ve kible tarafında Madran Baba'dan bahsetmiştir.²⁵⁹

Özkan'ın Tire Şerhiye Sicilleri'nden öğrendiğine göre Alihan Baba Sultan XIV. yüzyılda burada yaşamış ve Tire ile Aydın'da birçok eser yaptırmıştır. Aydın'da yaptırdığı Alihan Cami, Alihan Medresesi ve oğlu İsmail için yaptırdığı türbeden günümüze sadece türbe ulaşmış, diğer iki yapı Yunan İşgali sırasında yanmıştır. Muhtemelen Alihan'ın oğlu olan Hoca Hasan adına bir Türbe de Tire'dedir ve halk hem buna hem de Aydın'daki türbeye Alihan Baba veya Alihan Dede demektedir.²⁶⁰

Yine Özkan'a göre Hoca Hasan Türbesi'nin kitabesinden Hoca Hasan'ın 1330 tarihinde öldüğü anlaşılırken, Aydın'daki Türbe'deki kitabeden ise vefat tarihi belli olmayan İsmail'in ise şehit edildiği öğrenilmektedir. Tire'deki Alihan Medresesi'nin 1354 tarihli tamir kitabesinde de Alihan ile babası Mehmed'in ölü oldukları belirtilmektedir. Aydınogulları Beyliği'nin Aydın'da ayakta kalan en eski eseri olan Aydınoglu İsmail Türbesi bugün hala ayaktadır.²⁶¹

Madran Baba'nın kim olduğu veya nereden, ne zaman geldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak, Topaloğlu'nun araştırmasına göre Türklerin Anadolu'ya yayıldığı devirlerde bölgeye gelmiş bir eren, derviş veya Alevi dedesi olduğu şeklinde yöre halkı arasında yaygın bir kanaat vardır. Söylenenlere göre Madran Baba, aslında bir okçudur ve ona Okçu Musa denilir. İstanbul'un fethinden önce

²⁵⁷ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 31.

²⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 166-167.

²⁵⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 175.

²⁶⁰ Özkan, Mustafa Kenan, "Aydın'daki Alihan Oğlu İsmail (Alihan Baba) Türbesi", *Aydın Eczacı*, Sayı: 3, Haziran 2004, s. 36.

²⁶¹ Özkan, "Aydın'daki Alihan Oğlu İsmail (Alihan Baba) Türbesi", ss. 36-37.

kuşatmalar sırasında Bozdoğan Su Kemerı civarındaki çarpışmalarda şehit düşerek hayatını yitirmiştir.²⁶²

Madran Baba yatırı, dört tarafı taş duvarla çevrilmiş mezar odası ile avludan oluşan iki bölümden meydana gelmektedir. Mezar odasının üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Mezar odasına giriş odanın kuzey köşesindedir. Mezar eskiden 1 mt. yüksekliğinde taşlarla örülü iken günümüzde sıvanmış haldedir. Üzeri yazısız mermerden bir mezar taşı mevcuttur. Avlunun etrafı da taş duvarlarla çevrili olup üzeri açıktır. Zemin, bölgede kolay bulunan kayrak taşla kaplanmıştır. Avluya batı mezar duvarının bitişiğinden, yatırın güneyinden girilir.²⁶³

Etraftaki kalıntıları da anlatan Evliya Çelebi, kalenin kuzeyindeki yüksek dağın eteğinde Üç Göz denilen mesiregahın yanında, Kisra Kemerı'ne benzeyen yuvarlak yapılar ve uzun sütunlardan bahsetmiştir. Bu Üç Göz de Samanyolu gibi göklere baş uzatmış gökkuşağına benzer Havamak Kemerı'dir. Yöre halkı Çelebi'ye buradaki yapıların Hz. Süleyman döneminden kaldığını söylemiştir.²⁶⁴

2.3. Aydın'ın İlçeleri

2.3.1. Balat (Didim)

Ankara Savaşı'ndan yaklaşık bir yüzyıl sonra Ege Denizi'nde seyahat eden Ruy Gonzales de Clavijo ve kafilesi, 10 Eylül 1403 Pazartesi günü Türkiye'ye ait Yeni Palanya isminde bir şehrin yakınından geçmiş ve Yıldırım Bayezid'i yendiğinde Türkiye'yi zapt eden Timur Bey'in bu şehirde kaldığını duymuştur.²⁶⁵

Hatta Rodoslu bir keşişin idare ettiği ve ahalisi Yunanlı olan Leros adasına geldiklerinde, Palanya Türklerinin bu adaya saldırarak çok zarar verdiklerini, bu yıl Palanya'dan bir galyotun geldiğini ve Müslümanların birçok koyunla birlikte tarlalarda çalışan adamları alıp götürdüklerini söylemişlerdir.²⁶⁶

²⁶² Topaloğlu, Fatih, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti -Madran Baba Örneği-", *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, V/1 (Bahar 2012), ss. 75-76.

²⁶³ Topaloğlu, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti -Madran Baba Örneği-", s. 78.

²⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 174.

²⁶⁵ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s.78; Markham, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo*, s. 20.

²⁶⁶ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s.78; Markham, *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo*, s. 20.

Buranın kalesi için Çelebi geçmişte Kaydefa'nın yaptırdığını daha sonra da Rum keferesinin elinden Aydın Bay oğlu İsa Bay'ın beylerinden Emir Polat'ın fethettiğini; bundan dolayı Polat Kalesi denildiğini aktarmaktadır. Kale bir süre Cenevizlilerin elinde bulunduğu için bazı yerlerinde Ceneviz işaretleri vardır. Menderes Nehri'nin denize karıştığı yerde, deniz kıyısından bir top menzili içerde bulunan kalenin duvarları Menderes Nehri'ne oldukça yakındır. Çelebi'nin buraya geldiği zamanda burçları hala ayakta duran bu kale ile etrafının suyu ve havası o kadar ağırdır ki sıtma tutan eşeğin sesi çıkmaz. Halk da sıtmalılı olduğu için yüz renkleri hep sarıdır.²⁶⁷

Balat bugünkü görünüşüyle bağdaşmayacak derecede parlak tarihi geçmişi ile dikkati çeker. Zira antikçağda Büyük Menderes deltasının ilerlemesiyle, biri bütün bir filoyu rahatça alabilecek kapasitede dört limana sahip idi. Fakat bu limanlarının dolması sonucu önemini kaybetmeye başlamış ve yavaş yavaş gerilemeye yüz tutmuştur. Antik Milet, Selçukluların bu bölgede faaliyet gösterdikleri sıralarda zengin bir ailenin mülkü durumunda oldukça ıssızlaşmış bir şehirdir. XI. yüzyıldaki Selçuklu fethi şehrin yeniden canlanmasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Bir süre sonra elden çıktığı anlaşılan şehir 1273'e doğru tekrar Türk hakimiyetine girmiştir. XIII. yüzyıldan itibaren eski Milet yeni sakinlerinin adlandırdığı şekliyle Balat, ticari ve ekonomik merkez olarak gelişme göstermiş; iktisadi gelişimine, Mentеше beylerinin hakimiyetine girdikten sonra, fiziki gelişim de eklenmiştir. Beylikler Dönemi'nde Anadolu'nun malları için bir ihraç limanı durumunda olmuştur. Balat, XIV. yüzyılda Batı ile ticari münasebetlerin arttığı sırada, müstahkem kalesinin koruması altında bir ticaret merkezi olarak önem kazanmıştır. Mentеше Beyi İbrahim'in ölümünden sonra memleketi oğulları arasında paylaştırıldığı zaman Milas, Peçin ve Balat 1360'ta kardeşleriyle mücadeleye girişen Musa Bey'in eline geçmiştir. Ardından Yıldırım Bayezid 1389-1390 kışında giriştiği Anadolu harekatı sırasında Balat'ı da almıştır. Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra şehir tekrar elden çıkmış ve yeniden Mentеше beylerinin hakimiyeti altına girmiştir. İlyas Bey'in Balat'ta 1414'te Venediklilerle olan antlaşmayı yenilemesinden bir yıl sonra istiklali sona ermiştir. Osmanlıların nüfuzu altına giren şehir İzmir Beyi Cüneyd

²⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 161-162.

tarafından alındıysa da onun bertaraf edilmesi üzerine 1426'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.²⁶⁸

Ankara Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'da bulunan Timur, Menderes Vadisi'ni müteakip Aydın Güzelhisarı'ndan geçerek Ayasuluk ve Tire'ye uğramış, daha sonra da İzmir'e yönelerek oradaki Rodos Şövalyeleri'ne kalenin teslim edilmesini ya da vergi vermelerini teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmeyince de İzmir'i on beş günde ele geçirmiştir.²⁶⁹

Başkan'ın çalışmasında belirttiği üzere, Timur'un bir süreliğine de olsa ikamet ettiği bu yerler ticari açıdan oldukça önemli yerlerdir. O dönem İzmir önem bakımından Ayasuluk ve Balat'tan sonra gelmektedir. Bu iki liman Venedik, Ceneviz ve Mısır arasında uluslararası bir liman konumundaydı. Buralar gıda, kumaş, iplik ticaretinin yapıldığı yerler olmakla beraber aynı zamanda köle alım satımının da icra olunduğu limanlardı. Timur'un bu bölgelere sefer yaparken ekonomik yapıyı gözden uzak tutmadığını söylemek mümkündür. Başkan'a göre Timur uzun bir yol kat ederek Anadolu'ya gelmiş, güçlü bir rakiple karşılaşarak onu mağlup etmiştir. Ayrıca yaklaşan kış şartları, farklı bir coğrafyada bulunması Timur'a haliyle maddi şartları düşündürmüştür. Yani ganimet toplamak ve ordusunun ihtiyaçlarını karşılama düşüncesi, Timur'un bu seferini tertip etmesinde rol oynayan etkenler arasındadır denilebilir.²⁷⁰

3. Balıkesir

3.1. Balıkesir'in Ortaçağ'daki Durumu ve Tarihi

Balıkesir'den ayrıntılı olarak bahseden iki seyyahın biri İbn Battuta'dır ki kendisi şehri bizzat ziyaret etmiştir. Yüksek ve sarp dağları aşmış Balıkesir dedikleri şehre gelen İbn Battuta burayı kalabalık bir nüfusa, zengin ve şirin çarşılarla sahip olmasıyla övmektedir. Ama Cuma namazlarının kılınması için büyük bir caminin olmamasından yakınmaktadır. Hatta bunun için halk şehir dışında bir yer inşa etmeye başlamış, duvarlarını yapmışlarsa da çatısını henüz bitirememişlerdir.²⁷¹

²⁶⁸ Emecen, Feridun, "Balat", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 5, ss. 5-6.

²⁶⁹ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 317.

²⁷⁰ Başkan, "Timur, Rodos Şövalyeleri Ve Batı Anadolu Seferi", s. 145.

²⁷¹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 428.

Öntuğ'a göre Cuma Cami henüz inşa edilmediğine göre, Balıkesir XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde bile tam bir şehir durumunda değildir. Balıkesir'in bugünkü yerinde iskanı çok sonra başlamıştır. Yani şehrin Türkler zamanında bugünkü Atatürk Parkı civarındaki İlyaslar Mezarlığı denilen yerde kurulup, iskan olunduğu ve bundan sonra gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.²⁷²

Daha sonra Balıkesir sultanı Demürhan'ın yanına giden İbn Battuta, Karesi Bey'in oğlu olan Demirhan'ı sevmemiş ve onun için "Onda hayır yok."²⁷³ demiştir. Zaten bu şehri kuran da Demirhan'ın babasıdır. Seyyaha göre bu meymenetsiz oğul zamanında şehir gelişmiş ve nüfusu çoğalmıştır. Demirhan'dan ipekten bir giysiyi hediye olarak alan İbn Battuta Ahi Sinan'ın zaviyesinde kalmış ve bu şehirde kendine Margalita adında bir Rum cariye satın almıştır.²⁷⁴ Balıkesir'de köle ve cariye satan tüccarların bulunması, bunların alınıp-satıldığı bir köle pazarını akla getirmektedir. Ama böyle bir yerin varlığına henüz rastlanmamıştır.²⁷⁵

İbn Battuta'yla aynı dönemden ama sadece politik durum hakkında bilgi veren el-Ömeri de burayı Mali Kisra memleketi ve Karesi oğlu Demirhan'ın İli olarak anıp Orhan'ın İli'ne komşu olduğunu belirtmektedir. Balıkesir'le arası iki gün olan Bergama şehri de Demirhan'ın yönetimindedir. Çünkü Bergama'nın emirini o tayin eder. Askeri iki yüz atlıyı geçmese de, etrafı geniş ve büyük olsa da çok muhafazalı ve emniyetli olduğu için hiçbir düşman kolay kolay buraya saldırmayı düşünmez. İbn Battuta'nın aksine Demirhan'ı öven el-Ömeri, buranın sahibinin sayılamayacak derecede kudret ve nimete sahip olduğunu söylemektedir. Hatta Demirhan Rumlarla pek çok savaşlar yapmıştır. Gemileri rüzgarın önünde uçar gibi gider. Şehirler ise o gemilerden titrer. Burada bol miktarda ipek ve ladinin çıktığını, bunların çoğunun da Hıristiyan devletlere satıldığını söyler. el-Ömeri'ye göre buranın ipeği ve kumaşı Rumların İstanbul'daki ipek ve kumaşına uyar. Ve en çok İstanbul kumaşları bu ipekten yapılır. Yeni kurulan bir şehir olduğunun ipucunu vererek burada fiyatların ucuz oluşunu, hatta hep bu hal üzere devam ettiğini ne yükseldiğini ne de indiğini söyler.²⁷⁶ Polonyalı Simeon da, Balıkesir'in dışarıya

²⁷² Öntuğ, Mustafa Murat, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehri'nin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", (Basılmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı*, Konya 2003, s. 151.

²⁷³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 428.

²⁷⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 428.

²⁷⁵ Öntuğ, Mustafa Murat, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehri'nin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı", s. 188.

²⁷⁶ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 185, 199.

kapalı bir durumda bulunmasını ima eder mahiyette, Balıkesir'in yeşillikten mahrum ve yüksek, kayalık dağların üzerinde bulunduğunu yazmıştır.²⁷⁷

Balıkesir'in kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak ilk iskan yerinin şehrin 26 km. doğusunda, Kepsut civarındaki Akhyraous (Hadrianoutherai) olduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü şehrin bulunduğu yerde iskanın çok sonra başladığı sanılmaktadır. Nitekim burada sadece Paleo-Kastro adında bir kale bulunmaktaydı. "Balıkesir" adının bu kale adından değişerek intikal ettiği de ileri sürülmektedir. Balıkesir milattan önce VI-IV. yüzyıllarda Perslerin egemenliğinde bulunmuş ve bundan sonra sırasıyla İskender'in İmparatorluğu, Selevkoslar ve daha sonra Bergama Krallığı'nın eline geçmiştir. Bergama Krallığı'nın ortadan kalkması üzerine Balıkesir, Roma İmparatorluğu'na bağlanmış, imparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu toprakları içinde kalmıştır.²⁷⁸

Malazgirt zaferinden sonra Balıkesir de Türklerin eline geçmiştir. Ancak I. Haçlı Seferi'nden (1096-1099) sonra tekrar Bizans tarafından alınmıştır. Nihayetinde şehir ve civarı tahminen 1300 yıllarına doğru kesin olarak Türk hakimiyetine girmiştir. Selçuklu Devleti çökmeye yüz tuttuğu sıralarda Danişmend ailesinden Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey Balıkesir'i kendilerine merkez yapmışlardır. Karesi Bey'in oğlu Demir Han buraya büyük miktarda Türkmen gruplarına ek olarak Moğollardan kaçarak Anadolu'ya gelen Türklerle, Dobruca'dan gelen Türkler'i Balıkesir ve çevresine yerleştirmiş, böylece şehrin nüfusunu hızla artırmıştır. Bir müddet sonra Demir Han itibardan düşmüş ve halkı tarafından sevilmez olmuştur. Bu sebeple Balıkesir halkı Osmanlı sarayında bulunan Demir Han'ın kardeşi Dursun Bey'i istemiştir. Orhan Bey de Dursun Bey'i Karesi Beyliği'nin başına geçirmek üzere Balıkesir'e göndermiş; ancak Demir Han erken davranıp Dursun Bey'i öldürtmüştür. Bunun üzerine başta Balıkesir olmak üzere beyliğin topraklarının önemli bir kısmı Osmanlı Beyliği'ne dahil edilmiştir. Balıkesir ve dolaylarının Orhan Bey zamanında tamamlanan fethini Murad Hüdavendigâr 1359'da Çanakkale Boğazı'na kadar uzatmıştır. Balıkesir, bir ara I. Murad'ın oğlu Yakub Bey'in buraya vali tayin edilmesi üzerine kısa bir müddet "şehzade sancağı" olmuştur. Yıldırım Bayezid'in ölümü üzerine kardeşler arasında çıkan mücadelede İsa Çelebi bir süre

²⁷⁷ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, (çev.: Hrand. D. Andreasyan, Sade.: Resul Bozyel), İstanbul 2007, s. 31.

²⁷⁸ İlgürel, Mücteba, "Balıkesir", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 5, ss. 12-13.

Balıkesir ve Bursa’da hüküm sürmüştür. Fakat Çelebi Mehmed bu iki şehri ele geçirmiş ve Balıkesir’i Karesi sancağının merkezi yapmıştır.²⁷⁹

4. Burdur

Burdur’a gelen ilk seyyah olan İbn Battuta burayı etrafı çaylarla, bahçelerle çevrili ufak bir şehir olarak tanımlamış ve günümüzde kalıntısı dahi olmayan kalesinin dik bir dağın tepesinde olduğunu söylemiştir.²⁸⁰

İbn Battuta’nın buradaki ahillerle olan görüşmesi, ahilerin yardımseverlik ve misafirperverliklerine bir örnek teşkil eder: İbn Battuta buraya gelince yöre hatibinin evinde konaklamasına rağmen ahiler, içlerinden birinin bağında ziyafet hazırlamış ve kurbanlar kesmişlerdir.²⁸¹ Aynı dili konuşamadıkları halde kendisine bu kadar ikramda bulunmalarına şaşırarak seyyah seyahatnamesine şunları kaydetmiştir: “Bizimle tanışmaktan duydukları sevinç gerçekten hayret vericiydi! Onlar bizim dilimizi bilmiyorlar, biz de onların dilinden anlamıyorduk; aramızda bir tercüman da bulunmuyordu! Ama onlarla tam bir günümüzü geçirdik hiç sıkılmadan!”²⁸²

4.1. Burdur’un İlçeleri

4.1.1. Gölhisar

Eğridir’den Kulhisar dediği Gölhisar’a geçen İbn Battuta burayı dört yanı suyla çevrili bir tepe üzerinde bulunan, ele geçirilmesi güç, sağlam bir kale görünümündeki küçük bir kasaba olarak anlatmaktadır. Bu gölde çok miktarda kamış vardır ve kasabanın tek yolu bu kamışlık ile sular arasında bulunan, sadece bir atlının geçebileceği kadar geniş olan köprü gibi bir geçittir. İbn Battuta burada da ahilerin zaviyesinde konaklamıştır.²⁸³

Seyyah’ın Kulhisar hükümdarı olarak tanıttığı ve Muhammed Çelebi dediği Dünder Bey’in oğlu ve İshak Çelebi’nin kardeşi Mehmed Çelebi, İbn Battuta şehre

²⁷⁹ İlgürel, “Balıkesir”, s. 13.

²⁸⁰ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar* , s. 406; Özcan, Ayça, “Antik Yazarlar ve Modern Seyyahların Gözüyle Burdur Antik Kentleri”, *I. Burdur Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I, 16-19 Kasım 2005, Burdur, s. 657.

²⁸¹ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar* , s. 406.

²⁸² İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar* , s. 406.

²⁸³ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar* , s. 407.

geldiği sırada orada değildir. Daha sonra Gölhisar'a gelen Mehmed Çelebi, seyyahı görüp ona çok ikramlarda bulunmuş, yol ihtiyaçlarını giderip binekler vermiştir.²⁸⁴

Burdur yakınlarında yapılmış olan kazılar, bu civardaki yerleşmenin çok eski tarihlere indiğini göstermektedir. Burdur'un günümüzde bulunduğu yere kurulmadan önce birkaç defa yer değiştirmiş olması muhtemeldir. İlk çağlarda bu çevrede yer alan Limnombria (göl şehri) adlı bir şehrin günümüzdeki Burdur'a göre göl kıyısına daha yakın bir kesimde olduğu bilinmektedir. Bu şehir o dönemde Pisidya adı verilen ve aşağı yukarı günümüzdeki Göller Yöresi'ne denk gelen yörenin sınırları içerisinde bulunmaktaydı.²⁸⁵

O dönemde Burdur'u içine alan Pisidya bölgesi daha sonra komşuları olan Hitit, Frigya ve Lidya devletlerine tabi olmuştur. Lidyalıların VI. yüzyılda Perslere yenilmesi ve Anadolu'da Pers hakimiyetinin yayılması üzerine Burdur ve çevresi de Pers idaresi altına alınmıştır. Bölge, Büyük İskender'in Anadolu'da Pers idaresine son vermesi üzerine İskender'in, daha sonra da onun mirasçılarından Selevkosların egemenliğine girmiştir. Bir süre de Bergama Krallığı'nın sınırları içerisinde kalan Burdur ve çevresi bu krallıktan sonra Roma hakimiyetine alınmış; 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine de Doğu Roma (Bizans) toprakları içerisinde kalmıştır. Bizans döneminde Burdur'un yerinde bulunan şehir Polydorion ismini taşımaktaydı ki şehrin bugünkü adı da buradan gelmektedir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkmen akınları Burdur çevresine de ulaşmıştır ve Türk dönemi Burdur'u günümüzde Hamam Bendi denilen mevkide oluşmaya başlamıştır. Buraya yerleşen ve şimdiki Ulu Cami'nin bulunduğu yeri de Alanpazarı olarak adlandırıp bir pazar yeri şeklinde kullanan Türkler, ilk yerleştikleri yerin sıtmalık olduğunu ve zaman zaman da sellere maruz kaldığını görerek daha yükseklere ve Alanpazarı'nın bulunduğu tepenin yamaçlarına yerleşmişlerdir. Bu şekilde şehir gölden biraz daha uzaklaşmıştır. Beylikler Dönemi'nde Hamidoğulları Beyliği Burdur'u egemenliği altına almıştır. Burdur bu sırada Hamidoğulları Beyliği'nin Eğirdir (Eğridir) kolunun sınırları içerisindeydi. Beylik, kuruluşundan sonra İlhanlı hakimiyetini tanıdığı halde Timurtaş, Dündar Bey'in üzerine yürüyerek 1324'te Burdur'u zapt etmiştir. Dündar Bey'in oğullarından Mısır'da bulunan İshak Çelebi Anadolu'ya geçerek 1328'de beyliğin idaresini eline geçirmiş ve vaktiyle Timurtaş'ın zaptettiği yerler arasında

²⁸⁴ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 407; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 50.

²⁸⁵ Tuncel, Metin, "Burdur", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C.6, ss. 426.

bulunan Burdur'u da geri almıştır. 1391'de Yıldırım Bayezid'in Hamidoğulları Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katması üzerine Burdur da Osmanlı idaresine girmiştir.²⁸⁶

5. Çanakkale

Çanakkale, kuruluşu pek eski dönemlere inmeyen ve temeli Fatih Sultan Mehmed döneminde atılmış olan bir XV. yüzyıl şehridir.²⁸⁷ Ruy Gonzales de Clavijo dışında Çanakkale'yi anlatan seyyahlar da yerleşimden ziyade buradaki antik kent Truva'dan bahsetmişlerdir.

5.1. Truva Antik Kenti

Yıldırım Bayezid'e esir düşen Schiltberger, İstanbul'dan çok uzak olmayan güzel bir ovada Truva'nın bulunduğunu ve eskiden şehrin nerede olduğunu gayet iyi bir şekilde gördüğünü yazmaktadır.²⁸⁸ Bertrandon de La Broquière de Kütahya'dan ayrıldıktan sonra Bursa'ya doğru dönmeden önce bir süreliğine büyük Truva'ya giden yolda ilerlediğini belirtmiştir.²⁸⁹ Ruy Gonzales de Clavijo da Türkiye ile Bozcaada arasından geçerken, yakınlarda büyük Truva şehrinin bulunduğunu belirtmiş ve yolculuk ettiği gemiden aralıklar halindeki kapılar ve kuleleri bulunan bir duvarla, Truva'daki yapıları ve kale gibi diğer binaları görebildiğini yazmıştır. Seyyahın görebildiği kadarıyla antik şehir deniz kenarındaki bir düzlükte kurulmuş ve yüksek dağlara doğru uzanmıştır. Truva'nın diğer tarafında yüksek ve dik bir tepe vardır ki, eskiden Ilion adında bir kalenin burada bulunduğu söylenmektedir.²⁹⁰ Truva'nın bulunduğu Hisarlık Tepesi, eğer bir Bizans köyü de eklenirse birbiri üstüne kurulmuş olan on adet yerleşim katmanından oluşmaktadır.²⁹¹ Clavijo'nun bahsettiği İlion aslında bir Yunan yerleşimidir ve VIII. Yerleşke olarak bilinmektedir. Hatta M.Ö. 334 civarlarında Büyük İskender burayı ziyaret etmiştir. Tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de Romalı general Flavius Fimbria'nın

²⁸⁶ Tuncel, "Burdur", ss. 426-427.

²⁸⁷ Tuncel, Metin, "Çanakkale", *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1993, C. 8, s. 197.

²⁸⁸ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 176.

²⁸⁹ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 198.

²⁹⁰ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s. 83.

²⁹¹ Stronk, Jan P., "The Trojan Horse-The Present Debates on Troy and the Art of Fundraising", *TALANTA XXXIV-XXXV* (2002-2003), s. 20.

askerleri tarafından M.Ö. 85'te yıkılmış ve yerine IX. Yerleşke olan Ilium, bu yıkımdan hemen sonra kurulmaya başlanmıştır.²⁹² Clavijo'nun bahsettiği yer bu ikisinden biri olmalıdır.

5.2. Çanakkale Boğazı

İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo Çanakkale'ye doğru ilerlerken Türkiye'ye ait olan ve kendisinin St. Mary dediği bir burnun yakınına gelmiştir. Buraya geldiklerinde rüzgar artmış ve geminin yelkenlerini parçalamıştır. Geminin kaptanı da Domanya Geçidi'nin ağzını bulamayacağından korktuğu için sabahı beklemeye karar vermiştir.²⁹³

Seyyahın bindiği geminin güzergahı dikkate alınacak olursa,²⁹⁴ Clavijo'nun St. Mary dediği burnun Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinde bulunan, Anadolu'nun ve aynı zamanda Asya kıtasının en uç noktası olma özelliğini taşıyan,²⁹⁵ Osmanlı'nın inşa ettirdiği en son kale olan Babakale Kalesi'nin bulunduğu yer olan Bababurnu²⁹⁶ olduğu anlaşılmaktadır.

Deniz yoluyla yolculuklarına devam edip Çanakkale Boğazı'na ulaşan seyyahlardan Clavijo burayı Domanya Geçidi,²⁹⁷ Polonyalı Simeon Boğazhisar,²⁹⁸ Jean Thévenot ise hem Hellespontos²⁹⁹ hem de Dardanel³⁰⁰ olarak isimlendirmektedir.

Çanakkale Boğazı İlkçağ'larda Hellespontus adıyla bilinmekteydi. Bu isim de mitolojideki Kral Athamas'ın kızı Helle'nin adından geliyordu. Hatta bazı yazarlar Hellespontus adını Çanakkale Boğazı'yla birlikte bu boğazı çevreleyen denizlerin

²⁹² Stronk ” The Trojan Horse-The Present Debates on Troy and the Art of Fundraising”, s. 31.

²⁹³ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, ss.79-80.

²⁹⁴ “Elçiler bir an önce Sakız Adası'ndan ayrılmak istediler; ama hazır bir gemi bulamadılar ve 30 Eylül'e kadar adada kaldılar. O gün Boquira de Marta adında bir Cenevizli'nin kumanda ettiği küçük bir Kastilya gemisi tuttular. Pazar günü gemi gece yarısı yola çıkarak uygun bir rüzgarla yelken açtı. Gün ışığında Metella (Midilli) adında meskun bir adaya geldiklerinde sol tarafta Pixara ve Antipixara adında iki ada görünüyordu. Öğleden sonra Türkiye'ye ait St. Mary adında bir burnun yakınına geldiler;” (Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s.79.) Buradaki Pixara ve Antipixara adaları, Sakız Adası'nın karşısındadır ve günümüzdeki isimleri de Psara ve Antipsara'dır.

²⁹⁵ *Ayvacık Rehberi*, (ed. Ümit Yaşar Gözümlü), Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul (Basım yılı yok.), s. 7.

²⁹⁶ *Ayvacık Rehberi*, s. 26.

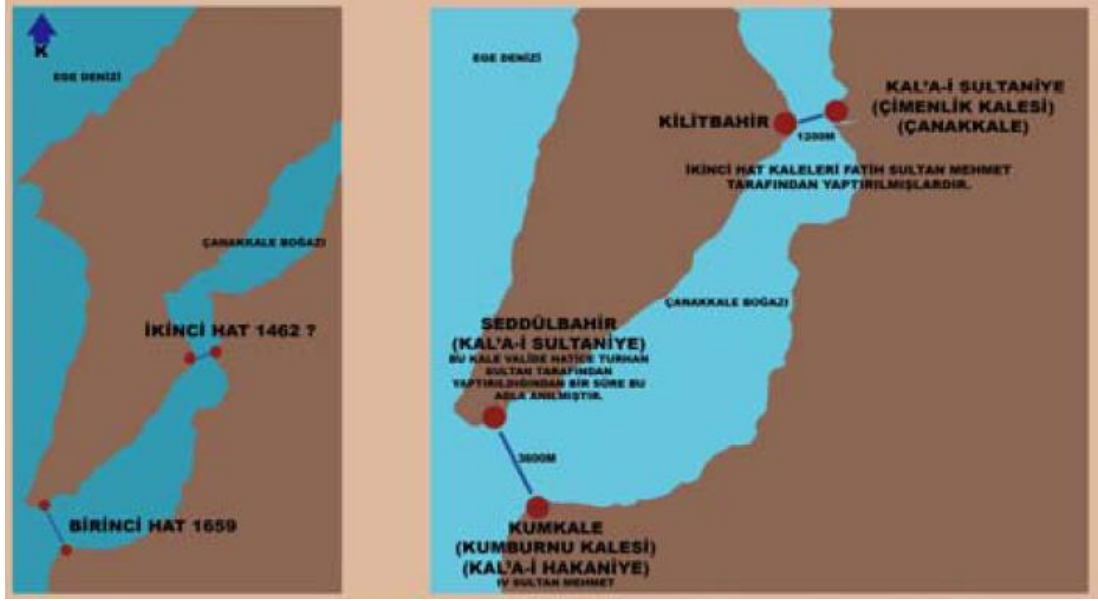
²⁹⁷ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s. 79.

²⁹⁸ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, s. 32.

²⁹⁹ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 42

³⁰⁰ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 43.

boğaza yakın olan kısımları için de kullanmışlardır.³⁰¹ Dardanel ismi ise günümüzde Çanakkale'nin Kepez beldesinde bulunan antik Dardanos şehrinden gelmektedir. Bu yerleşim, Çanakkale'nin yaklaşık 10 km. güneyinde, Çanakkale Boğazı kıyısındaki alçak bir tepe üzerinde bulunmaktadır.³⁰² Dardanos daha Ortaçağ'a gelmeden ortadan kalktığı halde, Türk döneminde boğazın en dar yerinde karşılıklı olarak inşa edilen iki kaleye birden Avrupalılar tarafından Dardanellia denilerek boğaza da "Dardaneller Boğazı" ve daha sonra da çoğul olarak Fransızca Dardanelles, Almanca Dardanellen ve İtalyanca Dardanelli denilmiştir.³⁰³

Harita-6: Çanakkale Boğazı kaleleri.³⁰⁴

Jean Thévenot, buradan geçerken Osmanlı Tarihi hakkında bir bilgi vermiş ve Türkler'in Asya'dan Avrupa'ya ilk kez buradan geçtiklerini belirtmiştir.³⁰⁵ Beylikler Dönemi'nde 1332'de Aydınoğlu Umur Bey Saruhanoğlu ile birlikte, 1341'de Umur Bey tek başına Gelibolu'yu kuşatmıştır. Karesioğulları Beyliği'nin ellerindeki toprakların Osmanlı Beyliği'ne geçmesiyle boğazın Anadolu kısmına hakim olan Osmanlı Beyliği, Orhan Bey zamanında ilk kez Çanakkale Boğazı'nı aşmıştır. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresindeki kuvvetler önce Çardak'ın karşısındaki

³⁰¹ Tuncel, Metin, "Çanakkale Boğazı", *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1993, C. 8, s. 200.

³⁰² Körpe, Reyhan, "Dardanos Tabyasında Savaş Alanı Arkeolojisi Ve Sonuçları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* (95nci Yıl Özel Sayısı), s. 59.

³⁰³ Tuncel, "Çanakkale Boğazı", s. 200.

³⁰⁴ Dağgüllü, İbrahim Başak, "15 - 18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları", *YTÜ Mimiarlık Fakakültesi E-Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 32.

³⁰⁵ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 42.

Çimpi Kalesi'ni, daha sonra da Gelibolu'yu ele geçirmiş ve böylece boğazın her iki yakasının da Osmanlı Türkleri'nin yönetimine girmesini müteakip boğaz kıyılarının tahkimine başlanmıştır.³⁰⁶ XVII. yüzyılın başlarında buradan geçen Polonyalı Simeon, boğazın her iki yakasında sağlam kalelerin inşa edildiğini ve bu kalelere İstanbul'da dahi bulunmayan, ağız bir kulaç kadar geniş olan balyemez isimli topları da içeren muazzam topların yerleştirildiğini yazmaktadır.³⁰⁷

İspanyol seyyah Clavijo, Çanakkale Boğazı'na girdiklerinde sağ tarafta Türkiye'nin bulunduğunu yazmış ve denize bakan yüksek bir tepe üzerinde, etrafında büyük bir kasabayla duvar bulunan bir kale görmüştür. Ona söylenene göre bundan bir buçuk yıl önce sekiz Ceneviz kadırgası buraya gelip bu kasabayı yağmalamıştır. Bu kasabadan biraz daha ilerde, Türkler'in tarafında, iki büyük kule ve yakınlarında birkaç ev bulunur ki, burasının adı da Döbek'tir.³⁰⁸

Jean Thévenot da önce buradaki kalelerden bahsetmiş bunlara Dardanel Hisarları demiştir. Biri Avrupa'da biri Asya'da olan bu kaleler birbirlerinin top menzili içindedirler ve aralarındaki uzaklık yaklaşık iki mildir. Boğazın buradaki genişliği de bu kadardır. Thévenot'a göre Asya tarafında, Anadolu'da, eskiden Abydos'un³⁰⁹ olduğu yerde bulunan bu iki kaleden biri ki bu günümüzdeki adıyla Çimenlik Kalesi'dir; bir ovada yer almakta ve neredeyse kare planlıdır. Her cephesinde üçer kulesi, ortada da bir burcu vardır. Ama mazgal deliklerinin sayısı karşıdaki kadar çok değildir. Seyyaha göre her iki kaleyi de II. Murat'ın oğlu II. Mehmed inşa ettirmiştir ve bu iki hisar, 200 mil uzakta olan İstanbul'un anahtarlarıdır. Çünkü dost veya düşman hiçbir gemi izin almadan buradan geçemez, yoksa batırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.³¹⁰

Ege denizi kıyılarına yerleşenlerin denizciliğe başlamaları ve deniz yollarını kullanarak ticari koloniler kurma amaçları, Çanakkale Boğazı'nın önemini arttıran ilk olaylardır. Eski Çağ'da Batı Anadolu Lidyalıların elindeyken Çanakkale Boğazı da Lidya yönetimindeydi. M.Ö. VI. yüzyılın ortalarında Perslerin Lidyalıları yenmesiyle bölge ve boğaz da İranlıların eline geçmiş ve burada İran-Yunan rekabeti başlamıştır. Büyük İskender M.Ö. 334'te Çanakkale Boğazı'ndan geçerek

³⁰⁶ Tuncel, "Çanakkale Boğazı", s. 201.

³⁰⁷ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, ss. 32-33.

³⁰⁸ Clavijo, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, ss. 84-85.

³⁰⁹ Abydos, günümüzde Çanakkale'de Nara Burnu'nun bulunduğu yerde olan antik bir şehirdir. Hatta Ortaçağ İslam coğrafyacılarından İdrisi, iki boğazla birlikte Marmara denizi için de "İstanbul Boğazı" adını kullanmış, ayrıca eserinin iki yerinde "Abydos Boğazı" demiştir. (Tuncel, "Çanakkale Boğazı", s. 200.)

³¹⁰ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 43.

Anadolu'ya girmiş ve bir yıl sonra boğaz kıyılarında İskender'in hakimiyeti kesinleşmiştir. Bu havali M.Ö. 191 yılında Roma hakimiyetine, İmparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra da Bizans İmparatorluğu hakimiyetine geçmiştir. İmparator Jüstinyen'in, boğaz kıyısındaki bazı kasabaları surlarla çevirmesi, Kallipolis (Gelibolu) şehrinin surlarını güçlendirmesi ve Abydos'un karşısındaki Sestos'da yeni bir kale yaptırması; Emevi donanmasının VII. yüzyılda, ilki 668 ikincisi de 672'de olmak üzere iki defa Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine ve İstanbul önlerine gelmesine engel olamamıştır. VIII. yüzyılda da, 717'de Mesleme b. Abdülmelik kumandasındaki Müslüman kuvvetleri kara yoluyla Abydos'a kadar gelmişler ve buradan boğazın karşı yakasına geçmişlerdir.³¹¹

Orhan Bey döneminde Türkler'in Çanakkale Boğazı'na girişinden ve Rumeli kıyılarına çıkışından endişe duyan Bizans İmparatoru V. Johannes'in, papalıktan yardım istemesiyle çağrıda bulunan Papa'ya sadece Savoia kontu olumlu cevap vermiş ve Çanakkale Boğazı'na girip Ağustos 1366'da Gelibolu'yu geri alarak Bizans'a teslim etmiştir. Fakat ertesi yıl I. Murad Gelibolu'yu tekrar Bizans'tan geri almıştır. Çanakkale Boğazı'nın önemini iyi kavrayan Osmanlı idaresi, Çanakkale Boğazı'na ve onun kıyılarının tahkimine gereken önemi göstermiştir. Yıldırım Bayezid 1390 yılında bir boğaz muhafızlığı kurarak bunun başına Saruca Paşa'yı getirmiş, Saruca Paşa da kuvvetli bir donanma oluşturarak Çanakkale Boğazı'nda Osmanlı hakimiyetini güçlendirmiştir.³¹²

Fatih Sultan Mehmed tahta çıkar çıkmaz İstanbul'un fethini birinci plana aldığından Çanakkale Boğazı'nın tahkimine fazla önem verememiştir. Fakat İstanbul kuşatması sırasında Bizans'a yardıma gelen gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçtiğini görünce, bu boğazın İstanbul için ne kadar önemli olduğunu anlamış ve fetihden sonra Çanakkale Boğazı ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. İlk olarak boğazın en dar yerinde karşılıklı iki kale inşa ettirmiştir. Bunlardan Rumeli yakasındakine Kilitbahir, Anadolu yakasındakine de Kal'a-i Sultaniyye adı verilmiştir. Batılıların Dardaneller adını verdiği ve on yıl içinde yapımı tamamlanan bu iki, karşılıklı kale çok sağlam bir şekilde inşa edildiği gibi topraklarla, donanımı da esaslı bir şekilde yapıldığından boğazı düşman filolarına tamamen

³¹¹ Tuncel, "Çanakkale Boğazı", ss. 201-202.

³¹² Tuncel, "Çanakkale Boğazı", ss. 201-202.

kapatabiliyordu.³¹³ Çünkü bu iki kale arasındaki mesafe 1.200 metredir ve bu sayede kalelerden yapılan top atışları kolayca kesişebilmektedir. Ayrıca bir geminin geçebileceği, topların ulaşmadığı bir ölü alan bulunmadığından, boğazdan izinsiz geçmek imkansız derecesinde zordur.³¹⁴

Boğazın Anadolu yakasında, Fatih Sultan Mehmed'in geçişleri kontrol altına almak için, Kocaçay (Sarısu) Nehri'nin ağzındaki alüvyonlu düzlük üzerine yapılan kale, Çanakkale şehrinin özüdür. 1463 yılında inşa edilen ve Kal'a-i Sultaniyye adı verilen bu yapı kare şeklinde idi. Köşelerinde burçlar ve ortasında büyük bir kale ve yine Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen bir de cami bulunuyordu. Fatih kale içindeki bu camiden önce 1452'de şehirde de bir başka cami ve hamam yaptırmıştır. Stratejik önemi çok fazla olan bir kesimde kurulan bu kale etrafında gelişen bir yerleşme yeri, zamanla Çanakkale Şehri'ni oluşturmuştur.³¹⁵

6. Denizli

6.1. Denizli İsmi ve Şehrin Geçmişi

Seyyahlar arasında Denizli'nin geçmişinden bahseden tek seyyah Evliya Çelebi'dir. Çelebi, Denizli hakkında "Nice devletler eline girip sonunda 607³¹⁶ tarihinde Selçuklu şehzadelerinden Mukim Şah oğlu Keyhüsrev oğlu Keykavus Şah fethidir. Daha sonra Osmanlı'dan Koca Sultan II. Murad eline girmiştir.³¹⁷" diyerek, şehrin geçmişi hakkında kısa bir bilgi vermiştir.

Çelebi, buraya Denizli adının verilmesinin, etrafındaki akarsu ve göllerin çokluğundan dolayı olduğunu belirtmekte³¹⁸ hatta yöre halkının da bunu destekler nitelikteki sözlerini kendine kaynak olarak göstermektedir.³¹⁹ İbn Battuta ise buranın isminin Ladik olduğunu söylemekte, ayrıca Donguzla dendiğini de belirtmektedir.

³¹³ Tuncel, "Çanakkale Boğazı", s. 202; Körpe, "Dardanos Tabyasında Savaş Alanı Arkeolojisi Ve Sonuçları", s. 58.

³¹⁴ Dağgülü, İbrahim Başak, "15 - 18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar Ve Bataryaları", *YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, ss. 24-25.

³¹⁵ Tuncel, "Çanakkale", s. 197.

³¹⁶ Miladi 1210-1211.

³¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 213.

³¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 212.

³¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 214.

Bu kelimenin anlamının ise Beldetü'l-Hanazir yani Domuz Diyarı olduğunu yine kendisi açıklamaktadır.³²⁰

Evliya Çelebi şehrin, etrafındaki akarsu ve göllerin bolluğundan dolayı Denizli adını aldığını söylese de aslında İbn Battuta'nın da kaydettiği gibi Domuzlu Yer anlamına gelen Donguzla'dan türemiştir. Demek ki bu dönemde oralarda domuzlar oldukça fazla bulunmaktadır.³²¹

Denizli, M.Ö. III. yüzyıl ortalarında Selevkos İmparatorluğu'ndan II. Antiokhos tarafından eşi Laodike'nin adına kurulan Laodikeia şehrinin yerine geçmiştir. Laodikeia, şimdiki Denizli'nin 6 km kuzeyinde, Eskihisar köyü yakınında bir tepe üzerindeydi. VII.-X yüzyıllar arası yapılan Müslüman akınları döneminde şehre Lazkiye adı verildi; Türklerin kullandığı Ladik adı da bu isimden türemiştir. Şehir, XI.-XIII. yüzyıllarda Selçuklular ile Bizanslılar arasında sürekli el değiştirmiştir. VII. yüzyılda meydana gelen bir deprem şehri tamamen yıkmış ve suyollarını bozmuştur. Bu nedenle eski şehir terk edilerek günümüzde Denizli'nin olduğu yere yerleşilmeye başlanmıştır. Ladik adı bir süre bu yeni şehir için de kullanılmış, Denizli adı ise XIII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır.³²²

6.2. Ortaçağ'da Denizli

İbn Battuta, şehrin o andaki hakimi olan İnanç Bey'le bizzat tanışmış, bu tanışmayı da detaylı bir şekilde seyahatnamesinde yazmıştır. O, Sultan Yenenc Bek dediği İnanç Bey için Ladik hükümdarı sıfatını kullanmakta ve Anadolu'nun ileri gelen beylerinden olduğunu söylemektedir. Kendisi Ahı Sinan'ın tekkesindeyken, İnanç Bey yanlarına erdemli bilgin Fakih Alaeddin Kastamuni'yi ve onunla birlikte sayılarınca da at yollamıştır. Bunun üzerine İbn Battuta, İnanç Bey'in huzuruna gitmiş ve selam vermiştir. Ayrıca eserinde Anadolu ülkesi beylerinin adetlerinin arasında yolculara ilgi göstermek, onlarla tatlı dilli konuşmak ve ufak-tefek hediyeler vermek olduğunu belirtip, bu durumu övmüştür. Akşam namazını sultanla birlikte kılmış ve beraber iftar yapmışlardır. İftardan sonra yanından ayrılmadan önce, sultan kendilerine biraz para vermiştir. Bundan sonra İnanç Bey'in oğlu Murad Bek onlarla

³²⁰ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408, dn. 14.

³²² "Denizli", *Meydan Larusse*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1992, C. 5, s. 194.; Avşar, Öncü Başoğlu, "Denizli Geleneksel Konut Mimarisinin Değişim Sürecinin Altıntop Mahallesi Örneğinde İrdelenmesi", *ARTIUM Hasan Kalyoncu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2014, s. 168.

tanışmak istemiş ve o da, babasının yaptığı gibi, İbn Battuta'nın kafilesindeki kişi sayısı kadar at göndererek onları davet etmiştir. Onlar da Murad Bek'in şehir dışındaki bağına giderek geceyi orada geçirmiş ve sabahleyin ayrılmışlardır.³²³

Aynı konuda el-Ömeri, hem İnanç Bey hem de İnançoğulları Beyliği hakkında bir takım bilgiler vermektedir. O, İnançoğulları Beyliği'ne Tuguzlu İli demektedir ve hakiminden bahsederken onun adının Melih olduğunu, Menderes ırmağının da bu beyliği yarıp geçtiğini belirtmektedir. Beyliğin yerini tarif ederken ise "Bu memleket Cebeli Kassis (Kassis Dağı)'in kuzey-batısına düşer; bunun yeri Birgi'ye doğru uzayan Marmara'nın arasında güneydedir. Denizli şehri bu memleketin merkezidir."³²⁴ demektedir. Yine el-Ömeri de buranın beylerinin halka karşı bir takım adetleri olduğunu söylemekte ve halkın o beyler sayesinde, sakinlerin zulmünden başka bir şeyden şikayet etmediklerini aktarmaktadır.³²⁵ Denizli (İnançoğulları Beyliği)'nin sahip olduğu yerlerden bahsederken bir isim vermemekte sadece, hepsi de şehre yakın yerlerde olan, köylerin ve çiftliklerin sayısının dört yüz civarında olduğunu söylemektedir. Bu memleketin sahip olduğu asker sayısını ise atlı ve yaya olarak toplam on bin olarak vermektedir.³²⁶

Denizli Germiyanlıların işgaline uğradığında onlar adına burada Ali Bey isminde bir emir uc beyi olarak bulunmuştur. Fakat bu Ali Bey'in Moğolların aleyhinde olması gibi nedenlerden ötürü, kendisi buradan alınıp, Afyon Karahisar'da hapsedilmiş ve 1277'de burada ölmüştür. Denizli ve civarı kesin olarak XIV. yüzyılın başlarında Germiyan Hükümdarı I. Yakub Bey tarafından hakimiyet altına alınmıştır. Bundan sonra Denizli'de, yukarıda bahsedilen Ali Bey'in oğulları İnanç Bey ve Doğan Paşa bulunmuşlardır. İbn Battuta ve el-Ömeri'nin bahsettikleri İnanç (Yınanç) Bek bu kişidir. İbn Battuta İnanç Bey'in oğlu Murad Arslan Bey ile de tanışmıştır ki, hem Murad Bey hem de Murad Bey'in oğlu İshak Bey, Germiyanlara tabi olarak, Denizli'yi yönetmişlerdir.³²⁷ El-Ömeri, İbn Battuta'nın söylediklerine ek olarak, Denizli Beyliği'nin hakimiyet alanı, yaklaşık nüfusu ve askeri gücü hakkında da bilgi vermiştir.

İshak Bey, beyliğini Germiyanlılarına tabi olarak yönetirken, beyliğin bir kısmını 1390'da Yıldırım Bayezid'e satmıştır. İshak Bey'in ölümünden sonra Denizli

³²³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 410.

³²⁴ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 194.

³²⁵ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 195.

³²⁶ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 195.

³²⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, ss. 64-65.

(Ladik) Beyliği tamamen Germiyanogulları hakimiyetine girmiş,³²⁸ yine aynı yılda bu Beylik de Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı idaresine bağlanmıştır.

1396'daki Niğbolu Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'e esir düşen Johannes Schiltberger ise Denizli'den Türkiye'nin (Osmanlı Devleti'nin) idaresinde olan bereketli topraklara sahip bir şehir olarak bahsetmekte ama *Donguslu* olarak anmaktadır.³²⁹

6.3. Denizli ve Şehrin Sosyo-Ekonomik Durumu

Denizli hakkında bize en detaylı bilgiyi, şehri bizzat görmüş olan İbn Battuta vermektedir. İbn Battuta Denizli için “bölgenin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir.”³³⁰ demekte ve buranın bağlarını, bahçelerini, akarsularını ve çarşılarını övmektedir.³³¹

İbn Battuta, şehrin sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi verirken, Denizli'nin Ladiki, Dunguzli şeklinde tanınan ünlü kumaşından bahsetmektedir. Yine Denizli'de dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiselerin dokunduğunu aktarmakta ve yöre pamuğunun kaliteli olmasına ek olarak, iyi eğrilmesi sayesinde bu kumaşın uzun süre dayandığını açıklamaktadır. Şehirde dokumacılık sektörünün gelişkin olduğunu ve bu işle uğraşan kesimin çoğunluğunun Hıristiyan kadınlar olduğunu belirtmektedir. İbn Battuta bu durumu Hıristiyan nüfusun çokluğuna bağlamaktadır.³³² Denizli halılarının bu kadar tanınmış olması, muhtemelen Denizli'nin yüksek bir ticaret yoğunluğuna bağlı olmasından ileri gelmektedir. Zira 1207'de Antalya'nın fethiyle Konya-Antalya ve Konya-İstanbul ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi buradaki ticaretin önem kazanmasına sebebiyet vermiştir. Denizli'nin de içinde bulunduğu bölge (Göller Yöresi) hakkında, İbn Said'den elde ettiği bilgiler aracılığıyla haber veren Ebu'l-Fida, burada meskun olan Türkmenlerin halıcılık ve kereste ticareti yaptıklarını belirtmektedir.³³³

³²⁸ Yılmaz, Mustafa, “Ortaçağ'da Denizli (Selçuklu ve İnançoğulları Dönemi)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2010, s.81.

³²⁹ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101.

³³⁰ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³³¹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³³² İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³³³ Erdem, İlhan, “XIII. Asrın İkinci Yarısı İle XV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasi, İktisadi ve Kültürel Vaziyetine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 28, s. 59.

İbn Battuta'nın Hıristiyanların verdiği vergileri "cizye ve benzeri adlarla vergiler veriyorlar"³³⁴ diye tanımlaması, gayr-i müslimlere uygulanan vergi sistemi hakkında pek bilgisinin olmamasına bağlanabilir. "Rum erkekleri, beyaz veya kırmızı renkteki uzun külahları, kadınları da başlarına doladıkları koca koca sargılarla tanınırlar."³³⁵ diyerek, onların giyim şeklinden bahsetmiş, tanınmaları için farklı şekilde ve renklerde giysiler kullanmalarına dikkat çekmiştir. Çünkü Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemleri boyunca, gayr-i müslimlere yönelik katı bir giysi zorunluluğu getirilmediği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise bu konudaki bir kısıtlamaya dair ilk belge, Fatih dönemine tarihlenmektedir.³³⁶ Bundan, Denizli'de yaşayan Hıristiyanların, mecbur bırakıldıkları için değil, kendi istedikleri için böyle giyindikleri sonucuna varılabilir.

İbn Battuta, Denizli halkının çirkin davranışları ayıplamadığını, kadınların elde ettikleri kazançların bir miktarını sahiplerine verdiğini, hatta güzel Rum kadınlarının erkeklerle birlikte hamamlarda çekinmeden eğlendiklerini, günaha daldıklarını duyduğunu söylemiştir. Ona, yöre kadısının bile hamamlarda böyle "çalışan" cariyeleri olduğu anlatılmıştır.³³⁷ Evliya Çelebi, İbn Battuta'nın şehir halkına dair söylediklerine destek olur mahiyette, Denizli halkının misafirlerle ilişkisinin biraz yapma olduğunu yazmış, bunun nedenini de şehrin Anadolu diyarının bir köşesinde bulunduğundan insanların uğrak yeri olmamasına bağlamıştır. Denizli halkı Evliya Çelebi için "kimse ile hüsn-i ülfet etmeyi bilmez bir alay Etrak tüccarıdır."³³⁸

Togan'a göre şehirdeki Müslümanların halis ve Sünni Müslüman olmalarına rağmen İbn Battuta'nın bahsettiği ahlaksızlık türü olaylar, muhtemelen bölgedeki yerli Hıristiyanlardan kaynaklanmaktadır. Ne kadar Türk hakimiyetinde olsa da bölgede yoğun bir Hıristiyan nüfus vardır. Bu iki kesimin birbirini etkilememiş olması düşünülemez.³³⁹ Fakat Müslüman-Türklerin böyle alışkanlıklara sahip olması, büyük bir talihsizlikten başka bir şey olmamasına rağmen, zaman içinde bu durumun ortadan kalktığına şüphe yoktur. Çünkü üç yüzyıl sonra Denizli'ye gelen Evliya

³³⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³³⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³³⁶ Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı:1, Ankara 1990, s. 117.

³³⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 214.

³³⁹ Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, (3. Baskı), s. 209.

Çelebi böyle bir durumdan bahsetmemekte, sadece ahalinin kaba olmasından dert yanmaktadır.

Çelebi'nin bura halkına kaba olmaları nedeniyle Etrak tüccarı demesi Türklere karşı bir aşağılama olarak algılanmamalıdır. Zira Evliya Çelebi'nin, o dönemin ve günümüzün kimlik anlayışı birebir aynı değildir. Zira Evliya Çelebi, bizzat kendi soyunu Hoca Ahmed Yesevi'ye dayandırmakta ve onu cedd-i izamımız Türk-i Türkan diyerek nitelemekte ve Türk kökenli olduğunu övmektedir.³⁴⁰ Ama aynı zamanda o sarayda eğitim almış olan bir Osmanlı aydınıdır.³⁴¹ Yani Evliya Çelebi için, kaba olan Etrak tüccarları, kendisine de sarayda öğretildiği şekliyle, devlet otoritesini tanımaz, isyan çıkarmaya meyilli Türkmen aşiretleridir.³⁴²

el-Ömeri ise Denizli'nin ekonomik ve zirai durumundan bahsederken buranın Şam'a benzediğini ve bahçelerle kaplı bir şehir olduğunu, suyunun ve meyvesinin ise Şam'ınkinden daha fazla olduğunu yazmaktadır. el-Ömeri, Denizli için, buradan başka şehri veya nahiyesi olmadığını ama çok sayıda köy ve ekili çiftliklere sahip olduğunu belirtip,³⁴³ Denizli narlarını şöyle övmektedir: “Burada meyvelerden en çok çeşitli renklerde nar vardır. Bin nar bir dirheme satılır. Hepsi de çekirdeksizdir. Bu narlar pek çok, pek ucuz ve yemesi de pek tatlıdır. Suyu sıkılır ondan bir pekmez yapılır ki bal ile yan yana konulsa birbirlerine pek benzediklerinden hangisinin pekmez ve bal olduğu ayırt edilemez.”³⁴⁴ Bunlara ek olarak, bir de bu narlardan şarap yapıldığını yazmış ve daha çok hurma şarabına benzeyen bu nar şarabının üzüm şarabından daha çok sarhoş ettiğini söylemiştir. Denizli halkının da pek çok üzüm şarabına sahip olmasına rağmen, nar şarabını tercih ettiğinden bahsetmiştir.³⁴⁵

el-Ömeri gibi Johannes Schiltberger de “Orada ağaçlar yılda iki kere meyve verir.”³⁴⁶ diyerek Denizli'nin topraklarının ne kadar bereketli olduğunu belirtmiştir.

Şehrin sosyal yapısına ait bilgilere ek olarak, İbn Battuta burada ahılar dediği, ahilerin varlığından bahsetmiş ve onlar hakkında da bir takım bilgiler vermiştir. Fakat İbn Battuta'nın ahilerle ilk karşılaşması biraz olaylı olmuştur. Ahiler hakkında henüz pek bir bilgisi olmayan İbn Battuta, Denizli çarşısından geçerken birtakım adamlar aniden karşısına çıkmış ve hayvanlarının dizginlerini çekiştirmeye

³⁴⁰ Temizkan, Abdullah, Evliya Çelebi'nin Kimlik Algısı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 11-2 (Kış 2011), s. 3.

³⁴¹ Temizkan, Evliya Çelebi'nin Kimlik Algısı, s. 11.

³⁴² Temizkan, Evliya Çelebi'nin Kimlik Algısı, s. 6.

³⁴³ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 194-195.

³⁴⁴ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 195.

³⁴⁵ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 194-195.

³⁴⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101.

başlamıştır. Daha sonra ikinci bir grup daha ortaya çıkmış ve onlar da İbn Battuta ve kafilesini başka bir tarafa doğru çekmeye çalışırken, aniden ortaya çıkan bu iki grup içindekilerden bazıları, hançerlerini çıkartıp diğer taraftakilerin üzerine saldırmaya kalkmıştır. Ne konuşulanları ne de olan biteni anlamayan İbn Battuta bunların eşkiya Germiyanlılar olduğunu sanmış ve korkmuştur. Daha sonradan ortaya hacca gitmiş, Arapça bilen biri çıkınca durum aydınlanmıştır. İbn Battuta bu adamların kim olduğunu sorunca, cevap olarak “Bu adamlar yiğit ahılardır!”³⁴⁷ cevabını almıştır. Önlerini kesen ilk grup adam Ahı Sinan’ın, ikinci grup ise Ahı Tuman’ın adamlarıdır. Her iki taraf da şehre yeni gelen bu insanların ilk olarak kendi yanlarında konuk olmasını isteyince, aralarında ister istemez bir tartışma peydah olmuştur. İbn Battuta ise, bir yabancı olmasına rağmen, kim olduğuna bakılmadan kendisine gösterdikleri misafirperverlik karşısında yaşadığı şaşkınlığı büyük bir açık sözlülükle anlatmaktadır. Sonunda iş kura yoluyla çözülmüş, İbn Battuta ilk olarak kurayı kazanan Ahı Sinan’ın ahileriyle birlikte onların tekkesine gitmiştir. Bu durumu haber alan Ahi Sinan da kendi adamlarıyla birlikte yarı yolda İbn Battuta’yı karşılamaya gelmiştir. İbn Battuta ve efradına, tekkeye gider gitmez yiyecek sunulmuş, sonra da bir süre dinlenmişlerdir. Bundan sonra hamama götürülmüşlerdir. Ahi Sinan bizzat kendisi İbn Battuta’nın tüm hizmetlerini yüklenirken, başka iki-üç ahi de İbn Battuta’nın bir arkadaşının hizmetini üzerlerine almışlardır. Hamamdan sonra, tekkede büyük bir sofraya kurulmuş, çeşitli meyve ve tatlılar ikram edilmiştir. Yemeğin ardından da Kur’an-ı Kerim’den bazı ayetlerin okunmasından sonra hepsi sema etmeye başlamışlardır. İbn Battuta daha sonra bir süre de Ahi Tuman’ın tekkesinde konaklamış, orada da buradakine benzer muameleler görmüştür.³⁴⁸

Anadolu Selçuklularının dağılmasından sonra bu bölgeye Germiyanogulları Beyliği hakim olmuştur. Denizli’yi ise Germiyanlıların Ladik Beyleri veya İnançoğulları denilen bir kolu yönetmeye başlamıştır. Ahilerin de bölgeye gelmeleri bu döneme rastlamaktadır.³⁴⁹ İbn Battuta’nın bildirdiği üzere bölgede XIV. yüzyılın ilk yarısında Ahi zaviyeleri kurulmuş, bu zaviyelerdeki Ahiler oradan geçen

³⁴⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 409.

³⁴⁸ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 409-410.

³⁴⁹ “Denizli”, *Meydan Larousse*, s. 194.

yolculara hizmet etmeyi bir görev bilmiş, yolcuların yeme, içme, barınma, korunma gibi tüm ihtiyaçlarını, herhangi bir çıkar gözetmeksizin gidermişlerdir.³⁵⁰

İbn Battuta Ramazan Bayramı'nı³⁵¹ Denizli'de karşılamış ve o dönemdeki bayram kutlamalarına dair gözlemlerini de aktarmıştır. Bayramın ilk günü, camiye gidildiğinde sultanı ve askerlerini görmüş, sonra da kendi mesleklerini gösteren bayraklar, davul-zurna ve borular taşıyan ahi yiğitlerinden oluşan zanaat erbabı grupların, tepeden tırnağa silah kuşanarak ihtişam yarışına girdiklerine şahit olmuştur. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşımış, bu kurbanlar mezarlıkta kesilerek, ekmeklerle beraber fakir fukaraya dağıtılmıştır. İbn Battuta burada Bayram alayının kabristandan başladığını, oradan da namaz kılınan yere gidildiğini yazmıştır. Namazdan sonra ise sultanla beraber sultanın konağına gidilmiş ve fıkıh bilginleri, şeyhler, ahiler için bir sofraya; yoksullar düşkünler için ise ayrı bir sofraya kurulmuştur.³⁵² İbn Battuta'ya göre "O gün hükümdarın kapısından zengin, yoksul hiç kimse geri çevrilmedi."³⁵³

İbn Battuta, hakkında zaten bilgi sahibi olduğumuz bayram kutlamalarından birine tanık olmuş ve gördüklerini elinden geldiğince aktarmaya çalışmıştır. Müslüman Türklere Bayram kutlamaları sabahın erken saatlerinde başlar, yöneticiler bayramgah denilen yere gidip bayram namazını kılar sonra da hükümdarın konak veya sarayında kutlamalar ve yemeklerle devam eder.³⁵⁴ Dini bayramlarda öncelikle mezarlıklara gitmek de hala günümüzde çoğunluk tarafından devam ettirilen bir gelenektir.

Burada dikkat çekici bir nokta Ahiler ve onları silahlı bir şekilde hazırlanmış olmalarıdır. Ahilik denince ilk olarak akla bir lonca teşkilatı gelmekte fakat onları siyasi yönü pek hatırlanmamaktadır. Zira Ahiler olağanüstü durumlarda yerel otoriteler olarak ortaya çıkmış, hakim oldukları yerlerde devlet gücüne denk bir yönetim teşkil etmişlerdir. Ahilerin siyasi bakımdan en güçlü oldukları dönem, İbn

³⁵⁰ Yakupoğlu, Cevdet, "Germiyanoğulları Muhitinde Ahiler Ve Zaviyeleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 2271.

³⁵¹ Bu Ramazan Bayramı 1333 yılının Haziran ayına denk gelmektedir. Bkz. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 410, dn. 17.

³⁵² İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 410.

³⁵³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 410.

³⁵⁴ Piyadeoğlu, Cihan, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: Volume 5 Issue 4 Fall 2010, s. 1413.

Battuta'nın da Anadolu'da olduğu dönemi kapsayan Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin yükselişine denk gelen dönemdir.³⁵⁵

6.4. Yapılar

6.4.1. Camiler

İbn Battuta Denizli'den bahsederken, şehirde yedi adet cami olduğunu söylemekte³⁵⁶ fakat bu camiler hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. İbn Battuta'nın adını vermeden, sayısını söyleyerek geçtiği bu yedi camiden birinin Evliya Çelebi tarafından görüldüğü kesindir. Çelebi, Denizli'deki camileri anlatırken bir Ulu Cami'den bahsederek şöyle der: "Ulu Cami, bu da kurşunludur ve eski yapı Sıddik makamıdır."³⁵⁷ Akbulut'a göre hem Uzunçarşılı'nın araştırmaları hem de caminin yenilenmesi sırasında, temelde bulunmuş bir çeşme kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, Ulu Cami Seyfeddin Karasungur tarafından II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, en geç 1247'de inşa edilmiştir.³⁵⁸

Bu dönemlere ait bir başka caminin varlığı da yine Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir. İbn Battuta'nın şehri ziyaret etmesinden birkaç on yıl sonra inşa edilen Yeni Cami'nin kitabesini, Çelebi, "Fi eyyami Sultanü'l-a'zam Gıyasü'd-dünya ve'd-din Keyhusrev bin Kılıc Arslan halledallahu mülkehu, sene seb'in ve seb'a mie. (770)³⁵⁹ olarak okumuştur.

Ayrıca, bu Yeni Cami'nin yakınında bir de ziyaretgah vardır. Çelebi, Cafer Ağa Hanı ismindeki hanın, Melek Ahmed Paşa'nın ağalarından biri olan Cafer Ağa'nın Denizli hakimi iken, bu hanı tamir ettirip İmam Sultan türbesine vakıf eylediğini anlatmakta ve türbenin tarihini de "Fi eyyami devleti's-Sultani'l-a'zam zıllullahi fi'l-'alem Gıyasü'd-dünya ve'd-din Keykavus bin Keyhusrev bin Mukim Emirü'l-mü'minin el-abdü'z-za'if Karasunkur bin Abdullah, fi sene seb' ve sitti mi'e." (607)³⁶⁰ olarak okumaktadır.

³⁵⁵ Özerkmen, Necmettin, "Ahiliğin Toplumsal-Tarihsel Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları- Sosyolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:44 Sayı:2, s. 66.

³⁵⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

³⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 213.

³⁵⁸ Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın-Denizli-Muğla)", s.107.

³⁵⁹ Miladi 1368-1369; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 213.

³⁶⁰ Miladi 1210-1211; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 215.

Bu da ziyaretgahın, şehir Selçuklu şehzadelerinden biri olan Keyhüsrev oğlu Keykavus Şah tarafından alındığında yapıldığını göstermektedir.

6.4.2. Hamam ve Türbeler

İbn Battuta Denizli'ye geldiğinde Ahilerle karşılaşmış ve onlara konuk olmuştur. Fakat kendisi bahsetmemiş olsa da, Ahilerin onu götürdüğü hamam muhtemelen Evliya Çelebi'nin "Hoca Ömer Hamamı'nın suyu ve havası hoş eski yapı bir hamamdır."³⁶¹ diye bahsettiği Hacı Ömer Hamamı'dır. Bu hamam II. Yakup Bey tarafından Kütahya'daki Germiyanoglu Medresesi'ne vakfedilmiştir. Hamamın aynı isimle XIX. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.³⁶²

İlginçtir ki, 1671'de Denizli'ye gelen Evliya Çelebi "Denizli Şehri'nin ziyaret yerleri: Evvela Ak Sinan Sultan, Ahi Duman Sultan..."³⁶³ diyerek İbn Battuta'yı tekkelerinde konuk eden bu iki Ahi önderinin mezarlarından bahsetmekte ve bu mezarların halk tarafından ziyaretgah haline geldiğini söylemektedir.³⁶⁴ Çelebi ayrıca bir de Ahi Evran'dan bahsetmekte ve onun için Hacı Bektaş-i Veli, Molla Hüncar, Şems-i Tebrizi ve Sadreddin-i Konevi hazretleri ile bulunduğunu, ulu bir sultan olduğunu, nice keşif ve kerametlerinin görüldüğünü söylemektedir. Kayseri'den gelip Denizli'de vefat ettiğini belirtmekte ve bunlara ek olarak Kırşehir'nde de bir Ahi Baba'nın olduğunu ama onun buradaki Ahi Evran Baba olmadığını söylemektedir. Ahi Baba denmesinin nedenini ise, oradaki Ahi Baba'nın debbağ sınıfının önderi olmasına, debbağlara da Ahiler denmesine bağlamaktadır.³⁶⁵

Evliya Çelebi'nin bahsettiği iki Ahi Evran da muhtemelen aynı kişidir. Zira Anadolu Ahiliği'nin kurucusu olan Ahi Evran 1205'te hocası Evhadüddin Kirmani ve birkaç kişi daha ile beraber Anadolu'ya geçmiştir. Bir süre Denizli'de kalmış, Sultan Alaaddin Keykubat'ın daveti üzerine 1227'de Konya'ya yerleşmiştir. Bundan sonra kayınpederi de olan hocası Evhadüddin Kirmani ile birlikte Anadolu'yu dolaşarak Ahilik teşkilatını tüm Anadolu coğrafyasına yaymış ve sonraki Ahiler tarafından "Ahilerin Piri" olarak anılmıştır. Ahi Evran, II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından hapse atılmış ve beş yıl boyunca tutuklu kaldıktan sonra 1245 yılında II.

³⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 214.

³⁶² Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın-Denizli-Muğla)", s.109.

³⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 214.

³⁶⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 409, dn. 15.

³⁶⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 215.

Gıyaseddin'in ölümü üzerine serbest bırakılmıştır. Daha sonra yine Denizli'ye gelerek bir yıl kadar da burada kalmıştır. Kısa bir süreliğine de Konya'da ikamet ettikten sonra, ömrünün son on beş yılını Kırşehir'de geçirmiş ve burada vefat etmiştir.³⁶⁶ Çelebi'nin bahsettiği Kırşehir'deki Ahi Baba, gerçekten de Ahi Evran'ın mezarıdır. Fakat Anadolu'nun birçok başka yerinde de ona atfedilen mezarlar, türbeler mevcuttur.³⁶⁷ Ahi Evran Denizli'de de bir süre bulunduğu için orada onun adına bir mezar bulunması oldukça doğal görünmektedir.

6.4.3. Kale

Denizli'de İbn Battuta'nın göz ardı ettiği ama yine Evliya Çelebi'den varlığı öğrenilen bir de kale vardır. Kalenin içinde olan ve Çelebi'nin "Ve bir toprak örtülü minaresiz eski cami var."³⁶⁸ diye bahsettiği caminin, İbn Battuta'nın gördüğü camilerden bir diğeri olması oldukça muhtemeldir. Evliya Çelebi, kendi tabiriyle, bu kaleyi Rum Kayseri'nin yaptırdığını, 607'de Selçuklu Şehzadeleri'nden Mukim Şah oğlu Keyhüsrev oğlu Keykavus Şah tarafından fethedildiğini ve nihayetinde Osmanlı Devleti'ne de Koca Sultan II. Murad eliyle eklendiğini yazmaktadır. Çelebi, XVII. yüzyılda kaleyi, çepeçevre büyüklüğü 4.070 adım olan, dört köşe, sulu yerde olmasından dolayı Yeni Cami tarafındaki bir adam boyluk alçak hendek hariç tutulacak olursa, hendeksiz ve düz bir yerde olan güzel bir kale olarak tanımlamaktadır. Kalenin kuzeye bakan kapısına Boyacılar Kapısı, doğuya bakan ve ne atlıların ne de iki adamın yanaya içinden geçemeyeceği kadar küçük olan kapısına Semerciler Kapısı, Kible tarafındaki kapıya Yeni Cami Kapısı ve batı tarafındaki kapıya da, kimilerince Hızırlık Kapısı denilen Bağlar Kapısı isimlerinin verildiği öğrenilmektedir. Evliya Çelebi, kalenin içinde insanların oturacağı evlerin olmadığını burada sadece, sayısını da 370 olarak verdiği dükkanların olduğunu yazmaktadır. İçerdeki bu dükkanlara ek olarak bir de 70 dükkanlık, iki kapılı, müstahkem bir bedesten vardır. Kalede, birkaç çeşme ve kalenin tam ortasında ise, üstünün kiremitle kaplı olduğu geniş bir Tahıl Pazarı meydanından başka bina yoktur.³⁶⁹

³⁶⁶ Yıldız, Harun, "Hacı Bektaş Veli İle Ahi Evran İlişkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 61, 2012, ss. 194-196

³⁶⁷ Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri", s. 2278.

³⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 213.

³⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 212-213.

Denizli henüz Bizans İmparatorluğu yönetimindeyken, II. Yannis Komnenos'un burada bir kale yaptırdığı bilinmektedir. Bölge Türk hakimiyetine girince ve tabii olarak iskan faaliyetleri yoğunluğunu arttırınca bir kale ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç da II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, muhtemelen eski kalenin yenilenecek inşa edilmesiyle giderilmiştir. İnşaata gerçekleştiren kişi ise büyük olasılıkla artık Müslümanlığı kabul etmiş ve Denizli'de valilik yapan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınbiraderi Seyfeddin Karasungur'dur.³⁷⁰

6.5. Denizli'nin İlçeleri

6.5.1. Tavas

Günümüzde Denizli'nin bir ilçesi olan Tavas'tan hem el-Ömeri hem de İbn Battuta bahsetmiştir. Ama el-Ömeri'nin verdiği bilgiler özellikle dikkat çekicidir. Çünkü o buradan bahsederken burası için Tevaza Memleketi demektedir, birinci kuşağın ikincisi olduğunu belirtmekte ve ayrı bir beylik olarak yazmaktadır. Sahibi için ise Ali Özbiye ismini vermektedir. Bu beyliğin *Germiay*'ın tam doğusuna düştüğünü, Birgi'den Feke'ye kadar olan yerin güney tarafının arasında olduğunu, hükümet merkezinin de Tevaza'da bulunduğunu aktarmaktadır. Bu beyliğin askeri gücünden bahsederken de dört kalesi ve altı yüz köyü olduğunu, dört bin atlı ile on bin yayaya malik olduğunu yazmaktadır. El-Ömeri, özellikle bura ahalisinin güzelliklerini övmekte, görülmemiş derecede olduğunu söylemektedir.³⁷¹ Ahali için "benizlerinin renkleri, sütle şarap renkleri gibi beyazlı kırmızıdır. Aynı zamanda vücutları yumuşak saçları kumraldır."³⁷² tabirlerini kullanmaktadır

İbn Battuta da buraya gelmiş ama o el-Ömeri gibi bir durumdan bahsetmemiştir. Tavas'ı anlatırken, orayı Tavas Kalesi olarak anmakta ve çok sağlam bir kale olduğunu söylemektedir. Hatta Hz. Muhammed'in sahabilerinden olan Suhayb'ın bu kale halkından olduğuna dair olan söylenceden de bahsetmiştir. Fakat İbn Battuta ve kfilesi geceyi kalenin dışında geçirmiş, ancak sabah kapıya ulaşabilmişlerdir. Halk onlara neden geldiklerini sorunca, durumlarını anlatmış ve kale kumandanı olan İlyas Bek'in kaleye dönmesini beklemişlerdir. O sırada İlyas

³⁷⁰ Akbulut, "Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın-Denizli-Muğla)", s.96.

³⁷¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 195.

³⁷² el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 195.

Bek'in dışarıda olmasının sebebini ise davar sürülerinin hırsızlar tarafından çalınmasını önlemek maksadıyla, kumandanın askerleriyle kaleden çıktığını ve çevreyi kontrol ettikten sonra, hayvanların dışarıya çıkarılması emrini verdiğini söylemekte ve burada her daim bu şekilde hareket edildiğini belirtmektedir. İlyas Bek kaleye geldikten sonra, İbn Battuta ve adamlarının ihtiyaçlarını karşılamış ve yiyecek göndermiştir. Fakat İbn Battuta ne yazık ki içeriye girmemiştir. Kale kıyısında yaşayan fakir bir adamın yanında konaklamışlardır.³⁷³

İbn Battuta'nın yazdıklarından anlaşıldığına göre bölge pek güvenli değildir. Ama o el-Ömeri gibi buranın ayrı bir beylik olduğundan bahsetmez. Fakat Paul Wittek, buranın 1300'lerin başında bağımsız bir beylik olduğunu, 1365 civarında ise Menteşbeyliğinin eline geçtiğini bildirmektedir. Wittek buradaki beyin adını Aliyazbih okumuş, onu İbn Battuta'nın bahsettiği İlyas Bek'le aynı kişi olarak almıştır.³⁷⁴

İbn Battuta'nın bahsettiği sahabe ise Suhayb b. Sinan'dır. Kendisi Hicret'ten otuz yıl kadar önce Musul civarındaki bir köyde doğmuş, Bizanslıların yaptığı bir saldırıda esir edilmiş ve Bizans kültürü içinde yetişmiştir. Bu nedenle Suheyb er-Rumi (Suheyb-i Rumi) olarak tanınmaktadır. Gençliğinde köle olarak satılmış ve Mekke'ye götürülmüş orada Abdullah b. Cud'an et-Teymi onu satın almış, sonra da azat etmiştir. Bundan sonra burada kalmış, peygamber olmadan önce Hz. Muhammed ile arkadaş olmuş, İslam'dan haberdar olunca da İslamiyet'i kabul etmiştir. Başta Bedir, Hendek ve Uhud olmak üzere yapılan tüm savaşlara katılmış, Hz. Muhammed Medine'deyken veya seferdeyken hep onun yanında olmuştur. 659'da Medine'de vefat etmiştir.³⁷⁵

Ne İbn Battuta ne de el-Ömeri Tavas kalesi hakkında çok fazla bir bilgi vermemektedir. Bu konudaki en detaylı bilgiyi, yine Evliya Çelebi vermiştir. Çelebi Tavas kalesi için "Yunanlılar yapısıdır ki göklere baş uzatmış şahin, zağanos ve doğan yuvalı Davaz Kalesi'dir. (---) tarihinde Menteş Bay oğullarından Mirza Bay fethederken savaş esnasında, "Kaledede adam az" buyurmuşlar, adam azdan bozulma Türkler arasında Davaz Kalesi derler."³⁷⁶ demektedir ve Davas Ovası'nın güneyinde bir yüksek yalçın kaya üzerinde dört köşe yüksek bir kale olduğundan bahsetmekte,

³⁷³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 410-411.

³⁷⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 411, dn. 18.

³⁷⁵ Efendioğlu, Mehmet, "Suheyb b. Sinan", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2009, C. 37, s 476.

³⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 217.

çepeçevre büyüklüğünü ise 3.000 adım olarak vermektedir. Seyyah kalenin sadece tek bir kapısı olduğunu onun da doğuya baktığını anlatmaktadır. Celali isyancılarından korunmak için kazılan ve Çelebi'nin cehennem kuyusuna benzettiği ama zamanla toz toprak dolan bir hendek de vardır. Evliya Çelebi'ye göre eğer bu hendek “temizlense bu kale Yecuc Seddi gibi olurdu, zira bu kale kayasının dört tarafı cehennem çukuru gibidir.”³⁷⁷ Evliya Çelebi, bu kalenin dış kısımlarının bazı yerlerinin yıkıldığını ama iç kalesinin gayet mamur, sağlam ve dayanıklı olduğunu söylemiş; çevresinin 300 adım, duvarının da 50 zira olduğunu yazmıştır Tüm bunlara ek olarak, kalenin doğu tarafında, kale temelinin altındaki bir kayadan su çıktığını ve bu suyun da buz gibi olduğunu yine Çelebi, Seyahatnamesi'nde kaydetmektedir.³⁷⁸

İbn Battuta kaleye girmediği için, içerisinin nasıl olduğunu anlatamamıştır. Çelebi, kalenin içinde bir caminin olduğundan bahsetmektedir. Bu cami muhtemelen İbn Battuta zamanında da vardır. Yine, Çelebi kalenin önündeki hendeğin Celali korkusundan kazıldığını, zamanla ortadan kalktığını söylemektedir. Bundan da İbn Battuta'nın oraya geldiği zamanda bir hendeğin olmadığı sonucu çıkarılabilir. İki seyyahın da üzerinde anlaştığı nokta ise kalenin oldukça sağlam ve müstahkem bir noktada olduğudur.

7. Isparta

7.1. Isparta'nın Geçmişi ve Ortaçağ'daki Durumu

Isparta'ya gelen seyyahlar daha ziyade Eğridir'den bahsetmişlerdir. Bunun nedeni büyük ihtimalle Hamidoğullarından Feleküddin Dünder Bey'in önce Uluborlu, daha sonra Eğridir'i başkent yaparak buralarda yoğun bir imar faaliyetine başlamasıdır. Hatta bu nedenle Eğridir'e kendi ünvanından dolayı Felekabad adını dahi vermiş³⁷⁹ ve hükümet merkezini buraya taşımıştır.³⁸⁰ Hamid İli'ni anlatan el-Ömeri ise Yalvaç, Karaağaç ve Eğridir'e hakim olan Dünder Bey idaresindeki Hamidoğullarının merkezini Borlu olarak vermiştir.³⁸¹

³⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 217.

³⁷⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 217-218.

³⁷⁹ Doğan, Nermin Şaman, “Selçuklu Ve Hamidoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, 2009, s. 75.

³⁸⁰ Üçok, “Hamidoğulları Beyliği”, s. 76.

³⁸¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s.196.

İbn Battuta, Isparta'ya Sabarta demiş ve buranın zengin çarşılara sahip olan mamur bir şehir olduğunu söylemiştir. Bağı, bostanı bol olan bu beldenin her yanından çaylar akmaktadır. Kalesi ise yüksek bir tepe üzerindedir.³⁸² Evliya Çelebi'ye göre ise burası önce fetih yoluyla Ermenilerden Sultan Alaeddin'e geçmiş; ondan da Osmanlıların idaresine girmiştir. 17. örfî iklimde olan bu Anadolu şehri süslü bir şehir olmasına ek olarak, keramet ve irşat sahibi birçok kimseye vatanlık etmiştir.³⁸³

Emecen'e göre Isparta'nın ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Fakat Pisidia adlı bu bölgenin tarihinin 10.000 yıl önceye gittiği belirtilmektedir. Önce Arzawa Konfederasyonu, ardından Hitit, Frigya ve Lidyalıların yönetimine giren bölge M.Ö. 546'da Perslerin, M.Ö. 334'te İskender'in ve onu müteakip Selevkos İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. M.Ö. 190'da Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürmesinin ardından Doğu Roma burayı idare altında tutmuştur. Türklerin burayı ne zaman fethettiği ise kesin olarak belirlenememiştir. İbn Bibi III. Kılıçarslan döneminde 1204'te buranın alındığını, Osman Turan ise I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1196'da Uluborlu'da melik olarak askerleriyle Menderes havzasına kadar ilerlediği bilgisinden yola çıkarak, Isparta'nın bu tarihten daha önce fethedildiğini iddia etmektedir. Ona göre İbn Bibi'nin verdiği tarih, III. Haçlı Seferi veya taht mücadeleleri sırasında elden çıkan Isparta'nın daha sonra yeniden Türk hakimiyetine girdiği tarihtir.³⁸⁴

Hamidoğulları XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Isparta ve yöresinde hakimiyet kurdularsa da şehrin nasıl elde edildiği veya o dönemki durumu bilinmemektedir. Isparta muhtemelen Feleküddin Dündar Bey zamanında küçük bir kale durumundadır. İlhanlı Valisi Demirtaş'ın Eğridir üzerine yürümesi, Dündar Bey'in Antalya'ya çekilmesi ve burada öldürülmesinden sonra Isparta-Eğridir yöresi doğrudan İlhanlıların hükmü altına girmiştir. Demirtaş'ın Mısır'a kaçışının ardından Hamidoğulları bölgeyi yeniden ele geçirmiştir. I. Murad, Karamanoğulları ile yaptığı mücadele sırasında, 1386'da Eğridir'e hakim olmuştur. Osmanlı himayesine giren Hamidoğullarından Hüseyin Bey Isparta merkez olmak üzere Burdur, Uluborlu bölgesinde bir süre daha hakimiyetini devam ettirmiş ve muhtemelen 1391'deki ölümünden sonra havalı kesin olarak Osmanlı idaresi altına girmiştir. Ankara

³⁸² İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 406

³⁸³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 308.

³⁸⁴ Emecen, Feridun, "Isparta", *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, C. 19, s. 195.

Savaşı'ndan sonra muhtemelen Karamanoğulları yöreyi ellerine geçirmiş; Çelebi Mehmed'in Karamanlılar ile mücadeleleri sırasında buranın Osmanlı idaresine geçtiği düşünülebilirse de kesin hakimiyet II. Murad döneminde olmuştur.³⁸⁵

7.2. Isparta'nın İlçeleri

7.2.1. Eğridir

1333 yılında Eğridir'e gelen İbn Battuta, buraya Ekridur demekte ve kalabalık bir şehir olduğunu söylemektedir. Seyyaha göre burasının çarşıları şirin ve zengin, etrafı ise ağaçlıktır. Hatta bir tatlı su gölü bile vardır ki buradaki teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir (Beyşehir) gibi yerlere gitmek mümkündür.³⁸⁶

Seyyah Eğridir'e geldiğinde bu sefer Ulu Cami karşısındaki medresede kalmıştır. Buranın hocası, Mısır ve Suriye'de eğitim görmüş bir molla olan Muslihiddin'dir. Bir süre Irak'ta da kalan Muslihiddin güzel ve akıcı Arapça konuşmaktadır. Zamanının önde gelen, erdemli, nükteli ve bilgili insanlarından biri olan bu molla, seyyaha ev sahipliği yapmış, ona çok iltifat göstermiştir.³⁸⁷

İbn Battuta'nın kaldığı medrese Taşmedrese adıyla da bilinen Dünder Bey Medresesi'dir. Şehri çeviren surla bitişik olarak inşa edilen bu medrese iki eyvanlı, iki katlı olmasına ek olarak açık revaklı bir avluya sahiptir. Ana eyvan³⁸⁸ üzerindeki kitabede Hamidoğullarından Dünder Bey'in emriyle 701 (1301-1302) yılında yaptırıldığı yazılı olmasına rağmen, Taçkapı'daki³⁸⁹ kitabede ise 634'te (1236-1237) II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılan bir handan söz edilmektedir. İlk başta yapının kervansaraydan medreseye dönüştürüldüğü kabul edilse de, daha sonraları han kitabesinin bulunduğu kapının Eğridir'den Denizli'ye giden yolun 3 km. kuzeyinde, göl kenarında bulunan bir handan getirildiği tespit edilmiştir.³⁹⁰

Medrese ile karşı karşıya olan cami ise günümüzde Eğridir Ulu Cami olarak bilinmektedir. Cami de medrese gibi surla bitişiktir. Ama caminin ilk yapım tarihi ve

³⁸⁵ Emecen, "Isparta", ss. 195-196.

³⁸⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 406.

³⁸⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 406.

³⁸⁸ Üç tarafı ve üstü kapalı, bir tarafı bütün genişliği ile bir avluya ya da diğer bir mekâna açılan yapı birimi, medreselerde dersanelere verilen ad.

³⁸⁹ Önemli yapıların, özellikle camilerin içavullarına giriş yüzünde, taç biçimi tepeliği olan görkemli anakapı.

³⁹⁰ Akalın, Şebnem, "Dünder Bey Medresesi", *TDVİA, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş.*, İstanbul 1994, C. 10, s. 21.

kurucusunu gösteren bir kitabesi yoktur. Dünder Bey'in döneminde yaptırılan Taşmedrese ile aynı dönemde inşa edilmiş olmasının yanı sıra, Hamidoğullarından Hızır Bey zamanında da yaptırıldığı ileri sürülmekte ve bundan dolayı Hızır Bey Cami olarak da bilinmektedir. Cami genel olarak, XIV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir.³⁹¹

İbn Battuta buraya geldiği vakit, Ekridür Sultanı dediği Dünder Bek oğlu Ebu İshak Bek ile uzun bir süre görüşmüştür. Kendisini Anadolu'nun önde gelen hükümdarlarından biri olarak tanıtmakta; babasıyla bir süre Mısır'da kaldığını, hacca gittiğini söylemekte ve ondan temiz kalpli, iyi huylu biri olarak bahsetmektedir.³⁹²

İbn Battuta'ya göre Ebu İshak Bek, adeti üzere ikinci namazını her gün Ulu Cami'de kılar, namazdan sonra sırtını kible yönündeki duvara dayar ve Mülk, Fetih ve Amme surelerini çok güzel okuyan hafızları dinler. Ondan sonra sarayına döner.³⁹³

O yılın Ramazan ayını bu hükümdarın yanında geçiren seyyah, sahur ve iftar yemeğini şöyle anlatır: "Ramazan gecelerinde üzerinde minder veya döşek bulunmayan bir kilime oturur, büyücek bir yastığa yaslanırdı. Yanında fıkıh bilgini Muslihiddin yer almaktaydı. Ben fıkıh bilgininin biraz ötesinde oturmaktaydım. Daha ötede ise beyliğin ileri gelen memur ve kumandanları oturmaktaydılar. Biz böyle otururken yemek getirilirdi; küçük tabaklara konmuş, şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılmış "serid" (tirit) ilk servisti. Onlar "uğurlu olur" diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz -Allah'ın selamı ve rahmeti onu kuşatsın- tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar: "Biz onun güzel adetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!" Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler. Ramazan ayının bütün geceleri böyledir."³⁹⁴

İbn Battuta Ebu İshak Bek'in yanındayken, Ramazan ayı içinde, İshak Bek'in çocuklarından biri ölmüştür. İbn Battuta, burada cenazelerde ahalinin Mısır ve Suriye ahalesinin aksine feryat figan etmediklerine şahit olmuştur. Cenazeden sonra sultan ve medreselerdeki öğrenciler, üç gün arka arkaya sabah namazından sonra mezarı ziyaret etmişlerdir. İkinci gün İbn Battuta da bu merasime katılmıştır. Sultan, seyyahı

³⁹¹ Çakmak, Ahmet, "Eğridir Ulucamii", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 98.

³⁹² İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 406.

³⁹³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 406-407.

³⁹⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 407.

yolda yürürken görünce hemen bir at gönderip, özür dilemiştir.³⁹⁵ Merasimden sonra İbn Battuta atı geri yollasa da, Ebu İshak Bek, "Onu sana emanet olarak vermedim, hediye verdim!" cevabıyla birlikte bir kat elbise ve para göndermiştir.³⁹⁶

8. İzmir

8.1. İzmir İsmi ve Şehrin Geçmişi

Şehrin adını ve Türklerin eline girmesini anlatan Evliya Çelebi, bu şehri Büyük İskender'in çağdaşı olan Kaydefa Melike Kraliçe'nin yaptırdığını ve tahtının burası olduğu bilgisini vermektedir. Seyyaha göre bundan çok uzun zaman sonra Selçuklu Sultanı Alaeddin zamanında Anadolu beylikler haline dönünce, Alaeddin vezirlerinden Sığla oğlu Ali Bey adında namılı bir vezir, bu İzmir'i Kaydefa soyundan gelen İzmirne adlı bir kraliçenin elinden, halkını kıra kıra fethedip ele geçirmiştir.³⁹⁷

Bugün bilinen bir söylenceye göre, kent adını Smrne adlı bir Amazon kadınından almıştır. Bu söylencede, bugünkü İzmir yöresinde yaşamış olan Erektidler, Amazonlarla savaşmış ve onları yenmişlerdir. Daha sonra Erektidler'in önderi These, Amazon kadını Smyrna ile evlenmiş ve yöreye de onun adını vermiştir.³⁹⁸

Günümüzde ise İzmir adının bir Amazon olan Symirna'dan geldiği, kelimenin aslının Tismurna olup bir ön ek olan ti- nin düşmesiyle Smurna, Smyrna³⁹⁹ veya Zmürna şeklini aldığı kabul edilir. Zmürna sözcüğünün, Helenleşme öncesinde Ege Denizi yöresinde yaşayan Luwiler'in dilinden geldiği kabul edilmektedir. Eski Yunanca'da Smyrna biçiminde yazılan kentin adı İyon yazımında Smirni ya da Zmirni haline gelmiştir.⁴⁰⁰ Dönemde yaygın bir dönüştürme kuralına göre adın önüne

³⁹⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 407.

³⁹⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 407.

³⁹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 97-98.

³⁹⁸ Güner, İbrahim ve Ertürk, Mustafa, "Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar 2004, Sayı 12, s. 51.

³⁹⁹ Kütükoğlu, Mübahat S., "İzmir", *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, C. 23, s. 515.

⁴⁰⁰ Güner, ve Ertürk, "Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", s. 51.

Rumca sur içinde anlamında olan is eki getirilmesiyle⁴⁰¹ adın önce İis Zmiri'ye sonra da İzmir'e⁴⁰² dönüştüğü kabul edilmektedir.⁴⁰³

Kütükoğlu'na göre eski İzmir şimdikinden farklı bir yerde, bugünkü Bayraklı'da kurulmuştur. Şehrin bulunduğu yerin bir yarımada üzerinde olduğu, zamanla Meles çayının getirdiği alüvyonlarla yüzey şekillerinin değişikliğe uğrayarak, şehrin kıyıdan içeride kaldığı belirtilir. M.Ö. 3000'den itibaren varlığı tespit edilen bu şehir 2700 sene mevcudiyetini korumuştur. M.Ö. 1050-1000 yılları arasında Aiolisler tarafından iskan edilen şehrin bundan sonraki sakinleri Kolophonlu İyonlar'dır. Herodotos'a göre siyasi muhaliflerine yenilen ve memleketlerinden göç eden Kolophonlular Smyrna'ya sığınmışlar, şehrin esas sakinlerinin surların dışına çıkmasından faydalanarak şehri ele geçirmişlerdir. Strabon ise Ephesos'tan ayrılmak isteyen Smyrnalılar'ın yeni Smyrna'dan yaklaşık 20 "stadia" uzaklıkta olan -ki bu Bayraklı'ya uymaktadır- ve o sırada Lelegler'in elinde bulunan yere gelip şehri kurduklarını, fakat Aioller tarafından şehirden kovulunca Kolophon'a sığındıklarını, onların yardımıyla şehirlerini geri aldıklarını belirtir ve sonra Asya'ya geldiklerini, Artemis ırmağını aşarak Aiolisli'lerin Smyrna'sını ele geçirdiklerini nakleder.⁴⁰⁴

M.Ö. VII. asırda Lidyalıların hedefi haline gelen Smyrna, muhtemelen M.Ö. 575'te tarihinde tahribata uğramış, halkının bir kısmı katledilmiştir. M.Ö. 541'de Persler ve Lidyalılar arasındaki savaş sonunda diğer Ege şehirleriyle birlikte şehir de Pers hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 386'da Spartalılar'la Persler arasında yapılan Antalkidas Antlaşması ile şehir Pers hakimiyetinde kalmıştır. M.Ö. 334'te Anadolu'ya geçen Büyük İskender, rivayete göre Pagus'ta (Kadifekale) avlandığı sırada dinlenirken gördüğü bir rüya üzerine, burada yeni bir şehir kurulması tavsiyesinde bulunmuştur. Bugünkü İzmir'in Kadifekale eteklerinde kurulmasına ve halkın iskanına İskender'den sonra Batı Anadolu'ya hakim olan Antigones teşebbüs etmiş, fakat M.Ö. 302'de Trakyalı Lysimakhos'la yaptığı savaşta hayatını kaybetmiş, böylece şehir de Lysimakhos'un eline geçmiştir. Antigones'in başladığı işi Lysimakhos gerçekleştirmiştir. Bu devirde Smyrna gerek ticaret gerek kültür bakımından hayli ilerlemiş ve bir kültür merkezi haline gelmiştir. M.Ö. III. asrın ilk

⁴⁰¹ Türkölmez, Elif, "İznik: Surlar Ve Kapılar Kenti", *TÜRSAB Dergi*, Sayı: 322, Nisan 2012, s. 6.

⁴⁰² Güner, ve Ertürk, "Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", s. 52.

⁴⁰³ Yunanca'daki is- veya eis- ön ekleri aslen Türkçe'deki -e, -a, eklerine karşılık gelmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş isimlere örnek olarak Is + Nicea [Nicaea'a (doğru)] = İznik, Eis + tin + Polin [Şehir'e (doğru)] = İstanbul, is + tin + Kos [Kos'a (doğru)] = İstanköy, is + Sparta [Sparta'ya (doğru)] = Isparta verilebilir.

⁴⁰⁴ Kütükoğlu, "İzmir", s. 515.

çeyreğinde şehir el değiştirmiş ve Selevkosların idaresine geçmiştir. Bu dönemde muhtar bir idareye kavuşan şehir, Kommagene Krallığı'na karşı Roma'dan yardım istemiştir. M.Ö. 190'da Roma Amirali Gaius Livius idaresindeki donanmaya yardımda bulunmaları ve savaşta Roma tarafını tutmaları, savaşın sonunda serbestliğe kavuşması ve vergilerden muaf tutulması neticesini doğurmuştur. Bundan sonra bir Roma şehri haline gelen Smyrna, Sezar M.Ö. 44'te öldürüldükten sonra yakılıp yıkılarak, yağmalanmıştır. Octavianus zamanında kültür istiklali verilmiş, barışa kavuşmuştur. İmparator Hadrianus döneminde (M.S. 117-138) prokonsül olan Polemon, imparatorun şehir için yardım sağlamıştır. Şehir, M.S. 178'de şiddetli bir depreme maruz kaldıysa da İmparator Marcus Aurelius tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. İzmir, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bizans topraklarında kalmış ve gerilemeye başlamıştır.⁴⁰⁵

8.2. Ortaçağ'da İzmir

Bizans İmparatorluğu'nun erken dönemlerinden itibaren dini bir merkez olan İzmir, bu özelliği ile İstanbul'dan sonra, İmparatorluğun en önemli şehirlerinden birisi konumundaydı. Zira Johannes Schiltberger bunu hatırlayarak “Diğer bir şehir kendisine ait topraklarla birlikte Ismira (İzmir) adını taşır, Aziz Nikolaus orada piskoposluk yapmıştı.”⁴⁰⁶ diye yazmıştır. Ancak VII. yüzyıl boyunca önce Sasanilerin, ardından Emevilerin akınları sonucunda şehrin gelişimi olumsuz yönde etkilenmiş ve ekonomik faaliyetler durma noktasına gelmiştir. VII. yüzyılın sonlarından IX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden ve tüm İmparatorluğu etkisi altına alan, Tasvir Kırıcılık Hareketinin (İkonaklasmus) yol açtığı zararlardan da nasibini almıştır. Tüm bu iç ve dış sorunlardan olumsuz yönde etkilenen İzmir, ancak IX. Yüzyıldan itibaren toparlanmaya başlamıştır III. Mikhail'in (842-867) iktidara gelmesi ile İmparatorluk için yeni bir devir açılmıştır. Bu dönemde Batı Anadolu'daki Bizans sahalarına karşı deniz yolu ile gelebilecek bir tehdide engel olmak amacıyla İzmir, Bizans donanmasının üssü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Denizcilik alanında yaşanan bu gelişmeler, idari ve dini bir merkez olan İzmir'in, askeri açıdan da büyük bir önem kazanmasına sebep olmuştur. Tersanesi ve gemi inşası ile ön plana çıkan şehrin X. yüzyıl başlarında kurulan Sisam Deniz

⁴⁰⁵ Kütükoğlu, “İzmir”, s. 516.

⁴⁰⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101

Theması'nın merkezi olması, elbette ki İzmir'in ticari hayatını da canlandırmıştır. Bu tarihten sonra Ceneviz ve Venediklilerin İzmir'deki ticari faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. XI. yüzyıl, Bizans İmparatorluğu ve dolayısıyla İzmir için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında Bizans'taki siyasi buhran ve Türklerin akınlarının başlaması sonucunda, şehrin yönetimi Türkler ve Bizans arasında birkaç kez el değiştirmiştir.⁴⁰⁷

Resim-1: İzmir Şehri ve limanı.⁴⁰⁸

Malazgirt'ten önce başlayan Türk akınlarında, yerli halk adalar ve Balkanlar'a göç etmiştir. Akınlar sırasında Bizanslılarla yapılan bir savaşta esir düşen, imparator tarafından saraya alınıp yetiştirilen, fakat tahttaki değişiklikten sonra Bizans'tan ayrılarak İzmir'e gelen Çaka Bey, Çanakkale ile Kuşadası arasındaki toprakları ele geçirmiş ve İzmir'e de hakim olmuştur. Fakat hakimiyeti uzun sürmemiştir. Onun ölümünden sonra İzmir, I. Haçlı Seferi'ne kadar muhtemelen oğlu tarafından idare edilmiştir. Haçlıların İznik'i kuşatması ve şehrin Bizans kuvvetlerine teslim edilmesinden sonra karadan ve denizden kuşatılan İzmir, karşı koyamayarak teslim olmuştur. Bizanslılar, bir hırsızlık davasının görülmesinde olayın failinin İzmir Valisi Kaspaks'ı yaraladığı bahanesiyle, şehrin Türk ve Müslüman halkından yaklaşık 10.000 kişiyi öldürmüşlerdir. Böylece İzmir tekrar Bizans hakimiyetine girmiştir. Fakat XIII. yüzyıl sonlarında, Germiyanogulları ordusunda subaşı olan Mübarizüddin Gazi Mehmed Bey tarafından kurulan Aydınoğulları Beyliği, XIV. yüzyıl başlarında İzmir'i tekrar Türk hakimiyetine almıştır. Mehmed Bey 1310 veya 1317'de Yukarı Kale'yi ele geçirmiş; beylik

⁴⁰⁷ Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", s. 2.

⁴⁰⁸ Günay, Vehbi, "Evliya Çelebi'nin İzmir Tarihçesi", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, ed. Metin Ekici – Turan Gökçe, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, s. 35.

topraklarını oğulları arasında paylaştırırken İzmir'i Umur Bey'e vermiştir. Umur Bey ilk gazasını İzmir üzerine yapmış, iki buçuk yıl süren kuşatmanın ardından savunanlar liman kalesini teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır (1328-1329).⁴⁰⁹

Bu zaferden birkaç yıl sonra Yezmir dediği İzmir'e gelen İbn Battuta, savaşın izlerini görmüş ve deniz kenarına kurulmuş olan Yezmir şehrinin büyük bir kısmının harap olduğunu yazmıştır. Şehre geldiğinde, Ahmediye tarikatı şeyhlerinden birisi olan Şeyh Yakub'un zaviyesinde konakladığını ve bu tekkenin dışında, gezgin dervişlerden yüz kadarıyla beraber dolaşan Ahlatlızade ve Şeyh İzzeddin Rifai'nin bulunduğunu yazmıştır. Hatta şehrin valisi, dışarıdakiler için çadırlar kurdurtmuş, Üstat Yakub da onlara, İbn Battuta'nın da iştirak ettiği bir ziyafet vermiştir.⁴¹⁰

İbn Battuta aynı zamanda, Ömer Bek dediği Umur Bey ile de görüşmüştür. Seyyahın anlattığına göre Yezmir şehrinin hakimi, Aydınolu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek'tir ki seyyah şehre geldiğinde, kendisi babasının yanındadır. O, İbn Battuta şehre geldikten beş gün sonra Yezmir'e gelmiş ve İbn Battuta'ya göre asaletinden kaynaklı olarak, önce tekkeye uğrayıp onları selamlamış, geciktiği için de özür dilemiştir. Günümüzde Kadifekale olarak bilinen kalede oturan Ömer Bek, kaleye çıkar çıkmaz seyyaha mükellef bir sofraya ve Nikola adında bir Rum cariye köle olarak yollamış; kemha denilen kumaştan yapılmış iki kat elbise vermiştir. Seyyah kemhanın Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin 'de dokunan bir tür ipekli kumaş olduğunu açıklamıştır. Ömer Bek'in imamının İbn Battuta'ya anlattığına göre, Ömer Bek'in İbn Battuta'ya gönderdiği kölesinden sonra, evinde tek köle kalmamıştır. Oldukça cömert birisi olduğu anlaşılan Ömer Bek, Şeyh İzzeddin'e de koşum takımları mükemmel üç at, içi gümüşle dolu bir maşrapa, meleff⁴¹¹, mer'azz, kudusi (aba) ve kemha⁴¹² cinsinden top top kumaş, bir grup cariye ve genç bir köle hediye etmiştir.⁴¹³

İbn Battuta Ömer Bek'i övmeye devam etmiş, kendisinin cömret ve dindar olduğu kadar, cihat ehli, yiğit ve cesur olduğunu da söylemiştir. Seyyahın sonradan duyduğuna göre o, gaza için kurduğu donanmayla, İstanbul kapılarına dek akınlar

⁴⁰⁹ Kütükoğlu, "İzmir", s. 516.

⁴¹⁰ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 425.

⁴¹¹ Mileff, Meleff türü kumaş: İtalyanların kadim Amalfi şehrinden alınmış bir ad. (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 425, dn. 58.)

⁴¹² Kemha türü kumaş: Aslı Kemhab olan bu kelime Farsçada havı az, renkli ipek kumaş manasındadır. Zamanla altın veya gümüş yahut parlak tellerle bezenmiş kumaş anlamında kullanılır olmuştur. (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426, dn. 59.)

⁴¹³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 425-426.

yapmaktadır. Topladığı ganimeti rahatça dağıtır, tekrar gaza niyetiyle denize açılır. Seyyahın aktardığına göre onun saldırılarından yılan Rumlar sonunda Papaya başvururlar. Böylece Papa Cenovalılara ve Frenklere savaşa katılmalarına dair emir verir. Roma'dan da ayrı bir ordu toplanarak gemilere bindirilir. Bir gece vakti denizden gelirler, limana baskın yaparlar, şehri ele geçirirler. Ömer Bek kaleden inerek şehri kurtarmaya çalışırsa da askerlerinin çoğuyla birlikte şehit düşer. Hıristiyanlar bu fırsat sayesinde bir aralık Yezmir'i ele geçirmişlerse de kale gayet sarp ve sağlam olduğu için saldırılara dayanır, düşmez.⁴¹⁴

XIV. yüzyılın başlarında İzmir önlerine gelen Türkler 1317 yılında Aydınolu Mehmed Bey önderliğinde Kadifekale'yi ele geçirmişlerdir. Ancak Aydınolu Mehmed Bey Liman Kalesi'ni almayı başaramamıştır. Liman Kalesi'nin fethi 1327 yılında, babası tarafından İzmir'in kendisine verildiği Aydınolu Umur Bey tarafından, iki buçuk yıllık bir mücadelenin ardından 1329 yılı başlarında gerçekleştirilmiştir. Böylece İzmir'in tamamı yeniden Türk hakimiyeti altına girmiştir. Umur Bey'in de kendisinden yaklaşık iki buçuk asır önce Çaka Bey'in yaptığı gibi İzmir'de inşa ettirdiği donanma ile Ege denizine hakim olması, Batı Hıristiyan aleminde huzursuzluğa sebep olmuştur. Çok geçmeden Papa'nın önderliğinde bir Haçlı seferi tertiplenmiş, 1343 yılı sonlarında çeşitli ülkelerin katılımıyla oluşturulan Haçlı donanması İzmir önlerine gelmiştir. İç Liman'da demirlemiş olan Umur Bey'in donanması ateşe verildikten sonra, nüfusunun çoğunluğunu Hıristiyan tüccarların oluşturduğu ve doğal olarak savunmasına katılmadıkları, Liman Kalesi 1344 yılı Ekim ayında Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. Böylece İzmir, Müslüman Türklerin elindeki Kadifekale (Müslüman İzmir) ve Hıristiyanlar elindeki Liman Kalesi (Gavur İzmir) olmak üzere yeniden iki ayrı şehir haline gelmiştir. Bu tarihten sonra Umur Bey, Mayıs 1348 yılında surları önünde şehit düşünceye kadar Liman Kalesi'ni almak için mücadele etmiştir.⁴¹⁵ Gazi Umur Bey'in savaşları ve kahramanlıkları daha sonra Enveri'nin Düsturname'sinde bir destana dönüşmüştür.⁴¹⁶ İzmir'deki bu ikili yönetim Ankara Savaşı'nda I. Bayezid'i mağlup ve esir eden Emir Timur tarafından 9 Aralık 1402 tarihinde Liman kalesinin fethine kadar devam etmiştir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426.

⁴¹⁵ Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", s. 6.

⁴¹⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 425, dn. 57.

⁴¹⁷ Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", s. 6.

Osmanlılar, Aydınili'ni ve dolayısıyla İzmir'i ilk defa 1390'da ele geçirmişlerdir. Yıldırım Bayezid, tahta geçtikten sonra aleyhindeki diğer beyliklerle beraber Aydınoğullarını da ülkesine katmış, ancak sahil İzmir'i Timur'un Aralık 1402'deki zaptına kadar Hıristiyanların elinde kalmıştır.⁴¹⁸

Başkan'ın araştırmasında görüldüğü üzere, Ali Yezdi'ye göre Timur Ayasuluk'tan Tire'ye geçmiş ve orada ordusunu toplayıp, denizle çevrili sağlam bir kale olan İzmir'le meşgul olmuştur. Kaleyi kuşatan Timur, kaledekileri İslam'a davet etmiş ancak o zamana kadar eşkıyalıkla meşgul olan İzmir'deki Efencler (Sasun, Ğalata, Ruman, Dövir vb. guruplar) bu teklifi reddetmişlerdir. Bunun üzerine harekete geçen Timur kaleyi ele geçirmiştir. Seferin Peygamberin sünneti üzere yapıldığını özellikle vurgulayan Ali Yezdi, bu bahsi bir gaza olarak nakletmiş, İzmir'i birçok bahadırın kuşattığını hatta Osmanlıların yedi kez burayı almaya teşebbüs ettiğini, ancak ele geçiremediklerini ifade ettikten sonra, Osmanlıların alamadıkları İzmir'i Timur'un iki haftada aldığını ve bunu duyan Bayezid'in şaşkınlıktan ağzının kulaklarına vardığını yazmıştır.⁴¹⁹

Evliya Çelebi, İzmir'e geldiğinde Han sıfatıyla andığı Timur'un İzmir'i harap ettiğine dair bir tarihi, yanlış olarak da olsa şiir halinde vermiştir. Şöyle ki:

İzmir harab-geşt ez Mir,
Timur-ı müeeyed-i cihangir,

V'an kale ki hic Şah nefgend,
Ber kengere-eş kemend-i teshir,

Der-ceng-i nühüft sal kayse,
Binşand beran ibar-ı nefir.⁴²⁰

Timur'un İzmir'e gelişi ve faaliyetleriyle ilgili başkaca bir bilgiye değinmeyen seyyahın kaynağını belirtmediği şiir Şerefeddin Ali Yezdi'nin Zafername adlı eserinde yer almaktadır. Ancak, Çelebi'nin alıntısında, kısaltılan şiirin, yazım hatalarıyla kaydedildiği görülmektedir. Asıl şiir ise şu şekildedir:

İzmir harab-geşt ez Mir
Timur mand cihangir

Ve an kal'a ki hiç Şah neyfkend
Ber kongere-eş kemend-i teshir

⁴¹⁸ Kütükoğlu, "İzmir", s. 517.

⁴¹⁹ Başkan "Timur, Rodos Şövalyeleri Ve Batı Anadolu Seferi", ss. 143, 143.

⁴²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 98.

Der cenk be-heft sal Kayser
Be-nişand ber an gubar-ı nefir

Be-giriften ve kendeneş zebünyad
Zinşeh be-du hefte yaft tiysir

İn est kemal-i kamkari
Bazu-yı kavi ve hüsn-i tedbir⁴²¹

Liman Kalesi'ni ele geçiren Timur, şehrin yönetimini Aydınolu Musa Bey'e bıraktıktan sonra İzmir'den ayrılmıştır. Ancak Timur'un Anadolu'dan ayrılmasının ardından, Umur Bey'in kardeşi Fatih İbrahim Bey'in oğlu olan ve daha önce Yıldırım Bayezid tarafından İzmir subaşılığına getirilmiş Cüneyd Bey, İzmir'in idaresini ele geçirmiştir.⁴²² Cüneyd Bey, Fetret Devri'nde amaçları doğrultusunda Süleyman, Musa ve Mehmed çelebilerin tarafını tutmuştur. Çelebi Mehmed ise tahtı ele geçirip istikrarı sağladıktan sonra 1415'te, Rodos şövalyeleri ve Midilli prensi gibi Hristiyan beylerinin de yardımıyla, on günlük bir kuşatmadan sonra İzmir'i Osmanlı topraklarına katmıştır. Yardımlarından dolayı adı geçen devletlerin tebaalarına da bazı imtiyazlar verilmiştir. Bu olaylar sırasında Bizans'ta hapsedilen Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'in ölümünün ardından hapisten çıkmış ve Düzmece Mustafa olayına karışıp, İzmir'i tekrar ele geçirmişse de II. Murad 1424'te şehri kesin olarak zapt etmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında 1472'de İzmir, Pietro Mocenigo kumandasındaki bir Venedik donanmasının hücumuna uğrayıp yağmalandıysa da Venedikliler şehirde kalmamışlardır. Bu baskını müteakip, liman kalesi yeniden yapılmıştır.⁴²³

Evliya Çelebi de İzmir'in iki defa Osmanlıların eline geçmesi hakkında, "Osmanoğullarından ilk başta 844 tarihinde II. Murad fethidir, Cüneyd Bey eliyle. Sonra 856 tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han Gazi fethedip dua etmiştir. Halen günden güne mamur olmadadır."⁴²⁴ demiştir.

Manisa'dan hareket ederek yarım günde İzmir'e gelen ve burada üç ay kalan Polonyalı Simeon ise bu şehrin büyük bir liman kenti olduğunu söylemiş ve çok

⁴²¹ Günay, "Evliya Çelebi'nin İzmir Tarihçesi", s. 41

Şiirin Türkçe tercümesi ise şöyledir:

Kumandan harap etti İzmir'i/Oldu Timur dünya hakimi
Hiçbir şahın elde edemediği o kale/Vardı burçlarında sihirli kemendi
Savaşta, yedi yıldır Kayser/Çaldırdı boru-yı yeisi
Elde etmek ve yıkmak için bu şah/İki haftada, zorlanmadan fethetti
Oydu ki güçte yetkin/Tedbiri iyi, kolu kuvvetliydi.

⁴²² Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", s. 6.

⁴²³ Kütükoğlu, "İzmir", s. 517.

⁴²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 98.

bereketli olduğunu eklemiştir. Fakat Çelebi'nin aksine bu şehrin havasının ve suyunun çok fena olduğunu yazmıştır.⁴²⁵

Thévenot ise Ozan Homeros'un burada doğmasıyla ünlü olduğunu söylediği bu şehre, Türklerin şimdi İzmir dediğini yazmış ama eski adını söylememiştir. Seyyahın görebildiği kadarıyla şehir büyüktür ve hem Türkler'den hem de Hıristiyanlar'dan oluşan nüfusu oldukça kalabalıktır. Fakat şehir oldukça iç karartıcıdır ve pek müstahkem değildir. Thévenot'un gözlemine göre İzmir Limanı'ndan çıkış zor olduğu için büyük gemiler limana hiç girmeyip, körfezde demir atarlar.⁴²⁶

Tavernier İzmir'in deniz ve kara yoluyla yapılan ticaret konusunda, tüm doğudaki en büyük ve en ünlü şehir olduğunu yazmıştır. Ona göre bir tepe üzerinde, denize nazır bir anfi şekilde olan şehir, civardaki harabelere bakılacak olursa, eskiden çok daha büyük olmalıdır. Seyyah İzmir'in yerleşimi hakkında da ilginç bir bilgi vermektedir. Zira onun gördüğüne göre Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler tepe üzerinde; Avrupalılar, yani Fransızlar, İngilizler, Hollandalılar ve İtalyanlar da kıyı boyunda ikamet ederler.⁴²⁷

Yine Tavernier, İzmir toprağının çok verimli olduğunu, her türlü yiyecek maddesiyle birlikte bol miktarda nefis şarap ve zeytinyağı imal edildiğini yazmıştır. Şehrin yarım mil mesafesinde, sahilin güney tarafında tuzlalar vardır. Denizden de çok miktarda ve çok nefis balık çıkar. Seyyaha göre burası özellikle yazın çok kalabalık olur. İzmir'de diğer şehirlerin aksine, gezilmeye çıkıldığında yeniçerilerin refakatine gerek yoktur. Ama bu avantajlarına rağmen, bu şehrin sıcağına tahammül edilmez. Ayrıca, veba salgını olmadan geçen bir yıl da görülmemiştir. Su birikintileri ve bataklıklardan dolayı, sıtma çok yayılmış bir hastalıktır ve her yıl çok sayıda can almaktadır.⁴²⁸

Çelebi, Osmanlıların tasarrufunda bulunan iki yüz altmış işlek ve büyük iskele arasında en meşhurunun İzmir İskelesi olduğunu yazmıştır. Yedi iklimde Osmanlı ile dost olmuş, on sekiz kefare kralı vardır ve hepsinin balyozları ve konsolosları burada bulunur. Onların bezirganları, yeryüzünün mahsullerini ve bütün ülkeler halkının metalarını İzmir'e getirirler. Her sene bin gemi gelir ve bin gemi

⁴²⁵ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, s. 31.

⁴²⁶ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 118.

⁴²⁷ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, ss. 199-200.

⁴²⁸ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, s. 200.

gider ki gemilerdeki metalar İzmir’de satılır. Böyle bir geçit ve işlek iskeledir ki aleme ün salmıştır.⁴²⁹

Şehrin tüm çarşıları gayet süslü, tüm caddeleri baştan başa beyaz taşlı kaldırımlarla döşelidir. Ama alışveriş yapan insanlar o kadar kalabalıktır ki, insanlar birbirlerinin omuzlarına çarpar, rahat yürüyemez. Yolları kalabalık olan bu şehre gece günüz Arap ve Acem’den nice yüz bin deve, at ve katır gelip gider. Hem denizden hem de karadan çeşitli mallar geldiği için ayrıca da ucuz bir şehirdir. Ilıman iklimli bir şehir olduğu için de limon, turunç, nar, zeytin, incir, servi, çınar ve kirazı çoktur. Lezzetli balıkları vardır.⁴³⁰

8.3. Yapılar

İzmir’in uğradığı çok sayıda deprem ve yangın felaketi, şehirdeki yapıların birçoğunu tamamen ortadan kaldırmıştır.⁴³¹ Zira seyyahların anlattığı yapıların büyük bir kısmı ya Ortaçağ’dan sonra yapılmış ya da günümüze ulaşmamıştır.

Hatta Tavernier bile İzmir’in gerek savaş ve gerekse depremden çok defa yıkıldığına dikkat çekmiş, seyahatlerinden birisi sırasında kısa fakat çok şiddetli bir depremin olduğunu belirtmiştir.⁴³²

8.3.1. Kadifekale

İzmir’e XIV. yüzyılın başlarında gelen İbn Battuta, şehrin kalesinin üst tarafta, bir tepe üstünde yer aldığını yazmıştır.⁴³³ Aynı şekilde Polonyalı Simeon, İzmir’in de Manisa gibi yüksek bir tepede, sağlam bir kalesi olduğuna dikkat çekmiştir.⁴³⁴ Jean Thévenot da kente egemen bir kalenin varlığını ve buraya çıkmanın epey güç olduğunu gözlemiş; fakat kalenin harap bir halde bulunduğunu yazmıştır. Zira kale pek korunmamaktadır; Thévenot’nun gördüğü kadarıyla kalede

⁴²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 107.

⁴³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 107.

⁴³¹ Kuyulu, İnci, “İzmir”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, C. 23, s. 526.

⁴³² Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye*, s. 199

⁴³³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 425.

⁴³⁴ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye*, s. 31.

tamamı kaya içine oyulmuş, beş ağız ve birçok suyolu olan büyük bir sarnıç görünmektedir.⁴³⁵

Evliya Çelebi ise bu kalenin daha ayrıntılı bir tasvirini vermektedir. Seyyahın anlattığına göre günümüzde Konak Meydanı olarak bilinen yerden doğu tarafına doğru, şehir içinden geçilerek, dağdaki eski kaleye tam 3.000 adımda çıkılır. Bu kale bayırlı ve kayalı alçak bir tepe üzerinde, Kaydefa Kraliçe adlı karının yapısıdır. Büyük İskender'in korkusundan inşa edilen bu kale sağlam, dayanıklı, korunaklı ve beş köşe büyük bir yapıdır. Çevresi 2.070 adımdır. Kaleyi oluşturan her taş, fil cüssesi kadardır. Fakat deniz kenarı mamur olduğundan beri, buradaki halk aşağı şehre inmiş, burada bağ ve bahçeler kalmıştır.⁴³⁶

Bir kaya üzerinde olduğu için etrafında hendeği bulunmaya bu kale, Çelebi'ye göre eski zamanda bir iç kaledir. Eski dış kalesi, aşağı şehri kuşatmıştır. Varoş kapıları ve kale duvarları hala yer yer görülebildiği için eskiden büyük bir kale olduğu belli olmaktadır. Ama bazı kuleler ve burçlar evlerin içinde kalmıştır.⁴³⁷

Çelebi kalenin kapılarından bir tanesinin yanındaki heykele hayran kalmış, onu detaylı olarak anlatmıştır. Zira bahsedilen kalenin batıya bakan, demir kanatlı, sağlam bir kapısı vardır. O kapı kullanılarak içeri girildiği zaman, sağ taraftaki kulenin iki adam boyu yüksek yerinde, küçük bir kemer altında, beyaz ham mermerden Kaydefa'nın oyma bir heykeli vardır. İnsan bu heykeli görünce canlı sanıp hayran kalır. Çünkü ne tarafa gidilirse, o tarafa bakar görünür, tebessüm etsen yine öyle görünür, ağlar gibi görünsen o da ağlar gibi görünür, garip bir yapıdır. Yalnız boynundan aşağısı yoktur. Hemen boynunda bir kolyesi, kırmızı suratı, kulaklarında küpesi, başında kıvrım kıvrım saçları, sürmeli gözleri tasvir olunmuş, peri yüzlü nurlu bir çehredir ama ruhu yoktur.⁴³⁸

Tavernier, Türklerin heykel ve eski eserlere karşı tutumlarıyla ilgili olarak şöyle bir bilgi vermiştir: "İngiliz tüccarları, İzmir harabelerinde hafriyat yaparak çıkardıkları güzel heykelleri kendi memleketlerine götürmüşlerdir. Bugün de eski eserler bulunmaktadır; fakat Türkler, çıkardıkları heykellerin yüz ve organlarını tahrip ederler. Çok pahalıya satın aldığım sert, beyaz taştan yapılmış ve Rodos

⁴³⁵ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, ss. 118.

⁴³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

⁴³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

⁴³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 100-101.

Kolos'u kadar büyük bir heykeli Paris'e gönderdiğimde, onun çok önemli bir şey olduğunu öğrendim.”⁴³⁹

Kaydefa'nın bu heykelinin yüzünün baktığı kuzey yönünde, sağlam bir kule vardır. Seyyahın duyduğuna göre, o kulede büyük bir hazine vardır ki Kaydefa o yüzden hep o tarafa bakar. Zira kule için onun tılsımıdır demişlerdir. Çelebi'ye göre, o kule gerçekten diğer bütün burçlardan daha fazla dikkat ile sağlam bir şekilde yapılmış, dayanıklı bir kuledir.⁴⁴⁰

Çelebi'ye göre kalenin bu batı kapısından aşağı, şehre doğru elli adım ilerde, ibretlik bir ağaç vardır. Yeryüzünde yedi iklim yerde, gezegen gibi dolaştığını söyleyen Evliya Çelebi, hayatında öyle tuhaf, garip bir ağaç görmediğini ifade eder. Çitlembik ağacına benzeyen bu ağaçtan Allah'ın emriyle bir yağ çıkar ki yetmiş iki hastalığa şifa olur. Yaprakları da başka şekilde yaratılmış bir Tanrı hediyesidir. Yanvan Tarihi'nde Kaydefa Ana kendi eliyle dikmiştir diye yazılı olduğunu söyleyen seyyah; ağacın gerçekten de yaprakları ve dallarına bakılarak, nice bin yıl gördüğünü ama hala taze olduğunu aktarmaktadır. Hıristiyanlar, bu ağacın bir kuru yaprağına bin can verip alırlar, fakat kimse bunların ne yaptığını bilmez. Seyyaha göre Kaydefa heykeli bu ağaca da bakar bir haldedir. Çelebi'nin duyduğuna göre bir sürü kavgacı Frenk, azgın Mağripli ve daha başka birçok define arayıcı, fırsat bulup bu ağacın dibini ve dört tarafını kazsa da sabahleyin kaledekiler, bu kazılan yerleri geri kapatırlar.⁴⁴¹

Kaydefa heykelinin kemeri altındaki bir çeşmenin tarihini Çelebi "Ummira hazihi's-sakıyetü'l-mübareketü alameten fi eyyamı Sultan Murad ibn Mehmed Han halledallahu hılafetehu, ketebehu fi evahiri Recebi'l-mücerreb li-sene ihda ve seb'ine ve semani mie. (871)"⁴⁴² okumuştur.

Kalenin içindeki mamur bir caminin sağ tarafında, kalenin sağ köşesinde bir iç kale vardır. Çelebi'ye göre Fatih Sultan Mehmed, asıl iç kaleyi bu şekilde ayırıp, yeni bir iç kale yapmıştır. Gayet sağlam, küçük bir kaledir. Dörtgen şekillidir ve çevresi 800 adımdır. Fakat dış duvarı, eski hisar duvarıdır. Kibleye bakar küçük, demir bir kapısı vardır. Duvarları gayet sağlam ve elli mimar arşını yüksektir.⁴⁴³

⁴³⁹ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, ss. 199-200.

⁴⁴⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 101.

⁴⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 101-102.

⁴⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 102.

⁴⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 102.

Kalelerden en erken tarihli olan ve İskender'in haleflerinden Lysimakhos tarafından yaptırıldığı söylenen Kadifekale (Yukarı Kale) şehrin güneyindeki Kadife (Pagus) dağının üzerinde kurulmuştur.⁴⁴⁴ MÖ IV. yüzyıl'da kurulan Kadifekale; bugüne değin varlıklarını sürdüren Hellen, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait kalıntılarla görülmeye değer arkeolojik öneme sahip eserlerin bulunduğu, 186 m. yükseklikte bir tepe üzerine kurulmuş, şehrin hemen her yerinden görünebilen, özel bir noktasında konumlanmıştır. Kemeraltı, Agora bağlantıları, camiler, sarnıçlar, yollar ile tarihi kent merkezinin kuruluş hikayesinde asal bir unsurdur. Afete Maruz Bölge Olarak 1978, 1981, 1998 ve 2003 tarihlerinde Bakanlar Kurulu kararı ilan edilmiş; 20.07.2006 tarihinde ise Kamulaştırma Kararı alınmıştır.⁴⁴⁵ Bunun üzerine TOKİ'nin Uzundere'de yaptığı toplu konutların büyük bir çoğunluğu büyükşehir belediyesi tarafından satın alınarak, isteyen vatandaşlar Uzundere'deki yeni konutlarına taşınmıştır. 2005 yılında, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Konak Belediyesi ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ile kentsel dönüşüme ilişkin protokol yapılmış; İzmir Büyükşehir Belediyesi bu alanı kentsel dönüşümden sonra, yeşil alana (Kent Ormanı) dönüştürme kararı almıştır.⁴⁴⁶

8.3.2. Liman Kalesi

İzmir'de, Evliya Çelebi hariç çoğu seyyahın sadece adını vererek geçtiği ve üzerinde pek durmadığı bir kale daha vardır.

Thévenot'ya göre Kadifekale'nin aşağısında, deniz kıyısında bir hisar daha vardır. İçi epey kalabalık olan bu kalenin kapısının üzerinde Roma Kilisesi'nin armaları göze çarpmaktadır. Seyyaha göre küçük bir limanın ağzını tutan bu kale, zamanında tüm İzmir'e sahip olan Cenevizliler tarafından inşa edilmiş olabilir.⁴⁴⁷

Evliya Çelebi ise Bahir Kalesi dediği kalenin daha ayrıntılı bir tasvirini yapmaktadır. Çelebi'nin anlattığına göre bu yapı, deniz kıyısında, alçak ve düz bir yerde, dört köşe, güzel, taş yapı bir kaledir ve Fatih Sultan Mehmed yapısıdır.

⁴⁴⁴ Kuyulu, İnci, "İzmir", s. 526.

⁴⁴⁵ *İzmir Büyükşehir Belediyesi Afet Riski Azaltma Çalışmaları*, İzmir Afet Riskini Azaltma Sempozyumu, İzmir'de Afet Riskini Azaltma Eylem Planı Çalışmaları 7-8 Aralık 2009 Tepekule Kongre ve Sergi Sarayı, İzmir, ss. 249-250.

⁴⁴⁶ Özer, Yunus Emre ve Yönten, Aslı ve Yılmaz, Feriştah, "Afet Riski Taşıyan Bölgelerdeki Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Sosyo Beşeri Faktörlerin İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma: Uzundere Toki Dayanışma Ve Yardımlaşma Derneği Örneği", 8. *Kamu Yönetimi Sempozyumu*, 11/05/2013 - 12/05/2013, Hatay, ss. 7-9.

⁴⁴⁷ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 118

Çevresi 1.280 adımdır. Ancak kara tarafında üç adımlık geniş ve derin bir hendek vardır. Diğer tarafları denizin dövdüğü, kale duvarıdır. Kalede, hepsi limanı koruyan şahane toplar vardır. Kibleye bakan, iki kat demirden kanatlı sağlam ve dayanıklı kapılara sahiptir.⁴⁴⁸

Resim-2: Kadifekale ve Liman Kale.⁴⁴⁹

Kalenin içinde sadece bir mescid ile yirmi adet nefer hanesi vardır. Kale kapısının iç yüzünde ise buz gibi suyu olan bir abıhayat kuyu vardır. Çelebi, kalenin kapısının üstünde, celi hat ile yazılan tarihi "Elhamdü lillahi Rabii'l-alemin, ve's-salatü ve's-selamü ala Muhammedini'l-ma'sumı'l-kevneyn, emma mü'ebbede's-sultanı zaman, Fatihu es-Sultan nam Mehemmed bin Murad Han min nesli ali Osman, li-sene ihda ve [sen'in?]' ve seman mie. (871?)"⁴⁵⁰ okumuştur. Seyyahın anlattığına göre, kale bizzat Sultan Mehmed yapısıdır, kafirden kalma değildir. Bu kaleden yukarıdaki kaleye 3.000 adımda çıkılır.⁴⁵¹ Evliya Çelebi'den yaklaşık 30 yıl sonra, XVIII. yüzyılın hemen başında, İzmir'e gelen Tournefort bu hendeğin üzerinde yürünebilen bir bataklık olduğunu ve kalenin oldukça kötü bir durumda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin de vermediği bir detayı sunmaktadır: Dört

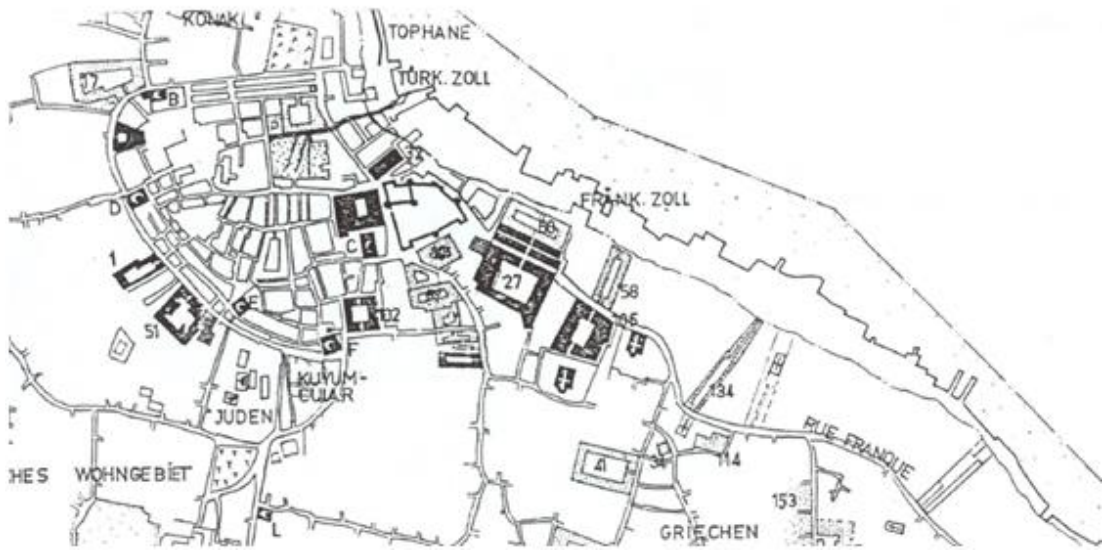
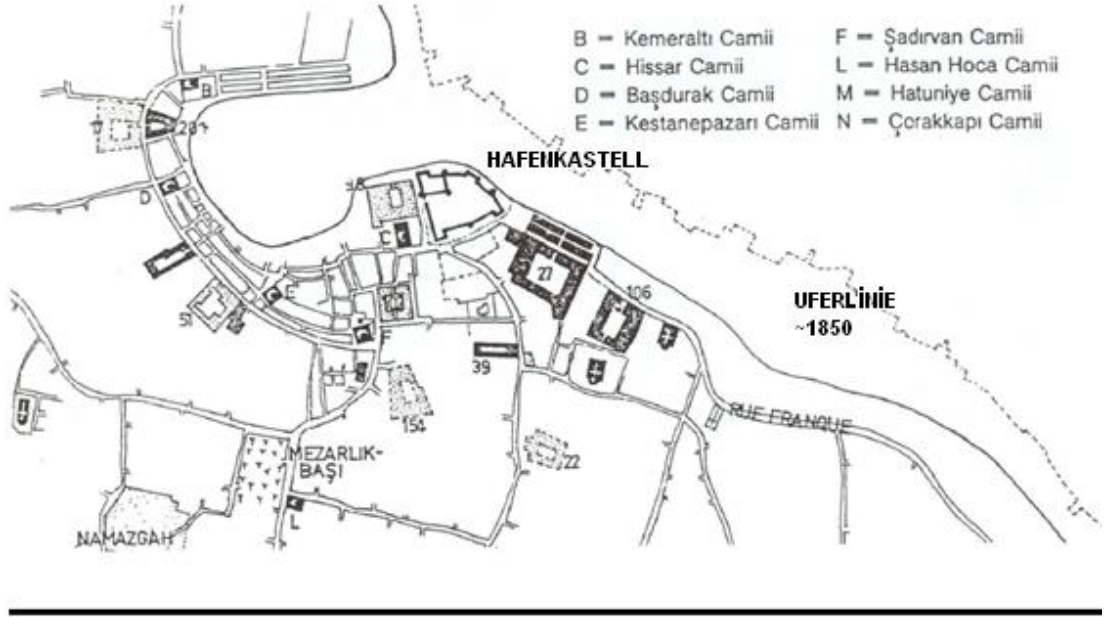
⁴⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 99.

⁴⁴⁹ Günay, Vehbi, "Evliya Çelebi'nin İzmir Tarihçesi", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, ed. Metin Ekici – Turan Gökçe, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, s. 43.

⁴⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 100.

⁴⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 99-100.

kötü burca sahip olan kalenin ortada kare planlı bir kule ile savunulduğunu ifade etmektedir. Surlarının alçak ve mazgallı olduğunu, Evliya Çelebi'nin övdüğü topraklarının da kundaksız, ancak büyük olduğunu belirtmektedir.⁴⁵²

Plan-1: XVII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl arasında, İzmir Limanı'nda meydana gelen değişim.⁴⁵³

Liman Kalesi (Aşağı Kale, Hisar Kalesi, Ok Kalesi) 1231-1235 yılları arasında iç limanın ağzında yaptırılmıştır. Aziz Petrus ve Aşağı Kale olarak

⁴⁵² Temizkan, Abdullah, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İzmir Faslındaki Osmanlı İktidarının Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kent ve Seyahat: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici - Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 62-63.

⁴⁵³ Ergeneçci, Galip, "Unutmayalım Diye!", *Ege Mimarlık*, 1995/1, 15, s. 39. (Hafenkastell=Liman Kalesi, Uferlinie=Sahil Şeridi.)

tanınırken daha sonra Hisar Kalesi olarak da anılmaya başlanmıştır. Bu yapı Fatih Sultan Mehmed döneminde tamir ettirilmiş, ancak 1869-1870'te yıktırılmıştır.⁴⁵⁴ Zira Marsilya'nın Eski Limanı'na benzeyen ve eski haritalarda görülen bu liman sonradan talimhane yapmak üzere doldurulmuş, ardından da Konak meydanı olmuştur.⁴⁵⁵

8.3.3. Camiler

Evliya Çelebi, Kadifekale'de mamur bir cami olduğundan bahsetmiş ve kapısının üzerindeki tarihi "Hazihi'l-medresetü's-şerif ve camiu'l-latif el-abdü'z-za'if, el-muhtac ila rahmetullah, el-Hac İlyas bin Ahmed, afallahu anhüme'r-Rabbü's-samed, el-kadi bi-kale-i İzmir, azzetehallahu(?) ta'ala ani't-tedmir. Sene semane ve seb'a mie. (708)"⁴⁵⁶ okumuştur. İzmir'deki en erken tarihli cami, XIV. yüzyıl başlarına ait Kadifekale'deki bu Yukarı Kale Cami olup günümüze kadar gelmemiştir.⁴⁵⁷

Çelebi'nin sadece adını ve yerini vererek geçtiği, yukarı pazar yerinde, darülkurra yakınındaki kargir, yüksek kubbeye sahip Hacı İbrahim Cami⁴⁵⁸ dediği cami XV. yüzyıla ait veya daha erken tarihli olabileceği belirtilen Pazaryeri'ndeki Han Bey (Pazaryeri) Cami olmalıdır.⁴⁵⁹

Evliya Çelebi'nin bahsettiği bir diğer cami de, Molla Yakub Efendi Cami dediği, aşağıdaki kalenin kapısının önündeki camidir. Bu cami üç mihraplı, üç kapılı ve bir alt katı bulunan eski bir camidir.⁴⁶⁰ Seyyah orta kapısının üzerindeki tarihi "Kad bena haze'l-camia's-şerif li-vechillahi ta'ala ve zamanihi mevla'l-mevali Molla Yakub, fibüniye min hicret'n-nebeviyyeti fi sene elf (1000)"⁴⁶¹ olarak okumuştur.

Çelebi'ye göre bu caminin üç mihrabını, üç hayır sahibi yaptırmıştır. İki mihrap da dış sofada mevcuttur. Deniz kıyısında dar yerde olduğu için avlusu yoktur. Ama cami ile kale kapısı önünde, ikisinin arasında bir abdest havuzu vardır. Şadırvanı akmakta olan bu havuzun üstü kurşun örtülü, maksure gibi içimi hoş sulu bir havuzdur. Caminin de yarısı kurşunlu yarısı kiremitlidir.⁴⁶²

⁴⁵⁴ Kuyulu, "İzmir", s. 526.

⁴⁵⁵ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 118, dn. 87.

⁴⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.102.

⁴⁵⁷ Kuyulu, "İzmir", s. 526.

⁴⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.105.

⁴⁵⁹ Kuyulu, "İzmir", s. 526.

⁴⁶⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.105.

⁴⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.105.

⁴⁶² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.105.

Durma'nın araştırmasına göre bu caminin bazı kaynaklarda Latin Kilisesi'nden dönüştürüldüğü, bazı kaynaklarda da Aydınolu, Özdemiroğlu (Molla) Yakup Bey tarafından 1597-1598 yıllarında yaptırıldığı yazılıdır. Latin Kilisesi'nden dönüştürülen bu caminin, Timur tarafından 1402 yılında yıktırıldığı da yine bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Cami, hisarın aşağı kapısı önünde bulunduğundan ötürü de Hisar Camisi ismini almıştır. Cami bahçe kapısındaki bir kitabeye göre 1881 tarihinde onarılmıştır. İzmir'in en büyük ve en görkemli yapılarından olan bu cami 1813, 1868 ve 1881 depremlerinde hasar görmüş ve birçok kez de onarılmıştır. 1813 onarımında caminin önüne bir son cemaat yeri⁴⁶³ eklenmiştir. Kesme taş ve moloz taştan yapılan cami kare planlı olup, üzeri sekiz fil ayađı⁴⁶⁴ üzerine oturan merkezi bir kubbe ve onu destekleyen altı kubbe ile örtülüdür. Batı yönündeki son cemaat yerinden ibadet mekanına üç kapı ile girilmektedir. Son cemaat yeri yuvarlak kemerlerle birbirine bağlı sekiz mermer sütunun taşıdığı yedi kubbe ile örtülüdür. Yakın tarihlerde son cemaat yerinin önü camekanla kapatılmıştır. Cami içerisindeki ahşap minberi sedef kakmalıdır. Mihrap yuvarlak bir niş şeklindedir. Caminin içerisi XVIII.-XIX. yüzyılın kalem işleri ile bezelidir. Minaresi kesme taş kaide üzerine yuvarlak gövdeli ve tek şerefelidir. Minare 1927 yılında yenilenmiştir.⁴⁶⁵

8.3.4. Türbeler

Çelebi, İzmir'deki türbeleri anarken, yukarı kale altında Hacı Yusuf Baba, Cüneyd Bey ve Seyyid Mükerrremeddin Sultan'dan bahsetmiş, ziyaret ettiklerinin bunlar olduğunu söylemiş ama daha nice ziyaretgahların bulunduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁶⁶

Çelebi'nin bahsettiği Cüneyd Bey türbesi, muhtemelen son Aydınolu beyi olan ve 1426'da tüm soyu soppu ile birlikte ortadan kaldırılan⁴⁶⁷ Cüneyd Bey'e aittir.

Durma'nın araştırmalarına göre bir Rifai tekkesi olan Seyyid Mükerrremüddin Zaviyesi İzmir'in fethinden hemen sonra kurulmuştur. Vakıf belgelerine göre

⁴⁶³ Son Cemaat Yeri, büyük camilerde camiye bitişik revaklı yerdir. Bu yerin bir tarafı (avlu tarafı) açıktır. Avludaki cemaat yeri denilebilecek bu yer, avludan yüksek bir platformdadır.

⁴⁶⁴ Kubbeli yapılarda kubbeleri ve kemerleri taşımak için kullanılan yüksek ve kalın ayak, ahşap, tuğla ya da taş kolon.

⁴⁶⁵ Durma, Abdülhalim, *Evlialar şehri İzmir*, Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. şti., Ankara 2013, s. 34, dn. 40.

⁴⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.109.

⁴⁶⁷ Emecen, Feridun, "Cüneyd Bey", *TDVİA, DİVANTAş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.ř.*, İstanbul 1993, C. 8, s. 122.

kuruluşu XIV. yüzyılın ilk yarısındadır. Bu zaviye Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğlu Gazi Umur Bey (1309-1348) tarafından yaptırılmıştır. 2002 yılında dergahın tamir kitabesi tesadüfen bulunmuştur. Ancak parçalanmış haldeki kitabenin bazı bölümleri ve bu arada tarih kısmı kayıptır. Bahsi geçen Yusuf Baba ise günümüzde Kadifekale itfaiye kulesinin yanında, yok edilmiş olan tekke ve türbesinde medfun bulunmakta olup, bir rivayete göre de Seyyid Mükerrermeddin Efendi'nin oğludur.⁴⁶⁸

8.3.5. Geçit Kalesi (Karşıyaka)⁴⁶⁹

Evliya Çelebi, günümüz Karşıyakası'nda Geçit Kalesi adını verdiği bir kaleden bahsetmektedir. Fatih Sultan Mehmed yapısı olduğunu söylediği kale, seyyahın anlattığına göre yuvarlak, büyük bir kule şeklindedir. İzmir Körfezi boğazının ağzındaki bu kale sayesinde Urla'ya, Kuşadası'na ve Balat Şehri'ne gitmek isteyenler, İzmir'e uğramadan buradan gemilere binip, istedikleri yere giderler.⁴⁷⁰

Geçit Kale konusunda ayrıntılı araştırmalar yapan Çağlıtütüncügil'den öğrenildiğine göre Geçit Kale'den söz eden tek kaynak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir. Seyahatnamede verilen inşa tarihi büyük ihtimalle hatalıdır. Çünkü seyyah kaleyi tarihlendirirken ne bir inşa kitabesinin ne de başka tür kaynağın adını zikretmektedir. Kalenin yıkılma nedeni ve zamanı da kesin değildir. Yapının ne sebeple, hangi tarihte veya çağda yıkıldığı kesinleştirilememiştir. Kalenin işlevselliğini yitirmesi hakkında öne sürülen ilk iddia körfezin girişine, Geçit Kale'den yaklaşık 200 yıl sonra, ikinci bir kalenin inşa edilmesidir. Bu yapı, Geçit Kale'nin hemen karşısındaki sahile, yani körfezin güney yakasına, Sancakburnu adıyla anılan bir burnun ucuna konumlandırılan ve bu burnla aynı isimi taşıyan Sancak Kale'dir. Sancak Kale'nin, Geçit Kale'den görülebilecek bir uzaklıkta yer alması, önceki kalenin dikkate alınarak konumlandırıldığını gösterebilir. İkinci bir ihtimal de merkez üssü Sancak Kale civarı olarak gösterilen 1688 depremidir. Bu depremden Geçit Kale de nasibini almış, belki büyük bir bölümü belki de tamamı yıkılarak harabe haline gelmiştir. Çünkü Sancak Kale'nin hemen karşısındaki kıyıda

⁴⁶⁸ Durma, *Evliyalar Şehri İzmir*, ss. 218-219.

⁴⁶⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çağlıtütüncügil, Ersel, Evliya Çelebi'de Geçit Kale (İzmir), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, XI/2 (Kış 2011), s.181-193.

⁴⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 96.

yer alan Geçit Kale'nin böylesine şiddetli ve merkez üssü çok yakın bir depremde hasar görmemesi düşünülemez.⁴⁷¹

Geçit Kale'nin konumlandırılmış olabileceği asıl nokta olarak düşünülen yer bugünkü Bostanlının nüvesini oluşturan Papaz Köy civarında körfezin kuzey kıyısında, Gediz Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü eski ağzına yakın konumda, bir dönem Menemen İskelesi'nin de bulunduğu, küçük girinti şeklindeki körfezdır. Ancak bu körfez ve iskele, Gediz'in yüzyıllardır taşıdığı alüvyonlar neticesinde, XIX. yüzyılın ortalarında sığlaşarak kapanmıştır. Kale bu konumu sayesinde kuzeyden gelerek körfeze uğrayan ve kale önüne demirleyen gemilerin yükleme ve boşaltma isleri rahatlıkla kontrol edilebilmekteydi. Geçit Kale'nin bu küçük körfeze yakın bir noktada bulunmasına yol açan bir başka neden ise Sancak Kale'dir. Belki de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının iki yakasına kurulan kaleler arasındaki ilişkinin bir benzeri İzmir Körfezi'nin ağzında, karşılıklı iki kıyı üzerine inşa edilmiş Geçit Kale ile Sancak Kale arasında da mevcuttu. İzmir Körfezi'nin bu kesimindeki geçidin darlığı sayesinde, karşılıklı duran bu iki kale güvenli bir savunma ve kontrol sistemi oluşturmuş olmalıdır.⁴⁷²

8.3.6. Halkapınar (Halkapınar, Konak)

Evliya Çelebi günümüzde Halkapınar olarak bilinen yerde bulunan ve Halkalı Pınar Mesiresi olarak adlandırdığı yere gelmiş; burasının bir kayadan çıkan tatlı su kaynağının etrafa yayıldığı, dört tarafı yeşillik, gölgeli ağaçlarla dolu, geniş bir dinlenme yeri olduğunu yazmıştır. Bu gölette çeşitli balıklar da vardır. Ama evliya nazargahı olduğu için bu balıklar avlanmazlar. Gezintiye çıkan insanlara yaklaşır, onlarla oyunlar oynar hatta ellerinden ekmek parçaları yerler. Allah'ın hikmeti sayesinde Çarşamba günü bu mesiregaha kadınlar geldiğinde tüm balıklar ortadan kaybolur, o gün asla görünmezler. Bölge halkı bunu Kaydefa Krale'nin tılsımına bağlamaktadır.⁴⁷³

İzmir kent merkezinde, bugün bulunduğu semte ismini veren Halkapınar Kaynakları ve bu kaynakların yeryüzüne çıktıktan sonra oluşturduğu gölcük, bölgenin en büyük tatlı su rezervi olmasının yanı sıra halkın mesire yeri olmuştur.

⁴⁷¹ Çağlıtütüncügil, "Evliya Çelebi'de Geçit Kale (İzmir)", ss. 182-185.

⁴⁷² Çağlıtütüncügil, "Evliya Çelebi'de Geçit Kale (İzmir)", ss. 189-191.

⁴⁷³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 97.

Yörede Roma dönemine tarihlenen hamam ve su deposu ile tanrıça Artemis'e ait olduğu sanılan tapınak kalıntıları bulunmakta ve çeşitli mitolojik hikayeler çerçevesinde, buraya Diana Hamamları da denmektedir.⁴⁷⁴ 1886 yılında Belçikalı bir şirketle, İzmir şehrine su getirilmesi ve işletilmesi amacıyla yapılan antlaşma sonucu İzmir Osmanlı Su Şirketi kurulmuş; bu şirket Halkapınar'da bulunan Diana Hamamları'nı besleyen kaynaklardan faydalanmıştır. Hamam sökülerek göl meydana gelecek şekilde etrafı çevrilmiştir. Şirket tesislerini burada kurmuş ve şehre su buradan verilmiştir.⁴⁷⁵ Daha sonra bataklık haline geldiği anlaşılan bölge 1930'lu yıllarda, gerek halk sağlığının korunması gerekse kentsel mekanın genişletilmesi fikrinden hareketle, İzmir'deki bataklıkların kurutulması yönünde başlatılan çalışmaların yürütüldüğü alanlardan biri olmuş⁴⁷⁶ ve şehrin görünüşü kadar sağlığını da etkileyen Halkapınar bataklığı kurutulmuştur.⁴⁷⁷

8.4. İzmir'in İlçeleri

8.4.1. Birgi (Ödemiş)

Evliya Çelebi, burası için bir-ikiden bozma Birki denildiğini yazmıştır. Cemşid neslinden Sireye adlı bir melikenin yaptırdığı bu yer, onun kışlağıdır. Yaylağı ise, Birgi şehrinin kuzeyinde, meşhur ve yüksek bir dağ olan Bozdağ'dadır. Burayı önce Aydın Bay oğullarından Mehmed Şah fethetmiştir. Onun ardından Orhan Gazi'nin beylerinden Timurtaş Paşa ve İshak Paşa elleriyle Osmanoğullarına geçmiştir.⁴⁷⁸

Aydınoğulları Beyliği'nin ilk merkezi, bugün İzmir ilinin Ödemiş ilçesine bağlı bir bucak olan Birgi, bir Ortaçağ şehri olarak gelişme göstermiştir. Hypaiapa antik şehrinin yer aldığı bölgede yerleşmenin M.Ö. 3000'lere kadar indiği sanılmaktadır. Birgi yöresi Frig, Lidya, Pers, Bergama ve Roma hakimiyetinde

⁴⁷⁴ Altun, Didem Akyol, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekansal Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX / 2, 2014, s. 407.

⁴⁷⁵ Altaş, Hüsamettin, "İzmir'in Su Kaynakları, Kapasite Ve Kapasite Artırma Önerileri", TMMOB İzmir Kent Sempozyumu 2009, İzmir Kasım 2009, Bildiriler Kitabı, s. 613.

⁴⁷⁶ Hepcan, Şerif ve Özeren, Merve, "Kent İçi Akarsu Koridorlarının Canlandırılması: İzmir Kent Merkezi Örneği", *TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir 2013, s. 842.

⁴⁷⁷ Korhan, Tuğba, "II. Dünya Savaşı Sırasında İzmir'in Sıtma İle Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 31, Volume: 7 Issue: 31, ss. 372-373.

⁴⁷⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 192.

kaldıktan sonra Bizans idaresine geçmiştir. Birgi bu dönemde savunma maksadına yönelik olarak ovaya bakan yüksek bir mevkiye kale-şehir olup Pyrgion veya Pyrgi adlarıyla anılmaktaydı. Şehrin bugünkü ismi de buradan gelmektedir. Bölgeye yönelik ilk Türk akınları XI. yüzyılda Selçuklular tarafından gerçekleştirilmiştir. XIII. yüzyıl sonlarında bölgede faaliyet gösteren Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in hücumlarına hedef olmuştur. Sasa Bey şehri, Bizanslılar tarafından bölgeye sevk edilen Katalanların çekilmesinden hemen sonra, muhtemelen 1304'te almış; onun fütuhatına katılan Aydınoğlu Mehmed Bey ise burayı 1307'de ele geçirerek kurduğu beyliğin merkezi yapmıştır. Hatta 1312'de burada bir cami, türbe ve medrese inşa ettirmiş; onun hakimiyetindeki bölge Memleket-i Birgi adıyla anılmıştır.⁴⁷⁹

El-Ömeri de burayı Berkeri Memleketi olarak anmakta ve sahibinin Aydınoğlu Mehmed olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁰ Ona göre Aydınoğlu Mehmed'in altmış şehri ve üç yüz veya bundan daha fazla sayıda kalesi vardır. Yetmiş bin atlı askere kumanda etmektedir. Bunlar kılıçlara kargılara göğüs geren savaşçı mücahitlerdir.⁴⁸¹

Çelebi'nin dere içinde kurulduğu için suyu ve havasının ömür arttırıcı olduğunu söylediği⁴⁸² Birgi'de İbn Battuta ahilerin dergahını sorduğu yaşlı bir adamın evinde konuk olmuş, geceyi onun evinde geçirdikten sonra Muhyiddin adlı müdderrisin evine geçmiştir O geceki ev sahibinin de medresede öğrenci olduğunu öğrenen seyyah, onunla beraber medreseye gitmiştir. Burada Müderris Muhyiddin'i iyi tımar edilmiş bir katırın sırtında; öğrencileri önde, hizmetkar ve köleleri de iki yanında medreseye gelirken görmüştür. Üstünde altın işlemelerle süslü, geniş ve ağır bir elbise olan müderris, seyyahın verdiği selamı daha kibar ve süslü kelimelerle almış, oldukça nazik konuşarak İbn Battuta'nın elinden tutarak medresede, hemen yanında oturtturmuştur.⁴⁸³

Daha sonra ünlü Hanefi fıkıh alimi ve lugat yazarı olan Kadı İzzedin Feriştâ medreseye gelmiştir. İbn Battuta'nın anlatıma göre, adı melek anlamına gelen

⁴⁷⁹ Emecen, Feridun, "Birgi", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 6, ss. 189-190.

⁴⁸⁰ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 185.

⁴⁸¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 201

⁴⁸² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 195.

⁴⁸³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 418-419.

Ferišta,⁴⁸⁴ temiz ahlakı, saflığı, erdemi ve melek tabiatıyla bu unvanı hak eden birisidir. Onu karşıladıktan sonra, Kadı Ferišta da müderrisin sağ tarafına oturmuş, Muhyiddin ondan sonra derse başlamıştır. Önce temel ilimleri anlatmış, sonra branşlara geçmiştir. Dersten sonra kalkmış, medrese içinde bir odanın İbn Battuta için hazırlanmasını buyurduktan sonra seyyaha mükellef bir sofraya göndermiştir.⁴⁸⁵

Akşam namazından sonra müderris İbn Battuta'ya haber gönderip kendisini bahçeye çağırmıştır. İbn Battuta, müderrisi bahçede bir köşede çardak altında oturur vaziyette bulmuştur. Burada kenarları çinilerle kaplı, beyaz mermeden yapılmış bir arktan gelen suyun içine aktığı bir havuz vardır. Müderrisin huzurundaki bazı öğrenciler oturmaktayken, hizmetçi ve köleler iki tarafta ayakta dikilmektedirler. Muhyiddin nakışlı kumaşlarla kaplı bir sedire kurulmuştur. Onu bu halde gören İbn Battuta, kendini padişahlardan birinin huzurunda sanmış, müderrisin ayağa kalkıp, onu sedirde yanında, sofraya buyur ettikten sonra birlikte yemek yemişlerdir. Daha sonra talebelerden bazıları, her gece akşam yemeklerini bu şekilde, müderrisin huzurunda yediklerini anlatmıştır.⁴⁸⁶

Müderris Muhyiddin, İbn Battuta'nın Birgi'ye gelişini övgü dolu sözlerle oranın hükümdarına, seyyahın deyişiyle Aydınoğlu Muhammed'e bildirmiştir. Fakat

⁴⁸⁴ Baktır'ın çalışmasına göre kaynaklarda İbn Melek (İbn Firişte, Firişteoğlu) lakabını niçin aldığı konusunda bilgi yoktur. İbn Battuta'nın Birgi'de karşılaştığı Kadı İzzeddin Firişte'nin dindar ve fazilet sahibi olduğu için "Firişte" lakabıyla tanındığına dair verdiği bilgiden İbn Melek'in bu lakabı babasına nisbetle aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bazı eserlerinde babasının adı Abdülaziz, bazılarında ise Firişte olarak geçmektedir. İlimiye mensup bir aileden geldiği ve babasından ders aldığı bilinen İbn Melek, Aydınoğulları'nın en güçlü zamanında Ege bölgesinin Birgi'den sonra ikinci ilim ve kültür merkezi olan Tire'de yaşamış ve yöneticilerden büyük saygı görmüştür. Seyyid Bey, İbn Melek'in aslen Türkistanlı olduğunu, babasının Aydınoğulları'nın daveti üzerine Anadolu'ya geldiğini kaydeder. İbn Melek, Aydınoğlu Mehmed Bey'in Tire'de yaptırdığı medresede uzun yıllar ders vermiş, bu sebeple medrese onun adıyla meşhur olmuştur. Ayrıca Mehmed Bey'in oğulları İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şah'a hocalık yapmıştır. Bazı kaynaklar, bizzat Aydınoğlu Mehmed Bey'e hocalık ettiğini kaydediyorsa da Mehmed Bey'in 1334'te vefat ettiği göz önüne alınırsa bunun mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Melek'in vefat tarihi belli değildir. Tire'de Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki müellif hattı Şerhu Menari'l-envar 1418 yılında yazıldığına göre İbn Melek'in bu tarihten sonra vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle fıkıh, usul-i fıkıh ve hadis ilimlerinde zamanının önde gelen isimlerinden biri olan İbn Melek, Timur'un Tire'ye gelişi sırasında yanında bulunan meşhur alim Seyyid Şerif el-Cürçani ile görüşmüş, geniş bilgi ve kültürüyle büyük takdir ve hayranlık uyandırmıştır. İbn Melek Tire'de bir bedesten yaptırmış, çeşitli vakıflar kurmuştur. Onun Hurufiliğe dair eserleriyle tanınan bir kardeşiyle yine İbn Melek lakabıyla anılan ve çeşitli eserleri bulunan Muhammed adında bir oğlu olduğu bilinmektedir. (Baktır, Mustafa, "İbn Melek", *TDVİA, DİVANTAŞ*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret Sağlık ve Turizm A.Ş., İstanbul 1999, C. 20, s. 175.)

⁴⁸⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 419.

⁴⁸⁶ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 419.

o sırada hükümdar şiddetli sıcaıklardan dolayı her yaz yaptığı gibi civardaki yaylalardan⁴⁸⁷ birine gitmiştir.⁴⁸⁸

İbn Battuta da hükümdarın çağrısı üzerine önce yaylağa gitmiş,⁴⁸⁹ ardından Mehmed Bey'le birlikte şehre inmiştir. Hükümdarın gönderdiği küheylanlardan birine binerek, onla birlikte şehre inen İbn Battuta ve kafileyi, içinde kadı Feriştâ'nın bulunduğu ahali karşılamıştır. Seyyah, Mehmed Bey'le birlikte sarayın kapısına

⁴⁸⁷ Birgi beyinin çıktığı bu yayla muhtemelen Bozdağ'daki bir sayfiye yeridir. (Emecen, "Birgi", s. 190.)

⁴⁸⁸ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 419.

⁴⁸⁹ İbn Battuta Mehmed Bey'i ve yaylaktaki ziyareti şöyle anlatmaktadır: "Cömertliği, erdemi ve asaleti ile zamanının hükümdarları arasında öne çıkmıştır. Müderris geleceğimi evvelce duyurduğu için sultan beni hemen alıp götürmek üzere, vekilini şehre göndermişti. Ama müderrisin bana yaptığı tavsiyeye göre hükümdar ısrar etmeli, ikinci bir çağırıcı daha göndermeliydi yerimden kalkmam için! Öte yandan o esnada ayağında çıkan bir çiban, müderrisin ata binmesini engellemiştir ve Birki'den ayrıldığı zaman medresedeki derslerine ara vermek zorunda kalacaktı. Bir müddet sonra Birki hükümdarı beni ikinci defa huzuruna çağırdı. Müderris bunun üzerine içinden geçenleri açıkladı, şöyle dedi bana: "Hayvana binmeye imkanım yok ama seninle beraber gelmeliyim ta ki senin için yapılacak işleri birlikte kararlaştıralım. Bu yüzden hükümdarın huzurunda bulunmayı arzu ediyorum!" Böylece ayağındaki yarayı bezle sardı, hayvana bindi. Topuğunu üzengiye koymadan yola çıktı. Ben de atlandım, kayalar arasına oyulup düzlenmiş dar bir patikadan ilerleyerek, müderrisin ardında vardım yaylaya. Güneş batarken hükümdarın kalmakta olduğu yüksek noktaya geldik. Bir ceviz ağacının altına, su kenarına çadırlarımızı kurduk. Yaylaya ulaştığımız haberi kendisine bildirilince diğer iki oğlunu, Hıdır ve Ömer'i (Umur Beyi) yanımıza gönderdi. Bunlar önce müderrise selam verdiler. Müderris efendi beni de selamlamaları gerektiğini onlara hatırlatınca döndüler, gereğini yaptılar, hal hatır sordular. Nereden gelip nereye gittiğimi de sual ettiler ve ayrıldılar. Bana orada "harkah" adı verilen kubbe şeklinde bir çadır sundular. Harkah, ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle kurulur, üzeri keçeyle örtülür. Tepesinde ışık ve hava girmesi için "badhenç" denilen bir delik bırakılır, istenirse bu delik kapatılabilir; çadır tıpkı ev gibidir. Gerekli döşek ve eşya da getirildi. Ben, müderris ve adamlarıyla beraber ceviz ağacının gölgesine oturdum. Soğuk pek şiddetliydi, o gece atım telef oldu! Ertesi sabah müderris efendi erkenden hükümdarın huzuruna çıkarak gayet kibar bir şekilde gerekli bilgileri verdi bana dair. Döndüğü zaman bana da anlattı. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra hükümdar her ikimiz için adamını gönderdi. Böylece huzura çıktık. Bizi ayakta karşılayıp selamladı. Müderrisi sağına oturttu. Ben de daha uzak bir yere iliştim. Hal hatır muhabbetinden sonra Hicaz, Mısır, Suriye, Yemen, Irak ve İran hakkında sorular sordu. Biraz sonra yemek sunuldu. Ziyafet bitince onun yanından ayrıldık. Hükümdar koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ gönderdi bize. Türklerde böyle bir adet vardır. Orada kaldığımız süre içinde her gün yanımıza azık gelmekte, bunlarla yemeklerimizi hazırlamaktaydık. Hükümdar bir gün ikindiden sonra bulunduğumuz mıntıkaya geldi. Müderris efendi baş köşede, hükümdar onun sağında ben de müderrisin sol tarafında oturuyordum. Bu şekil oturuş, Türklerin fıkıh bilginlerine gösterdiği saygının en açık ifadesidir. Benden, Yüce Peygamber'in hadislerinden bir seçki hazırlamamı istedi. Allah'ın selamı ve rahmeti Peygamberimizi kuşatsın! Derhal hazırladım. Müderris yazdıklarımı hükümdara sundu. Hükümdar bu eserin Türkçe açıklamasının yazılmasını müderrise emrederek ayağa kalktı, dışarı çıktı. Ceviz ağacı altında hizmetçilerin hazırladığı yemeğimizde baharat, sebze vesair kullanılmadığını görünce derhal yağ, baharat gibi maddelerin oraya getirilmesini buyurdu, haznedarın cezalandırılmasını emretti ve ayrıldı. Burada ikametimiz uzayınca canımız sıkılmaya başladı. Artık ayrılmak istiyorduk. Öte yandan müderris de sıkılmaya başladı. Bunun üzerine bir adamın hükümdara gönderilmesi, yola çıkmak için müsaade istenmesi icap etti. Ertesi gün hükümdarın vekili gelerek müderrisle Türkçe bir şeyler konuştu. Henüz bunu anlayacak kadar Türkçe bilmiyordum. Müderris ona cevabını verdi. O da geri döndü. Adam gidince müderris bana; "Ne söylediğimi biliyor musun?" dedi. Ben de: "Nereden bileyim?" dedim. Şöyle anlattı müderris: "Hükümdar sana ne ikram edilmesini gerektiğini benden duymak istemiş. Ben de 'Sultanımızın eli altında altın, gümüş, at, köle her şey var. Dilediğini göndersin' dedim vekile!" Hakikaten vekil, huzura çıktıktan az sonra geri döndü ve hükümdarın, o günü orada geçirmemiz doğrultusunda buyruk verdiğini bildirdi. Ertesi gün hükümdarla beraber şehirdeki saraya inecektik." (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 422-420.)

kadar gitmiş, oradan müderrisle birlikte ayrılarak medreseye doğru yola çıkmıştır; ama hükümdar yolda onlara haber göndererek saraya gelmelerini istemiştir.⁴⁹⁰

Büyük bir kapıdan geçerek saraya giren İbn Battuta, karşısında duran yirmi kadar boylu poslu, yakışıklı; ipek elbiseler giyen, saçları ikiye ayrılmış hizmetçileri görüp, kendi tabiriyle bu civan yiğitlerin kim olduğunu müderrise sorunca, müderristen onların Rum delikanlılar olduğuna dair bir cevap almıştır.⁴⁹¹

İbn Battuta saraya girince önce uzun bir merdivenden çıkmış, daha sonra ortasında havuz bulunan muhteşem bir salona girmiştir. Havuzun kenarında, ağzlarından su akıtan, tunç aslan heykelleri bulunmaktadır. Salonun çevresi ise üzeri kumaş döşeli sedirlerle kaplanmış bir haldedir. Bunlardan biraz da yüksekte olan bir peyke⁴⁹² ise hükümdar için kurulmuştur. Seyyah salona girince Mehmed Bey, kendisine ait olan peykeyi eliyle kenara itmiş, misafirleriyle birlikte oturmuştur. Müderris fakih sağ tarafına, kadı onun yanına otururken, İbn Battuta ise kendine daha geride bir yer bulmuştur. Hafızlar ise sedirin sağ tarafındadırlar. Zira onlar hükümdarın huzurundan bir an dahi ayrılmamaktadırlar.⁴⁹³

Oradakilere limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu, yanında altın ve gümüş kaşıklar olan altın ve gümüş taslar sunulmuştur. Aynı şerbetin çini kaselerle ve tahta kaşıklarla sunulduğunu da aktarmıştır seyyah. Ona göre altın ve gümüş eşyayı, dini kurallar gereği kullanmaktan sakınan kimseler için çini kaseler ve tahta kaşıklar getirilmiştir.⁴⁹⁴

Seyyah ve Mehmed Bey'in şehre gelişinin üçüncü günü büyük bir davet düzenlenmiştir. Şehrin ileri gelenleri, ordunun yüksek rütbeli subayları, şeyhler ve bilginlerin hepsinin davetli olduğu bu şölende, güzel sesli hafızlar Kur'an-ı Kerim okumuştur. Davetten sonra seyyah ve kfilesi medresedeki odalarına çekilmek için izin almıştır. Burada kaldıkları sürece geceleri hükümdar tarafından sağlanan mumları kullanmışlar, onun sunduğu meyve ve yemekleri yemişlerdir. Mehmed Bey, ayrılırken yüz miskal ağırlığında altın, bin dirhem gümüş, bir takım elbise, at ve Mihail adında bir Rum köleyi seyyaha; İbn Battuta'nın adamlarına da elbise ve para ikramında bulunmuştur. İbn Battuta tüm bunları Müderris Muhyiddin'in gayretlerine bağlamıştır. Birgi'de ve Birgi yaylasında tam on dört gün kalan İbn Battuta, sarayda

⁴⁹⁰ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 419-422.

⁴⁹¹ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 422.

⁴⁹² Duvara bitişik, alçak, tahta sedir.

⁴⁹³ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 422.

⁴⁹⁴ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 422.

kaldığı sürede, burada kimsenin bir şey diyemediği şımarık bir Yahudi doktora⁴⁹⁵ haddini bildirmiş,⁴⁹⁶ Mehmed Bey'in sarayında sakladığı bir göktaşını⁴⁹⁷ görme fırsatını elde etmiştir.⁴⁹⁸

Aykut'a göre, anlatılanlara ve diğer çağdaş kaynakların verdiği bilgilere dikkat edilirse Mehmed Bey'in son derece rafine zevklere sahip olduğu, hayat tarzı ve kültürüyle küçük bir uç beyliği değil, kocaman ve karmaşık bir devleti yönetmeye namzet biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Aydınoglu Mehmed Bey ve benzeri beylerin, öyle sanıldığı gibi sadece savaşçı değil; yüzyıllar boyu biriken engin bir siyasi ve edebi kültürün o dönemdeki temsilcileri olduklarını göstermektedir. Aydınogulları Beyliği zamanında ilme ve edebiyata çok önem verilmiş, çeşitli Farsça ve Arapça eserler Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁹⁹

İbn Battuta'nın Birgi'den ayrılmasından hemen sonra Mehmed Bey 1334'te vefat etmiştir. Yerine geçen oğlu Gazi Umur Bey burada tahta çıkmış ve üç gün kadar Birgi'de kaldıktan sonra İzmir'e dönmüştür. Aydınogullarının hakimiyeti

⁴⁹⁵ "Sultanla otururken başında kuyruklu sarığıyla yaşlı bir adam geldi, selam verdi. Kadıyla müderris ayağa kalkıp selamını aldılar. Adam, sultanın önündeki sedire oturunca hafızlar geride kaldı. Müderrise sordum: "Kim bu adam?" Güldü, cevap vermedi. Soruyu tekrar ettim. O zaman şöyle anlattı: "Bu ihtiyar Yahudi bir doktordur, hepimiz muhtacıza ona. Gördüğün gibi hükümdar ona çok saygı gösteriyor. Biz de ayağa kalkar, onu hürmetle karşılıyoruz." Bu tavır beni sinirlendirmişti; dayanamayıp itiraz ettim: "Lanetli oğlu lanetli! Sen Yahudisin. Nasıl oluyor da Kur'an okuyanların daha üstünde bir mevkide oturuyorsun?" Ona kızdım, sesimi yükselttim. Hükümdar bu davranışım karşısında hayret etti! Ne dediğimi sordu. Müderris benim anlattıklarımı tercüme edince Yahudi fena bozuldu, hırslandı, yüzü mosmor meclisi terk edip gitti! Oradan ayrılınca müderris bana teşekkür ederek şöyle dedi: "Allah senden hoşnut olsun! İyi yaptın. Şımarmıştı. Senden başkası da ona böyle bir şey söyleyemezdi, haddini bildirmiş oldun!" (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 423.)

⁴⁹⁶ İbn Battuta hakkında ciddi bir araştırma yapan Aykut'un verdiği bilgilere göre, Birgi Sarayı'nın her türlü din ve meşrepten bilgine açık olduğu, dönemin diğer tarihçileri tarafından da bilinmekteydi. Nitekim aynı soydan gelen İsa Bey, meşhur Bizans tarihçisi Dukas'ın babasını himaye etmiş, Bizans idaresine karşı onu korumuştur. İbn Battuta da aslında bilgi, tanışma ve sohbet konusunda muhababının farklı bir dinden olmasına pek önem vermeyen biridir; öteki görüş ve inançta olan birini doğal olarak eleştirse de diyaloga girmekten, onunla beraber gezmekten asla çekinmez. Yahudiye kızma konusunda, Yahudinin, hafızların önünde yer alması ile beraber herhalde Mağrip'te (Fas) olup bitenler de seyyahın bu tavrına sebep olmuştur. Evvelce Endülüs ve civarında Yahudilere duyulan güven Meriniler devrinde önce kırgınlığa, sonra kızgınlığa dönüşmüş idi; bölge İspanyollar tarafından ilk defa sıkıştırılınca Yahudiler kendilerini korumak kaygısıyla Müslüman idarecilere ve halka ihanet ettiler. Bu durum, Meriniler döneminde had safhaya ulaştı. Dönemin şairi Alviralı Ebu İshak, "Ve keyfe yetimmü" cümlesiyle başlayan şiirinde Yahudileri kastederek Merini hükümdarı Ebu'I-Hasan'a hitaben şöyle yakınır: "Söyle nasıl alicenap olacaksın?/Sen inşa ederken bak onlar yıkıyor!/Gırnata'yı gezdim adım adım,/Onların saygısızlığını gördüm,/Bize verdikleri sözü çiğnemişlerdi,/Hainleri (cezalandırmaktan) ötürü niçin kınanassın?" (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 423, dn. 53.)

⁴⁹⁷ "Yine toplantı esnasında hükümdar bana: "Hiç gökten düşen taş gördün mü?" diye sordu. Ben de: "Ne gördüm, ne de işittim!" cevabını verdim. Bunun üzerine Birki şehrinin dışına böyle bir taşın düştüğünü söyleyip adamlarını çağırttı. Onlara taşın getirilmesi emrini verdi. Biraz sonra simsiyah, sert ve cıhalı gibi gözükken bir kayayı alıp getirdiler. Ağırlığı zannıma göre bir kantar idi. Hükümdar bu defa taşçuları çağırttı. Bunlardan dört usta gelip vurmaya başladılar. Herkes demir balyozlarla dörder defa vurduğu halde hiçbir şey olmadı, şaşım kaldım! Hükümdar bu tecrübeden sonra taşın götürülüp yerine konulmasını emretti." (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 423.)

⁴⁹⁸ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 424.

⁴⁹⁹ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 420, dn.51.

devrinde Birgi bir metropolitlik olma özelliğini sürdürüyordu. Hatta Efes (Ayasuluk) metropoliti, bağımsız Birgi metropolünün kendisine bir piskoposluk olarak bağlanması için çalışıyordu. İki metropolitlik arasındaki tartışmalar ve suçlamalar İstanbul patrikliğinin müdahalesine yol açmış, nihayet 1378’de Birgi piskoposluk olarak Efes’e bağlanmış ve XV. yüzyılın başlarındaki çalkantılı döneme kadar faaliyet göstermiştir. Birgi 1391’e doğru İsa Bey tarafından Osmanlılara terk edilmiştir. Ancak Ankara Savaşı’ndan sonra yeniden Aydınogullarının eline geçmiş, bir ara İzmir Beyi Cüneyd Bey tarafından işgal edildiyse de II. Murad tarafından kesin olarak Osmanlı hakimiyeti altına alınmıştır.⁵⁰⁰

8.4.1.1. Yapılar

8.4.1.1.1. Kale

Çelebi, günümüze gelememiş Birgi kalesinin⁵⁰¹ Bozdağ eteğinde, taşlı bir derenin sonunda, iki tarafı cehennem kuyusu gibi uçurumlu, bir balıksırtı bayırın üzerinde, kible tarafından kuzey tarafa uzunlamasına inşa edilen, şeddadi kargir yapı eski bir kale olduğunu yazmıştır. Çelebi’nin gördüğü dönem hala mamur olan iç kalesi, o bayır üstünde badem şeklinde, çevresi 3.000 adım olan sağlam ve havaleli bir kale görünümündedir.⁵⁰²

8.4.1.1.2. Ulu Cami

Çelebi camiler arasında en eski caminin Eski Cami olduğunu yazmıştır. Bu camiyi, buranın fatihi Aydın Bay oğlu Mehmed Şah yaptırmıştır. Kargir bir kubbesi yoktur ama harpuşte⁵⁰³ nakışlı, servi levhalı tavana sahip olan yapı, baştan başa kurşunludur. Mihrap üstündeki kubbesi göklere ulaşmış kargir bir kubbedir. Bu kubbenin için tamamen silü, lacivert, kırmızı ve rengarenk boyalar ile baştan başa Mani nakışlarıyla süslenmiş, çinili bir kubbedir. Mihrabı ve duvarları tamamen

⁵⁰⁰ Emecen, “Birgi”, s. 190.

⁵⁰¹ Bilgin, Ziyaeddin, “Çakırağa Konağı, Birgi”, *Ege Mimarlık*, 1995/3, 17, s. 52.

⁵⁰² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 192.

⁵⁰³ Harpušta, dış etkilere açık duvarların üstünü örten ve yağmur suyu, kar suyu gibi istenmeyen etkilerin yanlara akmasını sağlayan eğimli veya eğri bina bölümüdür.

tezhiplidir.⁵⁰⁴ Mihrap nakışlı, benzersiz bir mihraptır. Caminin iç boyu ve eni seksener ayak uzunluğundadır. On altı somaki⁵⁰⁵ direklerin taşıdığı tavan, servidendir. Üç kapısının ikisi yanlardadır ve kible kapısına altı basamaklı taş bir merdiven ile çıkılır. Minberi ceviz ağacı ve ahşaptan olmasına rağmen Fahri oyması gibi türlü türlü şebekeli nakışlarla, çiçek, gül, sümbül, mutahhıllar, kitabe ve isimler ile süslenmiştir.⁵⁰⁶ Çelebi kible kapısı üstündeki tarihi "Bismillahirrahmanirrahim, fethu haze'l-ma'bedi bi-nasri'l-lahi fi eyyami devleti el-Emiri'l-kebir el-Gazi fi sebili'l-lahi Mehmed bin Aydın fi tarihi sene seb'a ve seb'a mie (707)"⁵⁰⁷ okumuştur.

Caminin sağ tarafında, iki şerefeli, tuğla ve çinilerden inşa edilmiş olan, düzgün bir minaresi vardır. Avlusunun etrafında yan sofaları ve medrese odaları bulunur. Caminin sağ yan kapısı önündeki nurlu bir kubbenin içinde, hayır sahibi medfundur. Bu türbenin içinde Mehmed Şah ve iki kardeşi olan Ömer Şah ve İsa Gazi yatmaktadırlar. Bütün duvarları beyaz, ham mermer ile yapılmıştır. Kubbesi de kurşun örtülüdür.⁵⁰⁸ Seyyah güneşe bakan kapısının üstündeki tarihi "Büniyet haze't-türbetü li'l-Emir el-Kebiri'l-alem el-Mücahid el-Murabıt Ebu'l-hayrat es-Sultani'l-guzat Mübarizü'd-devlet ve'd-din Mehmed Şah bin Aydın nevverallahu merkadehu amin, sene erba'a ve selasin ve tis'i mie. (934)"⁵⁰⁹ okumuştur.

Evliya Çelebi yukarı kalede Aydın Bayoğlu Medresesi'nin alimler arasında hariç medrese olduğunu yazmakla yetinmiştir.⁵¹⁰

Kalfazade'ye göre Birgi Ulu Cami'nin inşa kitabesinden 1312 yılında Aydınolu Mehmed Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılan yapı, Aydınogullarının ilk camisi özelliğini taşır. Kuzeybatı köşesinde vaktiyle yer alan medrese ve batı tarafındaki Aydınolu Mehmed Bey'in türbesiyle bir külliye düzeni içinde inşa edilmiştir. Caminin güneydoğusundaki hamamın da aynı yapı topluluğunun bir parçası olması kuvvetle muhtemeldir. Medrese Yunan işgali sırasında tahrip edilmiştir. Aydınogullarının ilk merkezi Birgi'de, kasabanın ortasından geçen derenin sol yanındaki, hafif eğimli arazi üzerine inşa edilen yapıda, zeminde görülen izler ve etrafa dağılmış durumdaki parçalar, cami ile Aydınolu Mehmed Bey Türbesi'nin bulunduğu alanda, daha önce bir yapının ya da yapıların mevcudiyetine

⁵⁰⁴ Yazma kitaplarda, sayfaların yaldız ve boya ile bezenmesi, yaldızlama.

⁵⁰⁵ Kızıl veya yeşil renkte, damarlı ve çok sert bir tür mermer.

⁵⁰⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 193.

⁵⁰⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 193.

⁵⁰⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 193.

⁵⁰⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 193.

⁵¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 195.

işaret eder. Hem cami hem türbenin duvar örgüsünde bol miktarda devşirme malzemenin kullanılması, inşaat sırasında bu kalıntıdan geniş ölçüde faydalandığını göstermektedir.⁵¹¹

8.4.2. Selçuk

Evliya Çelebi Selçuk'u anlatırken söze Padişah Cemşid'le başlamıştır. Zira Cemşid cihan süsü bir padişah iken bu şehir yapılmış ve onun tarafından taht merkezi haline getirilmiştir. Sonraları Cemşid'in neslinden olan Aya Sulya adındaki bir Rum kralı elinden, Aydın Bay'ın oğlu Sultan İsa fethetmiştir. Şehir, Timurtaş Paşa eliyle de Osmanlı'dan Yıldırım Han eline geçmiştir.⁵¹²

Antik dönemde Efes olarak bilinen şehrin kurucuları ve kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. M.Ö. XI. yüzyılda bir İyon şehri olan Efes birkaç kere el değiştirdikten sonra Lidya hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 547-546'da Perslerin eline geçmiş, ardından M.Ö. 334'te İskender İmparatorluğu'na katılmıştır. İskender'in kumandanlarından Lysimakhos burayı Panayırdağı ve Bülbüldağı arasında yeniden kurarak, etrafını surlarla çevirmiştir. Daha sonra Selevkosların hakimiyetine giren Efes, M.Ö. 133'te Bergama Kralı III. Attalos'un ölümü ile Roma topraklarına katılmış ve Asia eyaletinin merkezi olmuş, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Bizans yönetimine girmiştir. Bizanslılar zamanında Hıristiyanlık tarihi açısından önem taşıyan konsillerden biri 431'de burada toplanmıştır. Bu devirde bir Hıristiyanlık merkezi olan Efes, tepe eteğinde bir kara şehri durumunda idi. Eskiçağ döneminde burası deniz kıyısında yer alıyordu. Fakat zamanla Küçük Menderes'in getirdiği alüvyonlarla sığ körfezin dolması sonucu şehir, daha batıda şimdiki harabelerin bulunduğu yere taşınmıştır. Ancak buradaki limanın da kumlarla dolması üzerine Efes eski önemini kaybetmiş ve ortaçağlarda, şehrin ilk kurulduğu tepede yeni bir yerleşim yeri canlanmaya başlamıştır. Bu yeni şehir, Efes'te yaşayan ve mezarı burada bulunan havari St. John Theologos'un adı dolayısıyla Bizans ve İtalyan kaynaklarında Agio Teologo, Aya Thologo, Altolugo, Altologo, Altolloch, Latologo, Arap ve Osmanlı kaynaklarında ise Ayasuluk adıyla anılmıştır.⁵¹³

⁵¹¹ Kalfazade, Selda, "Birgi Ulucami", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 86.

⁵¹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 151.

⁵¹³ Emecen, Feridun, "Ayasuluk", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1991, C. 4, ss. 225-226.

798'deki İlk Arap hücumlarının peşinden şehir, 1071'den itibaren Anadolu'yu yurt tutmaya başlayan Türklerin eline geçmiş; ancak 1097 Haçlı Seferi sırasında yeniden Bizans'ın kontrolüne girmiştir. Emecen'e göre ortaçağlarda işlek iskelesi ile Batı Anadolu'nun önemli bir ticaret şehri olan Ayasuluk'ta her çeşit milletten tüccarlar vardı, hatta bir Müslüman tüccar kolonisi de mevcuttu. Şehir, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey tarafından Ekim 1304'te kesin olarak Türk hakimiyetine alınmış, 1309'a doğru ise Aydınolu Mehmed Bey'in eline geçmiştir. Ayasuluk, Aydınoluğullarının deniz seferleri ve ticareti için önemli bir iskele durumundaydı; ayrıca XIV. yüzyılda özellikle İtalyan ticareti için ayrı bir öneme sahipti. Şehir bu devirde liman Ayasuluk'u ve kara Ayasuluk'u olarak iki parçalıydı ve ikisi de birbiriyle bütünlük gösteriyordu. İskele, Ayasuluk'un 5 km. kadar ilerisinde olup burada Lombardiyalı İtalyanların yerleştiği bir ticaret kolonisi oluşmuştu. Burada pek çok zengin Latin tüccarı yaşıyordu. Aydınoluğullarından Ayasuluk hakimi Hızır Bey, Papalık ve onun müttefikleriyle ticari antlaşmalar imzalamış, hatta şehirde bir Venedik konsolosluğu bile kurulmuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ayasuluk'ta birçok Batılı tacir bulunmakta, onlar vasıtasıyla diğer devletlerle ticaret yapılmakta, ayrıca Venedik tarzında para dahi basılmaktaydı.⁵¹⁴

İbn Battuta, Ayasuluk adıyla andığı Selçuk'tan bahsederken burasının Rumlar nezdinde oldukça kutlu görülen, eski ve büyük bir şehir olduğunu söylemektedir. Bu şehrin hakimi olan Aydınolu Muhammed'in oğlu Hızır Bek'le karşılaşan seyyah, atından inmeden onu selamladığı için, Hızır Bek seyyahı hoşlanmamıştır. Zira onların adetince yolcu, selam vermek için attan inmelidir. O zaman beyler de atlarından inip selamı alırlar. Bu hareket onların katında pek beğenilir. İbn Battuta böyle davranmadığı için, Hızır Bek seyyaha sadece nah adı verilen sırma işlemeli, ipek bir elbise göndermekle yetinmiştir.⁵¹⁵

Schiltberger de Osmanlı'ya ait hisarları yazarken ilk sırada adı Asia olan Ayasuluk'u saymakta ve İncil'i yazan Havarilerden Johannes'in mezarının orada olduğu bilgisini vermektedir. Aydın'ın da buraya bağlı olduğunu eklemiştir.⁵¹⁶

Thévenot'nun da İzmir'e geldiğinde en çok merak ettiği şey Efes'i görmektir. Zira eskiden Smirna gibi Aziz Yuhanna'nın Vahiy'ini tebliğ ettiği yedi kiliseden biri olan ve bu havarinin öldüğü Efes'te, dünyanın yedi harikasından biri olan,

⁵¹⁴ Emecen, "Ayasuluk", s. 226.

⁵¹⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 424-425.

⁵¹⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101.

güzelleştirilmesine ve süslenmesine çok uzun bir süre tüm kralların katkıda buldukları ve anısını bu şekilde ölümsüzleştirmek isteyen Erostrates tarafından yakılan Diana tapınağının⁵¹⁷ kalıntıları o dönemde bile görülebilmektedir.⁵¹⁸

Thevenot'nun bahsettiği ve dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nın olduğu yerde, ilk önce bir türbe M.Ö.800'lü yıllarda, Efes'teki nehrin yakınındaki bataklık kıyıya yapılmıştır. Daha sonra yapılan eklentilerle daha da gelişen ve bir tapınak halini alan yapı, sonraki yüzyıllarda birkaç kez tahrip olmuş ve yeniden inşa edilmiştir. Nihayetinde M.Ö. 356'da Herostratos⁵¹⁹ adında, deli olduğu söylenen biri tarafından çıkarılan bir yangında büyük oranda tahrip edilmiş, fakat sonra yeniden yapılmıştır. Nihayetinde Artemis Tapınağı yağma, deprem, yangın gibi nedenlerle yedi defa yıkılıp yapılmıştır. Yapı İyon tarzı büyük sütunlarla çevriliyken bu gün sunak yerinden başka bir şey kalmamıştır.⁵²⁰

Hızır Bey'in ölümünden sonra İsa Bey Ayasuluk'a hakim olmuş ve 1379'da burada sanat değeri çok yüksek olan camisini inşa ettirmiştir. Ayasuluk daha sonra Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı hakimiyetine alınmışsa da Timur 1402'de şehri kuşatıp her tarafı tahrip ettirmiştir. Onun çekilmesinden sonra şehir 1404'e doğru Cüneyd Bey'in eline geçmiş, 1425'te ise II. Murad burayı kesin olarak Osmanlı hakimiyetine almıştır.⁵²¹

8.4.2.1. Yapılar

8.4.2.1.1.Kale

Evliya Çelebi, Ayasuluk Kalesi'ni büyük bir ovadaki sivri, mavi bir kayanın üstünde kurulu; yuvarlak şekilli, havalesiz, şeddadi taştan yapılmış, dayanıklı, sert ve muhkem bir kale olarak tanımlamaktadır. Çevresi 3.100 adımdır ve yalçın kaya üzerine yapıldığı için hiçbir tarafında hendeği yoktur. Toplamda 40 adet sağlam

⁵¹⁷ Artemis Tapınağı

⁵¹⁸ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, ss. 118-119.

⁵¹⁹ Çeşitli kaynaklara göre tarihteki ilk terörist olan Herostratos, Herostratos Sendromu adı verilen bir olguya adını vermiştir. Bu olgu en basit şekilde "ünlü olmak için suç işlemek" olarak açıklanabilir. (Borowitz, Albert, *Terrorism for Self-Glorification The Herostratos Syndrome*, The Kent State University Press, Kent, Ohio 2005, Introduction (Giriş Bölümü), ss. xi-xii)

⁵²⁰ Aksin, Emrah, "Artemis Tapınağı", *TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Haber Bülteni*, 2004, Yıl:19, Sayı: 120, s. 52.

⁵²¹ Emecen, "Ayasuluk", s. 226.

kuleye sahiptir. Güneye bakan iki kat demir kaplı kapısı vardır. Sokakları dahi yalçın kayadan yapılmıştır.⁵²²

Arkeolog Büyükkolancı'nın çalışmalarının ortaya çıkardığı üzere Ayasuluk İç Kalesi; içinde cami, hamam, altı adet sarnıç ve konutların yer aldığı etrafı surlarla çevrili bir savunma yapısıdır. Bu yapı Bizans, Aydınogulları ve Osmanlı dönemlerinin izlerini taşımaktadır.⁵²³ Görülen kale duvarları Selçuklu-Osmanlı dönemlerine aittir. Dış surlarda olduğu gibi moloz taşlar ve devşirme malzemeyle inşa edilen, iç kale sur duvarları 15 kuleyle güçlendirilmiştir. İç kalenin biri batıda, diğeri doğuda olmak üzere iki girişi vardır. Batı kapısı, dıştaki duvarlarla korunmuştur. Kale içinde, kapıların yakınında, tonoz⁵²⁴ örtüleri sağlam kalabilmiş ancak üçünün kazıları yapılmış, beş adet sarnıç yer alır. Merkezi kısmın güneyinde tek kubbeli ve minaresi kısmen sağlam kalabilmiş cami (Kale Cami) vardır. Üstte, batıda Türk dönemine ait kale hamamı son yıllarda kısmen kazılmıştır. En üstte beşik tonozla örtülü bir başka sarnıç ayakta kalabilmiştir.⁵²⁵ Son yıllarda başta batı suru, iç kale batı girişi önünde ve güney surunda çeşitli onarımlar yapılmıştır.⁵²⁶ Ayrıca Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Batı Anadolu'da onlara yarı bağımlı Arzawa-Mira Krallığı'nın başkenti olan APASAS'ın da Ayasuluk Tepesi (I. Efes) olduğu yeni buluntularla kesinleşmiş gibidir.⁵²⁷

İbn Battuta'nın hakkında sadece "İri kesme taşlarla yapılan muazzam bir kilisesi vardır. Her taş blok en az on arşın uzunluğundadır ve hepsi de çok güzel bir şekilde yontulmuştur."⁵²⁸ dediği St. Jean Kilisesi'ni, kendinden başka hiçbir seyyah görememiştir. Buna göre kilisenin, batısındaki yamaca 1375'te Aydınoglu İsa Bey tarafından yaptırılan İsa Bey Cami inşa edilmeden önce, büyük bir depremle yıkıldığı kabul edilmektedir.⁵²⁹

Çelebi ana kaleye ek olarak, kibleye, taşraya doğru bir kat kale daha olduğunu yazmıştır. Bu ikinci kalenin içinde hiçbir şey yoktur, tamamıyla viranedir.

⁵²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 151.

⁵²³ Büyükkolancı, Mustafa, "2008 Yılı Ayasuluk Tepesi Ve St. Jean Anıtı Kazı Ve Onarım Çalışmaları", *T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, , 25-29 Mayıs 2009 Denizli, ss. 132, 136.

⁵²⁴ Tuğla ve harçla örülmüş, alttan obruk, yarım silindirik biçiminde tavan örtüsü.

⁵²⁵ Büyükkolancı, Mustafa, " Ayasuluk Tepesi Ve St. Jean Anıtı Kazısı" *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*, (haz. Fahriye Bayram), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2008, s. 53.

⁵²⁶ Büyükkolancı, Mustafa ve diğerleri, "2012 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 2013 Muğla, Aynı Basım, C. 1, ss. 491-493.

⁵²⁷ Büyükkolancı, "Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Takip Kapısı Projesi", s. 8.

⁵²⁸ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 424.

⁵²⁹ Büyükkolancı, Mustafa, "Efes St.Jean Kilisesi", *Ege Mimarlık*, 1991/2, s. 9.

Ama içinde ibretlik harabeler bulunmaktadır. Bunun kapısı kibleye bakmaktadır ve garip tarzlı, sanatlı eski bir kapıdır. Kemerlerin üzeri Bihzad nakışı gibi çeşitli hayali resimlerle doludur. İnsan bunları görünce, gözü kamaşır, hayran olur.⁵³⁰

Büyükkolancı başkanlığında yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre, St. Jean Haç Kilisesi'ni kuşatan, yaklaşık 1 km.lik surun sahip olduğu girişler içinde en sağlam olanı, güneydeki “Takip Kapısı” olarak adlandırılan ana kapıdır. Takip Kapısı, iki yanında kare planlı kuleler ve ortada kemerli bir girişe sahiptir. Kemerin üst kısmında Erosların kabartma olarak işlendiği, bir lahit yüzü yer almaktadır. 1800'lü yıllarda bunun yanında Odysseus'un Akhilleus'i tanınmasını anlatan, kaçan genç kızlar ve silahlı adamların betimlendiği başka kabartmalar da vardı ki bunlar 1852 yıllarında İngiltere'ye götürülmüştür ve halen Woborn Abbey Galerisi'nde sergilenmektedir. Bu kabartmaları yerinde gören Avrupalı gezginler bezemeleri yanlış yorumlanmış ve kapıya “Takip Kapısı” adını vermişlerdir.⁵³¹

Ayasuluk Tepesi'nin güney bölümünü kaplayan St. Jean Bazilikası'nın tarihi Roma Çağı'na kadar inmektedir. M.S. II. yüzyıl başında ortaya çıkan bir Hıristiyan inancına göre Efesli Yuhanna (St. Jean Theologos-İncilci Aziz Yahya) aynı zamanda İsa'nın en genç havarisi, İncil'in ve Apocalypse'in yazarıdır. St. Jean Efes'te ölümünden sonra Ayasuluk Tepesi'nin güney yamacına gömülmüştür. Önce kendisi için basit bir mezar anıtı yapılmış ve bu mezarın üzerine M.S. V. yüzyılda ahşap çatılı bir bazilika inşa edilmiştir. M.S. VI. yüzyıl başındaki depremlerde kullanılamaz duruma gelen bazilikanın yerine İmparator Jüstinianus ve karısı Theodora (527-565) tarafından haç planlı, kubbeli yeni bir bazilika yaptırılmıştır. Efes halkının M.S. VII. yüzyıldan sonra Ayasuluk'a taşınması ile St. Jean Bazilikası, Efes'teki eski Piskoposluk Kilisesi'nin yerini almıştır.⁵³²

8.4.2.1.2. Harap Bodurine Şehri

Çelebi, Efes harabelerini Harap Bodurine Şehri olarak, buranın harap hale gelmesini de bildiği bir hikayeye dayandırarak şöyle anlatmıştır:

“Eski zamanda bu şehre akan su kemerleri, kalenin doğusu tarafında gözüken Kisra kemeri köprülerinden nişan verir büyük eserlerdir. Onlara yakın Dahhak-i Mari mezarı derler bir büyük maşattır.

⁵³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 151-152.

⁵³¹ Büyükkolancı, “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Takip Kapısı Projesi”, s. 11.

⁵³² Büyükkolancı, “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Takip Kapısı Projesi”, ss. 9-10.

Şehir halkı "Dahhak bunda yatar" derler. Ama bazı tarihlerde Acem'de Demirci Gave elinde katlolup Acem'de yatar derler. Yanvan tarihinde "Dahhak'ın oğulları babalarının pis leşini Ayasluğ'a getirip defnedip mezarı üzere Dahhak'ın şeklini yaptı" derler.

Gerçek bir uzun mezer üzere, bir beyaz mermerden heybetli ve iri bir adam sureti yapıp, iki omuzlarında birer ejderha kelleleri edip, Dahhak'ın başını ısırır şekilli yapılmıştır. "Dahhak-i Mari'nin omuzlarında bu ejderhaların hasıl olmasına sebep şeytandır" diye, onun da şeklini bir siyah kara yüzlü ve kör gözlü, kanatlı melek suretinde, kara kayadan bir şeytan sureti etmişler ki görenin gülmeden aklı gider, bir gülünç şekildir. Ama bu İblis'in seyrine gelenler taş atıp bu kadar bin yıldan beri taş yiye yiye bir gözünü de çıkarmışlar. Allah bilir, o gözünü de çıkararak İsmail adlı ola. Bu kadar zamandan beri taşlara lanet siperi olduğundan, kolundan kanadından, ayakları ve bacaklarından bir şeyi kalmamış. Allah bilir, Mekke'de Mine Pazarı'nda 40 bin hacımın recm taşlarının darbi bu İblis tasvirine de isabet etmiş gibi. Bu İblis şekli Ayasluk'ta Dahhak mezarı önünde yere serilmiş yatar.

Yine bu mahallere yakın, Dahhak'ın nice tarihlerde hikayesi anlatılır. Ancak bir adaletli kimse idi. İblis aşçıbaşısı olup Dahhak'ın iki omuzlarından öpünce omuzlarından birer yılan belirir. Gıdaları birer adam beyni idi. Bu hal ile nice günahsız halkı kırıp, kırbaçla dövüp zulme başladı. Sonunda Feridun asrında Demirci Gave elinde katledildi. Tevarih-i Taberi tarihine göre soyu, Sam bin Nuh'a ulaşır. Sonunda putperest olup Nuh Nebi dinine davet edip, kabul etmeyip, bin yıl yaşayıp padişah olmuştu.

Cem Melik Cemşid şanlı bir padişah idi. Bin sene yaşayıp 700 yıl padişah oldu.

Bu dünyada 3 bin adet icadı vardır. Bunlardan biri 300 kubbeli ve bin kurnalı hamamı bu Ayasluk'tadır. Hala yapı kalıntıları bellidir. Çadırı, gözlüğü, sabunu, siyah barutu ve şeytanın öğretmesiyle şarabı ve nice bin sanayi cinsi şeyleri bu Cemşid bulmuştur.

İlim tartışması etmek, silah düzmek, ibrişim peyda edip elvan boya boyamak, hayvan derisini terbiye edip kürk yapmak, dalgıçlık edip denizden inci çıkarmak, şehirden şehre yol açmak, kireç ve üstübeç yakmak, misk, öd, gülsuyu, reyhan, kalyemisk ve koku çeşitlerini, nefir, zurna, davul ve kiriş yapmak bu Cemşid'in bulduğu şeylerdendir.

Zamanında tüm halkı dört bölük eyledi. Birini ulema, birini sipahi, birini sanat ehli ve birini çiftçi eyledi. İstahır şehrini genişletip taht edindi. Adalet ederken cinnet getirip tanrılık davasına başladı. Yeryüzünde olan padişahları kendine tabi etti. Ancak Şeddad bin Ad itaat etmeyip oğluyla Dahhak'ı yer götürmez asker ile Cemşid üzerine gönderip, Ayasluk'ta Cemşid'i ezip, bozguna uğrattı. Ve Cemşid'i testere ile ikiye bölüp dünya halkı şerrinden emin oldular.

İnatçı Cemşid'in maşadı uzun bir mezardır. Ayasluk halkı burada gömülüdür, derler. Sorumluluk söyleyendedir. Hadis, "Yalancı, her duyduğunu söyleyen kimsedir" buyurmuşlardır.

Eski zamanda büyük şehir imiş. Eğer harabelerin yazsak, harabelerin yazılmasında fayda yoktur. (...) büyük yapıları harabe olmuş yatar. "Onun yüzü (zâtı)ndan başka her şey helak olacaktır." [Kur'an,

Kasas, 88] ayeti manasını anlayıp parmağımızı ağızımıza götürüp hayretler içinde olduk.

Eski zamanda Ayasluk şehriyle bu Bodurine şehir birbirlerine bitişik imiş. Bu Bodurine şehrinin dağlarında mağaralar var ki içinde derya gibi insan gezse kaybolur. İner, mağaralar, saraylar ve başka yapılar var ki insan hayran olur. Hala bu viran içinde büyük bir havuz vardır, cihan halkı hücum edip suyunu taşısalar deryada damla kadar eksilmeye. Sert taştan kesilme 10'a 10 bir havuzdur. Belde halkı tılsımlıdır, derler.

Kaleden dışarı, aşağı varoшта ibretlik yapılar var ki dillerle anlatılmaz. Hemen eski zamanda ne kadar işlek şehir idiği şundan belli ola ki hala yapı kalıntıları içinde görülebilen 300 hamam, 7 bedesten, 700 kargir yapı han, 20 bin dükkan, 3 bin mescit, 800 cami, 200 medrese, 70 aşevi imaret, 3.000 akar sulu çeşme, 1.500 sıbyan mektebi, nice yüz bin ayan sarayı ve nice yüz bin ev kalıntıları vardır.

Şehrin doğusunda, göklere doğru uzanmış, gökkuşağına benzer yüksek su kemerleri var ki hala bir padişah bir kemerini yapmaya kadir değildir. Bu gibi büyük binaları var ki görenin aklı perişan olur. Bu binaların hepsi beyaz mermerler ile yapıldır. Harabelerinin içinde nice bin Ayasofya sütunları gibi mermer somaki ve zenburi sütunları var ki yerlere serilip yatar. Ve nice bin Kisra kemeri gibi kemerler, havuz ve şadırvanlar harap olmalıdır. Hatta İstanbul'da Süleymaniye ve Yeni Cami içinde olan ibretlik sütunlar ve değerli acayip taşlar tamamen bu şehirden gitmiştir.

Bu şehrin harap olmasının sebebi odur ki, alem tarihçilerinin yazdığına göre (---) tarihinde Mısır'da bir büyük kıtlık ve yokluk olup, insanın insanı yemesi mertebesine varırlar.

Sonunda bir gemi ile nice yüz bin insanı bu Ayasluk hakimine gönderip, ücreti karşılığı tahıl talep ederler. Bu şehri halkı da bir hardal tanesi vermeyip gelen adamları kovarlar. O adamlar da,

"Şehriniz harap olup ekmek ve tuza muhtaç olamız" diye beddua edip elleri boş ve üzüntülü Mısır'a varıp başlarından geçenleri Mısır hakimine anlatırlar.

Derhal 200 bin adam bir yere toplanıp baş açıp Ayasluk'un harap olası için halkının yaşamaması için beddua ederler. Hala Mısır divanhanesinde 7 şehrin harap olması için her sabah En'am-ı şerif okunur. Biri de bu Ayasluk'tur ki böyle büyük bir şehrin yıkılıp harap olmasının sebebi beddua olmuştur."⁵³³

8.4.2.1.3. İsa Bey Cami

Bu cami, batı kapısında bulunan inşa kitabesine göre Mart 1375'te Aydınöglu İsa Bey tarafından mimar Ali b. Müşeymeş ed-Dımaşki'ye yaptırılmıştır.⁵³⁴ İbn Battuta bu camiyi güzellik ve sanat bakımından dünyada örneği bulunmayan bir eser

⁵³³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 152-153, 156-158.

⁵³⁴ Ertuğrul, Selda, "İsa Bey Cami", *TDVİA, DİVANTAŞ*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret Sağlık ve Turizm A.Ş., İstanbul 2000, C. 22, s. 476.

olarak tanımlamaktadır. Binanın duvarları renkli mermerden, tabanı ise beyaz mermerden yapılmıştır. Çatısı da kurşunla örtülüdür. Çeşitli ebatlarda on bir kubbesi vardır. Her kubbenin altında, suyunu ırmaktan alan bir havuz bulunmaktadır. Bu mabede tam on beş kapı açılmaktadır.⁵³⁵

Evliya Çelebi ise İsa Bey Cami'ni şöyle anlatmıştır:

“Bir büyük cami ve tazim gereken eski mabet bir nazargahtır ki yeryüzünde benzeri meğer Şam'da Ümeyye Camii ola. Hemen tarzı hendesesiyedir, kargir kubbe değildir, bu da servi levhalar üzere kurşun örtülü harpüşte tavandır. Bütün kirişleri de uzun servi ağaçlarıdır. Büyüklüğü Ayasofya kadar vardır ama ensizdir. Bu camiin avlusu da camidendir. O hesap üzere Ayasofya kadar vardır.

Öyle sanatlı camidir ki dört tarafının duvarları baştan başa beyaz ham mermer kaplıdır. Kiblesi üstünde iki kargir yapı kubbesi, hemen Ümeyye Camii mihrabının kubbesi gibi bu kubbe de göklere doğru yükselmiştir. Bu kubbelerin iki tarafı harpüşte tavandır.

Camiin boyu tam 250 ayaktır. Ve eni kible kapısından mihraba kadar 180 ayaktır ve taşra avlusu da bu büyüklüktedir.

Cami içinde 4 adet mavi sütunları var ki yeryüzünde benzerleri yoktur, zira beyaz mermer, kırmızı somaki ve zenburi sütunlar görülmüştür ama mavi sütun görülmemiştir. Bu sütunların boyu kırkar mimar arşını yüksektir ve üçer adam ancak kucaklar, kalın sütunlardır.

Bu camiin 7 adet büyük kapısı var, bu kapılar da Ümeyye Camii gibidir. Tanrı hakkı için sanatlı mihrabının övgüsünde diller laldır. Zira mermer ustası öyle Ferhadi külünkler vurmuş ki altınla bukalemun nakşı Hind sadefkarisi gibi ibretlik mihraptır.

Minberi, gerçi ceviz ağacı levhasındandır ama Fahri oyması gibi küçük büyüleyici rumi, islimi ve çeşit çeşit Çin nakışları işlenmiş bir minberdir. Misli meğer Karadeniz kıyısında Sinop Camii'nin minberi ola.

Mihrabın iki tarafından, camiin duvarının üç tarafında, üç adam boyu yüksekte, celi hal ile altın, lacivert silu ile ve başka renk renk boyalar ile Esmâ'ül-hüsna yazılmıştır. Ve çepeçevre Feth-i şerif yazılmıştır. Ve türlü türlü kufi hatlar yazılmıştır, ama okuması zor yazılardır. Ve nurlu mihrabı üzerine "İnnallahe ve melaiketehu yusallune ale'n-nebiyy/Allah ve melekleri peygamberine salat ederler" [Kur'an, Ahzab, 56] ayeti yazılmıştır.

Bu cami içinde iki müezzin sofası üzere olan müezzinler mahfilleri, gerçi ahşaptır, ama her birini birer olgun usta sanatını gösterip, var kudretini pazuya getirip, el becerilerini göstermişlerdir. 2 adet mahfildir ve birer acayip garip tarzlı ve sanatlı eserlerdir.

Bu camiin sağında solunda, iki alt kat sofaların sol tarafındaki sofa padişahlara mahsustur. Sağ taraftaki Hazret-i Peygamber'in hırka-i şerif sofasıdır. Bu iki sofaların da şebeke kafesleri birer çeşit Fahri oyması gibi oyulmuştur ki cihan ressamaları tarhında acizlerdir.

Bu camiin dört tarafında pencereleri yoktur. Ancak cami içine dört tarafındaki billur, Nefes ve moran camlarından ve 7 adet kapı üzerindeki şebeke kafeslerden ışık girip aydınlanır. Birkaç cam hırka-i

⁵³⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 424-425.

şerif sofası üzerindedir. Ama hırka-i şerif Asitane-i Saadet'te Hazine'dedir. Bunda sandukası vardır, teberrüken ziyaret olunur. Ancak bu camide bir kufi Kelam-ı Kadim vardır, Hazret-i Osman hattıdır diye insanlar ziyaret ederler.

Bu camiin avlusunda olan mermer döşeme bir diyarda yoktur. Meğher Mısır'da Berkukıye Camii'nde ola. Öyle parlak ve cilalı avludur ki insanın yüz rengi belli olur. Ama pabuç ile gezilmez, zira camidendir. Avlunun parıltısından insan gözü kamaşır, sanki ayine-i İskender'dir.

Bu avlunun dört tarafındaki sofalar üzerinde çeşit çeşit güzel sütunlar var, birkaç zelzeleden yıkılmış.

Bu parlak avlunun tam ortasında büyük bir abdest havuzu vardır. Bu da büyüleyici ve sanatlı bir Hanefi havuzudur.

Bu avlunun 3 kapısı var, sol taraftaki kapıdan avluya 15 basamak taş merdivenle çıkılır. Kapının üzerinde beyaz mermer kitabeler içinde celi hat ile bu ayet-i şerif yazılmıştır: "İnne li'l-müttakine fi cennatin ve uyun/Korunanlar ise cennetlerde pınar başlarındadırlar" [Kur'an, Hicr, 45] ayeti yazılmıştır. Ve bu ayetin altında "Selamün aleyküm bima sabertüm/Sabretmenize karşılık selam size" [Kur'an, Ra'd, 24] yazılıdır.

Avlunun sağ kapısından aşağı şehre 10 ayak yine ham mermer merdiven ile inilir. Bu kapının kemeri üzerinde bu camiin tarihi yazılmıştır ki tarihi budur:

"Bismillahirrahmanirrahim, Bi-inşai haze'l-cami, es-sultanu'l-a'zam, malikü rikabi'l-ümem, es-sultanu'l-islami ve'l-müslimin, fahrü'd-devleti ve'd-din, İsa bin Mehmed bin Aydın, halladallahu mülkehu. Fi sene seb'a ve seb'in ve seb'a mie. Amelü Ali bin Musta'sımı" [777] diye yazılmıştır.

Avlu kible kapısı kapalıdır, zira ol tarafta cemaat yoktur, haraptır. Bu camiin bir tabaha düzgün bir minaresi var ki Hüseyini makamı kadar yüksektir ve bir Habeşi makamı güzel yapıdır. Bu imaret baştan başa mavi kurşunla örtülü, nur üstüne nur bir camidir ki cennetten haber verir bir camidir. Beyt:

Dünya camiin tamamını gördük,
Fakat böyle bir şey görmedik.

beyti bu cami hakkında denmiş ola.

Kısacası bu camiin güzellik cihetinde ve hoşluğu ve zarifliği yönünde, yeryüzünde öyle bir insan eseri yapılmamıştır ki adem oğlanı onun yapısını anlatmada acizdir. Eğer olduğu gibi özelliklerini yazsak evkafnamesi gibi bir cilt seyahatname olur. Böyle uğursuz viran şehir içinde cemaatsiz kalmış, garip bir camidir. Her cuma ve pazar günleri gece ve gündüz beş vakitte cemaat ve ziyaretçiden hali değildir. Ama kalabalık cemaati yoktur, vesselam, Allah kıyamete kadar yaşatsın."⁵³⁶

İsa Bey Cami, Selçuk ilçesine hakim tepenin batı yamacında kurulmuştur. Tarih içinde çok eski yerleşimlere sahne olan ve hem İlk Çağ'da hem de Bizans

⁵³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 153-155.

döneminde VI. yüzyılda önemli dini yapıların inşasıyla, dini bir merkez durumuna gelen bu alan, Aydınoğulları devrinde de İsa Bey Cami'nin etrafında gelişen yoğun bir yapılaşmaya merkez olmuştur.⁵³⁷ Telci'ye göre Ayasuluk'un Cuma ya da Ulu Camisi olarak kabul edilebilen bu cami, şehrin sur dışında gelişmeye başlaması ile hemen aynı dönemlerde inşa edilmiştir. Zira bu caminin yapılması ile şehir tamamen sur dışına taşınmamış, ahali bir müddet cuma ve diğer ihtiyaçlarını görüp, tekrar kaleye dönmüş olmalıdır. İç kalenin batı kapısından başlayarak, yamaçlardan aşağıya doğru inen ve bugün toprak kayması ile yer yer kaybolan patika yol, İsa Bey Cami'ne ulaşmaktadır. Bu yol, sur içi ve cami arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır.⁵³⁸

Selçuk'un Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra giderek önemini kaybetmesi İsa Bey Cami'nin kendi kaderine terk edilmesine sebep olmuştur. Zamanla harap olan yapı, XIX. yüzyılın sonlarında, kubbelerine varıncaya kadar etrafını otlar sarmış ve çok bakımsız bir duruma gelmiştir. 1895'te Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün Efes'te yürüttüğü çalışmalar çerçevesinde G. Niemann başkanlığındaki ekip tarafından incelemeye tabi tutulan cami, aynı zamanda özellikle avlu içinde yürütülen düzenleme ve temizlik çalışmalarıyla basit de olsa bir müdahale görmüştür. Maarif Vekaleti ve İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nün iş birliğiyle 1934 yılında restorasyona alınan yapı, bu tarihten sonra da değişik zamanlarda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bu çalışmalar öncelikle yapının iç ve dış kısımlarının temizliğine yönelik olmuş, ardından uzun süredir açık bulunan yan neflerin⁵³⁹ üzeri örtülmüştür. Yapı 1988 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yeniden restore edilmiş olup avlusunun içi de kısmen düzenlenmiştir.⁵⁴⁰

8.4.3. Bergama

M.Ö. 3000-2000 arasına güçlü bir sosyal yapı ve kültür birliği gerçekleştirerek çağa damgalarını vuran Luviler bu bölgenin en eski halkıdır. M.Ö. II. binde, Hitit egemenliği Anadolu'ya değin uzanınca yörenin adı Assuva olmuştur. Merkezle bağları zayıf olan Assuva halkı, yer yer bağımsızlık arayışına girmiştir.

⁵³⁷ Ertuğrul, "İsa Bey Cami", s. 477.

⁵³⁸ Telci, "Aydınoğlu İsa Bey: Bir Bani Üç Cami", ss. 341-342.

⁵³⁹ Yan geçit.

⁵⁴⁰ Ertuğrul, "İsa Bey Cami", s. 477.

Hitit yıllıklarında Assuva'nın lideri Kukkulis'in ayaklandığı ve yakalanınca başışlanarak yeniden bölgesine döndüğü anlatılmaktadır. Bergama Krallığı'ndan önce bölgedeki egemen güç ise Teuthrania Devleti'dir. Bu devletin merkezi de Teuthranion denilen Kalarga Kalesi'ydi.⁵⁴¹

Tarihi belgeler arasında Bergama adına ilk defa Ksenofon'un Anabasis'inde rastlanmıştır. Burada verilen bilgilerden, Bergama'nın M.Ö. 547-546'da Anadolu'yu istila eden Persler'in eline geçtiği ve onların burada bir garnizon kurdukları öğrenilmektedir. M.Ö. 334'te Büyük İskender tarafından zaptedilen şehir onun ölümünden sonra önce Frigya-Lykya Kralı Antigonos'un, daha sonra Trakya Kralı Lysimakhos'un eline geçmiştir. Lysimakhos, stratejik önemi yüksek Bergama Kalesi'ni tahkim ederek devlet hazinesini buraya taşımış ve yönetimini kumandanlarından Philaetairos'a vermiştir. Philaetairos M.Ö. 283'te, Lysimakhos'un ölümünden sonra Trakya Krallığı'ndan ayrılarak Selevkos Krallığı'na bağlı, otonom bir devlet kurmuştur. 22 yıl yarı bağımsız yaşayan bu devlet Philaetairos'un yerine geçen I. Eumenes tarafından tam bağımsızlığa kavuşturulmuştur. Bergama bundan sonraki bir buçuk asır boyunca adını verdiği krallığın önemli bir idari ve kültürel merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Muazzam kütüphanesi, yetişen ilim ve fikir adamları, 120.000'e ulaştığı tahmin edilen nüfusu, gelişmiş sanayisi ile [bilhassa şehrin adından gelen deriden mamul parşömen (Lat. Pergamen) kağıdı] seçkin bir yere sahip olan Bergama, M.Ö. 133'te Roma hakimiyetine girmiş ve Asia eyaletinin önemli bir idari bölgesi haline getirilmiştir. İmparator Hadrianus zamanında yeniden bir canlanma dönemi yaşasa da eski ihtişamını kaybeden şehrin çöküş dönemi başlamıştır.⁵⁴²

8.4.3.1. Ortaçağ'da Bergama

Hıristiyanlığın yayıldığı yerlerden biri olan Bergama, Bizans döneminde önceleri Efes'e bağlı bir piskoposluk iken daha sonra metropolitlik olmuştur. 716'da Mesleme b. Abdülmelik kumandasındaki Emevi kuvvetlerinin hücumuna uğramış ve akropol ele geçirilmiştir. Bir yıl kadar burada kalan ordunun geri çekilmesinden sonra yeniden Bizans hakimiyetine girmiştir. Emecen'e göre şehir XII. yüzyılda

⁵⁴¹ Eriş, Eyüp, *Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası, Bergama Belleten – 12 (Özel Sayı)*, Çağdaş Matbaacılık, Bergama, Kasım 2003, s. 18.

⁵⁴² Emecen, Feridun, "Bergama", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 5, ss. 492-493.

Türkmen akınlarına sahne olmuş, 1113 yılında Türkler şehir civarında görünmüşler; hatta bazı kayıtlara göre de şehri fethetmişlerdir. Türkmen hücumları karşısında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos tarafından tahkim edilen yerlerden biri de Bergama olmuştur. İzmir ve Efes'e uzanan önemli bir yol üzerinde bulunması sebebiyle Haçlıların geçiş yerlerinden biri olan Bergama, IV. Haçlı Seferi sırasında bir müddet işgal edilmiştir. 1302'de Bizanslılar tarafından terkedilen şehir bundan az sonra bu bölgede faaliyet gösteren Karesioğullarının eline geçmiştir. Karesi Bey'in ölümü ile Karesi Beyliği, Balıkesir ve Bergama olmak üzere ikiye ayrıldığında, şehir ve yöresi Yahşi Han'ın idaresinde kalmıştır.⁵⁴³

El-Ömeri, Mali Kisra dediği Balıkesir Memleketi'ni anlatırken, burasının sahibi olan Karesioğlu Demirhan'ın Bergama'ya da sahip olduğunu aktarmaktadır. Balıkesir ile Bergama arası iki günlük olduğu için Bergama emirini de Demirhan atar. Buranın sahibi Demirhan'ın kardeşi Yahşi bin Karesi'dir. Bunun memleketi, kardeşinin memleketinin batısında olup kuzeye doğru uzanır. Güneydeki şehirlerinin bir kısmı ise Denizli'nin kuzeyine düşer. Bu memleketin sahibinin on beş kadar şehri ve o kadar da kalesi vardır. Bu kalelerin hepsi denize nazır dağların tepesinde kurulmuştur. Askeri yirmi bin atlıdır. Piyadesi yoktur.⁵⁴⁴

İbn Battuta, Yahşi Han'ın hakimiyeti sırasında Bergama'ya gelmiş ve bizzat Yahşi Han'la tanışmıştır. Bergama'nın harap ama tepedeki kalesinin hala sağlam olduğunu söyleyen seyyah, Filozof Eflatun'un bu belde ahalisinden olduğunu, oturduğu evin de hala tanındığı şeklinde bir söylentinin bulunduğunu belirtmiştir. Burada bir Ahmediye tekkesinde kalan İbn Battuta, şehrin hakimi olarak tanıttığı Yahşi Han'la görüşmüş; Han kelimesinin sultan, Yahşi kelimesinin ise güzel ve kaliteli anlamına geldiğini açıklamıştır. Seyyahın Bergama'ya geldiği vakit yaylada olan Yahşi Han, İbn Battuta ve kafilesinin gelişini duyduğunda hediye olarak Kudusi'den yapılmış bir elbise göndermiştir.⁵⁴⁵ İbn Battuta burada Eflatun⁵⁴⁶ ile Galinos'u⁵⁴⁷ birbirine karıştırmıştır.

⁵⁴³ Emecen, "Bergama", s. 493.

⁵⁴⁴ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ıbsar*, s. 185, 199.

⁵⁴⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 427-428.

⁵⁴⁶ Eflatun Atina'da doğmuştur. Kendisine dedesi Aristo'nun adı verildiyse de daha sonra omzunun veya alınının genişliğinden dolayı Platon denmiş ve tarih boyunca hep bu adla anılmıştır. Grekçe'den yapılan tercüme döneminde, Arapça'da "p" sessizinin bulunmaması ve yan yana iki sessiz harfin telaffuzundaki güçlük sebebiyle adı İslami literatürde Felatun veya daha yaygın olarak Eflatun şeklini almıştır. M.Ö. 387 yıllarında, Atina yakınlarında bir kasabada Akademos bahçesinde, düşünce tarihine "Akademi" olarak geçecek olan okulu kurmuş ve ömrünün büyük kısmını burada ders vererek, kitap yazarak geçirmiştir. M.Ö. 347 yılında seksen yaşlarında iken, arkasında ciddi bir ilim ve fikir kadrosu ile birlikte pek çok kitap bırakarak ölmüş ve Akademi'nin bahçesine defnedilmiştir. (Olguner,

Yahşi Han'ın ölümünün ardından, muhtemelen 1341'den hemen sonra Bergama Osmanlılar tarafından alınmıştır. Timur, Ankara Zaferi'nden sonra Bursa-Edremit yoluyla İzmir'e yürürken Bergama'ya gelmiş ve bir müddet burada kalmıştır. Şehrin özellikle Menemen-İzmir'e inen yol üzerinde bulunması, askeri ve stratejik önemini bu dönemlerde de arttırmaktaydı. Cüneyd Bey'in üstüne yürüyen Çelebi Mehmed 1413'te buradan geçtiği gibi II. Murad da aynı yolu takip ederek Bergama'ya uğramıştır.⁵⁴⁸

8.4.4. Nif (Kemalpaşa)

Nif günümüzde İzmir'e bağlı bir ilçe olan Kemalpaşa'nın eski adıdır ve buradan ayrı bir memleket olarak sadece el-Ömeri bahsetmektedir. Zira ona göre burasının sahibi, aynı zamanda ona komşu olan Saruhan'ın kardeşi, Ali Paşa'dır. Denizli'nin kuzeyinde olan bu memleket sahibinin sekiz şehri ve otuz kadar da kalesi vardır. Çoğunluğunu okçuların teşkil ettiği piyadeleri pek çok olmakla, atlı askeri ise sekiz bin kişidir. Bu memleketin hemen hepsi dağların tepelerinde kurulmuştur.⁵⁴⁹

Evliya Çelebi ise Münif Kalesi olarak adlandırdığı bu yerin Büyük İskender zamanında Kaydefa tarafından yaptırıldığını söylemiş, nice devletlerin eline girdikten sonra, Sarhan Baba Sultan döneminde onun beylerinden biri olan Hacı Emet Bey tarafından fethedildiğini yazmıştır. Ondan sonra da Gazi Hüdavendigâr adıyla bilinen Sultan I. Murad tarafından Osmanlılara eklenmiştir. Yalçın bir kaya üstünde, beş köşeli, şeddadi, çevresi 2.200 adım olan kalenin içinden ve altındaki kayalardan çıkan sular tüm aşağı şehre, bağ ve bahçelere dağılır.⁵⁵⁰

Kaleden günümüze çok bir şey kalmamıştır. Yer yer dış kale surları hala mevcut olmakla birlikte büyük oranda tahrip olmuştur. İç kale surlarının bazı

Fahrettin, "Eflatun", *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1994, C. 10, ss. 469-470.)

⁵⁴⁷ Claudius Clarissimus Galen ise M.S. 129'un Ekim'inde Bergama'da doğmuştur. M.S. 145'te Babası Aelius Nicon, gördüğü bir rüya üzerine oğlunu tıp tahsil etmeye yönlendirmiştir. Bergama'da başlayan tıp eğitimi onu İzmir'e, Korint'e, Girit'e, Kilikya'ya, Kıbrıs'a ve nihayetinde İskenderiye'ye götürmüştür; M.S. 157'de 28 yaşında Bergama'ya geri dönmüştür. 166'da Roma'ya taşınmış ve ünü sayesinde önce İmparator Marcus Aurelius'a daha sonra onun oğulları ve müteakip imparatorlar Commodus ve Septimus Severus'a hekimlik yapmıştır. 200'de, 70 yaşında ölmüştür. Marcus Aurelius, Galen'in hekimler arasında ilk sırada bulunduğunu ve rakipsiz bir filozof olduğunu söylemiştir. (Shoja, Mohammadali M. ve diğerleri, "The Roman Empire legacy of Galen (129–200 AD)", *Child's Nervous System*, (2015) 31, ss. 1-2.)

⁵⁴⁸ Emecen, "Bergama", s. 493.

⁵⁴⁹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 200.

⁵⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 72-73.

kısımları günümüzde ayakta. Fakat bunun da çoğu yeri yıkılmıştır. Hiçbir koruma olmadığından hazine avcıları tarafından talan edilmektedir. Çelebi'nin kalenin içinde aktığını söylediği akarsu ise artık yoktur.⁵⁵¹

Çelebi aşağı varoşun sadece kayalar içinde, dere ve tepelerde kurulduğunu, büyük ağaçlar içinde İrem Bağı gibi şirin bir kasaba halinde görüldüğünü belirtmiştir. Şehir de bu yüksek dağın eteğindedir. Evlerinin hepsi kuzeye bakan bu yerleşim, doğudan batıya uzunlamasına kurulmuştur.⁵⁵²

Çelebi, Nif'te kaydettiği ve adını verdiği tek cami olan Emet Bey Camisi'nin cemaatinin çok, yapısının ise eski tarz olduğunu söylemektedir. Kapısı üzerindeki tarihi ise "Amiruhu el-abdü'l-fakir el-Hac Emmet bin Osman"⁵⁵³ olarak okumuştur. Caminin kapısı, ceviz ağacı levhasından Fahri oyması gibi işlenmiş nakışlı ve sanatlı bir kapıdır.⁵⁵⁴

Çelebi'nin överek anlattığı bu caminin adı şimdilerde "Çarşı Camisi" ve "Ulu Cami" olarak bilinmektedir. Minaresi dışında eskiyi hatırlatır bir şey kalmamıştır. Çelebi'nin bahsettiği kitabenin yerinde günümüzde tamir kitabesi bulunmaktadır.⁵⁵⁵

8.4.5. Urla

Evliya Çelebi öncelikle Urla ile Urla İskelesi'nin arasında bir saat bulunduğunu yazmış, iskelenin Karaburun'un yedi mil güneyinde küçük bir körfezde olduğunu, şehrin ise dağların içinde bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁶

Çelebi, Urla'nın kalesi için Kaydefa'nın kızı Urlice adlı melikenin Büyük İskender korkusundan yaptırdığını söylemiş, nice melikler elinden Sultan Alaeddin'in beylerinden Gazi İbrahim Bey'in Rum keferesi elinden fethettiğini anlatmıştır. Bundan sonra Sığacıkoğulları, onları müteakip de Osmanlı'dan Koca II. Murad Han eline geçmiştir. Fatih zamanında kafirler kaleyi istila etse de Fatih Sultan Mehmed burayı tekrar fethetmiştir. Kafirler bir daha buraya saldırmasın diye de

⁵⁵¹ Şahin, İbrahim ve Doğan, Şima, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İzmir Bölümünde (Nif-İzmir Merkez Arası) Geçen Adbilimcil Söz Varlığının Tasnif Ve Değerlendirmesi", *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, s. 145.

⁵⁵² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 73.

⁵⁵³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 73.

⁵⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 73.

⁵⁵⁵ Şahin ve Doğan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İzmir Bölümünde (Nif-İzmir Merkez Arası) Geçen Adbilimcil Söz Varlığının Tasnif Ve Değerlendirmesi", s. 156.

⁵⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 111.

kalenin bazı yerlerini yıktırmıştır. Fakat Çelebi'nin gördüğü kadarıyla, az bir miktar malzemeye tamiri mümkündür. Kayalı bir yerde dört köşe, sanatlı bir kaledir.⁵⁵⁷

Çelebi, Urla'nın kayalı, sarp yokuşlu, dereli tepeli ve taşlık bir yerde olduğunu; bağ ve bahçelerle kaplı olduğunu söylemiştir. Mahalleleri birbirinden uzak dağlarda ve tepelerde kurulmuştur. Taşlık bir yerde olduğu için Temmuz ayında havası ağır olmasına rağmen, kışları gayet hoştur.⁵⁵⁸

Seyyah, burada en çok Urla'nın meşhur asmalarına hayran kalmıştır. Hatta Urla'nın çarşısında Allah'ın hikmeti ile yetişen bir asmayı överek anlatmıştır. Zira çarşının ortasında yetişen bu asma, iki adamın ancak kucaklayacağı kadar cüsseli ve iri bir ağaçtır. Dallarını bütün çarşının üzerine salmış, burayı baştan başa dalları ve yaprakları ile öyle bir örtmüştür ki tüm çarşı gölge olmuştur. Binlerce salkımı yolların üstünde, avize gibi sarkmıştır. Buradan geçmekte olan atlılar bu salkımlardan alıp yerler. Aşlama ilminde usta olan bağbanlar, marifetlerini göstermek için bu üzüm asmasına başka bir üzüm aşılayıp bir çeşit daha üzüm hasıl ederler. Bu sayede bu asmada sarı, yeşil, kırmızı kış üzümü, kadın parmağı, ter gömlek, kıradına, kumla, razakı, beylerce, misket, alaca ve siyah üzümün çeşitleri yetişmiştir. Seyyah mahsül zamanı gördüğünü söylediği bu ağaçta, otuz yedi farklı renkte üzüm gördüğünü belirtmiştir. Arap ve Acem'de Urla'nın üzümünün meşhur olduğunu da eklemiştir.⁵⁵⁹

Seyyah, bu ağacın uzun zamandır böyle olduğunu kanıtlamak için Piri Bece adında birisinden bahsetmiştir. Çelebi'ye söylediğine göre Piri Bece'nin babası 120 yıl yaşamış, yaşlı bir kimsedir. Ona göre çocukluğundan beri bu ağaç böyledir. Onun babası da 100 yıl yaşamış birisidir ki, o da bu ağacı böyle bildiğini söylemiştir.⁵⁶⁰

Seyyah buradaki camilerden İbrahim Bey Cami için Eski Cami namıyla bilindiğini söylemiş, üç adet büyük kubbesi ile kargir ve kurşunlu bir cami olduğunu belirtmiştir. Yüksek bir minaresi ve iki kapısı olan bu caminin kapılarından sağ tarafta olana merdiven ile çıkılırken, kible kapısı ise avluya açılmaktadır. Avlusundaki abdest havuzu ise eski ustaların işidir. Seyyahın ismini verdiği ve Ortaçağ'a tarihlenebilen diğer bir cami ise Kumanlı Cami'dir.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 111.

⁵⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 111, 114.

⁵⁵⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 112-113.

⁵⁶⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 113.

⁵⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 112.

İbrahim Bey Cami, Urla yöresinin fatihi olarak bilinen İbrahim Bey b. Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır. Ancak cami daha sonraları esaslı bir onarımdan geçmiştir. Başlıca onarım, 1888 tarihinde, Salepçioğlu Hacı Ahmet Efendi aracılığı ve halkın yardımıyla yapılandır.⁵⁶² Kumanlı Cami ise, günümüzde Yahşi Bey Külliyesi adı verilen külliyenin içinde bulunmaktadır ve buradaki hamamın yapı şeklinden anlaşıldığı kadarıyla, inşası XV. yüzyılda gerçekleştirilmiştir.⁵⁶³

8.4.6. Tire

Evliya Çelebi, Tire'nin Cemşid'in kızlarından Sirye adlı bir melike tarafından yaptırıldığını ve onun taht merkezi olduğunu söylemektedir. Buranın adı da Sire adının bozulmuş şeklidir. Çelebi daha sonra buranın 1364/1365 yıllarında Selçuklulardan Sultan Keykubad bin Keyhüsrev'in beylerinden Aydın Bay oğlu İsa Şah'ın eline geçtiğini belirtmiştir. Eski zamanda, Mısır'daki Kahire'de büyük bir kıtlık çıktığı ve bu şehirden Kahire'ye gemilerle hayli ihtiyaç maddesi gönderildiği için, Mısır halkı buraya mamur olması için çok dua etmiştir. Bu dualar sayesinde Tire hala mamurdur ve günden güne daha da mamur olmaktadır. Seyyaha göre burası Osmanlı'nın eline savaş yapılmadan girmiştir. Zira kalesi yoktur.⁵⁶⁴

Çelebi, Tire'nin Selçuklular ve Saruhanlıların eski yönetim şehri olduğunu söylemiştir. Daha önce buranın darphanesinde akçe kesilip üzerine "Sultan Ahmed bin Mehmed Han azze nasrahu duribe Sire" diye yazıldığını bildirmekte, kendisinin de saf gümüş dirhem rayice sahip böyle bir sikke gördüğünü anlatmaktadır.⁵⁶⁵ Seyyah burası için doğudan batıya doğru, tıpkı Bursa şehri gibi, Kestane Dağı'nın eteğinde kurulmuş işlek bir şehir olduğunu söylemektedir. Burası da Manisa gibi Aydın Bay'ın taht merkezidir.⁵⁶⁶

Tarih boyunca Thira, Thyeira, Tyrha, Thyra, Teira, Apeteria ve Arkadiapolis gibi isimlerle anılan kasabanın ne zaman kurulduğu kesinlikle belli değilse de M.Ö. 1340'larda varlığı bilinmektedir. Bu tarihlerde Hititlerin Ahhiyava adı verilen krallık

⁵⁶² Arel, Ayda, "Üç Şerefeli Cami Ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu", *Mimarlık*, Sayı: 6, Haziran 1973, s. 20, dn. 8.

⁵⁶³ Reyhan, Kader, *Construction Techniques and Materials of the Ottoman Period Baths in Seferihisar-Urla Region*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü, s. 85.

⁵⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 178-179.

⁵⁶⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 183.

⁵⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 179.

bölgesi içinde idi. Ardından önce Friglerin, daha sonra Lidyalıların hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 652-630 yıllarında bir süre Kimmerlerin, M.Ö. 546'da Perslerin eline geçmiştir. Büyük İskender'in hakim olduğu Tire ve çevresi onun ölümünün ardından Bergama Krallığı'na intikal etmiş, bu dönemde gelişip zenginleşmiş ve zenginlerin yazlık olarak kullandığı bir şehir haline gelmiştir. Roma hakimiyeti sırasında 260'ta büyük bir depremle harap olmuştur. Bizans'ın elinde Thria ismiyle Asia eyaletinin piskoposluk merkezi haline gelmiştir. 697'de Müslümanların eline geçmiş; 718'de Bizans tarafından geri alınmıştır. Malazgirt Savaşı'nın ardından Selçuklu akınları buraya kadar uzanmış ve 1072'de Büyük Selçuklular'ın hakimiyetine girmiştir. Haçlı Seferleri'nde istilaya uğrayan kasaba Kılıçarslan'ın kumandanı Şemseddin Bey tarafından 1186'da fethedilmiştir. Beylikler Dönemi'nde Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey, Tire ve çevresinde hakimiyet kurmuş, daha sonra Aydınolu Mehmed Bey burayı almıştır. Gazi Umur Bey zamanında medreseler, camiler ve çeşmelerle imar edilmiş, sulama kanallarıyla ziraat geliştirilmiştir. 1390'da Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına eklenmiş, Timur istilasının ardından Aydınoluğulları şehri geri almış, nihayetinde 1423'te II. Murad burada yeniden hakimiyet kurarak; kasaba Anadolu beylerbeyliğine bağlı Aydın sancağının merkezi olmuştur.⁵⁶⁷

8.4.6.1. Yapılar

Çelebi, Tire'deki süslü, kargir, eski yapıların Manisa'daki binalardan şirin olduğunu söylemiş ve buradaki yapıları anlatmaya başlamıştır.⁵⁶⁸

8.4.6.1.1. Ulu Cami

Evliya Çelebi, Ulu Cami için eskiden kiremitli olduğunu, daha sonra Birgili Derviş Ağa'nın tamir ettirerek, beyaz inci gibi görünmesini sağlayan kurşunla örttüğü bilgisini vermektedir. Avlusu olmayan cami, cadde üzerinde olduğu için dar bir alandadır. Uzun minaresi caminin sol tarafındadır.⁵⁶⁹ Minare kapısının solunda, iki adam boyu yukarda, beyaz, ham mermer üzerine yazılan tarihi Çelebi: "Bena haze'l-camia's-şerif, sultanu'l-Arab ve'l-Acem Keykubad bin Keyhusrev bin

⁵⁶⁷ Mete, Zekai, "Tire", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 41, s. 195.

⁵⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 179.

⁵⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 180.

Kılıçarslan. Sene sitte ve sittin ve seb'a mie (766)”⁵⁷⁰ okumuştur. Seyyaha göre burada bundan başka ulu ve eski cami yoktur. Boyu ve eni 160 ayaktır. Bir yan kapısı bir de kible kapısı vardır.⁵⁷¹

Kalfazade'nin araştırmasına göre Çelebi'nin aktardığı ve caminin kuzeydeki kapısı üzerinde yer alan, Aydınoğlu Cüneyd Bey (1405-1426) tarafından yaptırıldığını belirten 1870 tarihli onarım kitabesi günümüzde mevcut değildir. Caminin tarihini aydınlatacak önemli bir bilgiye, zamanında yapıya bitişik konumdaki Alihan Medresesi'nin günümüzde caminin son cemaat yeri, dış duvarına konmuş olan 1354 tarihli inşa kitabesinde rastlanır. Burada camide görev yapacak imamların, medresenin müderrisleri arasından seçildiği ve bu uygulamanın uzun zamandan beri devam ettiği şeklindeki ifade ve medresenin bitişik konumu, caminin medreseden daha önce ya da onunla birlikte yapılmış olabileceğini düşündürür. Bu durumda yapının Aydınoğlu Cüneyd Bey döneminden önceye tarihlenmesi ihtimali ortaya çıkar. Söylendiği gibi kiliseden dönüştürülen ya da kilise temellerinin üzerine inşa edilen, bu ilk caminin yıkılması veya yenilemeye ihtiyaç duyulmasından ötürü, yerine Cüneyd Bey zamanında ikinci cami yapılmıştır. 1932 yılındaki yangında caminin ahşap çatısı zarar görmüştür. Mevcut kitabelerden, caminin Osmanlı döneminde iki onarım geçirdiği bilinmektedir. Bunlardan 1870'teki onarımın genel olduğu ve yapının özellikle dış cephelerinde fark edilen bir değişikliğe yol açtığı anlaşılmaktadır. 1921-1922 onarımı son cemaat yeriyle ilgilidir. Netice olarak ilk inşasının XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar inmesi muhtemel olan Tire Ulu Cami, Osmanlı döneminde özellikle XIX. yüzyıldaki onarımlarla özgün karakterini yitirerek, önemli değişimlerle günümüze ulaşabilmiştir. Caminin yalnızca iç bölümdeki mukarnaslı⁵⁷² basit mihrap nişi ve kısmen de minaresinin yapım özellikleriyle Aydınoğlu dönemine uygunluk taşıdığı söylenebilir.⁵⁷³

8.4.6.1.2. Karakadı Mecdettin Külliyesi

Çelebi Kara Kadı Cami adında verdiği diğer bir cami için eski tarz, küçük bir cami olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen oldukça sanatlı bir yapı olan bu caminin

⁵⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 180.

⁵⁷¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 180.

⁵⁷² İslam sanatında mimari yapılarda görülen geometrik bir bezeme çeşidi.

⁵⁷³ Kalfazade, Selda, “Tire Ulucamii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 117.

kubbesi ise kurşunludur. Minaresi ise çini ile yapılmış ve çok düzgündür. Seyyaha göre bu minareyi yapan üstad mühendis, bunu yiv yiv, girih girih, şerefesine kadar incelikle işlemiştir. Avlusunda bulunan abdest havuzunun içindeki fiskiyelerden çıkan su, şadırvanın tepesine kadar yükselir ve yağmur gibi zemine iner. Avlu, dört tarafında medrese ve darülhadis odaları olmasına ek olarak baştan başa turunç ve limon ağaçları ile bezenmiştir.⁵⁷⁴

Çelebi'nin bahsettiği Kara Kadı Cami, günümüzde Karakadı Mecdetin Külliyesi olarak bilinen yapı topluluğundaki camidir. Aydınolu dönemine tarihlenen yapı topluluğu, zamanının önemli kadı ve din alimi Karakadı Mecdetin tarafından yaptırılmıştır. Yapı topluluğu bir cami etrafında medrese, türbe, hamam ve yakınlarında bir hanı bir araya getirmektedir. Külliyenin bulunduğu mahalle, özellikle külliyenin inşasından sonra dikkat çekici derecede büyüme ve gelişme göstermiştir.⁵⁷⁵ Geç XIV. yüzyıla tarihlenen Karakadı Mecdetin Külliyesi etrafında, civar pazarlar ve dükkanlarda ve artık var olmayan Karakadı Hanı ve yakınındaki, günümüzde yıkıntı halinde olan Karakadı Hamamı'nda ticari faaliyetler öne çıkmaktaydı.⁵⁷⁶

8.4.6.1.3. Yeşil İmaret Cami

Evliya Çelebi'nin ismini verdiği bir diğer cami de Yeşil İmaret Cami'dir. Seyyah bu yapının daha önce bir mevlevihane olduğunu, sonradan camiye dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Bundan dolayı caminin yan sofaları ve mihrap tarafındaki katları hala mevlevihane tarzındadır. Birbiri içine geçmiş küçük kubbelere sahip, sanatlı bir camidir ve baştan başa kurşun ile örtülüdür. Yeşil çiniden yapılmış, yeşil zümrüt gibi duran bir minaresi vardır.⁵⁷⁷

Yan mekanlı camilerin Tire'deki tek örneği olan bu cami, Türk mimarlık tarihinde yarım kubbenin ilk defa bu binada kullanılması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Semahane olarak yapıлып sonra cami olarak kullanılan bina 1441

⁵⁷⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 180-181.

⁵⁷⁵ Yüksel, Çağla Caner, "Aydınolu'dan Osmanlı'ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014 Güz (21), ss. 12-13.

⁵⁷⁶ Yüksel, Çağla Caner, "Aydınolu'dan Osmanlı'ya Bir Batı Anadolu Kenti: Tire'nin Mekansal Dönüşümü", *Vakıflar Dergisi*, 42, Aralık 2014, s. 24.

⁵⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 181.

tarihinde yapılmıştır. Uzun süre bakımsız kalmış olup 1945 yılında müze haline getirilmiştir.⁵⁷⁸

8.4.6.1.3. Ferišteoğlu Medresesi ve Türbesi

Çelebi burada olduğunu söylediği medreseler içinde diğerlerinin aksine Ferišteoğlu Medresesi'ni detaylarıyla birlikte anlatmıştır. İbn Melek hazretleri yani Ferišteoğlu da buradaki türbesinde medfundur. Yıldırım Han ulemalarından olan İbn Melek, Aydın Bay oğluna muallimlik yapmış, burayı kendisine vatan etmiştir. Nur dolu mezarı hala halkın ziyaret yeridir.⁵⁷⁹

Baktır'ın araştırmasına göre Bursalı Mehmed Tahir, medresesinin bahçesinde İbn Melek'in kabrini ziyaret ettiğini ve mezar taşında ölüm tarihini 1394 olarak gördüğünü kaydetse de bu kabir Seyyid Nizameddin adlı bir alime aittir. Ancak burada bulunan ve Tire Belediyesi'nce üstüne türbe yaptırılan diğer kabirlerden birinin ona ait olması kuvvetle muhtemeldir. Bağdatlı İsmail Paşa ölüm tarihini 1399, Mehmed Süreyya ise 1417 olarak vermektedir. Tire'de Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki müellif hattı Şerhu Menari'l-envar 1418 yılında yazıldığına göre İbn Melek'in bu tarihten sonra vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁰

9. Kütahya

9.1. Kütahya'nın Geçmişi ve Ortaçağ'daki Durumu

Kendisinin Kütahya'nın Zeryan Mahallesi'nden olduğunu belirten Evliya Çelebi,⁵⁸¹ Kütahya'nın Müslüman Türklerin eline girmesini bir cümleyle de olsa anlatmış ve şehri 1315 tarihinde Rum keferesi elinden, Germiyan Padişahlarından olan Şah Yakub'un kumandanlarından, Lala Hezar Dinari'nin aldığını yazmıştır.⁵⁸² Ayrıca şehrin küçük görünmesine rağmen etrafının 4.000, genişliğinin ise 5.000 adım olduğunu söylemiş ve görüldüğünün aksine büyük bir şehir olduğunu⁵⁸³ ana caddelerinin kaldırımsız, çarşısının da yokuş yukarı kurulmasından dolayı çok dar

⁵⁷⁸ Ergil, Tülay, "Yeşil İmaret Camii Tire", *Arkitekt*, Cilt: 1969, Sayı: 1969-03 (335), s. 120.

⁵⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 183.

⁵⁸⁰ Baktır, "İbn Melek", s. 175.

⁵⁸¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 89-90; Kütahya Tanıtım Broşürü, s. 38.

⁵⁸² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 17.

⁵⁸³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 21.

yollara sahip olduğunu, evlerin de birbiri üzerine yokuş yukarı yapıldığını eklemiştir.⁵⁸⁴ Katip Çelebi de bunu doğrularak şehrin kuruluşu ve kalenin inşasının, Germiyan hanedanından bir Bey'e bağlandığını kaydetmiştir.⁵⁸⁵ Johannes Schiltberger ise Kütahya'nın konumu hakkında bilgi vermiş ve Kennan (Germiyan) bölgesindeki bir dağın üstünde, yüksekte Kachei şehrinin kurulu olduğunu yazmıştır.⁵⁸⁶

Kütahya'nın bir yerleşim yeri olarak tarihi antik dönemlere kadar inmektedir. Küçük Frigya denilen bölgede bulunan yerleşim M.Ö. VI yüzyılın sonlarına doğru Lidyalılar ve Perslerin; M.Ö. IV. Yüzyılda da İskender'in imparatorluğuna dahil olmuştur. İskender'in ölümünden sonra Bitinya ve Bergama krallıklarının idaresine girmiş, M.Ö. I. Yüzyıldan M.S. IV. Yüzyıla kadar Roma, bundan sonra da bir piskoposluk merkezi olacağı Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer almıştır. Hatta Malazgirt Savaşı'ndan sonra tahtını geri almak için savaştan IV. Romanos Diogenes, yenilince buraya getirilmiş ve Kütahya Kalesi'ne hapsedilmiştir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1080 yılında doğru bölgeyi ele geçirdiyse de 1097'deki Dorylaion (Eskişehir) muharebesinde elden çıkmış ve XII. yüzyılın ortalarında Selçuklu-Bizans sınır hattında yer almıştır. Uçta olması sayesinde Türkmenlerin gerçekleştirdiği akınlar, 1176 Miryokefalon Savaşı'ndan sonra daha da şiddetlenmiş ve nihayet şehir I. Manuel'in ölümünden sonra 1180'de Selçukluların idaresine girmiştir. 1182'de II. Kılıçarslan ülkeyi paylaşırken Uluborlu ve Kütahya'yı Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermiştir. Bundan sonraki karışıklıklarda Bizans'ın eline geçtiyse de Alaeddin Keykubad döneminde şehir İznik Bizans İmparatorluğu'ndan 1233'te geri alınmıştır. Bu yüzyılın ortalarında yöre Sahib Ata Fahreddin Ali'nin uç beyliğine tayin edilen oğullarına verilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında ise, burada Germiyanlıların etkisi görülmeye başlanmış ve 1277'deki Cimri hadisesindeki yardımlarından ötürü bölge Germiyanlılara verilmiş, şehir merkez yapılmış ve Germiyanlıların Beyliği'nin temeli atılmıştır. 1300'de ise artık Kütahya merkezli Germiyanlıların Beyliği kurulmuştur.⁵⁸⁷

Çelebi'nin bahsettiği Hezar Dinari, Kütahya'yı fetheden Türk kumandanıdır. İki defa Bizans İmparatorluğu'nun eline geçtikten sonra, son olarak Kütahya'yı

⁵⁸⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 27.

⁵⁸⁵ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 196, dn. 2

⁵⁸⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101.

⁵⁸⁷ Varlık, Mustafa Çetin, "Kütahya", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2002, C. 26, s. 580.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin topraklarına katmış ve buranın imarı için oldukça gayret göstermiştir.⁵⁸⁸ Yalnız Evliya Çelebi'nin verdiği 1315 tarihi yanlış olmalıdır. Çünkü 1315'te Germiyanogulları çoktan müstakil bir beylik halini almıştır ve ilk hükümdarı olan Yakub Bey önderliğinde en parlak dönemini yaşamaktadır.

Germiyanogulları Beyliği'nin başında Yakub Bey'in olduğu dönemde Anadolu'ya gelen İbn Battuta, Gölhisar'dan Denizli'ye doğru giderken, Karaağaç⁵⁸⁹ civarına geldiğinde etrafın yeşilliklerle kaplı olduğunu, Türkmenlerin yerleştiği bir saha olduğunu söylemiştir. Buna ek olarak buralarda Cermiyan dediği Germiyan obalarının yol kesicilik ettiğini, Cermiyanogulları'nın Yezid b. Muaviye soyundan olduğuna dair bir söylentinin yaygın olduğunu yazmıştır.⁵⁹⁰

Aykut'un araştırmasına göre, Uşak, Gediz, Armutlu, Tavşanlı, Banaz, Emed, Simav'ı içeren geniş bir bölgeyi yöneten Germiyanogulları Beyliği, İbn Battuta Anadolu'ya geldiğinde Batı Anadolu'daki en güçlü beyliktir. El-Ömeri et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif'inde Karamanoğulları ve Germiyanogullarına gönderilecek belge ve fermanlar hakkında bilgi verirken Anadolu beyliklerinde görülmeyen uzun ve şaşalı ifadelere yer vermesi, Germiyanogullarının oldukça güçlü olduklarına bir delildir.⁵⁹¹

El-Ömeri, Mesalik'inde başkenti Kütahya olan Germiyan İli'nden bahsetmekte ve buraya Alişar İli demektedir. Ona söylendiğine göre, Kütahya'nın ve beyliğin hakimi Alişir oğlu Germiyan'dır. Kendisi iyi bir emir, cesur bir komutandır. Diğer Türk emirleri ona saygı duyar ve ellerinden geldiğince onun yardımına koşarlar. Bu beyin askeri ise kırk bin atlıya yakındır.⁵⁹²

Arap kabileleri üzerinde araştırmalar yapan Memlûklü tarihçisi Kalkaşendi,⁵⁹³ Germiyanogulları egemenliğindeki Kütahya'yı anlatırken burayı orta büyüklükte, etrafı surlarla çevrili, içinde mescid, hamam ve çarşıların olduğu, ortada yüksek bir tepe üzerinde müstahkem kaleye sahip olan bir şehir olarak tarif etmiş ve ismini de Germiyan olarak vermiştir.⁵⁹⁴

XIV. yüzyılın ortalarında ise Kütahya'da artık Osmanlı Beyliği etkisi görülmeye başlanmıştır. Karamanoğulları ve Osmanlılar arasında kalan

⁵⁸⁸ Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, C. 1. s. 184.

⁵⁸⁹ Acıpayam. (İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408, dn. 12.)

⁵⁹⁰ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 408.

⁵⁹¹ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 446-447, dn. 13.

⁵⁹² el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 185.

⁵⁹³ İpşirli, Mehmet, "Kalkaşendi", *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, C. 24, s. 263.

⁵⁹⁴ Varlık, "Kütahya", s. 581.

Germiyanoğulları Beyi Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u I. Murad'ın oğlu Bayezid'e nikahlamıştır. 1381'deki bu düğüne çeyiz olarak da Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı vermiştir. 1387'de II. Yakub Bey Kütahya ve civarına bir süre hakim olsa da Yıldırım Bayezid 1390'da buraları yeniden Osmanlı hakimiyetine almıştır. 1402'de Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, Kütahya'yı hapisten kaçan Yakub Bey'e vermiş ve İzmir seferi sırasında bir süre şehirde kalmıştır. Yakub Bey, Fetret Devri'nde Çelebi Mehmed'in yanında olduğu için Karamanoğulları Kütahya'yı ele geçirmiştir. Ama Çelebi Mehmed'in desteğiyle şehir yeniden Germiyanoğulları'na geçmiş, beylik de böylece Osmanlı himayesi altına girmiştir. Erkek çocuğu olmayan II. Yakub Bey 1428'de Edirne'ye giderek beyliğini II. Murad'a vasiyet etmiş, 1429'daki vefatıyla Kütahya bir Osmanlı sancağı haline getirilmiştir.⁵⁹⁵

1432'de buraya gelen Bertrandon da Kütahya'nın Murad Bey'in büyük oğluna ait olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁶ Bu tarihten 1438'e kadar Kütahya sancağının beyi II. Murad'ın büyük şehzadesi Alaeddin Bey olarak görünmektedir.⁵⁹⁷ Seyyah buna ek olarak, buraya beraber geldiği kervanda bulunan ve Mekke'den gelen bir Hatun'un huzuruna, bazı adamların çıktığını söylemiştir. Bertrandon bu Hatun'un kocasının adını ise yüksek rütbeli bir Türk valisi dediği Camussat bayscha olarak vermektedir.⁵⁹⁸

Ch. Schafer'e göre bu Camussat bayscha, o dönem Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Bey'den başkası değildir. Hamza Bey, Antalya valisi Firuz Bey'in oğlu ve II. Murad'ın veziri Avzi Paşa'nın kardeşiydi. Kendisi bu Sultan'ın döneminde önemli bir rol oynamıştır. Zira Hamza Bey, Sultan Bayezid'in oğlu olduğunu iddia eden ve silaha sarılarak Sultan Murad'la taht kavgasına giren düzmece Mustafa'nın yanından Cüneyd'i ayırmakla görevlendirilmişti; bu görevini başarıyla yerine getirdi. Cüneyd'in Aydın'a kaçması, Mustafa'nın askerlerinin dağılmasına yol açtı ve Murad'ı korkunç bir rakipten kurtardı. Hamza Paşa, 1428'de Selanik'i kuşatan orduya kumanda etti ve bu şehri Venediklilerin elinden aldı.⁵⁹⁹ İzmir Fatih lakaplı Hamza Bey, Fatih Sultan Mehmed'in 1462'de Eflak'a gönderdiği heyette yer aldı. Ama Drakula lakabı ile tanınan Voyvoda Vlad Tepeş (Kazıklı Voyvoda) tarafından

⁵⁹⁵ Varlık, "Kütahya", s. 580.

⁵⁹⁶ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 197.

⁵⁹⁷ Varlık, "Kütahya", s. 580.

⁵⁹⁸ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 197.

⁵⁹⁹ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 197, dn. 2

heyetin diğer üyeleriyle birlikte öldürtüldü. Daha sonra İstanbul'a getirilen naaşı Bursa'da toprağa verildi.⁶⁰⁰

Bertrandon, Bursa'ya geldiğinde Hamza Bey'in huzuruna çıkmış ve onunla görüşmüştür. Yönetim merkezi Bursa olan bu Türk devlet adamı, seyyaha göre, Türklerin sahip olduğu en yiğit ve gözüpek insanlardan biridir. Bu yüzden ve sahip olduğu başka nitelikleri sayesinde, başında olduğu ülkeyi ayakta tutmaktadır. Bu konuda bilgi almak isteyen Bertrandon, Hamza Bey'e ülkeyi nasıl elde tuttuğunu ve kendisine itaat edilip edilmediğini sorunca; Hamza Bey, kendisine II. Murad'a itaat edildiği gibi itaat edildiğini ve her yıl 50.000 dükalık gelir sağladığını söylemiştir. Hamza Bey ne zaman ihtiyaç duysa, yönetimindeki yerler ona 20.000 adam sağlamaktadır. Hatta Hamza Bey'in bunları teminle yükümlü olan adamları vardır ki bunlardan biri bin, diğeri iki bin, bir başkası da üç bin olmak üzere derece derece ve ihtiyaca göre asker sağlamaktadır. Bu sayede ne zaman gereksinim duysa, hiçbir şey vermeden onları derhal elinin altında bulabilmektedir.⁶⁰¹

O dönem merkezi Bursa olan Hüdavendigâr eyaletinde, sahibi olan beyin her üç bin akçelik geliri için bir sipahi çıkarmak zorunda bulunduğu 1005 adet tımar ve Bey adına belli miktarda zırhlı süvari yetiştirilmesi gereken arazi birimleri olan 420 zeamet vardı.⁶⁰²

9.2. Yapılar

9.2.1. Kale

Afyon'dan Kütahya'ya doğru giden Bertrandon, köknar ağaçlarından oluşan bir ormanın içinden geçmiş ve ormanın bitiminden, yarım fersah sonra başlayan bir ovanın ucundaki Kütahya şehrini görmüştür. Burası için surların içine kapanmamış, güzel bir şehir; büyük ve güzel olan kalesi için de dağ yönünde, birbiri üstüne üç sıra tahkimatla güçlendirilmiş, çifte surlarla son derece iyi korunan bir kaledir, demiştir.

⁶⁰⁰ Karakaya, Enis, "Hamza Bey Külliyesi", *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, C. 15, s. 509.

⁶⁰¹ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ss. 203-204.

⁶⁰² La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 203, dn. 1

⁶⁰³ Katip Çelebi de Kütahya'yı koruyan kalenin, yüksekliğiyle dikkat çeken büyük bir kaya kütesinin zirvesinde olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁴

Evliya Çelebi ise sağlam ve dayanıklı görünen bu süslü kalenin mavi ve kırmızı bir yalçın kaya üzerinde, beşgen şekilli olduğunu yazmıştır. Seyyaha göre bu kale gerçekten de cevher yüzüktür. Böyle demesinin nedeni ise tepe üzerinde yüzük taşı gibi durmasıdır. Çevresi 3.000 adım olan ve yalçın kaya üzerinde inşa edilen bu kalenin hendeği yoktur. Zira etrafındaki uçurum Kahkaha ve Gayya kayaları gibi kayalarla kaplıdır.⁶⁰⁵

Bu kalenin kuzey tarafında, kalenin altında Fatih Sultan Mehmed yeni bir kale daha yaptırmıştır. Çelebi'nin Yeni Kale dediği bu kale, şehrin alçak yerinde olduğundan, etrafında kesme taşlardan 100 arşınlık bir hendek vardır. Bu kalenin yapılma nedeni ise, aşağıdaki kayalardan çıkan bir su kaynağıdır. Kuşatma sırasında düşman o suyu ele geçirip, kale halkı susuz kalmasın diye, Fatih Sultan Mehmed bu su kaynağını kale içine aldırılmıştır.⁶⁰⁶

Kale, yeni yapılan kaleninkilerle birlikte, her birinin arası iki kulaç olan toplam 70 kuleye sahiptir. Bunlar birbirine oldukça yakın ve gayet sağlam olan eski yapılardır.⁶⁰⁷

Kalenin sahip olduğu üç kapıdan biri doğuya bakar ki, üç kat demir kapı olan bu kapıdan aşağı, şehre inilir. Bu kapının taşrasının iki tarafında beyaz mermerlerden yapılmış, gösterişli arslan heykelleri vardır ve buradan tüm şehir görülebilmektedir. İkinci kapı güneye, Sultanbağı tarafına; yine doğuya bakan üçüncü kapıyla da aşağı kaleye inilmektedir.⁶⁰⁸

İç kale, büyük kalenin güney tarafının sonunda, dört köşe bir kaledir. Çevresi 1.000 adımdır. Doğu tarafına bakan küçük bir kapısı vardır ve bu kapı kanatları demirden değil, manda derisi kaplı tahtadandır. Kapının iç yüzünde iki adet su sarnıcı olmakla beraber, Kütahya Kalesi'nin içinde bir de su kaynağı vardır. Kalenin içinden çıkan bu su, aşağı şehirdeki değirmenlere gider.⁶⁰⁹

Çelebi buradaki evlerin hepsinin kuzeye baktığını, havadar ve güzel evler olduğunu kaydetmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında buraya gelen seyyah,

⁶⁰³ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ss. 196-197.

⁶⁰⁴ La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, s. 196, dn. 2

⁶⁰⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 18-19.

⁶⁰⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 19.

⁶⁰⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 19.

⁶⁰⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 19.

⁶⁰⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 19.

aşağıdaki şehrin kalenin kuzey ve doğusu arasında kurulduğunu yazmış, gayet bolluk içinde bir rahmet şehri olduğunu eklemiştir.⁶¹⁰

Resim-3: Kütahya Kalesi'nin günümüzde ayakta kalan kısımları.⁶¹¹

Varlık'a göre Roma ve Bizans dönemlerinde kaleden ibaret bir yerleşim yeri durumunda olan Kütahya, Germiyanogulları ve Osmanlı döneminde sur dışına taşmış ve gelişme göstermiştir. Bizanslılar zamanında, şehrin her tarafına hakim olan yüksek ve sarp tepesine bir şato yaptırılmış ve bu yapı burçlarla tahkim edilip iki kat surla çevrilmiştir.⁶¹² Kalker bir kütle üstünde yer alan kale⁶¹³ Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde iskan olmuş olsa da hiç bir döneme ait kitabe bulunmamaktadır.⁶¹⁴ Günümüzde kır kahvesi ve piknik alanlarını bünyesinde bulunduran⁶¹⁵ fakat harap halde olan kalenin⁶¹⁶ fiziki yapısı Türklerin egemenliğine geçtiğinde oldukça değişmiştir. Zira Fatih Sultan Mehmed zamanında mevcut kalenin kuzeyinin alt yanına yeni surlar inşa edilmiş ve burası Aşağı Kale (Yeni Kale) olarak anılmaya başlanırken, tepedeki kale de Yukarı Kale olarak anılmaya başlanmıştır.⁶¹⁷

⁶¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 20.

⁶¹¹ Apalı, Müge Eriten, " 'Cennet, Kütahya'nın ya altındadır, ya üstünde", *Antalya Rehberler Odası Dergisi*, Yıl:4, Sayı:14, Ocak-Mart 2014, s. 12.

⁶¹² Varlık, "Kütahya", s. 581.

⁶¹³ Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, s. 52.

⁶¹⁴ Aşılıoğlu, Fatma ve Memlük, Yalçın, "Frig Vadisi Kültür Mirası Alanlarının Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2(2), 2010, s. 191.

⁶¹⁵ Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, s. 186.

⁶¹⁶ Karakaya, Ebru, "Kütahya", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2002, C. 26, s. 584.

⁶¹⁷ Varlık, "Kütahya", s. 581.

9.2.2. Saray

Evliya Çelebi şehirdeki saraylardan da bahsetmiştir. Fakat bunların içinde en bakımlısının Ali Paşa Sarayı olduğunu söylemiştir. Eskinin padişahlarından Germiyanogulları yapısı olan bu sarayın hem alt ve hem üst katındaki toplam oda sayısı 360'dır. Divanhaneleri, büyük sofaları, hamamları ve bahçesiyle süslenmiş eski bir saraydır ki Halep Sarayı'nın meydanı kadar bir avlusu vardır.⁶¹⁸ Seyyahın Germiyanogulları yapısı dediği ve Ali Paşa adını verdiği bu kalenin yapıcısı muhtemelen Kerimüddin Alişir Bey'dir.

Muzaffereddin Alişir Bey'in oğlu ve Germiyanogulları Beyliği'nin kurucusu Kerimüddin Alişir Bey babasının ölümü üzerine aşiret ve uçbeyi olmuştur. Başkenti Kütahya olmak üzere Germiyanogulları Beyliği'ni kurduktan sonra, Anadolu Selçuklu Sultanları arasında çıkan taht kavgalarında II. İzzeddin Keykavus tarafını tutmuştur. Ancak efendisi yenilip Bizans'a kaçınca IV. Rükneddin Kılıç Arslan tarafından öldürülmüştür.⁶¹⁹

9.2.3. Hisar Cami

Çelebi, Kütahya Kalesi'nde, dış kalede bir Germiyanoglu Cami olduğunu söylemiş⁶²⁰ ve Germiyanoglu Süleyman Han Cami dediği bu caminin, kible kapısının üstündeki tarihi, “Ammera haze'l-mecsice'l-mübarek Sultanü'l-Germiyaniyye Süleyman bin Mehmed bin Yakub, ebbedallahü mülkehu fi şuhurı sene seb' ve seb'in ve seb'a mie. (777)”⁶²¹ olarak okumuştur. Yalnız bu okuma yanlıştır.⁶²² Zira günümüzde Hisar Cami olarak bilinen bu caminin kitabesine göre yapı 779 (1377) yılında Germiyanoglu Süleyman Şah tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı olan yapı, dört yana eğimli ve kiremit kaplı bir çatı ile örtülüdür.⁶²³

⁶¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 20.

⁶¹⁹ Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, s. 22.

⁶²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 19.

⁶²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 23.

⁶²² Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, s. 134.

⁶²³ Karakaya, “Kütahya”, s. 584.

9.2.4. Balıklı Cami

Bir başka cami de Çelebi'nin Sultan Keyhüsrev Şah Cami dediği camidir. Seyyah, eski tarz küçük cami diye bahsettiği bu caminin tarihini, “Büniye fi haze'l-mescidi'l-mübarek, el-mu'azzam es-sultanu'l-a'zam zıllullahi fi'l-alem gıyasu'd-dünya ve'd-din Ebü'l-feth Keyhusrev bin Keykubad, tarihu şehri Şevval, sene erba'a ve selasine ve sitte mie. (634)” olarak, sol tarafta tuğla minaresinin kapısı üzerindeki tarihi de, “Zer u ziver deyüben deyen dest-i gayb arif,/ Celle Ta'ala şanuhu ekber/Sene 1052” olarak okumuş ve avlusuz olan bu caminin bir hayır sahibi tarafından zaviye olarak yapıldığını ama mahallenin camiye ihtiyaç duymasından ötürü de camiye dönüştürüldüğünü yazmıştır. Zira minare kapısı üstündeki tarih de ona işarettir.⁶²⁴

Günümüzde Balıklı Cami olarak bilinen ve Selçuklu eseri olan⁶²⁵ bu cami II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında İmadüddin Hezar Dinari tarafından 1236'da yaptırılmıştır.⁶²⁶ Yapı, inşasından 150 yıl kadar sonra 1381-1382 yıllarında, Germiyanoglu Süleyman Şah zamanında Özbek Subaşı tarafından onarılmıştır. Çifte şerefeli minaresi 1642-1643 tarihini taşımaktadır. Kaidesi kesme taş arasında üç sıra tuğla örülüdür. Pabuç ve gövde kısmı tamamen tuğladandır ve daha sonraları da birkaç kez tamir görmüştür.⁶²⁷

9.2.5. Türbe/Mescid

Çelebi, mescidlerin seçkini dediği bir Hızırılık Mescidi'nden de bahsetmiş ve bunun için küçük bir zaviye demiştir. Cemaati de vardır ve kapısının üzerindeki tarihi de, “Fi eyyam devleti sultanu'l-a'zam zıllullahi fi'l-alem gıyasu'd-dünya ve'd-din Ebü'l-feth Keyhusrev bin Keykubad, e'azzallahu ensarehu ve bi-imareti haze'l-mescidi'l-mübarek el-abdü'z-za'if elmuhtac İmadeddin Hezardinar. Bi-tarihi sene ihda ve erba'in ve sitti mie. (641)”⁶²⁸ olarak okumuştur.

Altun'un araştırmasına göre, Kütahya'nın güneyinde, aynı adı taşıyan tepenin üzerinde kaya kitlesine oturtulmuş, kare planlı, iki bölümlü ve kubbeli küçük bir yapı

⁶²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 22.

⁶²⁵ Altıntaş, Emine Müderrisoğlu. "Balıklı Teknesinin Ön Araştırması", *Vakıf Haftası Dergisi*, 10 (1993), s. 315.

⁶²⁶ Uzunçarşılı, İ.H. *Kütahya Şehri*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 22.

⁶²⁷ Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, s. 37.

⁶²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 23.

vardır. Duvarları taştan, kubbesi tuğladan örülmüştür; kuzeyinde eyvan biçimindeki küçük kapısından başka açıklığı yoktur. Dikdörtgen mihrap nişi derinleştirilerek baca eklenmiş ve ocak haline getirilmiştir. Günümüzde Hıdırlık Mescidi olarak bilinen bu yer fonksiyonu tam olarak anlaşılamamış bir yapıdır. Kapının üzerindeki Selçuklu sülüsü ile yazılmış dört satırlık kitabesinin orijinal olduğu kabul edilirse, Gıyaseddin Keyhusrev döneminde Kütahya Emiri İmadüddin Hezar Dinari tarafından 641 (1243-44) yılında mescid olarak yaptırılmıştır. Ancak ölçülerinin küçüklüğü ve Selçuklu döneminde kalenin hayli dışında kalması, özellikle de pencerelerinin bulunmaması göz önüne alındığında mescidden çok bir türbe-mescid olduğu ihtimali akla gelmektedir. Fakat alttaki kaya kütesi, diğer kümbet cinsi mezar anıtlarında olduğu gibi bir cenazelik bölümü bulunmasını engellemekte ve zeminde de buna işaret edebilecek bir ize rastlanmamaktadır. Kitabesinden hareketle mescid olduğu kabul edildiğinde ise Selçuklu dönemi kubbeli-eyvanlı camilerin ve Konya çevresindeki hazırlık mekanları bulunan mescidlerin durumu dikkate alınmalıdır. Fonksiyonu hakkındaki tartışmalar bir yana ölçüleri, üslubu, tuğla kubbesi ve geçişleriyle yapı, Kütahya ve çevresindeki sayıları sınırlı Selçuklu eserlerinin en önemlilerinden biridir ve 1980 yılında esaslı bir onarım görmüştür.⁶²⁹

9.2.6. Saray Cami

Bir diğer cami, Çelebi tarafından kendisinin büyük atası olduğunu bildirdiği şehit Kara Mustafa Bey Cami dediği camidir. Birçok kez Aydın ve Saruhan Sancağı'nda mutasarrıflık yapmış, Anadolu valisi iken de bu camiyi yaptırmıştır. Çelebi bizzat bu caminin birçok yerini tamir ettirmiştir. Gayet sanatlı ve aydınlık bir cami olan bu yapının abdesthane havuzu ve düzgün bir minaresi vardır, halk arasında bu ibadethaneye Hisar Bey Cami denilmektedir.⁶³⁰

Germiyanoğlu II. Yakub Bey'in subaşlarından Hisar Bey'in oğlu Mustafa Bey tarafından zengin vakıflar tahsis edilerek 1488'de inşa edilmiş olan bu cami başlangıçta kurucusunun adıyla Hisar Bey Cami/Bey Cami diye anılırken Anadolu eyaleti beylerbeylerinin ikamet ettiği Paşa Sarayı'nın çok yakınında bulunmasından dolayı zamanla Saray Cami diye anılmaya başlamıştır. İlk kapsamlı tamirâtı 1749-

⁶²⁹ Altun, Ara, "Hıdırlık Mescidi", *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, C. 17, s. 312.

⁶³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 23.

1752 yılları arasında Yahya Paşa tarafından gerçekleştirilmiş ve eski vakıflarına ilaveten yeni bir vakıf daha tesis edilmiştir. Ayrıca 1780’de Anadolu Beylerbeyi Yeğen Mehmed Paşa ile XIX. yüzyılın başında Anadolu Beylerbeyi Hacı Abdullah Paşa zamanında tamir görmüştür. Cami, 1940’lı yıllarda bakımsızlık ve ilgisizlikten tamamen harap olup son cemaat yeri yıkılmışsa da halkın gayretleriyle esaslı bir tamirat geçirerek 1957’de tekrar ibadete açılmıştır.⁶³¹

9.2.7. Ulu Cami

Çelebi’nin en çok överek anlattığı cami, ona göre Kütahya’daki diğer tüm camilerden donanımlı, süslü ve daha kalabalık bir cemaate sahip olan Ulu Cami’dir. Gazi Hüdavendigâr’ın oğlu Yıldırım Han’ın yapısı olan bu camiyi, Şehzade Musa Çelebi tamamlamıştır. Çok sonra Süleyman Han da Mimar Sinan eliyle tamir ettirmiştir. Yüz seksen ayak uzunluğunda, doksan ayak genişliğindedir ve iki yan kapı ile bir de kible kapısı vardır. Beşer basamaklı taş merdivenle çıkılan bu caminin içinde, toplamda otuz yedi adet çam direği vardır ki bunlar kubbeyi taşımaktadır. Her iki tarafındaki yan sofaların üstünde bir kat daha vardır. Zira cemaati kalabalık olduğu için halk yukarda da ibadet etmektedir. Hem üstte hem altta, toplam altmış dört adet demirli penceresi vardır. Mihrabı ve minberi sanatlı değil, eski tarzdır. Avlusu yoktur, sol tarafta bir minareye sahiptir.⁶³²

Yapının inşa tarihi kesin şekilde bilinmemekle birlikte, çeşitli kaynaklar ışığında ilk inşasının Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1402) gerçekleştirildiği kabul edilmekte, Fatih Sultan Mehmed devrinde düzenlenen vakfiyesinden, yapının Ankara Savaşı’ndan sonra Yıldırım Bayezid’in oğlu Musa Çelebi tarafından 1410’da tamamlatıldığı anlaşılmaktadır. Yapının en eski kitabesi minare kaidesindeki 1554 tarihli onarım kitabesidir ve minarenin camiye ilave edildiği bilgisini içermektedir. Cami 1805, 1808 ve 1812 yıllarında onarım geçirmiş, yapı son şeklini II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen onarım sırasında almıştır. 1888’de başlayıp 1893’te tamamlanan bu büyük onarım sırasında duvarlar temellere kadar yıkılıp yeniden kesme taştan yapılmıştır. Aizanoi Antik kentinden (Çavdarhisar) getirilen sütunlar ve mermer plakalar yapıda kullanılmış ve cami kubbeli şekilde yeniden inşa

⁶³¹ Güler, Mustafa, “Saray Camii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2009, C. 36, s. 125.

⁶³² Evilya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 21-22

edilmiştir. Ulu Cami 1961 ve 1962’de basit onarımlar geçirmiştir. Ortalama 45 × 25 metrelik bir oturma alanıyla Kütahya’nın en geniş iç hacmine sahip camisidir. Dikdörtgen şeklindeki harim mekanı iki büyük merkezi kubbe, altı yarım kubbe ve köşelerde dört küçük kubbeden meydana gelen bir üst örtü sistemine sahiptir. Kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri vardır. Doğu, batı ve kuzey cephelerinde üç adet girişi bulunan cami avlusuz olup kuzeydoğu köşesinde bir minaresi mevcuttur.⁶³³

9.2.8. Türbe/Mevlevihane

Çelebi’nin Kütahya fatihi olarak andığı Hezar Dinari’nin türbesi, Hızırlık Dağı’nda hezar⁶³⁴ dinar ile gömülüdür. Seyyaha göre, gerçekten de yatmakta olduğu türbesine bin altın girmiştir. Ölümünden sonra hazinesinde bin altını bulunmuştur. Ayrıca birisine bağışta bulunacak olsa yine bin altın vermiş. Hikayesi anlatmaya değer olan ulu bir Anadolu sultanıdır.⁶³⁵

Yine burada olan Mevlevihane için de Çelebi, Kapan Hanı yakınında Hazret-i Mevlana asitanesi, yani Mevlevihane Tekkesi, pek çok fakara odaları, semahanesi ve nutriphanesi ile mamur tekkedir⁶³⁶ demiştir.

Mevlevihane’nin kuruluşuyla ilgili rivayete göre, yapının çekirdeğini 1237-1243 yılları arasında Emir İmadüddin Hezar Dinari tarafından inşa edilen Hezar Dinari Mescidi meydana getirmektedir.⁶³⁷ Hezar Dinari Mescidi, Kütahya Mevlevileri için oldukça önemli bir merkezdir. Çünkü, önceleri semahane olarak kullanılan yapı, daha sonraları Mevlevi şeyhlerinin ebedi istirahatgahı halini almıştır. Mescid’de (türbe) yer alan sandukalar üzerinde herhangi bir ibare bulunmamaktadır.⁶³⁸ Ergun Çelebi’nin buraya gömülmesinden sonra bunu diğerleri izlemiş ve burası mevlevihanenin türbesi durumunu almıştır. Günümüzde

⁶³³ Kuş, Fatma, “Kütahya Ulucamii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 108.

⁶³⁴ Bin.

⁶³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 17.

⁶³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 24.

⁶³⁷ Parlak, Sevgi ve Tanrıkorur, Ş. Barihüda, “Kütahya Mevlevihanesi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2003, C. 27, s. 1.

⁶³⁸ Çaycı, Ahmet Ve Durmuş, Latife, “Kütahya Erguniyye Mevlevihanesi (Dönerler Camii) Haziresindeki Mezar Taşları”, *İstem*, Yıl:5, Sayı:10, 2007, ss. 207-208.

Mevlevihane, Dönerler Cami; Hezar Dinari Mescidi de Ergün Çelebi Türbesi olarak anılmaktadır.⁶³⁹

9.2.9. Germiyanoglu Medresesi

Şehirde yedi tane medrese olduğunu söyleyen Çelebi, ilk sırada, buradakilerin en eskisi olduğunu söylediği, Ulu Cami'nin sol tarafına bitişik Germiyanoglu Medresesi'nden bahsetmektedir. Şehzade Musa Çelebi, babası Yıldırım Han'ın Timur ile yaşadığı hadiseden dolayı bir süre padişahlık yapınca, bu medreseyi tamir ettirmiştir.⁶⁴⁰

Kütahya'da Germiyanogulları döneminden kalma dört adet medrese vardır.⁶⁴¹ Çelebi'nin anlattığı medrese şehir merkezinde, Ulu Cami'nin batısında ve Gediz Caddesi üzerinde; medrese, mescid, türbe, kütüphane ve hamamdan oluşan külliye bünyesinde yer almaktaydı. Medrese, diğer yapılarla beraber, 1411-1412 yılında, son Germiyan hükümdarı II. Yakub Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Bugün, imaret mescidi ve türbesi dışında külliyenin diğer bölümleri tamamen ortadan kalkmıştır.⁶⁴²

9.3. Kütahya'nın İlçeleri

9.3.1. Kütahya Yoncalı Ilcası

Şehirden kuzeye doğru, Çelebi'nin Felendi Nehri dediği Felent Çayı'nı geçip bir saat ilerledikten sonra bir ılıcaya ulaşan seyyah, burası için Yoncalı Ilcası denildiğini ve ılık, güzel bir suya sahip olduğunu yazmıştır. Bütün Kütahya halkı kiraz mevsiminde buraya gelip, çadır kurar, beş-on gün boyunca ılıcaya girer ve herhangi bir hastalıkları varsa iyileşirler. Yetmiş çeşit özelliği olan bu ılıca, cüzzam, beras ve saçkıran hastalıklarına da faydalıdır. Sultan Keyhusrev, buraya yüksek, kargir kubbe ve halvetler inşa ettirmiştir. Çevredeki köylerden o kadar yiyecek, içecek ve meyveler gelir, o kadar büyük pazar kurulup bolluk olur ki anlatılmaz.⁶⁴³

⁶³⁹ Ölçen, *Kütahya Ansiklopedisi*, s. 184.

⁶⁴⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 24.

⁶⁴¹ Çiftcioğlu, İsmail, "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, Ağustos 2006, s. 164.

⁶⁴² Çiftcioğlu, "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri", s. 167.

⁶⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 30-31.

Günümüzde Yoncalı Hidroterapi ve Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi bulunan, Çelebi'nin ılık, güzel sulu dediği, Yoncalı ılıcasının su sıcaklığı 40-44°C civarındadır. Suyun içilmesi kemik erimesi (osteoporoz) rahatsızlıklarında yardımcı tedavi unsuru olarak kullanılır. Florür içerdiği için kemiklerin ve dişlerin kuvvetlenmesini sağlar. Çelebi'nin söylediği gibi cilt hastalıklarına karşı iyi geldiği bilinmektedir. Bunun dışında spor yaralanmaları, ortopedik operasyonlar sonrası, romatizma, kireçlenme, kemik kaynamasında da faydalıdır.⁶⁴⁴

9.3.2. Tavşanlı Kalesi

Evliya Çelebi Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine de uğramış, buranın kalesini anlatmıştır. Çelebi'ye göre Tavşanlı Kalesi 1381 tarihinde Germiyanolu Beyliği tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'in düğününde çeyiz olarak Osmanlı Beyliği'ne verilmiştir.⁶⁴⁵

Kale, Rum keferesi yapısı, gayet sağlam ve kargir bir yapıdadır. Şehir bu kalenin eteğinde, bağlı bahçeli, akarsulu havadar bir şehirdir. Ovalarında ve ağaçlıklarında tavşanı pek çok olduğundan Tavşanlı adıyla meşhur olmuştur.⁶⁴⁶

Tavşanlı Kalesi ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde kalenin olduğu yere Mülayim Tepe denilmektedir.⁶⁴⁷ Burada, halk arasında Mülayim Dede adı ile bilinen ve 1421'de vefat eden Dede Bali'nin türbesi bulunmaktadır ve isim de buradan gelmektedir.⁶⁴⁸ Dinçel'e göre Dede Bali, Orhan Bey döneminde dünyaya gelmiş, sırasıyla I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed dönemlerini görmüştür. II. Murad'ın tahta çıktığı yıl olan 1421'de de vefat etmiştir. Türbesi, Mülayim Tepe'de olup Tavşanlı'nın da sembolüdür.⁶⁴⁹

9.3.3. Gediz (Eskigediz)

Gedüs dediği Eskigediz'e de uğrayan Evliya Çelebi Eskigediz Kalesi'ni anlatırken, buranın Rum kayserinden Gediz adlı bir kralın yapısı olduğunu yazmıştır.

⁶⁴⁴ Balcıoğulları, Abdullah, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Anadolu Şifalı Suları ve Günümüzün Termal Turizmi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 17, S: 3, Aralık 2013, s. 301.

⁶⁴⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 16.

⁶⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 16.

⁶⁴⁷ "Tavşanlı Kalesi", *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak 2011, s. 28.

⁶⁴⁸ "Tavşanlı'nın Tarihi Şahsiyetleri", *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi*, s. 19.

⁶⁴⁹ Dinçel, Ömer Faruk, "Tavşanlı Tarihi", *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi*, s. 16.

Daha sonra Germiyanoglu Yakub Şah tarafından Türklerin eline geçmiş, ondan sonra da Yıldırım Bayezid bu kaleye ve yerleşime sahip olmuştur. Şehrin doğusundaki bir dereye karşı, yalçın kaya üzerinde, oldukça sağlam bir kale olan Gediz Kalesi'ni, 1616 tarihinde Sultan Ahmed'in vezirlerinden Kuyucu Murad Paşa, kalenin bazı yerlerini Celali isyancıları sığınamasın diye harap etmiştir. Çelebi'nin gördüğü kadarıyla, kale gerçekten de sarp ve sağlam bir kaledir, büyüklüğünü bilmediği kalenin, az bir şeyle tamir olunması mümkün görünmektedir.⁶⁵⁰

Şehir ise bir taşlık boğaz içinde, dere kenarında kurulmuştur. Evleri mamur ve güzeldir. Hepsinin yüzü doğuya bakar. Derenin diğer tarafındaki yüzleri doğuya nazır olan evlerin kible tarafı, göklere baş uzatmış yüksek kalenin kayasıdır. Bu kayaya yirmi otuz yılda bir yeryüzünü gezip dolaşan gezginler ve cambazlar gelir, birbirlerini sınarlar. Bunun için de kalenin üstünde olduğu kayaya bir ip bağlayıp çeşitli ustalıklar sergilerler. İçlerinden birçoğu düşüp parça parça olur. Zira aşağısı cehennem çukuru gibidir ve düşenler orada gömülüdür. İnsan aşağı bakmaya cesaret edemez. Kule gibi olan bu kale, göklere baş uzatan uzun bir kaledir ki halk arasında Cambaz Kalesi adıyla meşhurdur.⁶⁵¹

Türklerin eline geçmeden önce voyvodalıkla idare edilen şehir, Germiyanoglu Yakup Bey zamanında (1300–1340) Bizanslılardan alınmıştır. Bir süre Germiyanogullarının egemenliğinde kalan saha, Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızının I. Murad'ın oğlu Bayezid'e gelin gitmesi sırasında Kütahya, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı ile birlikte Osmanlılara çeyiz olarak verilmiştir. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Germiyanogulları egemenliğine geçen Gediz, 1429 yılında Süleyman Şah'ın oğlu II. Yakup Bey'in ölümünden sonra tekrar Osmanlıların eline geçmiştir.⁶⁵²

Eski adıyla Gediz, bugünkü adıyla Eskigediz, Hisarardı ve Çamlık Tepelerinin arasından akan Gediz Çayı'nın oluşturduğu vadinin içinde konumlanmış ve kurulduğu tarihten itibaren doğal yapısı nedeniyle sık sık doğal afetlerle karşı karşıya kalmıştır. 1875, 1901, 1911 ve 1945 yılında coğrafi yapısı nedeniyle sel felaketlerine sahne olmuştur. Özellikle 1875 yılındaki sel baskını sırasında yerleşmenin kuzeyinden Ulu Cami'ye kadar olan bölgede sıralanmış 15-20 adet

⁶⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 44-45.

⁶⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 44-45.

⁶⁵² Çoban, Musa, Eski Gediz Kasabası'nın Coğrafi Etüdü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2007, s. 59.

tabakhanenin yıkılması yerleşmedeki tabaklık zanaatının ölmesine neden olmuştur.⁶⁵³

Erkan ve Ünal'ın araştırmasına göre Frigya döneminde Eskiğediz'in kurulu olduğu vadinin, göl olduğu sanılmaktadır. Yerleşme içinde Kocakayıkhanesi isimli bir yerin bulunması bu alanda bir göl veya debisi taşımacılığa uygun bir akarsu olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Ayrıca, Hisar Mahallesi'nde yer alan Kal'a adı verilen bölgede kayalara oyulmuş basamaklardan sandallara binildiği ve balık tutulduğu söylenmektedir. Bu basamakların bittiği noktanın suyun seviyesini belirlediği görüşü hakimdir. Yakın zamana kadar bu kaya yontma basamakların kenarında, sandalların bağlandığı düşünülen demir tokaların varlığı bilinmektedir. Tarihi bilinmeyen büyük bir depremde, rivayete göre üzerinde Gediz Kalesi'nin kurulduğu kaya ikiye ayrılmış ve ayrılan kayanın arasından göl suyu boşalmıştır. O tarihten sonra da nehir yarılan kaya içinden akmaya başlamıştır. Kayada açılan bu açılan dar geçit nedeniyle Eskiğediz tarihte pek çok sel baskınına neden olmuştur.⁶⁵⁴

Gediz yerleşiminin kaderini ve adını değiştiren doğal afet 28 Mart 1970 Cumartesi günü saat 23:06'da gerçekleşen ve kayıtlara Gediz Depremi olarak geçen felakettir. Binlerce insanın ölümüne neden olan deprem Gediz'in 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile başka bir yere (7 km güneye, Karılar Pazarı mevkiine) taşınmasına neden olmuş ve Eskiğediz adı böylece ortaya çıkmıştır.⁶⁵⁵

Buranın ılıcasını da anlatan Çelebi, ılıcanın Murat Dağı yaylağı eteğinde bulunduğunu ve oldukça büyük olduğunu yazmıştır. Berrak suyundan içenin yüzüne kan gelmekte, yedi sekiz kere temiz havuzuna girenlerin vücudunda hararet kalmamaktadır. Geçmişin sultanları birer hayrat yaptırmışlardır. Yaz günleri havası ağır bir yer olan Gediz şehrinin halkı, şiddetli sıcaklarda bu Murat Yaylası'na çıkmaktadır.⁶⁵⁶

⁶⁵³ Erkan, Nilgün ve Ünal, Gül, "Adımı Kaybeden Kent Eskiğediz", *TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi*, Sayı: 8, Şubat 2007, s. 19.

⁶⁵⁴ Erkan ve Ünal, "Adımı Kaybeden Kent Eskiğediz", s. 20.

⁶⁵⁵ Erkan ve Ünal, "Adımı Kaybeden Kent Eskiğediz", s. 19, 21.

⁶⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 46-47.

9.3.4. Simav

Öncelikli olarak buranın kalesinden bahseden Evliya Çelebi, Büyük İskender zamanında Rum Batlimuz (Ptolemy) krallarından Batlimus yapısı olduğunu söylemiştir. Tarihlerde ise Fındıcak Kalesi olarak anılmaktadır. Kale, Simav'ın güneyindeki yüksek bir kaya üzerinde, dört köşe şeddadi, yaş yapı güzel bir kaledir. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur kalenin bir kısmını yıkmıştır. Germiyanoglu veziri Babık Bey, Simavna adlı bir Rum kralının elinden aldığı için Simav denilmiştir. Bir söylentiye göre de Simab'dan bozma Simav derler ki bu da Gümüş Suyu anlamına gelmektedir. Zira gerçekten de suları gümüş gibi parlaktır.⁶⁵⁷

Simav, 1113 yılında Edremit-Kırkağaç bölgesinden, Kütahya-Eskişehir'e yardıma dönen Selçuklu Kumandanı Emir Muhammet tarafından Simav Çayı vadisinden gelinerek fethedilmiştir. Bu fetih dönemi uzun sürmemiş, tekrar Bizans'ın eline geçtikten 192 yıl sonra Germiyan Beyliği'nin kurucusu I. Yakup Bey, 1305 yılında Alaşehir'i fethetmeye giderken Simav'ı da fethetmiştir. 1305 yılındaki bu fetih de, Bizans'ın kiraladığı İspanyol Katalan askerlerinin Erdek'ten gelişi ile son bulmuştur. Doğu Roma, bu süreçte bölgedeki istihkamları yenilemiştir. Germiyanoglu Mehmed Bey'in 6 Mayıs 1327 tarihinde Simav ve Kula'yı Katalanlardan fethetmesiyle Simav'da da Türk hakimiyeti kesin bir şekilde başlamıştır. Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u Osmanlı Padişahı I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'e verirken, 1381 yılında kızının çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Emet ve Simav'ı Osmanlılara verip kendisi Kula'ya çekilmiştir.⁶⁵⁸

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 27/01/2015 tarihinde aldığı kararla, kalenin surları 1. Derece Arkeolojik Sit, diğer kısımları ise 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.⁶⁵⁹ Asarkale olarak adlandırılan Simav Kalesi'nde Simav Belediyesi'nce restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışmaları yapılması planlandığı için, Kütahya Müzesi Müdürlüğü tarafından sur duvarlarını ortaya çıkarmak amacıyla, kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda, kalenin Osmanlı Dönemi'ne ait duvarlarında

⁶⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 47-48.

⁶⁵⁸ Ünan, Serdar, "Asarkale Sondaj ve Temizlik Çalışması", *Kütahya Müzesi 2013 Yıllığı*, (haz. Serdar Ünan), Kütahya 2014, S: 1, s. 97.

⁶⁵⁹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 27/01/2015 tarihli ve 2169 sayılı kararı.

temizlik çalışması yapılmış; toprak altında kalan temellerinin ortaya çıkarılması amacıyla sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir.⁶⁶⁰ Simav'da yapılan ilk arkeolojik kazı olan Asarkale kazısı neticesinde Asarkale'den günümüze ulaşabilen doğu, batı ve kuzey yönlü duvar ve temel izleri açığa çıkarılmıştır.⁶⁶¹

9.3.4.1. Yapılar

9.3.4.1.1. Ulu Cami

Çelebi burada dört cami ve birçok mescid olduğunu kaydetmiştir. Camilerden kiremit minareli Ulu Cami Babık Bey yapısıdır. Şerefesinin dört tarafı örme demir kafes ile süslüdür ve yüksek bir minaredir. Caminin kendisi eski tarz, topak örtülü bir yapıdır ve şehre bakan, yüksek bir yerde yapılmıştır. Seyyah caminin kapısının üzerindeki tarihi, “Sahib-i cami-i şerif Çavuş Süleyman Beğ Sene (---)” olarak okumuştur. Tamir tarihi olarak da, ”Kad temme camiu'ş-şerifu bi'avnillah--Hatta yusalli fihî bi-zikri ismillah/Allahümme tekabbel ibadetehu li-ibadillah--İnnema'l-a'malu bi'n-niyeti kale Resulullah/Ve in kane lillahi fekane lehu lillah--Ve ya'lemüt-tariha damehu el-hayru lillah/Sene 996” vermiştir.⁶⁶²

Simav'da en eski yapı olarak bu cami bilinmektedir. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XIV. ya da XV. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. Caminin, Germiyan Veziri Babık (Namık) Bey tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. 2007–2008 ve 2010 yıllarında onarımı yapılmış ancak Simav'da meydana gelen depremler nedeniyle hasar gördüğünden 2012 yılında yeniden güçlendirme ve onarma çalışmaları yapılmıştır.⁶⁶³

9.3.4.1.2. Hamamlar

Simav'daki iki hamamdan biri olan Babık Bey Hamamı⁶⁶⁴ Cuma Mahallesi'nde, daha eski adıyla Yukarı Mahalle'deydi. Bu nedenle hamama halk arasında “Yukarı Hamam” denmekteydi. 1400–1450 yılları arasında yapıldığı

⁶⁶⁰ Ünan, “Asarkale Sondaj ve Temizlik Çalışması”, s. 96.

⁶⁶¹ Ünan, “Asarkale Sondaj ve Temizlik Çalışması”, s. 99.

⁶⁶² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 48.

⁶⁶³ *2012 Yılı Faaliyetleri Ve 2013 Yılı Hedefleri*, T.C. Kütahya Valiliği, Kütahya İl Özel İdaresi, Kütahya (Basım Yılı Yok), s. 98.

⁶⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 49.

sanılmaktadır. 1947 yılında etraflıca tamir edilmiştir. 1950 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü hamamı satışa çıkarınca, Simav Belediyesi satın almıştır. Bu tarihten sonra belediye tarafından işletilmeye başlanmış ve 2008’de yıktırılmıştır.⁶⁶⁵

Seyyah’ın bahsettiği ikinci hamam Karaca Ahmed Bey Hamamı’dır.⁶⁶⁶ Hamama adını veren Karaca Ahmed, Fatih Sultan Mehmed’in en büyük komutanlarından olan, Dayı Karacabey adıyla da bilinen ve Bursa’nın Karacabey ilçesine adını veren Karacabey’dir. Osmanlı döneminde Simav’da, Karacabey’in eşi olan Bülbül Hatun adına bir vakıf bulunmaktadır. Karaca Ahmed Bey hamamını da bu vakıf yaptırmıştır. Hamam 1965 yılında, belediye binasının önünü kapatıyor gerekçesi ile belediye tarafından yıktırılmıştır.⁶⁶⁷

9.3.4.1.3. Ilıcalar

Çelebi şehirden yarım saat uzakta, kuzeye doğru Germab Hamamı dediği bir ılıcaya ulaşmıştır. Kudret eliyle Anadolu Eyaleti’nde çok ılıcalar olduğunu ama yeryüzünde bu Simav ılıcaları gibi başka ılıca olmadığını yazmıştır. Zira bütün ılıcalarda kükürt kokusu olduğu halde burada öyle bir koku yoktur, suyu gayet lezzetlidir ve pek çok hastalığa iyi gelir. Büyük Ilıca’nın iki havuzu vardır. Çelebi bundan sonraki ılıcaları da Osim, Naşlı, Cennet Köy diye saymakta ve toplamda yedi adet hamam olduğunu kaydetmektedir.⁶⁶⁸

Günümüzde Simav Belediyesi bünyesinde işletilen Eynal Kaplıcaları’nın sıcaklığı 97 ile 162°C arasında değişen suyu tedavi edici unsurlara sahiptir. Romatizma ve siyatik başta olmak üzere, kırık çıkık, kireçlenme, cilt ve deri hastalıkları, cinsel rahatsızlıklar, ruhen ve bedenen görülen yorgunluklar, nevrit, nevralsi, böbrek taşlarının dökülmesi gibi pek çok rahatsızlığı ortadan kaldırmaktadır.⁶⁶⁹

Büyük Ilıca’nın suyu o dönemlerde olduğu gibi günümüzde de kokusuz ve lezzetlidir. Günümüzde Simav Belediyesi tarafından işletilen, toplam 1061 yatak kapasitesine sahip bir kaplıcadır. Kaplıca, misafirlerin sportif, kültürel ve sosyal tüm

⁶⁶⁵ Demircan, Ahmet, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 35, Ocak 2013, ss. 82-83.

⁶⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 49.

⁶⁶⁷ Demircan, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları”, s. 86.

⁶⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 49.

⁶⁶⁹ Balcıoğulları, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Anadolu Şifalı Suları ve Günümüzün Termal Turizmi”, ss. 301-302.

ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü imkana sahiptir. Kaplıcadan jeotermal olarak yararlanılmakta, Simav merkezdeki 8.000 konut bu yolla ısıtılmaktadır. Yine kaplıca suyunun sıcaklığı ile bölgede büyük çapta seracılık faaliyeti yapılmaktadır.⁶⁷⁰

Demircan'a göre ifte Osim ılıcası adını Eynal Kaplıcaları'nın batısındaki Hsm Köyü'nden almaktadır. Hsm Köyü'nün, Osum (1481–1512), Osum (1571), Osim (1671), Hsm (1845), Hsm (2012) şeklinde bir ad değişimine uğradığı görülmektedir. Hamamın ayakta kalan yapısı bulunmamaktadır. İki hamam birleşeninden sadece bir tanesinin havuz kısmı, bir tane çamur ya da ayak banyosu olduğunu dşnlen bir yapının temeli ve birçok dağınık taştan müteşekkil temel kalıntısı günümüze ulaşmıştır. Havuz kısmı 1980'li yıllara kadar halk tarafında kullanıldığı için daha iyi korunabilmiştir. Günümüzde suyu çekilmiştir.⁶⁷¹

Çelebi'nin Naşlı dediği günümüzdeki Naşa kaplıcaları, Simav-Bursa yolunun 6. kilometresinde hizmet vermeye devam etmektedir. Bünyesinde bulunan çamur banyosu Simav'da tek olmakla birlikte birçok hastalığa iyi geldiğine inanılır. Kaplıcayı Naşa belediyesi işletmektedir.⁶⁷²

Evliya elebi'nin verdiği ılıca sırasının sonuncusu Cennet Köyü ılıcası'dır. Yine Demircan'a göre günümüzde ne böyle bir kaplıca ne bir yerleşim yeri ne de bir bölge ismi mevcuttur. Tarihi hiçbir vesikada Cennet Köyü ismi geçmemektedir. Bu nedenle bu ılıcanın itgl kaplıcası olduğuna inanılmaktadır. itgl kaplıcası XVIII. yüzyılda Hekim Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Koca Hamam olarak bilinen bu hamam zamanla yok olmuş olup sadece yapıldığı yer bilinmektedir.⁶⁷³

Çelebi Simav'ı anlatırken, tüm imaretlerinin tıpkı Gediz'de (Eskigediz) olduğu gibi dere ve tepeler üzerinde olduğunu; ama bütün evlerinin de bağlı bahçeli ve geniş olduğunu yazmıştır. Avluları ve akarsuları olan bu evlerin dört duvarı baştan başa kerpitendir, taş yapısı nadirdir. arşı pazarı, çeşitli büyük ınar ve sgt ağaçlarıyla gölgelenmiştir, sıcağın etkisini göstermediği ferah arşıdır.⁶⁷⁴

Çelebi ayrıca şehrin kuzeyinde, yarım saat uzaklıkta bir gl olduğunu yazmıştır. Büyük bir alanı kaplayan bu gölün doğu kenarında Delice Hisar denilen kk bir kale, batısında ise Yenice Hisar denilen, seyyahın gördüğü kadarıyla harap

⁶⁷⁰ Demircan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları", s. 87.

⁶⁷¹ Demircan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları", s. 89.

⁶⁷² Demircan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları", s. 92.

⁶⁷³ Demircan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları", ss. 92-93.

⁶⁷⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 49-50.

olmuş bir kale daha vardır. İki kale de ada gibi yüksek bir tepe üzerindedir. Bu gölün büyüklüğü, şehrin kuzey tarafındaki, verimli ovanın büyüklüğü kadardır.⁶⁷⁵

10. Manisa

10.1. Manisa İsmi ve Şehrin Geçmişi

Evliya Çelebi'ye göre Manisa'nın ilk yapıcısı Kaydefa'dır. Şehrin ismi, Latince'de büyük anlamına gelen "Nişa" idi. Zira Latinler buraya Nişa derken, fetihten sonra Muğnisa demeye başlamışlardır ki bunun da anlamı "Kafir karısı şehri"dir. Seyyaha göre şehrin adı Muğ Nişa iken mimin zammesi fetha olmuş, gayın ayna dönüştürülmüş, şin de sin olarak okunmaya başlayınca isim Ma'nisa olarak söylenmeye başlanmıştır. Çelebi Manisa'nın Pus Dağı'nın eteğinde, doğudan batıya uzunlamasına, Bursa Şehri gibi kurulmuş süslü bir şehir olduğunu da eklemiştir.⁶⁷⁶

Çelebi bazı yerlerde şehrin eteğine kurulduğu dağın adını Duman Dağı olarak vermiştir. Seyyahın söylediğine göre, şehirdeki evlerin yarısı, sırtlarını dağa vermiş havadar evlerdir ve yüzleri kuzeye bakar. Evlerin diğer yarısı da aşağıdaki düzlük yerde kurulmuştur. Burası da büyük şehir ve eski beldedir. Batı tarafında Karaköy Kapısı'ndan doğudaki Turgutlu Mahallesi'ne kadar şehrin boyu tam 7.000 adım; genişliği ise bazı yerde üç, bazı yerde dört ve hatta bazı yerde de 5.000 adımdır.⁶⁷⁷

Manisa adının, Yunanistan'da Teselya bölgesinin doğusunda, Magnesia'da yaşayan Magnetler'le ilişkili olduğu sanılmaktadır. Yunan tarihçilerine göre, Magnetler Anadolu'ya gelerek, biri Büyük Menderes öbürü de Gediz kıyısında iki kent kurmuşlardır. Gediz kıyısında, Spilos Dağı'nın kuzey eteklerinde kurulan kent, önceleri "Magnesio upo Spilo" adıyla anılırken bu isim, Roma Dönemi'nde "Magnesia ad Spylum" olmuştur.⁶⁷⁸ Şehre bu ismin verilmesinin nedeni Büyük Menderes nehri civarındaki Maiandros Magnesia'sından ayırt edilmesi içindir. Magnesia adı da zamanla Türk hakimiyeti sırasında Mağnisiye, Mağnisa ve nihayetinde Manisa şekline dönüşmüştür.⁶⁷⁹ Hatta günümüzde kullanılan mıknatıs adı da buradan gelmektedir. Eski Yunancada yer alan magnetes lithos tanımından

⁶⁷⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 50.

⁶⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 76.

⁶⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 84.

⁶⁷⁸ Güner, ve Ertürk, "Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", s. 50.

⁶⁷⁹ Emecen, Feridun, "Manisa", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2003, C. 27, s. 577.

(Manisalı taş/Manisa taşı) isim atılınca geride kalan magnetes, zamanla mıknatıs haline gelmiştir.⁶⁸⁰

Manisa'nın ne zaman ve nasıl kurulduğu bilinmemektedir. Bugünkü şehrin 7 km. kadar doğusunda bulunan geçmişi M.Ö. II. bine çıkan Tantalıs harabelerinin ilk iskan mahalli olduğu ileri sürülür. Hititlerin etki alanına giren ve M.Ö. XII. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'ya gelen kavimlerce tahrip edilen bu şehrin yerine, Frigler'in Spiylos adlı bir yerleşim yeri kurdukları, M.Ö. VII. yüzyılda bu civarda ortaya çıkan ve Magnesia denilen şehrin bunların yerini aldığı belirtilir. Sipil dağının eteklerinde, son derece müstahkem bir mevkiye, önündeki geniş ovaya hakim bulunan Magnesia bir süre Lidyalıların idaresinde kalmış, M.Ö. 546'dan sonra I. Pers satraplığına dahil edilmiştir. Meşhur kral yoluna yakın olması sebebiyle ekonomik yönden gelişme göstermiştir. Ardından Büyük İskender'in nüfuzu altına girmiş, I. Selevkos M.Ö. 281'de bütün Küçük Asya'yı ele geçirince şehri oğlu I. Antiokos'un idaresine vermiştir. M.Ö. 245 yılına ait bir kitabeden şehrin İzmirli bir kumandanın idaresinde, askeri bir koloni olduğu anlaşılmaktadır. Burası bir şehir değil askeri bir üs haline gelmiş ve İzmir ile birleşmiştir. Şehir bir ara Bergama Kralı I. Attalos'un nüfuzu altına da girmiştir. M.Ö. 133'te Bergama Krallığı'nı vesayet altına alan Romalılar, M.Ö. 126'da Bergama Krallığı'nın kontrolünü ele geçirince, Magnesia da onların hakimiyetinde muhtar bir yönetime kavuşmuştur. Roma idaresi altında Asya eyaletinin önemli bir şehri olmuş, M.S. 17'de bütün Gediz havzasını etkileyen şiddetli depremde büyük hasar görmüş, İmparator Tiberius tarafından yeniden inşa edilmiştir. İmparator Claudius döneminde (41-54) su seti yapılmış, Efes-Manisa-Sipil yolu tamir görmüştür.⁶⁸¹

10.2. Ortaçağ'da Manisa

Roma'nın ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma'nın Batı Anadolu'daki önemli askeri üslerinden biri haline gelmiş, etrafı surlarla çevrilmiş ve tahkim edilmiştir. Ayrıca bir piskoposluk merkezi olmuş ve Thrakesion idari bölgesinde yer almıştır.

⁶⁸⁰ Köksal, Hasan, "Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar", *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 3(5), 2007, s. 29. Mıknatıs (Magnet) kelimesinin kökeni aslında halen tartışmalıdır. Bu konudaki bir diğer efsane de, Kaz (İda) Dağı'nda yaşayan, adı Magnes olan bir çobandan ve çobanlık yaparken kullandığı asa veya giydiği ayakkabılardaki demirlerin, etraftaki mıknatıs taşlarından etkilendiğine dairdir. Bkz. Wilkes, John, *Encyclopaedia Londinensis; or, universal dictionary of arts, sciences, and literature*, Published by John Wilkes, London 1816, s. 109.

⁶⁸¹ Emecen, "Manisa", ss. 577-578.

Latinler'in 1204'te İstanbul'u almalarından sonra İznik İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil edilmiş. İmparator III. Yoannis Dukas Vatatzes (1222-1254) bir süre Magnesia'da oturmuş, kendi adına bir kilise yaptırmış ve öldüğünde buraya gömülmüştür.⁶⁸²

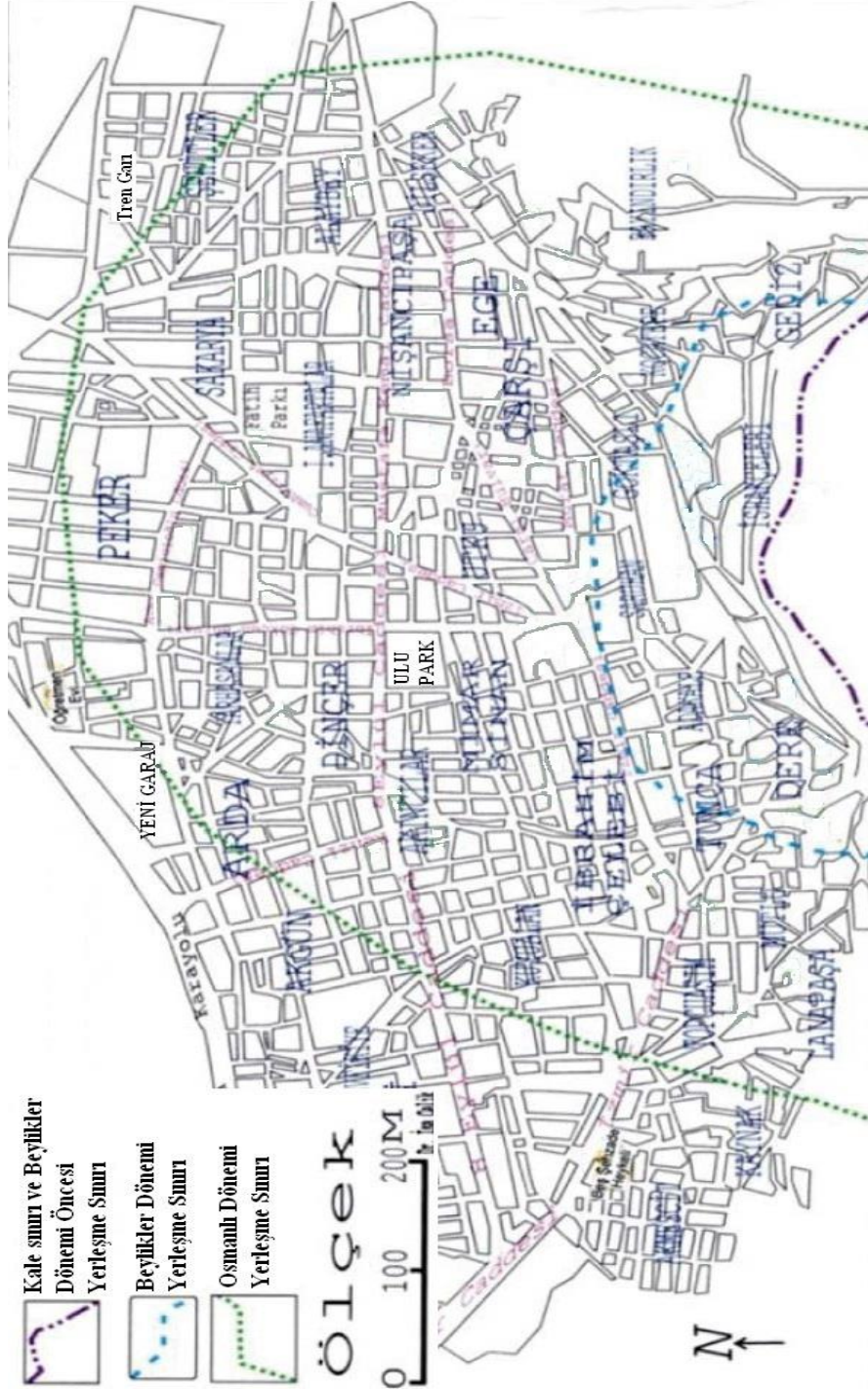
1071'den itibaren Anadolu'ya giren Türklerin Ege sahillerine kadar uzandığı bilinen akınlarında şehrin nasıl etkilendiği hakkında bilgi yoktur. Emecen'e göre kuvvetli bir askeri istihkama sahip bulunması bu akınlar sırasında durumunu koruduğuna işaret eder. Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu'nun sınır hattının biraz gerisinde kalan Magnesia'nın durumunda XIII. yüzyılın sonlarına kadar önemli bir değişiklik olmamıştır. Moğol baskısından kaçan Türkmen boyları Batı Anadolu bölgesine yığılmış ve 1280'lerden itibaren siyasi birlikler kurarak bölgedeki şehirleri ele geçirmeye başlamıştır. Bizans imparatoru 1302 baharında oğlu IX. Mikael'i bölgeye göndermiş, Magnesia yakınlarında kamp kuran Mikael Türkler tarafından kuşatılmış, yenilince de Bergama'ya çekilmiştir. Magnesia Bizanslı süvari askerlerinden Attalios adlı birinin yönetimine geçmiştir. Türklerle savaşmak üzere Bizanslılar tarafından parayla tutulan Katalan askeri grubu Roger de Flor liderliğinde 1304'te şehre geldiyse de Attalios kendileriyle anlaşmış ve onları içeri sokmamıştır. Katalanlar burayı ganimetlerini muhafaza ettikleri bir depo gibi kullanmış, hatta kurmayı düşündükleri bağımsız İspanyol prensliğinin idari üssü yapmayı da planlamışlardır. Şehre giremeyince kuşatma altına aldılarsa da daha sonra geri çekilmişlerdir. Onların ayrılması üzerine Türkler baskılarını daha da arttırmışlardır. Bölgede faaliyet gösteren Saruhan Bey, 1305'e doğru etrafını ele geçirdiği şehri 1310'dan sonra 1314'e doğru uzun bir ablukanın ardından zaptetmeyi başarmıştır. Manisa'nın fetih tarihi ve nasıl ele geçirildiği hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Halk arasındaki efsaneler Saruhan Bey'in Kırtık/Çaybaşı mevkiinden şehre girdiğini belirtir.⁶⁸³

Bundan yaklaşık yirmi yıl sonra Manisa'ya gelen İbn Battûta, burasını Mağnişiye olarak anmaktadır. Buradaki ahilerden birinin tekkesinde konaklayan seyyah, Manisa'nın dağ eteğinde, güzel ve büyük bir şehir olduğunu; kurulduğu ovada da zengin su kaynakları, nehirler ve bahçelerin bulunduğunu yazmıştır.⁶⁸⁴

⁶⁸² Emecen, "Manisa", s. 578.

⁶⁸³ Emecen, "Manisa", s. 578.

⁶⁸⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426.

Harita-7: Manisa Şehri'nin gelişim evreleri.⁶⁸⁵

El-Ömeri, Magnisiya Memleketi'ni anlatırken buranın sahibinin, İbn Battuta'nın bizzat tanıştığı Saruhan olduğunu, idare merkezinin ise Manisa'da bulunduğunu yazmıştır. Manisa Kuzeybatı'da Yahşi'nin Memleketi'ne,⁶⁸⁶ güneyde Denizli'ye komşudur ve ön tarafında da Midilli Adası vardır. Saruhan'ın on beş

⁶⁸⁵ Çelik, İsa, "Manisa Kentinde Tarihi Turizm", *Yeni Fikir*, Yıl: 5, Cilt: 2, Sayı: 13 / Temmuz - Aralık - 2014, s.38.

⁶⁸⁶ Karesioğulları Beyi, Karesi Bey'in oğlu Yahşi Bey.

şehri, yirmi de kalesi vardır ve on bin atlıdan daha fazla sayıda askere kumanda etmektedir. Denizde sürekli olarak korsanları ve gazileri bulunan bu beyin, önemli savaşları ve dikkate değer cihadları vardır.⁶⁸⁷

Emecen'e göre Saruhanoğulları Beyliği'nin kurucusu olan Saruhan Bey'in çağdaşı kaynaklarda ve kitabelerde Saruhan Bey'in ismi açıkça belirtilmekle beraber menşei konusunda herhangi bir bilgi bulunmaz. Onun Selçuklu uç bölgesinde yerleşmiş emirlerden biri olması dışındaki görüşler şimdilik kesinlik kazanmamıştır.⁶⁸⁸ Saruhan Bey'in ilk hakimiyet kurduğu yerler başta Demirci ve çevresi olmak üzere bugünkü Manisa ilinin kuzey ve kuzeydoğu kısımları olduğu tahmin edilmektedir. Beylik bir müddet sonra Manisa, Menemen, Gördes Demirci, Nif, Turgutlu, Ilıca, Gördük, Akhisar, Adala, Kayacık, Urganlı gibi küçük sayılamayacak bir coğrafyaya hakim olmuştur.⁶⁸⁹

İbn Battuta, Mağnisiye Sultanı'nın Saruhan adında biri olduğunu yazmıştır. 1333 yılının Ramazan Bayramı'nın ilk günü⁶⁹⁰ şehre geldiğinde Saruhan Bey ile hanımını, birkaç ay önce ölen oğullarının türbesinde bulduğunu anlatan seyyah; yapılan cenaze törenini de ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır; “Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti. Pek çok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce görmüştüm ben...”⁶⁹¹

Saruhan Bey'in bu sırada ölen oğlunun kimliği meçhuldür. Kaynaklardaki bilgilere göre adları bilinen oğulları Süleyman, İlyas, Orhan, Devlet Han ve Timur'dur. Kendisi hayattayken Timur ile Süleyman vefat etmiş, yerine oğlu İlyas geçmiştir.⁶⁹²

⁶⁸⁷ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, ss. 200-201.

⁶⁸⁸ Emecen, Feridun, “Saruhanogullari”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2009, C. 36, s. 170.

⁶⁸⁹ Bizirlik, Alpay ve Çiçek, Yusuf, “XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı'nda Piyade Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri Ve Demografik Yapı”, *Türkiyat Mecmuası*, C.23/Bahar, 2013, s. 3.

⁶⁹⁰ Bu gün ya 22 Ağustos 1333'e (bkz. İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426, dn. 62) ya da 16 Mayıs 1333'e (bkz. Emecen, “Saruhanogullari”, s. 171) denk gelmektedir.

⁶⁹¹ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426. Aykut'a göre bu durum Altay Türklerinin, ölüleri ağaca bırakmalarına benzemektedir. Eski Türklerde, özellikle Altay ve Sibirya Türklerinde yaygın olan ritüel, ölüyü ağaca bırakmaktır. Bugünkü Kuzey Amerika Kızılderililerinde ve Avustralya yerlilerinde de rastlanan bu adete ceset bir tabut içinde ağacın üstüne asılır; havada çürüyüp tabut yere düşünce kemikler gömülür. Bu adete Türk kabilelerinden Tonguzlarda, Kitanlarda, Yakutlarda, Kırgızlarda ve Eski Bulgarlarda rastlanır. Buradaki amaç ölüyü göğe yaklaştırmak veya ruhun kemikte olduğuna inanıldığı için kemikleri korumak amacıyla çürüyen kısımlardan kurtulmak olabilir. (Bkz. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 426. dn. 63)

⁶⁹² Emecen, “Saruhanogullari”, s. 171.

İbn Battuta Saruhan Bey'i oğlunun türbesinde selamlamış, beraber bayram namazı kılmış ve sonra da kaldığı ahi tekkesine geri dönmüştür. Burada kendi kölesinin, atlara su vermek bahanesiyle gittiğini ve henüz dönmediğini öğrenince, firar ettiğini anlayan seyyah, durumunu bildirmek için Saruhan Bey'in huzuruna çıkmıştır. Saruhan Bey kaçakları buldurmak için bayram telaşından dolayı pek bir şey yapamasa da, ertesi gün bir grup Türkmen hem köleleri hem de atları yakalayıp geri getirmişlerdir. Kaçaklar Manisa'ya bir günlük mesafedeki, deniz kıyısında bulunan Foça'ya kaçmışlardır. Türkmenlerin dikkatlerini çekince hemen yakalanmışlar ve Manisa'ya geri getirilmişlerdir.⁶⁹³

Saruhanogullarının merkezi olarak gelişme gösteren Manisa ilk defa Yıldırım Bayezid'in 1389-1390 kışındaki askeri hareketi sırasında Osmanlı idaresi altına alınmıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden Saruhanogullarının idaresine girmiştir. Ancak ondan önce Timur'un Batı Anadolu seferi ve İzmir kuşatması sırasında Timur askerlerine karargahlık yapmıştır. Timur ordusunun çekilmesinin ardından Saruhanoglu Orhan Bey 17 Ağustos 1402'de şehre gelip idareyi ele geçirmiştir. Osmanlı Padişahı Çelebi Mehmed, 1405-1406'da Manisa üzerine yürüyerek şehre girdiyse de onun çekilmesinden sonra Saruhanoglu İshak Bey'in diğer oğlu Saruhan Bey buraya hakim olmuştur. Osmanlı idaresi ancak 1415'den biraz önce tam olarak kurulabilmiştir. Osmanlı hakimiyetine girmesinin ardından şehrin karşı karşıya kaldığı ilk olay, Şeyh Bedreddin'in müridlerinden Torlak Kemal'in yakalanarak 1416'da Manisa'da idam edilmesidir. Bunun ardından İzmir Beyi Cüneyd'in sebep olduğu karışıklıklardan etkilenmiştir. Yanında muhtemelen Saruhanogullarına mensup şahısların da bulunduğu Cüneyd Bey, şehir yakınlarında Osmanlı kuvvetleri karşısında yenilmiştir (1424-1425). II. Murad bölgede sükuneti sağladıktan sonra 1437'de buraya idareci olarak oğlu Alaeddin'i göndermiştir. Şehir XVI. yüzyılın sonlarına kadar önemli bir olayla karşılaşmamış, ancak şehzadelerin gelişi, aralarındaki taht mücadeleleri, buradan padişah olarak ayrılmaları belli başlı hadiseleri oluşturmuştur. Bu dönemde adeta ikinci bir siyasi merkez haline gelmiştir. Özellikle II. Murad'ın, oğlu II. Mehmed'le saltanat değişimi ve Manisa'ya gelişi ilk defa burayı bir siyasi merkez olarak Bursa ve Edirne'nin önüne çıkarmıştır. Manisa'da tahttan çekilmiş bir padişah gibi davranmayan II. Murad şehrin imarında rol oynamış, 1446'da yeniden tahta geçince de oğlu Mehmed'i tekrar Manisa'ya

⁶⁹³ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 426-427.

yollamıştır. II. Mehmed burada iken oğlu II. Bayezid doğmuş, ikinci defa tahta çıkınca da ortanca oğlu Mustafa'yı şehre göndermiştir.⁶⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin ilk asırlarında, her şehzade merkeze eşit uzaklıktaki sancaklara bey olarak gönderilir, burada bir nevi hükümdarlık eğitimi görür; babalarının vefatında kim önce merkeze gelirse o padişah olurdu.⁶⁹⁵ Bu sancak bölgeleri rastgele seçilmemiş, özellikle Osmanlı idaresine ısınamayan ve sürekli karışıklık çıkan bölgelerde merkezi kontrolü sağlamak amacıyla yapılmıştır. XV. yüzyıl ortalarına kadar İzmit, Bursa, Eskişehir, Aydın, Kütahya, Balıkesir, Isparta, Manisa ve Sivas başlıca şehzade sancakları olmuştur.⁶⁹⁶

Manisa'nın şehzade sancağı olduğunu, XVII. yüzyılın başlarında şehre gelip burada iki ay on gün kalan⁶⁹⁷ Polonyalı Simeon, "Burası Şehzadelerin, büyüyüp tahsil etmeleri için oraya gönderilen padişah oğullarının tahtgahı idi."⁶⁹⁸ sözleriyle; Evliya Çelebi ise, "Zira eski zamanda Osmanlı şehzadelerinin ve eski padişahların tahtı, şehzadelerin mekanı idi. Yakın zamanda sikkesi geçerli şehir idi..."⁶⁹⁹ cümleleriyle belirtmişlerdir.

Manisa'dan bahseden seyyahların anlattıklarının başında, buranın oldukça verimli topraklara sahip olması da vardır. Schiltberger, kendi deyimiyle Magnasa'nın bereketli topraklara sahip olduğunu,⁷⁰⁰ Polonyalı Simeon buranın çok nimetle dolu ve her meyvenin bolca bulunduğunu⁷⁰¹ yazmıştır.

⁶⁹⁴ Emecen, "Manisa", s. 578.

⁶⁹⁵ Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi", *Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan*, Yetkin Basım Yayın ve Dağıtım A.Ş., Ankara 2006, s. 1108.

⁶⁹⁶ Kurtaran, Uğur, "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi Ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, s. 765, dn. 64.

⁶⁹⁷ Andreasyan, "Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi", ss. 270-271.

⁶⁹⁸ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, s. 31.

⁶⁹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 75.

⁷⁰⁰ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 101.

⁷⁰¹ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, s. 31.

10.3. Yapılar

10.3.1. Kale

Polonyalı Simeon, Manisa'nın kalesini İzmir'in kalesine benzetmiş, yüksek bir tepede, sağlam bir kale olduğunu söylemiştir.⁷⁰²

Yunanca'da bu kalenin adının Andirafil olduğunu ve o zamanlar büyük bir şehir olduğunu aktaran Çelebi ise kalenin Kaydefa tarafından yaptırıldığını belirtmiş ve onun elinden Selçuklu Sultanı Alaeddin'in beylerinden Sarhan Bey'in, Rum Keferesi krallarından Puskopo adlı bir kraldan zorla aldığını yazmıştır. Bundan sonra da Sultan II. Murad, Saruhanoğullarının elinden nice bin sıkıntıyla, çok kanlar döke döke fethetmiştir.⁷⁰³

Kale, Manisa'nın ensesinde, Duman Dağı üzerine yapılmıştır. Aşağı şehirden buraya 4.000 adımda çıkılır. Beş köşeli olan kalenin çevresi 2.200 adımdır ve hendeksizdir. Zira kızıl ve kara kayalar üzerine yapıldığından, etrafındaki uçurumlar Gayya Kuyusu'na benzemektedir. Kuzeye bakan ve aşağı şehre açılan demirli, sağlam kapının iç yüzünde Okçu Pehlivan Şuca'nın⁷⁰⁴ yayı asılıdır. İçindeki küçük cami Fatih Sultan Mehmed'in babası Koca Sultan II. Murad'ın camisidir. Fakat aslında bu kale iç kaledir. Üç köşe olan aşağı kale ise harap olmaya yüz tutmuştur. Çevresi 6.000 adım olan bu aşağı kale, dere ve tepeler üstüne yapılmış sağlam bir kale görünümündedir. İçinde görünen yapılardan yeganesi, sahip olduğu yedi adet kapıdır. Başka bir binası yoktur. Zira tüm halkı aşağı şehre göçtüğünden bu kale bağ haline gelmiştir.⁷⁰⁵

Manisa, Manisa dağının kuzey yamacına kurulmuştur. Dağın eteğine ve ovaya doğru yayılmıştır. Dağ yamacındaki sel yataklarının burada yerleşmeye ve kale kurmaya imkan vermesi, Akhisar Ovasına açılmış olması ve burada düğümlenen yollarla, şehrin biraz batısında Sabuncu Beli'ni aşmak üzere dağa tırmanarak İzmir körfezine ulaşması, şehrin coğrafi konumundan kaynaklanan gelişme nedenleridir.⁷⁰⁶ Manisa şehri, Bizanslılar dönemine kadar kale çevresinde daha dik eğimli

⁷⁰² Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, s. 31.

⁷⁰³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 76.

⁷⁰⁴ Bursalı ünlü okçu. (Bkz. *İstanbul İhale ve Duyuru Bülteni*, Star Medya Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2013, s. 35.)

⁷⁰⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 75-76.

⁷⁰⁶ Çelik, İsa, "Manisa Kentinde Tarihi Turizm", *Yeni Fikir*, Yıl: 5, Cilt: 2, Sayı: 13 / Temmuz - Aralık - 2014, s. 33.

yamaçlarda kurulmuş olduğu halde, Saruhanoğulları döneminden itibaren daha az eğimli alanlara doğru yayılmaya başlamıştır. Bu yayılma, Osmanlı döneminde de devam etmiştir.⁷⁰⁷ Buradaki Bizans istihkamı olan dağın eteğindeki dış kale ile Akropolis'teki iç kale'den (Sandikkale) günümüze ulaşan harabelere bakılacak olursa ⁷⁰⁸ iç kaleden pek bir iz kalmadığı halde, dış kale yer yer takip edilebilmektedir.⁷⁰⁹

10.3.2. İshak Çelebi Külliyesi

Çelebi şehirdeki en eski yapının, Manisa'nın fatihi olan Saruhan Bey'in yaptırdığı ve Sarhan Bey Cami olarak andığı cami olduğunu söyler. Sanatlı kubbeleri baştan başa kırmızı Horasani kireç ile örtülü, kiliseden dönüştürme, mamur bir camidir. Mihrap üzerindeki büyük kubbesi kurşun ile örtülüdür. Ortasında bir abdest havuzu olan avlunun etrafında altı adet ibretlik sütun, bazı kubbeleri taşımakta olduğu gibi, yine avlunun üç tarafında da medrese hücreleri vardır. Fethiye Medresesi adıyla alimler arasında meşhurdur. Payede de yüksek olan bu medresenin kapısının önünde büyük çınarlar vardır.⁷¹⁰

Evliya Çelebi daha sonra burayı Saruhan Bey Medresesi olarak anmış ve kafirler zamanında papaz ve ruhbanların medresesi olduğunu söylemiştir. Bu medresede bulunan talebeler ise müfessir, muhaddis ve musannif olmuşlardır ki ibn Melek de burada tahsil görmüştür. Zira medrese yüksek ve açık bir yerde bulunduğu, suyu ve havası da güzel olduğu için, buradaki insanlar zeki olurlar. Alt katlarında, yalnız kalmayı seçmiş birçok derviş ve arif kimseleri vardır.⁷¹¹

Evliya Çelebi'nin Fethiye Medresesi olarak andığı Medrese'nin diğer isimleri Ulu Cami Medresesi ve İshak Çelebi Medresesi'dir.⁷¹² Seyyahın daha sonra Saruhan Bey Medresesi olarak andığı yapı ise aslında İshak Çelebi Külliyesi'nin bir

⁷⁰⁷ Gülersoy, Ali Ekber, "Farklı Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Arazi Örtüsü/Kullanımında Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi: Manisa Merkez İlçesi Örneği (1986-2010)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer, 2013, s. 1930.

⁷⁰⁸ Karakaya, Enis, "Manisa", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2003, C. 27, s. 583.

⁷⁰⁹ Çelik, "Manisa Kentinde Tarihi Turizm", s. 36.

⁷¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 77.

⁷¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 82.

⁷¹² Doğan, Nermin Şaman ve Fataha, Ebru Bilget, "Karamanoğulları Medreselerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Ermenek Tol, Karaman Hatuniye/ Melek Hatun Ve Niğde Ak Medreseleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Bahar (14), s. 112.

parçasıdır. Yapı, kale ve surları dışında, Spil Dağı'nın eteğine kurulmuş, cami, medrese, türbe, çeşmeler ve hamamdan oluşan büyük bir külliye'dir. Külliye'deki cami, medrese, türbe ve çeşmeler kaynaşarak birleşik bir yapı topluluğu oluşturmuştur.⁷¹³

Acun'a göre kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla⁷¹⁴ cami, medrese, türbe, hamam ve çeşme birimlerini içeren bir külliye programında inşa edilen yapılar Saruhanoğullarından Muzafferüddin İshak Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Cami 1366, medrese 1378 tarihlidir. Medresenin kitabesinde adı geçen Mimar Emet b. Osman'ın diğer birimleri de tasarlamış olması muhtemeldir. Cami, medrese ve kümbet birimleri tek bir kütle içinde toplanmış, cami doğuya, medrese batıya, İshak Çelebi'nin kümbeti camiyle medrese arasına, bunların avlularını birleştiren kapının güneyine, minarenin kaidesinin yanlarına da iki çeşme yerleştirilmiştir. Yapının duvarlarında bol miktarda devşirme taşın yanı sıra moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Avlu batı, doğu ve kuzey yönlerinde ikişer sıra halinde kubbemsi çapraz tonozların örttüğü kare planlı birimlerle kuşatılmıştır. Hemen hepsi devşirme olan sütunlara tuğla örgülü ve sıvalı sivri kemerler oturmaktadır. Sütun başlıklarının bir kısmı Roma ve Bizans dönemlerine ait devşirme parçalardır. Bir kısmı da Saruhanlı dönemine aittir ve köşeleri mukarnaslarla bezelidir. Harimin girişi son derecede gösterişsizdir. 10.80 m. çapındaki kubbe mihrap duvarına gömülmüş iki sütun ve altı paye tarafından taşınmakta, bu özelliğiyle Anadolu'da kubbesi sekizgen destek üzerine oturan ilk cami örneğini meydana getirmektedir.⁷¹⁵ Bizans İmparatoru III. Yoannis Dukas Vatatzes'in 1222 tarihinde bugünkü caminin yerine bir kilise yaptırdığı söylenir. Zira yapıda devşirme malzemenin çok olarak kullanılması, burada camiden önce bir kilisenin veya antik bir yapının olabileceğini akla getirmektedir.⁷¹⁶

10.3.3. Çeşnigir Cami

Evliya Çelebi, Tahtakale'de Çeşnigirbaşı Cami'nin olduğunu söylemiş, eski tarzlı ve bir minareye sahip olduğunu da eklemiştir. Seyyah caminin kapısının

⁷¹³ Acun, Hakkı, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 19 (1985), s. 127.

⁷¹⁴ Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", s.128.

⁷¹⁵ Tanman, M. Baha, "Manisa Ulucamii", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 110.

⁷¹⁶ Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", s. 128; Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", s. 128, dn. 2.

üzerindeki tarihi: "Bena haze'l-mescide'l-mübarek, hayır sahibi ve'l-hasenat Sinan Beğ bin Abdullah fi eyyami Sultan Mehmed bin Murad Han, fi şehri Recebi'l-mücerreb li-sene seb'a ve seb'a mie. (707)"⁷¹⁷ olarak okumuştur. Çelebi'ye göre cemaati çok olan bu cami, sağlam yapılı ve kurşunludur.⁷¹⁸

Çeşnigir Cami, Çarşı Mahallesi'nde 1474 yılında Fatih Sultan Mehmed'in azatlı kölesi Çeşnigir Sinan Bey tarafından inşa ettirilmiştir. 1831 yılında Karaosmanoğlu Sabri Ağa mabedin yanına bir kütüphane yaptırmıştır. Caminin mihrap ve minberinin orijinali hakkında bilgi yoktur.⁷¹⁹ Cami gördüğü onarımlarla Fatih Sultan Mehmed devri özelliklerini kaybetmiştir.⁷²⁰

10.3.4. Ali Bey Cami ve İmareti

Çelebi şehrin kiblesinde, yüksek yerde, eski yapı ama sağlam cihannüma bir mabet dediği caminin adını Timurtaş oğlu Ali Bey Cami olarak vermiştir. Bu caminin avlusunda can bahşeden bir çeşme vardır. Bu avlu koyah bir gölgelik olduğu için güneş etki etmez. Namazdan sonra tüm insanlar avlunun etrafında oturup şehri seyrederek. Zira cami yüksek bir yerde olduğu için tüm ova ayaklar altındadır.⁷²¹

Seyyah caminin avlusunu şöyle anlatmıştır: "Camiye bu avluda iki taraftan divanhane merdivenleri gibi taş merdiven ile camie çıkılır. Ve yazılan abıhayat çeşme merdiven altından üçer lüle çeşmelerdir. Her bir gözden akan sular, adam bileği kalınlığında olup saf ve buz gibi sulardır. Bu avluya da yine iki taraftan 15'er basamak taş merdiven ile çıkılır. Kısacası zarifler ve vefalı dostlar yeri bir nazargah avludur. Bütün yapıları baştan başa kurşun ile örtülü bir meşhur camidir."⁷²² Çelebi, caminin kible kapısının üzerindeki tarihi de: "Bena haze'l-camia ve 'l-imarete Ali Beğ ibn Timurtaş Paşa mabe'de teka'uid vezareti es-Sultan Murad Han ve fi haze't-tarih bi-fazlillah. Sene 978"⁷²³ okumuştur.

Evliya Çelebi bir de Ali Bey İmareti ve Timurtaş Paşa İmareti'nden bahsetmiştir.⁷²⁴ Timurtaş Paşaoğlu Ali Bey'in 831'de (1427-28) inşa ettirdiği Ali

⁷¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 79.

⁷¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 79.

⁷¹⁹ Durma, Abdulhalim, *Evliyalar Şehri Manisa*, Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara 2013, ss. 23-24.

⁷²⁰ Karakaya, "Manisa", s. 584.

⁷²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 79.

⁷²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 79-80.

⁷²³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 80.

⁷²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 83.

Bey Cami ve İmareti 978'deki (1570-71) tadilatla cuma namazı kılınmasına uygun hale getirilmiş, son onarımı 1978'de yapılmıştır. Cami zaviye planlı, üzeri alaturka kiremit kaplı çatıyla örtülüdür. Minaresi mihrap duvarına bitişiktir.⁷²⁵

10.3.5. Sinan Bey Medresesi

Çelebi Sinan Bey Medresesi'nin hariç payesi ile yüksek medrese olduğunu, kargir kubbelerinin tamamen kırmızı kiremit ile örtülü olduğunu yazmıştır.⁷²⁶

Külliyelerin parçası durumundakiler hariç şehirde mevcut en eski ve abidevi medrese Sinan Bey'in XV. yüzyılda yaptırdığı binadır. Ortasında kare şeklinde revaklı avlusu bulunan medresenin kapısı kuzey cephesinin ortasında yer almaktadır. Avlunun doğu ve batı kanatlarında beşerden on derslik yer alır. Merdivenle çıkılan mescidin mihrabı mukarnas kavsaralıdır. Dersliklerin üzeri kubbelerle, revaklarsa çapraz tonozlarla örtülmüştür. Avludaki sütun başlıklarının bir kısmı Bizans yapılarından devşirilmiştir. Binanın inşaatında kesme taş ve tuğla kullanılmıştır.⁷²⁷

10.3.6. Mevlevihane

Evliya Çelebi, şehrin doğu tarafında, yüksek bir mesiregah yerde Hazret-i Mevlana Tekkesi'nin olduğunu söylemiştir. Eskiden kilise olan ve acayip dinlenme ve gezinti yerinde bulunan bu mevlevihane, semahanesi ve pek çok ayrı derviş odalarıyla birlikte oldukça mamurdur. Suyu ve havası güzel İrem Bağı gibi dervişler ocağı olan yerden bütün şehir görünmektedir.⁷²⁸ Çelebi kapının üstündeki tarihi: "Emera bi-İmareti hazihiz-zaviyeti'l-mübareketi'l-İshakıyyeti el-emirü'l-adilü'l-muzafferü'l-mansur İshak ibn İlyas. Sene seb'in ve seb'a mie" (770)⁷²⁹ okumuştur. Tarihin altında ise, "Ve amiruhu el-abdü'l-fakir ilallahi'l-gani, el-Hac Osman bin Emetullah"⁷³⁰ yazılıdır.

Mevlevihane, Saruhan Bey'in torunu İshak Çelebi tarafından 1368–1369 yıllarında yaptırılmıştır. Yapı, İshak Çelebi'nin 1366–1379 yıllarında yaptırdığı Ulu Cami Külliyesi'nin bir bölümünü oluşturur. Bununla beraber Mevlevihane,

⁷²⁵ Karakaya, "Manisa", s. 584.

⁷²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 82.

⁷²⁷ Karakaya, "Manisa", ss. 584-585.

⁷²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 83.

⁷²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 83.

⁷³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 83.

külliyenin oldukça uzağında bulunmaktadır.⁷³¹ Kitabede her ne kadar Osman b. Emetullah yazsa da şu an sağlam ve mevcut olan Ulu Cami kitabesinde mimarın adı Emetullah b. Osman'dır. Manisa'da Mevlevi kültürünün yerleşmesi sonucunda, Osmanlı döneminde de Mevlevihane işlevini sürdürür. Yapı 1664, 1665, 1681 ve 1694 yıllarında onarılmıştır. 1870'li yıllarda Nakipzade Mustafa Şefik Efendi, dergahı şehir merkezine indirir. 1870'lerden sonra boşaltılan mevlevihane 1940'lardan itibaren hızlı bir şekilde harap olmaya başlar. 1961–1962'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Mimar Süreyya Yücel'e Mevlevihane'nin ilk restorasyonu yaptırılır. Asli hüviyetiyle bağdaşmayan kötü restorasyonlar geçirir. 1995 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünden Celal Bayar Üniversitesi'ne devrolunan bina 1999–2001 yılları arasında üniversite tarafından yeniden restore edilir. 2001 yılındaki restorasyondan sonra yapı Prof. Dr. Nezih Demirkent Kütüphanesi adıyla hizmete girer. 2003 yılı başından 2005 yazına kadar işlevsiz kalır. 2005 yılı ortalarından itibaren Manisa ve Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi bünyesinde 'Manisa Mevlevihanesi Etnografya Müzesi' haline dönüştürülerek halkın ziyaretine açılır. Yapı büyük restorasyon hatalarına rağmen orijinalliğini koruyabilen en eski Mevlevi asitanesidir.⁷³²

10.3.7. Türbeler

Evliya Çelebi Manisa'nın ziyaret yerlerinin başında, Muradiye yakınında yatan vilayet fatihi Saruhan Bey Sultan'ı saymakta ve yüksek bir kubbede medfun olduğunu söylemektedir. Halkın ziyaret ettiği bu türbede yatan Saruhan Bey'in nice keşif ve kerametleri görülmüştür. Kendisi Allah yolunda cihat eden gazi padişahlardan biridir.⁷³³

Günümüzde Muradiye Camisi'nin batısındaki meydanda bulunan türbenin Saruhan Bey'e ait olduğu ve 746'da (1345-46) yapıldığı kabul edilir. Kaba taş ve tuğla ile inşa edilen yapı dikdörtgen planlıdır. Kuzey cephesindeki kapının iki yanında birer küçük pencere bulunmaktadır. Yapının batı ve güney duvarlarındaki pencereler son onarımda açılmıştır. Sandukalı mekanın üzerini bir kubbe

⁷³¹ Durma, *Evliyalar Şehri Manisa*, s. 200.

⁷³² Durma, *Evliyalar Şehri Manisa*, ss. 202-204.

⁷³³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 88.

örtmektedir. Yapının kuzeydoğu köşesindeki izler bu türbeyle tekke veya mescidin bağlantılı olabileceği hususunda fikir verir.⁷³⁴

Çelebi bir de dedesi olduğunu söylediği Ece Yakub Bey'in türbesinden bahsetmektedir. Seyyaha anlattığına göre Mahan diyarından olan Ece Yakub, Osmanoğlunun atası Ertuğrul ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. İlk defa Süleyman Bey ile Kapıdağı'nda kırk neferle birlikte sal yapmış, denizden geçmiş ve ilk kez İpsala Şehri'ni fethetmişlerdir. Lapseki'deki iskele başındaki cami ile İznik'teki Yakub Ece Cami de bunlarıdır. Ferman ile mütevellikleri hala Evliya Çelebi'ye aittir. Çelebi'ye göre Yakub Ece ateşli sıtmadan dolayı Manisa'da vefat etmiş ve Çaybaşı Mezarlığı'na gömülmüştür.⁷³⁵

Tezcan'ın araştırması sonucunda ortaya çıkmıştır ki, Evliya Çelebi burada Yakub Ece ile Fatih'in divan kulu Gazi Yakup Beyi ve Şehzade Yakub'u (1398) birbirine karıştırmıştır. Çelebi, Neşri Tarihi'ndeki Yakub Ece ile Gazi Fazıl'ın ağaçtan bir sal yapıp Çimpe Kalesi'ni ele geçirmelerinden hareketle İpsala Şehri'ni fethettiklerini söylemiş olabilir. Ama İpsala daha sonra Evrenos Bey tarafından alınır. Lapseki'den 4 km. uzaklıkta bulunan Çardak kasabasındaki Yakup Bey külliyesi Gazi Yakup Bey'e aittir. 1463-64'te Fatih Sultan Mehmed'in emri ile yaptırdığı külliye Yıldırım Bayezid'in kardeşi I. Murad'ın Kosova'da öldürülen ve Bursa'da gömülen oğlu Şehzade Yakub'a ithafen yaptırılmıştır. Manisa'da medfun Ece Yakub ise Ece Halife Yakub Efendi olarak tanınan ve 929'da (1522-23) Manisa Sultaniye Medresesinde müderris iken ölen Molla Yakub'dur.⁷³⁶

10.4. Manisa'nın İlçeleri

10.4.1. Demirci

Evliya Çelebi, Demirci Şehri için her şeyden önce Ahengeran⁷³⁷ Kalesi demektir. Burasını Cimcime Kraliçe'nin kardeşi Fındıcak Kral'ın elinden, Saruhanoğlu beylerinden Demircioğlu Kara Mustafa Bey fethetmiştir ki kendisi

⁷³⁴ Karakaya, "Manisa", s. 586.

⁷³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 89.

⁷³⁶ Tezcan, Nuran, "Seyahatname'de Doğrular Ve Yanlışlar Bağlamında İstanköy'deki Hipokrat Çınarı Ve Evliya Çelebi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih Tezcan'a Armağan, Cilt:13, Yıl:13, 13, s. 409.

⁷³⁷ "Demirciler" Farsça Ahenger (Demirci) + an (Çoğul Eki).

Çelebi'nin altıncı dedesinin dedesi, Kara Ahmed Bey'in kardeşidir. Çelebi'nin Kütahya'da medfun olan ve Ertuğrul Gazi ile birlikte Mahan Memleketi'nden gelen ataları Demircioğulları diye meşhurdur. Burasını Demirci Kara Mustafa Bey fethettiği için yöreye Demircieli denilmektedir. Fakat zaman içinde Saruhanoğulları Beyliği ortadan kalkmış burası da Bayezid-i Veli (II. Bayezid) döneminde Osmanoğullarına geçmiştir. Buranın fatihi Kara Mustafa Bey de vefat edince Demirci'ye defnedilmiştir. Fetihten sonra Celaliler ele geçirmesin diye kaleyi yıkmışlardır. Fakat Çelebi'nin gördüğü kadarıyla, az bir şeyle tamiri mümkündür.⁷³⁸ Yalnız Çelebi'nin bölgenin II. Bayezid zamanında Osmanlıların eline girdiği bilgisi doğru değildir.

Demirci adının kökeni ile ilgili bir kesinlik yoktur. Ortaya atılan birkaç iddiadan ikisi Çelebi tarafından sağlanmıştır. Bunlar adın, bölgenin fatihi Demirci Kara Mustafa Bey'in ünvanından veya bir meslek olan demircilikten (Ahengeran) gelmesidir.

Demirci'de son döneme kadar, bugün pazaryerinin kurulduğu eski belediyenin arkasındaki arazilerde Demirciler Çarşısı olarak bilinen müstakil bir çarşı vardı. Dolayısıyla Demirci isminin kökeninde bu mesleğin yattığı söylenebilir. Diğer bir iddia da Amasyalı Strabon'un, Demirci Dağına Temiros Dağı, Demirci Çayı'na da Temiros Çayı demesi kökenlidir. Bundan dolayı şehrin ilk adının Temiros olma ihtimali de vardır.⁷³⁹

Aydın'a göre Demirci'nin kuruluş tarihi, tam olarak bilinmemekle beraber, günümüzden en az 30 bin yıl öncesine dayandığı iddia edilmektedir. Demirci'nin M.Ö. 2000-700 yılları arasında Hititler ve M.Ö. 800-620 yılları arasında ise Frigler egemenliğinde kaldığı tahmin edilse de bu döneme ait kalıntılar net değildir. Demirci'nin antik dönemine ait bilgiler M.Ö. 700 yıllarında Frigleri yenen Lidyalılara aittir. Demirci ilçesi sınırları içerisinde 1836 yılında Hamilton tarafından keşfedilen Saitta (Sidas) şehri Lidyalıların önemli şehirlerindedir.⁷⁴⁰ Bölge Helenistik Dönem boyunca Suriye Krallığı ile Pergamon Devleti arasında sürekli el değiştirmiştir. M.Ö. 188'den sonra Suriyelilerin Batı Anadolu'yu tamamen terk etmeleriyle bu bölgeye Pergamon Devleti hakim olmuştur. Bergama Kralı III. Attalos'un ölümü ve vasiyeti üzerine tüm Batı Anadolu M.Ö. 133'te Roma

⁷³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 53-54.

⁷³⁹ Manisa Hayat Gazetesi, 14 Kasım 2012, s. 2.

⁷⁴⁰ Aydın, İbrahim, "Demirci Şehri'nin Mekansal Gelişimi Ve Gelişimi Etkileyen Faktörler", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:7, Ocak- 2003, ss. 22-23.

İmparatorluğu'nun⁷⁴¹ ve daha sonra da Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmiştir.

XIII. yüzyılın sonlarında Saruhan Beyliği'ni kuran Saruhan Bey, Anadolu'nun o dönemki siyasi konjonktüründen çok iyi faydalanmış ve ilk fetih hareketine Batı ile Orta Anadolu'yu birbirinden coğrafi sınırla ayıran, Demirci bölgesinden başlamıştır. Daha sonra Saruhan Bey liderliğindeki kuvvetler ile diğer Batı Anadolu beylikleri, Bizans'ın siyasi ve askeri zafiyetinden faydalanarak fetih hareketlerini batı istikametinde genişletmişlerdir. Sonunda uzun bir mücadele döneminden sonra 1313 tarihinde Manisa'yı fethetmişlerdir. Saruhan Bey burayı beyliğin merkezi yaparak kendisi "Ulug Bey" sıfatı ile burada oturmuştur. Muhtemelen bu esnada Türk devlet geleneğince kardeşi Ali Paşa'yı Nif'e ve diğer kardeşi Çuğa Bey'i Demirci bölgesine göndermiştir.⁷⁴² Çuğa Bey'in ölümünden sonra Demirci'nin idaresini Saruhan Bey'in oğlu Devlet Han almıştır. Yıldırım Beyazid, Manisa ve çevresini ele geçirip, yönetimini Saruhan beylerinden Hızır Şah'a vermiştir Yıldırım Beyazid'in 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi sonucu Timur, Saruhanoğulları Beyliği'nin başına Hızır Şah'ı tekrar getirmiştir. Hızır Şah, Osmanlı sultanlarından Çelebi Mehmed'in kardeşleri ile mücadelesi sırasında Çelebi Mehmed aleyhine faaliyet göstermiş ve bunun sonucunda Çelebi Mehmed, Manisa'ya gelmiş ve Hızır Şah'ı hamamda yakalayarak 1410 yılında öldürmüştür. Bu tarihten itibaren Demirci, Osmanlı Devleti idaresinde Saruhan Sancağı'na bağlı kaza olarak kalmış ve 1410-1595 yılları arasında şehzadelerin yönetiminde olmuştur.⁷⁴³

Çelebi'nin anlattığına göre şehir yedi dereli ve tepeli bir yere kurulmuştur. Kat kat olan evler, toprak örtülü, baştan başa kerpiçten yapılmış Türkistan evleridir.⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Baykal, Füsün, "Kırsal Yerleşim Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Gökeyüp Köyü (Salihli/Manisa) ve İlkel Çömlekçiliğin Köy Ekonomisindeki Yeri", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı/Number 5 (1990), s. 58.

⁷⁴² Eravcı, Mustafa, "Saruhanoğulları'nın Demirci Kolunun Siyasi Ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik", ss. 56-57.

⁷⁴³ Aydın, İbrahim, "Demirci Şehri'nin Mekansal Gelişimi Ve Gelişimi Etkileyen Faktörler", s. 23.

⁷⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 54.

10.4.1.1. Yapılar

Çelebi buradaki camileri sayarken önce eski yapı dediği Saruhanoğlu'nun Camisi dediği camiyi vermiştir. Seyyaha göre bir nazik kırmızı ve uzun tuğla minaresi olan bu camiyi, Çelebi'nin amcası Kara Mustafa Bey yaptırmıştır.⁷⁴⁵ Gayet kalabalık bir cemaate sahip olan bu caminin kapısının üstündeki tarihi de "Ammere haze'l-camie's-sultanu'l-mu'azzam zıllullahi fi'l-alem, hayır sahibi ve'l-hasenat Ya'kub bin Devlet Han ibn Sarhan Bay. Sene aşere semane mi'e." (710)⁷⁴⁶ olarak okumuştur.

Eravcı'ya göre Çelebi Mehmed'in 1407-1409 tarihleri arasında Manisa'ya gelerek Hızırşah'ı hamamda yakalayarak öldürmesiyle birlikte Saruhanoğullarının Manisa kolu belli bir süre sona ermiştir. Fakat Demirci kolunda Yakub Bey, Bayezid'in oğulları arasındaki iç mücadelelerden ve Saruhan beyliğindeki iç çatışmadan kendi hesabına faydalanarak güçlenmiştir. Zira kültürel ve imar faaliyetleri siyasi gücünü teyit eder mahiyettedir. Nitekim Demirci'de Eski Cami denilen mabedi, 1407 tarihinde yaptırmıştır. Arapça taş vakfiyesi de caminin kuzey kapısı üzerinde olmakla bu vakfiyenin bazı kısımları harap olmuştur. Kitabede kullandığı "Sultanu'l-muazzam" ibaresi onun siyasi konjonktürden faydalanarak, "Ulug bey" statüsüne geçtiğini gösteren bir işarettir.⁷⁴⁷

Evliya Çelebi'nin bahsettiği bir diğer cami çarşı içindeki Süllemiş Cami'dir. Bu cami kiremit ile örtülüdür ve cemaati çoktur.⁷⁴⁸ Çelebi'nin bahsettiği bu camiyi, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun batısına doğru ilerleyen Türkmenlerin arkasında gelen ve Demirci'ye de uğrayan Moğol İmparator'u Baycu Noyan'ın torunu Sulamış yaptırmıştır. Sulamış o dönemde Bizans kilisesi olan bir yapıyı camiye dönüştürmüştür. Zira Demirci'de ilk caminin 1298 yılında açıldığı ve adının da Sulamış olduğu bilinmektedir.⁷⁴⁹

Çelebi'ye göre Demirci, tepeli ve yüksek bir yer olduğu halde havası ve suyu gayet hoş bir yerdir. Hatta her sokak başında bir çeşme vardır. Bu çeşmeler sayesinde şehir mamur ve bakımlı olmuştur. Etrak olan halkı garip dostudur ve ticaret ile geçinirler. Ekinleri ve tahıl mahsulleri yoktur. Hepsinin kazancı, şehrin dört tarafında

⁷⁴⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 54.

⁷⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 54.

⁷⁴⁷ Eravcı, "Saruhanoğulları'nın Demirci Kolunun Siyasi Ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik", ss. 60-61.

⁷⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 54.

⁷⁴⁹ Manisa Hayat Gazetesi, 14 Kasım 2012, s. 2.

iki saatlik yere kadar uzayan bağlardan gelmektedir. İnciri ve üzümü o kadar meşhurdur ki katırcılar Afyon'dan ve Tavşanlı'dan buraya katırlarla buğday getirir, karşılığında üzüm kurusu alırlar.⁷⁵⁰

10.4.2. Alaşehir

Evliya Çelebi, Alaşehir'i anlatırken, Büyük İskender zamanında Madyan oğlu Yanko'nun soyundan Kortiz adlı bir kralın elinden Aydın Bay'ın oğlu Sultan Yakub'un Ulubaş Bey eliyle aldığını yazmıştır. Ondan sonra da Yıldırım Bayezid burayı fethetmiştir. Zira burası Yıldırım Han Gazi evkafıdır.⁷⁵¹

Türkler tarafından fethine kadar Philadelphia adını taşıyan şehri, M.Ö. XI. yüzyılda Bergama Kralı Attalos Philadelphos kurmuştur. Alaşehir bir kale-şehir olarak gelişme göstermiş ve Lidya bölgesinin anahtarı olarak vasıflandırılmıştır. Philadelphia, Romalılar döneminde M.S. 40 yıllarında Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Roma İmparatorluğu zamanında Anadolu'da Hıristiyanlığın belli başlı yayılma alanlarından biri haline gelmiş, ara sıra uğradığı depremlerle yıkılmasına rağmen Doğu Roma İmparatorluğu devrinde de önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur. Romalılar döneminde Hıristiyan inancına göre kutsal bir yer olan Alaşehir, Fener Patrikhanesinin de değer verdiği bir merkez olmuştur. Yuhanna İncilinde, Tanrı'nın Filedefiya'ya melek gönderdiği bildirilmektedir. VII. yüzyıldan X. yüzyılın ortalarına kadar süren Müslüman Arapların akınları sırasında zaman zaman onların hücumlarına hedef olmuşsa da ele geçirilememiştir.⁷⁵²

Şehir 1076'da Anadolu'ya giren Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından bölgedeki diğer şehirlerle birlikte fethedilmiş ve birkaç defa el değiştirdikten sonra 1098'de I. Haçlı Seferi sırasında Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyetine geçmiştir. Türk akınlarına karşı Batı Anadolu'nun en müstahkem mevki haline getirilen şehir, Doğu Roma İmparatorluğu ordusunun önemli bir hareket üssü yapılmıştır. 1211 yılında Doğu Roma İmparatoru Laskaris ile Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev arasında geçen ve sultanın ölümüyle sonuçlanan savaş, Alaşehir

⁷⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 54.

⁷⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 58.

⁷⁵² Tepekaya, Muzaffer, "Osmanlı'da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2006, C: 4, S: 2, s. 80.

yakınlarında olmuştur. Yine 1255'te, İznik imparatoru II. Laskaris ile II. İzzeddin Keykavus ittifak antlaşmalarını burada yapmışlardır.⁷⁵³

Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra Batı Anadolu'nun en kuvvetli beyliği haline gelen Germiyanogulları, Alaşehir'i kuşatma altına almış ancak Katalanlar'ın imdada yetişmesi üzerine kuşatmayı kaldırmışlardır. Fakat bu defa şehre yardım için gelen Katalanlar, kaleye girerek her tarafı yağmalamışlardır. Onların geri çekilmesinden sonra şehir, Germiyanogulları tarafından yeniden kuşatılmış ve haraca bağlanmıştır. 1324'te tekrar Germiyan hücumuna uğramış; ancak II. Andronik şehrin imdadına yetişmiştir. Şehir, bundan kısa bir süre sonra da Aydınoğullarının himayesine girmiştir. Böylece 1391'de Yıldırım Bayezid tarafından fethedilinceye kadar, Batı Anadolu'da Türklerin eline geçmeyen tek Doğu Roma şehri olarak varlığını korumuştur. 1402'de Timur'un istilasına uğramış, onun çekilmesinden sonra İzmir Beyi Aydınoğlu Cüneyd Bey'in eline geçmiştir. Nihayet II. Murat tarafından kesin olarak Osmanlı hakimiyetine alınmıştır. Daha Yıldırım Bayezid tarafından ilk fethedildiği sırada imar hareketlerine sahne olan şehirde bir cami ve medrese inşa edilmiş; şehirden elde edilen vergi gelirler de bu eserlere ve Bursa'daki imaretine vakfedilmiştir.⁷⁵⁴

10.4.2.1. Yapılar

Çelebi'nin anlattığına göre Alaşehir'in Kalesi Bozdağ'a bitişik, Bahçederesi denilen yüksek bir dağın eteğinde yuvarlak şekilli, şeddadi ve kargir yapı büyük bir kaledir ki çevresi 8.000 adımdır. Fakat Çelebi'nin gördüğü şekliyle kale viran haldedir. Beş kapısından batıya doğru olanının adı Şeyh Sinan Kapısı'dır ve ağaç kanatlıdır. Doğuya, Kula tarafına açılan kapı Hergele Kapısı'dır. Diğer kapılarının adı Tabakhane, Kirmasti ve Alhadir'dir.⁷⁵⁵

Çelebi, buradaki en kalabalık ve en eski cami olarak Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı camiyi söylemiştir. Kiremitli olan bu cami oldukça sanatlıdır ve avlusunda bir abdest havuzu vardır. Şehrin tam ortasında bulunan ve alimler arasında övünülen medreseyi de Yıldırım Bayezid yaptırmıştır. Bir başka cami de Şeyh Sinan Hazretleri Cami'dir. Şehrin yüksek bir bayırı üzerinde altı adet kubbeli, kurşun örtülü, kargir,

⁷⁵³ Tepekaya, "Osmanlı'da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)", ss. 80-81.

⁷⁵⁴ Tepekaya, "Osmanlı'da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)", ss. 80-81.

⁷⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 58.

aydınlık camidir. Bizzat Şeyh Sinan hazretleri, evlatları ile birlikte caminin avlusunda yüksek bir türbede medfundurlar.⁷⁵⁶

Karakaya'nın araştırması sonucu öğrenildiğine göre, Alaşehir'de ilçenin güney kısmında yer alan Şeyh Sinan Külliyesi cami, tekke, kütüphane, türbe ve hazire ile küçük bir yapılar topluluğu meydana getiriyordu. Günümüzde bu yapılardan sadece cami, türbe ve hazirenin küçük bir parçası kalmıştır. Türbenin kitabesinden caminin, Bursa'dan gelerek Alaşehir'e yerleşen Emir Sultan'ın halifelerinden Şeyh Sinan Efendi (ö. 1482) tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Harim kapısı üzerinde bulunan sülüs kitabe ise 1821 yılındaki onarıma aittir. Milli Mücadele yıllarında depo şeklinde kullanılan cami 1964'te esaslı bir onarım görmüş, 1969 depreminde harap olduktan sonra halk tarafından tamir ettirilerek ibadete açılmıştır.⁷⁵⁷

Çelebi, Alaşehir Mesire Yeri olarak tanımladığı yeri de şöyle anlatmaktadır:

“Bu şehrin güney tarafında ılıcalarla şehir arasında bir mesire ve dinlenme yeri vardır. Yeryüzünde benzeri meğer Konya'da Meram Bağı veya Malatya'da Azpuzu Bağı olan. Ama bu onlardan üstündür ki övgüsünde diller kısa kalır. Rum, Arap ve Acem gezginleri içinde Alaşehir'in Hüseyin Pınarı Mesiregahı diye meşhurdur. Acem hıyabanı koyağından nişan verir dinlenme yeri, hoş bir mekandır ki çeşit çeşit sofalar, havuz ve şadırvanlar var ki eski sultanların nazargahıdır. Nice yerden abıhayat suları var ki her biri cennet şarabına benzer selsebil gibi akıp şehir halkı bu dinlenme yerinde zevk ü safalar ederler.

Bu mahalde bir büyük çınar var ki her dalını üçer adam kucaklayamaz. Uzun dallardır ki kırkar ellişer zira uzunluğu vardır. Bu ağacın gövdesinin kalınlığı 2 sarık kuşatır. Çok iri, gölgeli ve Yaratıcı'nın hediyesi göklere baş uzatmış büyük ağaçtır. Bazı eğlence toplantılarında 5-6 bin adam toplanıp gölgesindeki hıyabında gölgelenip içip eğlenip Hüseyin Pınarı'nda Hüseyin Baykara zevki gibi zevk edip çeşit çeşit fasıllar ederler. Böyle bir görülmeye değer büyük ağaç ve bir eski mesire yeridir.”⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 58-59.

⁷⁵⁷ Karakaya, Enis, “Şeyh Sinan Külliyesi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2010, C. 39, s. 66.

⁷⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 59-60.

10.4.3. Sardes

Çelebi, Sarp Hisar yani Sart Kalesi dediği kalenin, Hazret-i Resul'ün doğumunda 882 sene evvel, Yanive kızı Kaydefa'nın Büyük İskender'in korkusundan yaptırdığını; daha sonra da Aydın Bay oğullarının elinden Yıldırım Bayezid'in fethettiğini belirtmektedir.⁷⁵⁹

Bağ ve bahçesi çok olan bu yerin şebekeli bostanlarında yetişen, sulu ve iri olan kavun ve karpuzu meşhurdur. Ovalarında yetişen pamuğu da cihanı süslemiştir.⁷⁶⁰

Çelebi, buranın kalesi için de, Bozdağ'a bitişik olan Sart Dağı'nın eteğinde, yüksek bir yerde, dört köşe, şeddadi, küçük bir kale olduğunu söylemiştir. Yapı oldukça sağlam görünmektedir.⁷⁶¹

Arkeolog Başgelen'e göre Herodot, Sardes Agorası'nın ortasından geçen ve doğduğu Tmolos'tan (Bozdağ) altın pullar taşıyan Paktolos adlı bir çaydan söz etmektedir. Bu akarsuyun kıyısında yaşayan Lidyalıların, nehirden elde ettikleri altın sayesinde büyük güç ve üne kavuştuklarını, tarihte ilk kez altın ve gümüş sikke bastıklarını da söylemektedir. Sardes bugün Manisa ilinin Salihli ilçesi yakınında Bozdağ'ın kuzey yamaçlarının eteğinde yer alan antik bir şehirdir. Herodot'un sözünü ettiği Paktolos Çayı da bugün antik harabelerin içinden akıp Gediz'e karışan Sart Çayı'dır. Sardes'teki antik pazar yerinin ortasından akan Paktolos çayının doğu kıyısında, altını gümüşten ayıran altın üretim atölyeleri ortaya çıkarılmıştır. Bu alanın orta yerinde ise, dört bir kenarında arslan heykelleri bulunan bir Kibele Sunağı yer almaktadır. Arslan hem Ana Tanrıçaları Kuvava'nın hem de Lidya Krallığı'nın simgesidir. Bu tarzda arslanlı sunaklara Etrüsk duvar resimlerinde de rastlanması çok ilginçtir. Herodot Lidya'da oturan Etrüsklerin ülkedeki büyük kıtlık ve açlık felaketi karşısında İtalya'ya göç ettiklerini belirtmektedir. Büyük tartışmalara neden olan bu tarihi sorun açısından bu duvar resmindeki arslanlı sunak ile önünde mızraklı süvari ve pastoral betimler Lidya'daki arkeolojik bulgularla çok ilginç benzerlikler göstermektedir.⁷⁶²

⁷⁵⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 60.

⁷⁶⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 61.

⁷⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 60.

⁷⁶² Başgelen, Nezih, "Bin Tepelerin Zengin Kralları Lidyalılar", *Seramik Federasyonu Dergisi* *Seramik Türkiye*, Temmuz - Ağustos / July - August 2005/No.10, ss. 111-112.

10.4.4. Manisa Kaleleri

Evliya Çelebi bu bölgedeki özellikle iki kaleyi anlatmıştır.

10.4.4.1. Gördes Kalesi

Çelebi hem Gördüz Kalesi hem de Koritoz Şehri dediği Gördes'in yakınındaki Kayacık Kalesi'ni de eserine yazmıştır. Çelebi'ye göre bu kale Büyük İskender'den sonra Yanko Kral'ın oğullarından Koritoz'un yönetimindeyken, Saruhanoğullarından Yakub Han, Ulubaş Bey eliyle fethetmiştir. Yakub Han, Osmanoğluna bir kızını nikahla verince burayı da çeyiz olarak Yıldırım Bayezid'e vermiştir. Kale, şehrin doğu tarafında, killi bir kaya üzerindedir. Hala burçları ve kuleleri belli olan bu yapının eskiden gayet sarp ve sağlam bir kale olduğu belli olmaktadır.⁷⁶³

10.4.4.2. Şahin Kayası Kalesi

Evliya Çelebi, hayran kaldığı Şahin Kayası Kalesi'ni şöyle anlatmıştır:

“Ey imdi vefa kardeşleri, 32 senedir 18 padişahlık yer gezdim, böyle bir Yaratacı işi ve heybetli yüksek dağ görmedim. Ateş saçan güneş inişe geçmeyince kalenin zirvesi üzerindeki burçları belli olmaz. Ta bu merteye yüksek Elvend Dağı gibi acayip ve garip bir dağdır.

Bu kayanın dört tarafı şahin yuvası ile dolu olduğundan Şahin Kayası derler, ama Yunan Yanvan tarihinde bu kayaya Petromir derler. İzmirne adlı kraliçenin yaylağı imiş. Kale onun yapısı olduğundan taştan bir peri yüzlü kadın sureti, kapının sağ tarafından ceset olarak kendi aynasıyla yapılmıştır. Rum, Arap, Acem, Hint, Sind ve Dadyan diyarlarını gezip dolaşan denizcilerin, kara tüccarların dağlar görmüş gezginlerin aralarında Şahin Kayası diye meşhurdur. Ama ne şahin, nice kere yüz bin şahin, zağanos, balaban, miski kartal, kerkes ve devlingeç yuvaları ile süslenmiş bin Sübhan Dağı'dır. Benzeri yine Van Gölü kıyısında Sübhan Dağı ola.

Bu kayanın dört tarafı öyle parlaktır ki yeryüzü okçuları kayanın zirvesine ok atsalar yarısına ancak erişir. Bu kalenin ta zirvesine çıkmak için yalçın kayayı Ferhad

⁷⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 61.

gibi kesip yol etmişler, tam 3.050 basamak kesme kaya merdivendir. Her basamağı yarım mimar ziradır. Bu yol üzere bazı dinlenme yerleri kesmişler. Kayanın etrafına dolanarak geçilir. Ama at, katır ve eşek çıkamaz.

Hakir atları aşağıda bırakıp birkaç hizmetçiyle etek toplayıp var kuvveti pazuya getirip yüz bin sıkıntı ile çıkıp yeryüzünü ayak altında bukalemun nakışı gibi seyrettik. Yeryüzü sayfası sanki bir nakışlı ebrulu Hıtaı kağıt gibi belli idi. Ve 7 konak batıya Akdeniz bir göl gibi gözükdü. Ta bu derece yüksek bir dağdır. Ona yakın mavi buluttan başka meğ kanat çırpan kuşlar ola. Bunda da insan cinsinden bir tek fert yoktur. Kaydefa ve İzmirne melikelerinin sarayları henüz üstad elinden yeni çıkmış güzel yapılarıdır.

Yağmur suyunun bir damlasının boşa gitmemesi için su sarnıçları vardır ki hala abıhayat buz gibi sularla doludur. Dağa üstad kazıcılar kazmalar vurup mağaralar kazarak bütün yağın yağmurlara yollar kazıp kayaların yüzünden akan yağmur suyunun bir damlası boşa gitmeyip mağaralara akar. Bu şekilde imar olmuş yüksek tepedir.

Bu kayanın ta zirvesinde 3 adet azim göyner [köknar] ağaçları hasıl olmuş. Sübhanallah, bu yazılan şeylerin dışında yılan ve çıyandan başka bir şey yoktur. Oradan yine inip atlarımıza binip bu kayanın dibinden geçip dört buçuk saatte batıya teper aşağı indik. Bu Şahin Kayası'nın zirvesi mavi bulutlar içinde kaldı.

Aşağı sahrasında Banyas Nehri akar. Yine Banyas dağlarından doğup Gediz Nehri'ne karışır.”⁷⁶⁴

11. Muğla

11.1. Muğla İsmi ve Şehrin Ortaçağ'daki Durumu

Muğla'nın geçmişinden bahseden tek seyyah yine Evliya Çelebi'dir. Çelebi Muğla'yı anlatırken, burayı Rum keferesi elinden Menteşe Bey'in oğlu Darahikey'in vezirlerinden Muğlı Bey'in büyük bir savaş yaparak fethettiğini anlatmıştır. Bu Muğlı Bey'in de Mahan Memleketi'nde Hazret-i Peygamber'i rüyasında gördüğünü, onun ve Sultanü'l-Ulema'nın huzurunda İslamiyet'i kabul edip Menteşe oğlu Darahikey'i kendine boy beyi edindiğini yazmıştır. Burayı fethetmesi üzerine de

⁷⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 65-66.

onun adı verilmiştir. Çelebi'ye göre Muğla adının kökeni budur. Hatta sonradan İslamiyet'e geçtiği için Muğla Bey denilmiştir, zira Farsça'da muğ kefereye denmektedir.⁷⁶⁵

Çelebi'nin de yazdığı gibi Muğ Farsça'da Mecusi, Ateşe Tapan⁷⁶⁶ demektir. Akbulut'a göre Muğla adı Muğlı Bey'den gelmemektedir. Çelebi'nin bahsettiğinin aksine ne Menteşe Bey'in Darahikey adında bir oğlu vardır ne de Darahikey'in kendine vezir seçtiği Muğlı Bey vardır. Seyyah, anlattığı bu hikayeyi ya kendisi oluşturmuş ya da yöre halkının söylediklerini aktarmıştır.⁷⁶⁷ Zira günümüzde bile yöre halkı arasında şehrin isminin Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın komutanlarından Muğlu Bey'in adından geldiği söylenmektedir.⁷⁶⁸

Muğla isminin nereden geldiği tam olarak bilinmese de Antik Çağ'da Karyalılar tarafından kurulan kentin bilinen ilk ismi Mobolla'dır. Helenistik Dönem'e ait bir kitabede ise şehir adı Moğola şeklinde geçmektedir. M.Ö. 189-140 tarihleri arasında yazıldığı söylenen Rodoslulara ait iki kitabede Moğola kelimesinin değiştirilerek Movola şeklinde yazıldığı daha sonra bu kelimenin zaman içinde değişime uğrayarak "Muğla" şeklini aldığı belirtilmektedir.⁷⁶⁹

Muğla'nın bulunduğu Karya bölgesi, M.Ö. VI. yüzyılda Lidya Krallığı'nın, ardından Perslerin hakimiyeti altına girmiştir. Pers hakimiyeti Büyük İskender'in Karya'yı işgaliyle sona ermiştir. M.Ö. 129'da Bergama Krallığı'nın varisi olarak Anadolu'ya giren Romalıların eline geçmiş ve Asya eyaletine bağlanmıştır. 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine Karya, Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmış, 732'den önce İmparator III. Leon zamanında Kibiraion deniz *themasına* dahil edilmiştir. 802'de Harunürreşid devrinde Abbasiler Likya ve Karya'yı zaptetmiş, 862 yılına kadar Müslümanların elinde kalan bu bölgeler daha sonra Bizans tarafından geri alınmıştır.⁷⁷⁰

Buraya yapılan Türk akınları, XI. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyılın son çeyreğinde kadar aralıklarla sürmüştür. 1079'da Türk kuvvetleri Muğla ve civarına kadar gelmişlerdir. 1103'te Karya'nın güneybatı sahilleri Türk akınlarıyla yıpratılmış, İmparator Manuel Komnenos zamanında (1143-1180) bu akınlara karşı

⁷⁶⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 221.

⁷⁶⁶ Etik, Arif, *Farsça-Türkçe Lügat*, Salah Bilgili Kitabevi Yayınları, İstanbul 1968, s. 390.

⁷⁶⁷ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 118.

⁷⁶⁸ T. C. Menteşe Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı, Menteşe Belediyesi, Muğla 2014, s. 10.

⁷⁶⁹ Güner ve Ertürk, "Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", s. 57.

⁷⁷⁰ Mete, Zekai, "Muğla", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2005, C. 30, s. 377

özel bir sınır bölgesi oluşturulmuştur. Moğolların önünden kaçan Türkmen grupları 1220'den sonra Anadolu'ya girmiş ve batıdaki sınırlara yerleşmişlerdir. Ardından Türk akınları yoğun bir şekilde artmıştır. 1259'dan itibaren Bizans sınır savunmasının bozulması üzerine Karya bölgesi 1261 yılından itibaren Menteşeoğullarının hakimiyetine girmiş, 1296'da General Phlanthrop Alexios kumandasındaki ordu, bölgenin bir kısmını geri aldıysa da onun imparatora baş kaldırıp bertaraf edilmesinden sonra aldığı yerler tekrar Türklerin eline geçmiştir. 1302'de ancak Manisa'ya kadar uzanabilen son bir Bizans saldırısının ardından Karya bölgesi kesin biçimde Menteşeoğullarının elinde kalmıştır.⁷⁷¹

Menteşe Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Mesud Bey geçmiştir. Mesud Bey 1300'de Rodos adasının önemli bir kısmını ele geçirmiş, aynı yıllarda Girit ile Menteşe Beyliği arasında ticari ilişkilerde başlamıştır. Daha sonra Hospitalier şövalyelerinin 1308'de Rodos adasına hakim olmaları ve 1311 yılı başlarında Ceneviz tüccarlarının mallarını müsadere etmeleri üzerine Cenevizliler Menteşeoğulları ile ittifak yapmışlardır. Mesud Bey'in büyük ihtimalle 1319'dan önce olan ölümünü müteakip, beyliğini idaresini altı oğlundan biri olan Şücaeddin Orhan ele almıştır.⁷⁷² Orhan Bey, 1320-1321'de Rodos'a karşı gerçekleştirdiği başarısız seferden sonra güvenlik açısından beyliğin başşehrini bir müddet için Milas'tan ülkenin daha iç taraflarında bulunan Muğla'ya nakletmiştir.⁷⁷³

Bu sırada Muğla dediği Muğla'ya gelen İbn Battuta buradaki şeyhlerden birinin evinde konaklamış ve kendisinin Milas hakiminin oğlu olduğunu söylediği İbrahim Bek'le görüşme fırsatını elde etmiştir. İbrahim Bek, seyyaha ve kafilesine çeşit çeşit ikramda bulunup, bir kat elbise hediye etmiştir.⁷⁷⁴

Babasının yerine sultan olan İbrahim Bey'in ölümünün ardından beylik toprakları oğulları arasında taksim edilince Muğla ve Çine bölgesi Mehmed Bey'in payına düşmüştür (1360). Yıldırım Bayezid'in 1389-1390'da Anadolu beyliklerine karşı yaptığı seferde Menteşe Beyliği'nin Balat ve Muğla kolları zaptedildiyse de Ankara Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Anadolu beylikleri arasında

⁷⁷¹ Mete, "Muğla", ss. 377-378.

⁷⁷² Merçil, Erdoğan, "Menteşeoğulları", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2004, C 29, s. 152.

⁷⁷³ Mete, "Muğla", s. 378.

⁷⁷⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 411.

Menteşe Beyliği de bulunmuştur. Ancak bu durum kısa sürmüş ve Muğla dahil beylik toprakları 1424 yılında kesin şekilde Osmanlıların eline geçmiştir.⁷⁷⁵

Çelebi de tarih vermeden Mentешеoğulları Beyliği'nden sonra, şehrin II. Murad tarafından ferhedildiğini ve kalesinin yıktırıldığını söylemiştir.⁷⁷⁶

Yine Çelebi, şehri anlatırken, kalesinin bulunduğu kayalığın eteklerine kurulduğunu, şirin bir şehir olduğunu yazmıştır. Mamur olan evlerinin çoğunun çatısı tahtadan, az bir kısmının ise topraktan olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁷

11.2. Yapılar

11.2.1. Kale

Çelebi, günümüzde Mobolla Kalesi⁷⁷⁸ olarak adlandırılan Muğla'nın kalesini anlatırken öncelikle II. Murad'ın yıktırıldığını söylemiştir. Daha sonra bu kalenin şehrin ensesinde, kuzey tarafında, yalçın bir kaya üzerinde, dörtgen şekilli küçük bir kale olduğunu yazmıştır. Çelebi'nin buraya geldiği zaman tahıl ambarı olarak kullanılan bu kalenin batı tarafında, daima kapalı duran bir kapısı vardır. Eskiden gayet sarp bir kale olan bu yapının, dört tarafında uçurum olduğu için hendeği yoktur.⁷⁷⁹

Muğla'da ilk yerleşimin bugün şehrin hemen kuzeyinde yer alan kalede başlamış olduğu kabul edilir. Kalenin fiziki yetersizliği, yerleşmenin ilk devirlerden itibaren kuzey kapısının önündeki düzlüğe veya güney istikametinde dağın ovaya bakan eteklerine doğru yayılmasına yol açmıştır. Muğla Kalesi'nin yapılış tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte antik dönemden beri varlığı bilinmektedir. Şehrin kuzeyinde dik ve yalçın bir kayalığın üzerindeki düzlüğü çevreleyen dört köşe planlı kalenin içinde, güneye bakan yamacın üst kısmında ovaya nazır bir iç kale daha vardır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁵ Mete, "Muğla", s. 378.

⁷⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 221.

⁷⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 221.

⁷⁷⁸ T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Muğla İl Çevre Durum Raporu 2011, s. 360.

⁷⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 221.

⁷⁸⁰ Mete, "Muğla", s. 378.

11.2.2. Camiler

Çelebi, Muğla'daki en kalabalık camiyi, tabakhane yakınındaki, eski tarz inşa edilmiş olan Eski Cami olarak vermektedir. Caminin kible kapısına on üç basamaklık bir merdiven ile çıkılır ve bu tarafında avlusu yoktur. Yol tarafında, tabakhane içinde üstü kubbe ile örtülü olan bir abdest havuzu vardır.⁷⁸¹

Adı Ulu Cami olan bu cami Türk dönemine ait olarak tarihi bilinen en eski yapıdır ve 1344 yılında İbrahim Bey Menteşe beyi iken yaptırmıştır.⁷⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı yaptığı araştırmasında Ulu Cami'nin isminin halk arasında Elvan Bey Camisi olarak bilindiğini belirtmektedir. Cami 1838-1880 tarihlerinde iki kez tamir ettirilmiştir; fakat XIX. yüzyılda geçirdiği onarımlarla özgün yapısını yitirmiştir.⁷⁸³

Dümrük Köyü'nde bir Ulu Cami ve bu köyün ortasında Kurşunlu Cami olduğunu yazan Çelebi'ye göre, bu şehirde bu Kurşunlu Cami'den daha sanatlı, daha geniş, daha aydınlık ve hoş yapılı cami yoktur. Yapı kargir kubbeli ve güzel avluludur.⁷⁸⁴ Kurşunlu Cami'nin ismi XVI. yüzyıla ait belgelerde Yeni Cami şeklinde geçmektedir. Ulu Cami'ye nisbetle daha yeni olduğu için bu isimle anılmış olmalıdır.⁷⁸⁵ Hacı Muslihiddin tarafından 1493'te yaptırılmıştır. Cami, muallimhane, medrese ve çeşme gibi unsurları ile birlikte bir külliye teşkil etmektedir.⁷⁸⁶

11.3.3. Hamamlar

Çelebi şehirde iki adet hamam olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki gayet süslü olan ve gayet hoş bir hava ile suya sahip olan Elvan Bey Hamam ile aydınlık ve güzel havalı olan Ahmed Gazi Hamamı'dır.⁷⁸⁷

Akbulut'a göre Elvan Bey'in kimliği hakkında net bilgiler bulunmamakla birlikte, Menteşe sancakbeylerinden olduğunu tahmin edilmektedir. Elvan Bey, hamamını Menteşe'de bulunduğu sıralarda XV. asrın ilk çeyreğinde yaptırmış

⁷⁸¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 221-222.

⁷⁸² Mete, "Muğla", s. 378.

⁷⁸³ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 126.

⁷⁸⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 222.

⁷⁸⁵ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 126.

⁷⁸⁶ Mete, "Muğla", s. 378.

⁷⁸⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 222.

olabilir. İbrahim Bey'in Ulu Cami ile birlikte bu hamamı yaptırdığı ve Elvan Bey'in bu iki yapıyı tamir ettirdiği de düşünülebilir.⁷⁸⁸

Ahmed Gazi Hamamı ise Ahmed Gazi Bey'in kardeşleriyle beraber beylik yaptığı dönemde, büyük ihtimalle Milas ve Peçin'in kendisinin yönetiminde olduğu 1375'lerden sonra yaptırılmış olması gerekir. Bu hamam günümüze kadar gelememiştir.⁷⁸⁹

11.3.4. Şeyh Seyyid Kemaleddin Türbesi

Çelebi Muğla'da şehrin kuzeyinde, kalenin yakınında, gerçekleri söyleyen, insanlara öğüt veren, dünya ve din sultanı Kaf Simurg'u Hazret-i Seyyid Kemaleddin'in bir türbesi olduğunu söymüş ve dört köşe duvar içinde, üstü açık bir yerde medfun olduğunu belirtip, ziyaret yeri olduğunu yazmıştır.⁷⁹⁰

Şeyh Seyyid Kemaleddin, Ahmet Yesevi'nin kerametlerine benzer keramet gösteren erenlerden biridir. Yıldırım Bayezid ve Çelebi Sultan Mehmet devrinde yaşamıştır. Muğla'da Şahidi Cami bahçesinde medfundur.⁷⁹¹

11.3. Muğla'nın İlçeleri

11.3.1. Milas

Evliya Çelebi Milas'ı anlatırken, Mentеше oğlu Ahmed Gazi Bey'in Cemşid neslinden Milyas adlı bir Rum kralının elinden aldığını yazmış, 844'te (1440/1441) Gazi Hüdavendigâr (I. Murad) tarafından Osmanlılara geçtiğini belirtmiştir. Çelebi'nin anlattığına göre şehir, Milas ovasının batısına doğru, Sudre Dağı'ndan bir top menzili uzakta; taşlıklı bir bayır üstündedir. Bin haneye sahip olan bu şehrin binalarının hepsi kargir, üstleri ise toprak örtülüdür. Burası bağlı, bahçeli, limonlu, turunçlu, narlı ve incirli bir şehirdir.⁷⁹² Çelebi suyu ve havası, eşeğe ve cinlere sıtma tutturacak kadar ağır olan bu şehrin bütün ürünün tütün olduğunu söylemiştir.

⁷⁸⁸ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", ss. 129-130.

⁷⁸⁹ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 130.

⁷⁹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 223.

⁷⁹¹ Önal, Mehmet Naci, "Hoca Ahmet Yesevi Tesirindeki Muğla Erenleri", I. *Türk Dünyası Lehçe ve Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri*, 21-22 Nisan 2000, Muğla, s. 179.

⁷⁹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 229.

Buranın tüm ovası, kırları hep tütündür. Anadolu'ya giden tüm tütün buradan gitmektedir.⁷⁹³

Şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Helenistik dönem öncesine uzanan bir tarihi geçmişi olduğu tahmin edilir. Milas'ın adı kaynaklarda Pers hakimiyeti sırasında ön plana çıkmıştır. Perslere karşı kurulan birliğin ortak kutsal yeri Milas'taki Zeus Karios Tapınağı idi. İstilalar ve savaşlarla dolu karışık bir dönemin ardından Roma hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 129'da Anadolu'da kurulan Asia eyaletine dahil edilmiştir. Bizans İmparatoru III. Leon zamanında yapılan idari düzenlemede Kibiraioton deniz *themasının* içinde yer alan şehir IV. yüzyıldan itibaren önemini kaybetmeye başlamıştır. XIII. yüzyıl boyunca Milas ve çevresi, Türkmen aşiretlerinin akınlarına uğramış ve bölgede Bizans'ın elinden çıkan ilk toprak parçaları içinde yer almıştır. Bu tarihten sonra bölgeye adını veren Menteşe Beyliği'nin merkezi olan Milas giderek bir Türk-İslam şehri hüviyetine bürünmüştür.⁷⁹⁴

Akbulut'a göre Türkler tarafından 1261⁷⁹⁵ veya 1284'te fethedilen şehrin Çelebi'nin aktardığı, Menteşeoğlu Ahmed Gazi tarafından Milyas adındaki bir Rum Kralının elinden aldığı bilgisi ise doğru değildir. Ahmed Gazi'nin Milas ve Peçin'de yaptırdığı eser kitabeleri 1375-1380 dönemlerini işaret eder dolayısıyla fetih çok daha önceleri gerçekleşmiştir.⁷⁹⁶

XIII. yüzyılın ilk yarısı buraya uğraya İbn Battuta, Milas'ı oldukça övmüş, burayı Anadolu'nun en büyük, en güzel şehirlerinden biri olarak tanıtmıştır. Ona göre burasının suyu, meyvesi, bahçesi çok boldur. Milas'ta da ahi zaviyelerinden birinde konaklayan seyyah, buradaki ahileri de övmüş, bunların ikram, iltifat ve ziyafette diğerlerini geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca burada daha sonra Evliya Çelebi'nin de anacağı, Baba Şüşteri ile tanışmış ve seyyah kendisinden hayır dua almıştır ki, bu duanın etkisi zaman içinde görülmüştür.⁷⁹⁷

Daha sonra Milas Sultanı dediği Şücaeddin Orhan Bey'i ziyaret eden seyyah, kendi deyimiyle Menteşeoğlu Şücaeddin Urhan Bek'i şöyle anlatmıştır: "Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlakı ve zekasıyla tanınmıştır. Genellikle fakih ve alimlerle bir arada bulunuyor, onlara büyük değer veriyor. Fıkıh

⁷⁹³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 230.

⁷⁹⁴ Mete, Zekai, "Milas", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2005, C. 30, s. 55.

⁷⁹⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 412, dn. 25.

⁷⁹⁶ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", ss. 137-138.

⁷⁹⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 411.

bilginlerinden oluşan bir grubu daima yanında bulunduruyor.”⁷⁹⁸ İbn Battuta’nın bahsettiği alimlerden biri de Fakih Huvarezmi’dir (Harizmi) ki bu sırada Orhan Bey’le Harizmi’nin arası soğuktur, İbn Battuta Orhan Bey’le görüşürken Harizmi’yi övmüş, Sultan’ın onu affetmesini sağlamıştır.⁷⁹⁹

Orhan Bey, seyyaha ve yanındakilere binek hediye edip, ihtiyaçlarını görmüştür. Orhan Bey’in konağı buraya iki mil uzaklıktaki bulunan ve İbn Battuta’nın Bercin dediği Peçin’dir.⁸⁰⁰

El-Ömeri ise Ramlaş dediği Milas memleketinin Menteşeoğullarının ili olduğunu söylemekte, askerinin ise üç bin atlıyı geçmediğini bildirmektedir.⁸⁰¹

Menteşe Beyliği’nin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılması ve bir sancak haline getirilmesi üzerine Milas bu idari bölgenin merkezi olmuştur. Sancağın ilk yöneticisi Firuz Bey’in Milas’ta 1394’te inşa ettirdiği külliye şehrin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Ankara Savaşı’nın ardından yeni Menteşe Beyi İlyas Bey merkez olarak önce Balat’ı, daha sonra Peçin’i kullanmıştır. Osmanlıların Menteşe topraklarını kesin olarak ele geçirmesiyle yeniden teşkil edilen Menteşe sancağının merkezi Milas değil Muğla olmuştur.⁸⁰² Çelebi’nin aktardığını aksine, burasının kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmesi I. Murad döneminde değil II. Murad döneminde.⁸⁰³

11.3.1.1. Yapılar

11.3.1.1.1. Camiler

Evliya Çelebi, buradaki görmeye değer camilerin başında Cami-i Kebir’i vermiştir. Bu cami şehrin kuzeyinde, kurşun örtülü, beş kubbeli, düzgün minareli görmeye değer ibretlik bir camidir. Dört tarafında duvarları gök mavisi, parlak mermerlerden olduğu için, halk buraya Gök Cami demektedir. Kible kapısının üstündeki kemerde ayet ve tarih yazılıdır.⁸⁰⁴ Çelebi bunları, “İnnema ya'mürü mesacidallah.../Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ... iman eden kimseler imar eder.

⁷⁹⁸ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 411.

⁷⁹⁹ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, ss. 411-412.

⁸⁰⁰ İbn Battûta , *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 412.

⁸⁰¹ el-Ömeri, *Mesalikü'l-ebzar*, s. 185.

⁸⁰² Mete, “Milas”, s. 55.

⁸⁰³ Akbulut, “Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)”, s. 138.

⁸⁰⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 229.

[Kur'an, Tevbe, 18]. "Bismillahirrahmanirrahim, Emera bi-inşai hazihî'l-'imaretî'l-mübareketi fi eyyami devleti el-melik es-Sultan Celaleddin Bayezid Han bin Murad bin Orhan bin Al-i Osman 'izze nasruhu mebane binayı Zeyneddin bin Hacı Pir Özbek dame ızzuhu ve zade tevfikuhu ve ammerehu min yevmi'l-ahad fi's-sadisî ve'l-ısrin fi şehri Saferî'l-hayr sene seb'a ve seb'in ve seb'a mie (26. S. 777)"⁸⁰⁵ olarak okumuştur.

Akbulut'a göre, Uzunçarşılı kitabeyi daha doğru ama tarihi belki yanlış okumuştur: "Bismillahirrahmanirrahim emr-i imare haze'limaretü'l-mübareke fi eyyam devletü'l-mülkü's-sultan Celaleddin bin Bayezid Han bin Murad Han İbn Orhan 'izze nahrahu Mübarizüddin Hoca Piruz Bey da'me 'izze ve zad tevfiğe ve 'imare fi yevm el-ahad fi's-sadisî ve'l-ısrin şehri safer lisene tis'e ve tıs'in ve seb'i mie (H.799-M.1396)."⁸⁰⁶

Durukan'a göre bu caminin girişindeki dört satırlık sülüs hatlı ve 26 Safer 797 (21 Aralık 1394) tarihli Arapça kitabeden Osmanlıların Menteşe valisi Firuz Bey tarafından inşa ettirilmiş olduğu öğrenilmektedir. Halk arasında Kurşunlu Cami adıyla da tanınan cami, mavi damarlı mermer kaplamalarından dolayı Çelebi tarafından Gök Cami şeklinde zikredilmiştir. İnşaat tarihi Osmanlıların Milas'taki ilk hakimiyet dönemine (1390-1402) rastladığı için bazı araştırmacılar yapıyı erken Osmanlı eseri olarak değerlendirmekte iseler de plan tipi dışında mimarileri Beylikler döneminin devamı niteliğindedir. Cami, Menteşe Beyliği camileriyle büyük benzerlikler gösterir. Yapı, bu tipin örnekleri arasında gelişmiş mekan anlayışı, cephe düzenlemesi ve süslemesi gibi özellikleri açısından Ortaçağ Türk mimarisi içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Birçok defa onarıldığı anlaşılan yapının üst kısımları ile kuzeyindeki şadırvan XIX. yüzyıl eseridir; minberin ve kapı kanatlarının da 1875 yılında İstanbul'a götürüldüğü ve yerlerine yenilerinin yapıldığı bilinmektedir. 1824-1826 yıllarında Milas'ı ziyaret eden Avusturyalı seyyah A. von Prokesch, cami çevresinde içinde zambaklar yetişen bir mezarlığın bulunduğundan söz etmektedir. Ancak bu hazireden günümüze bazı eski fotoğraflarla Firuz Bey'in eşine ait olduğu söylenen bir mezar taşından başka bir iz kalmamıştır. Yapı son olarak 1974-1977 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce büyük ölçüde

⁸⁰⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 229-230.

⁸⁰⁶ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 145.

onarılmış, kurşun örtüleri, kubbe kasnağı sıvaları, içteki kalem işleri yenilenirken çevresinde de düzenleme yapılmıştır.⁸⁰⁷

Çelebi, çarşı içinde bu havaliyi fetheden Gazi Ahmed Bey'in adını taşıyan bir cami olduğunu, bu caminin de ibretlik ve sanatlı bir cami olduğunu söylemiş, kible kapısı üstündeki tarihi "Bismillahirrahmanirrahim, Bena hazihi'l-camie'l-kebir el-Emirü'l-mu'azzam es-Sultanü'l-mükerrem malikü rikabı'l-ümem mevla'l-muluki'l-Arab ve'l-Acem Gazi Ahmed Beğ tavvelallahu ömrehu ve İbnü'l-merhum el-magfur es-Sa'id eş-Şehit el-mes'ud intebehümüllahu bihububi'l-cennati İbrahim Beğ bin Orhan Gazi bin Elbistan feraga min imareti hazihi'l-Camii'l-cedid fi evveli cumadi'l-ahir sene semanın ve seb'a mie (1. C. 778)"⁸⁰⁸ okumuştur.

Uzunçarşılı ise, kitabeyi Çelebi'nin aksine tek parça olarak değil iki ayrı bölüm halinde okumuştur.

Birinci bölüm: "Bismillahirrahmanirrahim min beni beytu'l-lah beni allhü'l-beyten fi cenne feraga min imareti haze'l-cami el-cedidü'l-mübareke fi evahir şehr-i cemaziye'l-ahir sene semanın ve seb'a mie"

İkinci Bölüm: "Bismillahirrahmanirrahim, Bena hazihi'l-camii el-kebir el emirü'lmuazzam es-sultanü'l-mükerrem malikü rikabü'l-imem mevla'l-mülükü'l-Arab ve'l-Acem Gazi Ahmed Bey tavellahu ömrehu ve ibnü'l-merhum el-mağfur şehid İbrahim Bey İbn Said Orhan Bey İbn Mesud İbn Eblistan eskühümü'l-lah bihubuhü'l-cennan"⁸⁰⁹

Milas'ın en büyük camisi olan yapı günümüzde Ulu Cami olarak da tanınır. Kapısı üstünde yer alan iki buçuk metre uzunluğundaki mermer bir levhaya iki satır halinde yazılmış kitabesine göre, Cemaziyelahir 780'de (1378) Emir Ahmed Gazi Bey tarafından yaptırılmıştır. Aynı adı taşıyan mahallede bulunan cami 1879 ve 1912 yıllarında tamir görmüştür.⁸¹⁰

Çelebi'nin bahsettiği diğer bir cami de Selahaddin Cami'dir.⁸¹¹ Bu cami Hacı İlyas Mahallesi'nde bulunmaktadır, 1329 yılında yapılmıştır ve Menteşeoğullarına ait en eski eserdir. Şücaeddin Orhan Bey zamanında yapılan bu caminin banisi Selahaddin Sultan adında birisidir. Çeşitli kitabelerde 1856 ve 1920-1921 yıllarında

⁸⁰⁷ Durukan, Aynur, "Firuz Bey Camii ve Medresesi", *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, C. 13, s. 138.

⁸⁰⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 230.

⁸⁰⁹ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", ss. 146-147.

⁸¹⁰ Eyice, Semavi, "Ahmed Gazi Camii", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1989, C. 2, s. 68.

⁸¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 230.

tamir edildiği anlaşılmaktadır. Sülüs hatla yazılmış kitabesi “Kale’n-nebi aleyhi’s-salam min beni mescidü’l-lah beniyü’l-lahü beyten fi’l-cenne ömri fi ahd devletü’l-emirü’l-kebir Şüca’e’d-devle ve’d-din Orhan Bey haze’lmescidü’l-cami Selahaddin....taleben li emrü’l-rızaullahi Teala fi şeh-r-i şaban sene selasin sebe mie” olarak okunmuştur.⁸¹²

11.3.1.1.2. Hamamlar

Çelebi’nin burada andığı iki hamamdan birinin adı Eski Hamam, diğ erinin adı ise Yeni Hamam’dır. Seyyaha göre o kadar aydınlık ve havadar hamam olmayan⁸¹³ bu hamamlardan Eski Hamam, Ahmed Gazi Camisi’nin hemen batısında, yanı başında ve ç arşı içinde bulunurken; Yeni Hamam ise şehrin ikinci merkezi konumunda olan Firuz Paşa Külliyesi’ni tamamlar mahiyette Hisarbaşı’nın kuzey yamacında inşa edilmiştir. Yeni Hamam bu yüzyılın başlarında yıkılmıştır.⁸¹⁴

11.3.1.1.3. Harabeler

Evliya Çelebi, Milas’taki eski yapıları da anlatmış, bunlara hayran kalmıştır. Zira ona göre Milas eskiden o kadar büyük bir şehir olmuştur ki, hala uzun sütunlar üzerinde Kisra kemerlerine benzer ulu divanhaneler, büyük saraylar, dükkanlar, 300’den fazla hamamın kalıntısı görülmektedir. Her taşı hamam kubbesi kadar büyük, Ad ve Semud yapısı olan bir kalenin kalıntısı insanın aklını perişan eder.⁸¹⁵

Çelebi’nin gördüğü bu antik dönemlere ait eserlerin bir kısmı Milas Kalesi’nin kalıntılarıdır. Zamanla kalenin dışında gelişen şehri korumak amacıyla ova tarafında surların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu surların kaç kapısının olduğu bilinmemekle beraber, XVI. asırda “Beş Kapu” ve “Kavaklı Kapu” diye isimlendirilen iki kapı adı belgelerde vardır. “Baltalı Kapı” olarak anılan yapı Hisarbaşı ve Topbaşı tepelerinin arasındayken bir başka kapı da Ulu Cami’nin yakınlarındaydı. Sur kalıntılarının dışında Hisar Tepesi yamaçlarında antik iskan alanındaki eserler, Topbaşı Tepesi’nin yamacındaki eski çağ şehir tiyatrosu ve Hoca Bedreddin Mahallesindeki Augustus ve Roma mabedi, Hacı İlyas Mahallesinin

⁸¹² Akbulut, “Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)”, ss. 147-148.

⁸¹³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 230.

⁸¹⁴ Akbulut, “Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)”, s. 148.

⁸¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 230.

güneyindeki Zeus Osoga mabedi muhtemelen Evliya Çelebi'nin görmüş olduğu ve çok etkilendiği eserler olmalıdır.⁸¹⁶

11.3.1.1.4. Peçin Kalesi

Daha önce Peçin'den bahseden İbn Battuta, buraya da gelmiş ve şehri görmüştür. Buna göre Milas hükümdarının konağının olduğu ve İbn Battuta'nın Bercin dediği Peçin yeni kurulmuştur; yeni binalara ve mescidlere sahip küçük bir şehirdir. Şücaeddin Orhan Bey, tepe üzerinde yeni bir Cuma Cami yaptırmaya başlamışsa da cami henüz tamamlanamamıştır.⁸¹⁷

Çelebi ise Tütün Yurdu Peçin Kalesi dediği yer için yüzyıllardan beri cinlerin zapt ettiğini, Menteşe oğlu Ahmed Bey'in de ilim kuvveti ile ele geçirip, mamur hale getirdiğini söylemiştir. Seyyaha göre Peçin Kalesi adı Bey Cin Kalesi'nden gelmektedir.⁸¹⁸

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Peçin Kalesi, Milas Ovası'na bakan yalçın bir kaya üzerinde, göklere baş uzatmış dört köşe, şeddadi bir yapıdır. Çevresi 1.000 adımdır. Kibleye bakan bir kapısı vardır. Yalçın kaya üzerinde kurulu olduğu için çevresinde hendeği yoktur. Sadece kapısı önünde zembekli köprüsünün altında, kesme kayadan on kulaçlık hendeği vardır. Kapısının iki tarafına mermerden aslan heykelleri konulmuştur. Seyyah, bu kalenin taşrasının eskiden büyük bir şehir olduğunu söylemiştir. Buna rağmen çok fazla sayıda kalıntısı vardır. Dört tarafında, hala burçları belli olan büyük kale kalıntıları görülebilmektedir.⁸¹⁹

Varoшта ulu bir camisi vardır. Çelebi kible kapısının üzerindeki tarihi, "Bena haze'l-mescide'l-mübareke el-Emirü'l-mu'azzam el-müfehham el-mansuru'l-muzaffer Sultan Murad bin el-Etrak Şüca'eddin bin Eke Han bin Mes'ud azzelleahu ensarehu fi sene isna ve seb'a mie." (772) olarak okumuştur. Bu caminin minaresi yoktur. Boyu ve eni yüz ayaktır. İçinde on altı tane çam ağacından sütun vardır.⁸²⁰

İbn Battuta'nın henüz tamamlanmadığını söylediği Ulu Cami, Çelebi'nin anlattığı bu camidir. Akbulut'a göre Cami Menteşeoğlu Orhan Bey döneminde 1332 senesinde inşa edilmiştir. Ulu Cami'nin inşa edilmesinden sonra, etrafında çeşitli

⁸¹⁶ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 149.

⁸¹⁷ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzar*, s. 412.

⁸¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 231.

⁸¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 231.

⁸²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 231-232.

yapılar ortaya çıkmış ve nihayetinde Cami Mahallesi teşekkül etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre caminin kitabesi kaybolmuştur ve Çelebi'nin verdiği kitabe yanlıştır.⁸²¹ Menteşeoğlu Orhan Bey Cami olarak bilinen bu camiden bugüne pek az bir iz kalmıştır.⁸²²

Çelebi'nin anlattığına göre, bu caminin önünde Ahmed Ağa Medresesi vardır ve Ahmed Gazi orada medfundur. Ahmed Gazi'nin ailesi ise, medrese ile kale kapısı arasındaki sofanın kible tarafında nurlu bir türbede yatmaktadır.⁸²³

Medrese, kapısı üstündeki inşa kitabesine göre 777 (1375-76) yılında Menteşeoğullarından Ahmed Gazi tarafından yaptırılmıştır. Ahmed Gazi Peçin'i beyliğin merkezi yapmış ve imarına büyük önem vermiştir. Fakat medrese günümüzde harap bir haldedir. Medresenin kubbeli büyük eyvanı bir türbe haline getirilmiştir ve Ahmed Gazi'nin mezarı buradadır. Türbenin dışında, duvarda Batı'daki asalet armalarını andırır biçimde mermere işlenmiş arka ayakları üstünde duran birer arslan kabartması görülür. Bu arslanlar ön pençelerinde birer sancak tutarlar. Sancaklardan bir tanesinde Ahmed Gazi adı okunmaktadır. Türbenin içinde iki kabir vardır. Kitabeye göre Ahmed Gazi 793 Şabanında (Temmuz 1391) vefat etmiştir.⁸²⁴

11.3.2. Şeyh Şüsteri

Çelebi burada birçok velinin yattığını da yazmış, öğrenebildiklerini eserine yazmıştır.⁸²⁵ Saydıkları isimler arasında en dikkat çeken büyük ihtimalle kendisinin Hayal-i Zıl müellifi dediği, İbn Battuta'nın ise bizzat görüştüğü Şeyh Şüsteri'dir.

Çelebi, Şeyh Şüsteri'nin adını verdikten hemen sonra, onun mezarını ziyaret eden herkesin güleceğini eklemiştir.⁸²⁶

Şeyh Şüsteri'nin (Küşteri veya Tüşteri) Karagöz-Hacivat geleneğinde önemli bir yeri vardır ve perdenin mucidi olarak kabul edilmektedir. Karagöz araştırmaları ile ilgili en önemli problemlerden biri de Şeyh Şüsteri'nin kim olduğu, gerçekten

⁸²¹ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 152.

⁸²² Eyice, Semavi, "Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1989, C. 2, s. 69.

⁸²³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 232.

⁸²⁴ Eyice, "Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi", s. 69.

⁸²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 231.

⁸²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 231.

yaşayıp yaşamadığıdır. Karagözle ilgili hemen her rivayette Şeyh Şüşteri'nin adı çeşitli şekillerde geçmektedir.⁸²⁷

Öncü'ye göre yapılan araştırmalar ve ortada dolaşan söylenceler birleştirildiğinde Şeyh Şüşteri ve Karagozcülük ile ilgili olarak ortaya iki ihtimal çıkmaktadır. İlki "Karagöz ile Hacivat" Şeyh Şüşteri tarafından yazılan "Hayal-i Zıl" adlı eserin asıl tipleridir. Müellif, bu eserde Karagöz ve Hacivat arasında geçen konuşmalar vasıtasıyla okuyucularını hem güldürmeyi hem de onlara tasavvufi mahiyette mesajlar vermeyi amaçlamıştır. İkinci ihtimal ise kendisi aynı zamanda bir mutasavvıf ve büyük bir evliya olan Şeyh Şüşteri, gölge oyunu karagözün toplum üzerindeki etkisinden hareketle "Hayal-i Zıl" adlı tasavvufi bir eser yazmıştır ya da mevcut karagöz oyunlarını tasavvufi bir şekle sokmuştur.⁸²⁸

11.3.3. Ula

Çelebi Ula'nın Rum keferesi yapımı olan kalesine 751'de (1350/1351) Mentешеoğlu beylerinden Ulama Bey fethettiği için Ula Kalesi dendiğini yazmıştır. Fetihten sonra yıkılan kalenin kalıntıları, şehrin doğu tarafında kayalar üzerinde, Hisar Yurdu denilen yerdedir.⁸²⁹ Evliya'nın Ula'yı ziyaret ettiği dönemde kale kalıntıları hala görülebilse de günümüzde bunlara rastlamak mümkün değildir.⁸³⁰

Çelebi, çarşının içinde kiremit örtülü geniş bir camiden bahsetmiş ve kapısının üzerindeki tarihi "Hazihi camiu dilgüşa sahib Muhammed el-Mustafa sallallahu 'aleyhi ve sellem, el-hayrat, tarih-i bina seb'in ve seb'a mie" (770) okumuştur.⁸³¹

1368'de yaptırılan bu camii Ula'nın Demirsofu Mahallesi'nde bulunmaktadır. Günümüzde ise Yeni Cami olarak adlandırılmaktadır ve Mehmet bin Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Caminin 778 (1376) tarihini veren kitabesini Uzunçarşılı, "Haza camii dilagaşa sahib-i Muhammed ibn Mustafa takibu'l-lah-ı meram tarih sene seman ve seb'in ve seb'a mie." olarak okumuştur.⁸³²

⁸²⁷ Öncü, Aydın, "Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 46, 2011, s. 123.

⁸²⁸ Öncü, "Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", s. 124.

⁸²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 225.

⁸³⁰ Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 132.

⁸³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 225.

⁸³² Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)", s. 134.

11.3.4. Eskihisar (Yatağan)

Çelebi, Yatağan'daki Eskihisar Köyü'ne de uğramış ve burasını da eserine eklemiştir. Eskihisar Kalesi'ni anlatırken, 755 (1354/1355) tarihinde, Rum keferesi elinden Mentеше oğlu Ahmed Bey'in, onlardan da Orhan Gazi'nin yüz bin sıkıntı ve zorluk ile ele geçirdiğini daha sonra da yıktırıldığını anlatmıştır. Çelebi, hala kaleye ait duvar ve burç kalıntılarını gördüğünü eklemiştir.⁸³³

Çelebi, iki dağ arasında, bağlı ve bahçeli olan bu kasaba için hansız hamamsız bir garip kasaba demiştir. Ancak akarsuyu çok olduğu için iklimi yumuşaktır.⁸³⁴

Baş'a göre M.Ö. III. yüzyılda kurulan antik Stratonikeia kenti, Eskihisar'ın temelini oluşturmaktadır. Bu dönemden beri kesintisiz olarak iskan edildiği sanılan Eskihisar Köyü'nün ilk devir Türk dönemine ait olan tarihi, henüz aydınlanmış değildir. Mentешеoğulları, Muğla yöresini ellerinde bulundurduklarından, Eskihisar Köyü'nün de bu beyliğin toprakları içerisinde kalmış olması gerekir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Mentешеoğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra kardeşler arasında başlayan hükümdarlık mücadelesinde, Eskihisar'ın bu tarihlerde Ahmed Gazi tarafından kardeşlerinin elinden almış olabileceğini ifade etmektedir. Buna göre Eskihisar'ın XIV. yüzyıl ortalarından önce Türk hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır.⁸³⁵

Zira Çelebi, burada iki caminin olduğunu, halkın kaleyi fetheden Mentеше oğlu Sultan Ahmed'in yaptırdığı camiye Kuru Cami; Tabakhane'deki camiye de Sulu Cami dediklerini aktarmıştır.⁸³⁶

Çelebi, Kuru Cami için sadece eski tarz olduğunu söylemekle yetinmiştir. Tabakhane'deki Sulu Cami içinse kiremitsiz, kargir bir kubbeye sahip geniş, eski bir cami olduğunu ama avlusunun bulunmadığını yazmıştır. Caminin taşraya bakan sol tarafında, tahta sofa altında iki değirmenin çalıştığı bir abıhayat su vardır. Halk burada abdestini tazeler. Bu su önce tabakhaneye sonra da bağ ve bahçelere doğru yoluna devam eder. Sulu Cami adı da bundan dolayıdır.⁸³⁷

⁸³³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 228.

⁸³⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 228.

⁸³⁵ Baş, Ali. "Eskihisar'daki Türk Devri Yapıları." *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s. 365.

⁸³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 228.

⁸³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 228.

Günümüzde köy meydanının batısında ve hamamın yakınında bulunan cami banisinin adından dolayı Şaban Ağa Cami olarak adlandırılmaktadır ve kitabesine göre 1876'da yeniden inşa ettirilmiştir. Birçok tamirat görmesine rağmen günümüze kadar gelebilen bu cami Çelebi'nin bahsettiği Sulu Cami'nin temelleri üzerine kurulmuştur. Kuru Cami ise günümüze ulaşmamıştır.⁸³⁸

Çelebi'nin aktardığına göre bu şehir eskiden o kadar gelişmiş bir şehirdir ki, bir saatlik uzaklıkta bile insanın hayran kaldığı yapı kalıntılarına sahiptir. Özellikle kalesi hayranlık uyandırıcıdır. Zira fil gövdesi kadar cilalı olan mermerlerden ve başka türlü taşlardan inşa edilmiştir. Tek bir kireç yapısı bile yoktur, baştan başa taştan yapılmıştır. Hatta bütün taşları birbirine öyle kaynamıştır ki sanki tek parçadır. Hala her tarafından sayısız havuz, şadırvan, kemer ve kubbeli kalıntıları vardır.⁸³⁹

11.3.5. Bodrum

Bodrum'dan bahseden seyyahlar en çok Bodrum Kalesi'ni aktarmışlardır. Burada önce Bodrum hakkında genel bir bilgi verip, daha sonra seyyahların yazdıklarını aktarmak daha uygun olacaktır.

Baykara'ya göre Bodrum kelimesi, Anadolu'da hipodrom gibi büyük yapı kalıntıları olan antik şehir harabelerine Türkler tarafından verilen genel bir ad olup muhtemelen hipodromun kısaltılmış şeklidir. Halikarnassos üzerinde kurulu olan bugünkü Bodrum şehri ise Bodrum ismini günümüze kadar koruyan tek yer olma özelliğine sahiptir. Şehrin üzerine kurulu olduğu Halikarnassos yerli Anadolu dillerine ait bir isim olup; yerleşim M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. Tarihçi Herodotos'un da yetiştiği antik şehir Roma çağında canlı bir yerleşim yeri olmuş, anıtmezar Mausoleum'u ile büyük şöhret kazanmıştı. Ancak Bizanslılar döneminde değişen tarihi coğrafya şartları çerçevesinde gerilemeye başlamış, Müslüman denizcilerin Akdeniz'deki faaliyetleri sırasında iyice sönmüş ve Türklerin bölgede göründükleri devirde ıssız, terkedilmiş bir yer haline gelmiştir. Türkler XIII. yüzyıldan sonra kuvvetli bir şekilde burayı etkileri altına almışlardır. Kayı boyunun faaliyet sahasını teşkil eden Denizli'nin güneyindeki Türkmenler, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dalaman çayını aşırıp ilerlemeye başlamışlar, Menteşe Bey'in liderliğindeki bu Türkmenler XIII. yüzyıl sonlarında şimdiki

⁸³⁸ Baş, .Eskihisar'daki Türk Devri Yapıları, ss. 365-366.

⁸³⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 228-229.

Bodrum dolayına ulaşmış ve burayı bir deniz üssü olarak kullanmış olmalıdırlar. Sürekli bir nüfus akışı sonucu Peçin'in güneybatısındaki yarımada da (Bodrum yarımadası) iskan edilmiştir.⁸⁴⁰

11.3.5.1. Bodrum Kalesi

XV. yüzyıl başlarında, Osmanlıların hayli sıkışık dönemlerinde, Timur tarafından yıkılan İzmir Kalesi'ni yeniden inşa etmeye başlayan Rodos şövalyelerine engel olmak isteyen Çelebi Mehmed, onlara Menteşe kıyılarında yer göstermiştir. Bunun üzerine şövalyeler 1415'ten itibaren, eski harabeler önünde, karaya bitişik gibi duran ada üzerinde bir kale inşasına girişmişlerdir. İnşasında harabelerin ve Mausoleum'un taşlarının da kullanıldığı kale, Haçlı ileri karakolu rolünü oynamış ve hatta bu sebeple yörede XIV. yüzyılda başlamış olan Türk iskanının zarar görmesine yol açmıştır. Nihayetinde Bodrum, Kanuni'nin Rodos seferi sırasında İstanköy ile birlikte Kaptan-ı derya Palak Mustafa Paşa tarafından 1522'de Osmanlı hakimiyeti altına alınmıştır.⁸⁴¹

XVII. yüzyılın ortalarında Bodrum'a uğrayan Thévenot, Bodrum Kalesi'ni şöyle anlatmıştır.

“Bodrum, İstanköy adasının karşısında karaya inşa edilmiş bir kaledir ve adaya sadece on iki mil uzaklıktadır. Oldukça kapalı, iyi bir limanı vardır ve limana güneybatı yönünden girilir, ama Türklerin ihmali neticesinde limanın ağzı zamanla balçıkla dolmuştur, bu nedenle büyük gemileri alacak kadar derin değildir. (...) Buraya girmeden önce yedi kapıdan geçmek gerekir. Her kapının üzerinde birçok arma göze çarpar, bunlar belki de kale Rodos şövalyelerinin elindeyken buraya kumanda edenlerden kalmıştır, çünkü bazı armalarda Malta haçları göze çarpar ve tüm surlar da bu haçlarla kaplıdır; sanırım üç yüzden fazla yeni yapılmış arma levhası da görülür. İkinci kapıdan geçtikten sonra, sağ kolda yer hizasında silahlı bir adam heykeli durur; ama başı yoktur ve üstündeki surda çok iyi yontulmuş alçak kabartmalar dikkat çeker. Üçüncü kapının iç tarafının üstünde bazı armaların altında "Propter fidem catholicam tenemus locum istum" [Katolik inancından dolayı o yeri elimizde tutuyoruz] yazılıdır; geri kalan yazıları okuyamadım; sonra sağ tarafta surun içindeki güzel bir taşın üzerine "Sarreboure 1130" yazılmıştır. Denizin dövdüğü surun üzerinde çeşitli yerlerde birçok alçak kabartma parçası ve birçok arma daha göze çarpar; bu armalardan birinde bir kale ve altında "F. Constantinus de operibus Cardinalibus" [F. Constantinus en önemli işlere dair] yazısı görülür. Ayrıca başlarından gövdelerinin

⁸⁴⁰ Baykara, Tuncer, "Bodrum", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 6, ss. 247-248.

⁸⁴¹ Baykara, "Bodrum", s. 248.

yarısına kadar duvardan dışarı çıkmış üç yarım aslan var. Dördüncü ve beşinci kapılarının arasında, sağ tarafta savaşıyor insanlar gösteren alçak-kabartmalar bulunuyor; bunların arasında Frenkçe yazılmış bir şeyler gördüm, ama "1510" ibaresi dışında geriye kalanları okuyamadım. Altıncı kapının üstünde, dış tarafta, üç arma levhası vardır, bunların altında "salua nos Domine vigilantes, custodi nos dormientes, nisi Dominus aedificaverit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam" [Tanrım biz nöbet tutanları koru, uyuyan bizleri gözet; Efendi kenti inşa etmedikçe, ona bekçilik eden boşa nöbet tutacaktır] yazılı. Daha sonra namluları denize çevrili yedi topun bulunduğu bir düzlüğe gelinir; sonra yedinci kapının altında, dış tarafta üç arma levhası ve aynı kapının iç tarafının üstünde de aynı armalarla birlikte gotik harflerle yazılmış ve okuyamadığım iki kelime görülüyor; demirden olan bu son kapının altında on beş yirmi kişilik bir muhafız takımı bekliyor. Sağlam ve iyi durumda olan bu kalenin surları çok yüksektir ve top atışının zarar veremeyeceği bir taştan yapılmıştır; bir tarafını denizin dalgaları döver, limana bakan diğer tarafta sur üzerinde çok sayıda mazgal deliği var ve bunlara top yerleştirildiğinde gemilerin kaleye yaklaşmasını rahatça engellerler. Kara tarafı da oldukça sağlamdır ve surlarda hiç hasar, yoktur, hepsinin yeni yapıldığı anlaşılmaktadır. Süvari kuvvetleri de bu kaleye hiçbir zarar veremez, çünkü kayaların üzerinde, biraz yüksekçe ve karanın iyice daraldığı bir yerde inşa edilmiştir; iki cephesi ise denizle çevrilidir ve daha önce de söylediğim gibi, bir tarafta dalgalar doğrudan surları dövmekte, diğer tarafta da deniz yarım milden daha yakın bir mesafedir. Yine de bir sukemeriyle gelen su kesildiğinde bu kale kolayca düşürülebilir, çünkü içeride sarnıçlar olsa bile Türklerin ihmali yüzünden içleri öyle çok topraklarla dolmuştur ki kullanılmaz haldedirler. Evler biraz harap vaziyettedir ve etrafta birçok sütun parçası görülmektedir. Kalenin dışında da birçok ev var, ama onlarda kimse ikamet etmez, akşam olunca herkes, hatta sürüler bile kalenin içine çekilir.”⁸⁴²

Evliya Çelebi ise Bodrum Kalesi’ni şöyle anlatmıştır:

“Bodrum Kalesi'nin özellikleri

928⁸⁴³ tarihinde Malta kafiri elinden Süleyman Han Gazi fethidir, Kaptan Palak Mustafa Paşa eliyle. Bu Bodrine Kral yedi kralın yardımı ile yapmıştır.

Kalesi, deniz kıyısında bir yapma burun üzerinde bir şeddadi sarp ve sağlam yapıdır ki Anadolu toprağında böyle bir insan yapısı ve müstahkem kale yoktur. Dört köşedir ve çepeçevre büyüklüğü 1000 adım, sanki sandık gibi bir çetin cevizdir. Ve 20 arşın yüksektir. İçi hep rıhtımdır.

Kale içinde bağ bahçe, çarşı pazar, han hamam yoktur. Ancak Süleyman Han'ın kiliseden bozma bir camisi var, bir alçak minareli küçük camidir. Bundan başka mescit yoktur.

⁸⁴² Thévenot, Thévenot Seyahatnamesi, ss. 152-154.

⁸⁴³ 1521/1522.

İç kalesinde iki yüksek kulesi var, dizdar orada olup cebehane ile doludur.

Bu kalenin duvarı Kahkaha Seddi gibi deryadan 25 arşın yüksektir. Allah'ın emri tüm taşları nefli şekildir, içi hep dolma, sarnıç, zindan ve mahzenlerdir. Dört tarafı 15 arşın derin hendektir ve 25 arşın enlidir.

Bu kalede 11 kat demir kapı vardır. Evvela taşra Lonca hendeği kapısı kuzeye bakar bir sarp kapıdır, 10 ayak yokuş ve 10 ayak iniş taş merdivenli bir kapıdır. Bu kapının iç yüzü asma köprüdür, onu geçip yokuş aşağı bir kaldırımlı merdiven ile hendek içine inilir.

Kuzeye bakan hendek kapıları başka küçük kapılardır, ama kale kapısı değildir. Bu kapının dört tarafında olan duvarların aşağı ve yukarısında beyaz mermerler üzerinde çeşit çeşit acayip görünüşlü tuhaf heykel Frenk tasvirleri var ki sanki canlı sanırsın.

Bu kapıdan içeri hisarcık arası bir geniş meydandır, onu geçip bir kat kapı daha vardır, kuzeye bakar, bu mahalde de ibretlik heykeller vardır. Bu kapının solunda deniz kıyısında hile ile kale yapmak için Menteş Bay oğullarından bir bodrumluk yer isteyip yaptığı mahzenlerdir. Sonra nice sene geçip hile ile çalılar içinde bu kaleyi yapar, bir gün çalılara ateş edip kale ortaya çıktığı için Bodrum derler.

Bu Bodrum Kalesi'ni yapan Bodrine Kral'ın pis leşi Bodrum mahzenlerinin limana bakan köşesinde bir beyaz mermer üzere surettir, ama başını fetihten sonra İslam askeri kırmışlar.

Bu Bodrum mahzenleri kapısından içeri bir kat kapı daha vardır, kuzeye bakar, bu iki kapı arası bir hayli meydandır. Gelen geçenler at ve katırlarını bu hisarcığa bağlarlar.

Kuzey tarafındaki büyük limanın iskelesi bu iki kapı arasındadır. Ve liman ile hendek arasını derya döver bir kat kalın şeddadi duvardır. 40 adım enli ve 40 arşın yüksektir. Hendek içinde bir kapı ile bu kalın duvar içinde bir kapıdan girip yokuş yukarı 50 ayak taş merdiven çıkılıp 200 adım duvar üzerinde gidilip orta hisarın asma köprülerine varılır. Tüm at, katır ve eşek bu duvarın üstünden geçip, beş kat asma köprü ve kapılardan geçerken insan aşağı baksa gözü kamaşır. Her gece bu köprüleri makara ile kaldırıp kale kapısına siper ederler. Bu hesap üzere Bodrum Kalesi'nin 11 kat kapısı ve özellikleri tamam oldu.

Bu köprülerden içeri Kilit Kapısı 7 ayak taş merdiven ile çıkılır. Oradan içeri bölme hisar kapısı arasında kahve ve yedi dükkancık vardır. Ondan içeri Anahisar Kapısı. Bu kapılar lodos yönüne bakar.

Bu kalenin doğusu ve batısı limandır. Ama büyük liman kuzey ile batıdadır. Bu kalenin yarısı denizde ve yarısı karadadır. Dışında asla varoş evleri yoktur ve han, cami, hamam ve çarşı pazarı yoktur. Bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur.

Bağlar içinde Kaptan Memi Paşa su kemerlerinden, kalenin kuzey tarafında Lonca Kapısı'ndan dışarı Lonca Mescidi dibinde bir abıhayat çeşmesi var, o kemerlerden ona su gelir, büyük hayrattır.

Büyük limanı altı rüzgardan korunmuştur. Ama lodos ve keşişleme rüzgarı gayet terstir, ama birkaç demir üzere iyi yataktır. 200 parça gemi alır. Hatta (---) tarihinde Venedik donanması 17 parça Cezayir kalyonlarını bu limanda kapatıp yedi gün yedi gece cenk olur. Kaleye nice bin gülle ve kaleden kafire birkaç balyemez vurup kafirin 2

adet kalyonu batıp Cezayir kalyonları kurtulur. Batan kafir gemisi daha sonra tüm cebehanesiyle çıkarılıp miriye alınır. O cenkte ancak bir Cezayir kaptanı şehit olmuştur. Büyük limanın batısında bir sivri kaya bir türbedir ve Tanrı nuru bir kabirdir. Bu sağlam kale sebebiyle yere gelesi kafirlerin kararları kaçmaya döndü. Ancak bu güvenli kale olmasa tüm Cezayirliyi kafir alırdı. Allah korudu.

Kısacası Anadolu'nun deniz kıyılarında bu Bodrum Kalesi gibi İskender Seddi yoktur.”⁸⁴⁴

11.3.6. Velanova Köyü

Çelebi bundan sonra, Bodrum’la ilgili olarak ilginç bir köyü anlatmaktadır.

Evliya Çelebi’nin Velanova Köyü dediği bir köy vardır. Seyyaha göre, Osmanlı neslinden Cem Şah, Sultan Bayezid ile cenk edip yenildiğinde, Menteşe toprağından Malta’ya geçmiş ve bu köyü kendine has olarak almıştır. Hala bu köyde ibretlik acayip yapılar, çeşit çeşit fiskiye, şadırvan, havuz ve Cam-ı Cem’in⁸⁴⁵ durduğu sütunlar vardır. Çok yapıları zamanla yıkılmıştır. Burada kalan Cem Sultan, bu köyden kaçtıktan sonra Fransa’ya gitmiştir. Bayezid Han, Cem Şah’ı istediğinde ise, mecburiyetten dolayı sarışın bir adamı zehirli ustura ile tıraş edip, boğdurup Cem diye Bayezid’e göndermişlerdir. Daha sonra Osmanlılar da o adamı Bursa’da Muradiye’ye gömmüşlerdir. Çelebi’ye göre Fransızlar hala "Böyle hile edip Cem Şah'ı vermedik, hala krallarımız onun kanındandır" diye övünmektedirler. Çelebi’ye göre bunun gerçek olma ihtimali vardır.⁸⁴⁶

Evliya Çelebi’nin Cem Sultan’la ilgili bu anlattıkları, daha detaylı olarak Seyahatname’nin ilk cildinde vardır. Çelebi büyük bir istekle, Fransa krallarının Cem Sultan’ın soyundan olduğunu kabul etmiş ve bu iddiayı desteklemek için oldukça ayrıntılı bir hikaye yazmıştır. Buradaki Villanova (Velanova) Köyü de Çelebi’nin bu hikayede anlattığı bir kısımdır.⁸⁴⁷

⁸⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ss. 233-235.

⁸⁴⁵ Efsanevi İran hükümdarlarından Cemşid ile Keyhusrev’e, ayrıca Hz. Süleyman’a ve Büyük İskender’e atfedilen sihirli kadeh. İçine bakıldığı zaman dünyada olup biten her şeyin görüldüğüne inanılır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, Tahsin, “Cam-ı Cem”, *TDVİA*, Güzel Sanatlar Matbaası A. Ş., İstanbul 1993, C. 7, s. 42.)

⁸⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 280.

⁸⁴⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Kolektif, *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, içinde Bitik, Başak Öztürk, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Cem Sultan Efsanesi” ss. 9-16.

SONUÇ

Seyyahlar birçok yere gitmiş, gittikleri yerler hakkında oldukça ilgi çekici bilgiler vermişlerdir. Ancak bu bilgileri olduğu gibi almak, pek doğru bir seçenek değildir, çünkü seyyahlar genellikle gördükleri, duydukları veya sonradan duydukları şeyleri kendi kültürlerine, kendi değer yargılarına göre kaydetmişler, buna göre yorumlamışlardır.

Evliya Çelebi'nin Fransız Kralları'nın soyunu Cem Sultan'a bağlaması; Bertrandon'un Memluk Sultanı Berkuk'u Fransa Krallığı'na bağlaması (La Broquiére, *Bertandon de La Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, s. 128) hatta Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in vaftiz edildiğini söylemesi (La Broquiére, *Bertandon de La Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, s. 188) bunlara örnek verilebilir.

Çoğu seyyahın ortak özelliğinden bir diğeri de olağanüstü şeyler olduğuna inandıkları durumları anlatmalarındır. Simon de Saint Quentin'in Sivrihisar yakınında, yoksul bir Alman'ın ölmesi ve gömüldüğü yerin üstünde ışıkların görülmesini söylemesi (Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, s. 46.); Schiltberger'in Samsun'un önünde deniz yılanları ile orman yılanlarının savaşını izlemesi ve orman yılanlarının kazandığı savaştan sonra sekiz bin yılanın gömülmesini anlatması (Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, ss. 49-50) veya bir Ermeni kralın Roma'daki ejderha ile tek boynuzlu canavarı öldürmesi (Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, ss. 198-199) gibi olağanüstü olarak yorumlanabilecek durumlar bunlara örnek verilebilir.

Bu eserler araştırmalarda kullanılırken unutulmaması gereken nokta ise seyahatnamelerdeki bilgilerin seyyahın karakteriyle gösterdiği paralelliktir. Yani bu çalışmada da görüldüğü şekliyle, araştırmaya konu olan seyyahlar çoğunlukla tarihle ilgili kişiler değillerdir. Dolayısıyla aktardıkları bilgiler de genellikle tarihi veya politik değil, buldukları yörelerin kültürel, sosyal ve mimari durumlarıyla ilgilidir.

Ortaçağ'da yolculuk yapan seyyahlar arasında en ünlülerinden biri hiç kuşkusuz İbn Battuta'dır. Kendisi sadece Anadolu'yu değil Afrika ve Asya'da da birçok yere gitmiş, önemli devlet yöneticileri ve ilim adamlarıyla görüşmüş ve bunları büyük bir kesinlikle eserine kaydetmiştir. İbn Battuta'yla aynı dönemde eserini kaleme alan el-Ömeri ise, bir devlet adamı olmasının etkisiyle, İbn Battuta'dan farklı olarak o dönemki politik duruma ışık tutmuş, anlattıklarını ağırlıklı olarak bu konudan seçmiştir. Bu şekilde İbn Battuta'yla ikisi bir bakıma birbirlerini

tamamlamaktadır. Zira birisi sosyal ve kültürel durumu yansıtırken diğeri de aynı dönemin siyasi durumunu gözler önüne sermektedir. Onlardan birkaç yüzyıl sonra bölgeden geçmiş olan Evilya Çelebi de özellikle sosyal, kültürel ve mimari yapıyı büyük bir dikkatle anlatmakta, tarihi bilgileri ise büyük oranda çeşitli söylencelere dayandırmaktadır.

Avrupa'dan gelen seyyahlar, eserlerinde genelde Türklere ve Müslümanlara karşı aşağılayıcı bir tutum takınmış ve çoğunlukla başarılı kimseleri ya da büyük başarıları bir şekilde kendi milletlerine mal etme yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte Polonyalı Simeon diğeri seyyahlardan farklı olarak sadece kendi milleti olan Ermeniler hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Avrupa kökenli olan seyyahlar arasında en tutarlı ve gerçeğe yakın bilgileri, görevinin getirdiği bir sorumluluk sayesinde Bertrandon de La Broquière vermiştir. Kendisi hem duyduğu ve gördüğü siyasi olayları anlatmış hem de Müslüman Türk ve Arapların günlük yaşamları hakkında çok önemli ve dikkat çekici ayrıntılar vermiştir. Tüm seyahatlerini bir esir olarak gerçekleştiren Schiltberger ise bu sayede Bayezid ve Timur gibi oldukça büyük bir öneme haiz olan tarihi kişiliklerin, bir yere kadar taraflı da olsa nasıl bir karaktere sahip olduklarını gözler önüne sermiş ve Ankara Savaşı gibi önemli olayların birinci gözden tanıklığını yapmıştır.

Seyyahlar tarihi açıdan bize çok değerli bilgiler vermiş, birçok olayın bizzat şahidi olmuşlardır. Bu nedenle bu kişilerin eserleri veya eserlerinden günümüze kalanlar en az kronikler kadar önemli tarihi kaynaklardır. Yazdıkları şeyleri kendi kültürlerine göre yorumlayıp kaydetmeleri, yazdıklarının tamamen uydurma veya taraflı olduğu anlamına gelmemektedir. Dikkatli bir şekilde ve diğeri başka kaynaklarla mukayese edilerek incelendiği takdirde, seyahatnamelerin oldukça değerli, tarihi vesikalar olduğu su götürmez bir gerçek olarak ortada durmaktadır.

KAYNAKÇA

Ansiklopedi Maddeleri

- _____ “Bizans İmparatorluğu” *Meydan Larousse*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1992, C. 3.
- _____ “Bizans İmparatorluğu”, *Temel Britannica*, Ana Yayıncılık A. Ş. İstanbul 1992, C. 3.
- _____ “Denizli”, *Meydan Larousse*, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1992, C. 5.
- _____ “İyonya”, *Temel Britannica*, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1992, C. 9.
- Akalın, Şebnem, “Dündar Bey Medresesi”, *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1994, C. 10, ss. 21-22.
- el-Alevi, Abdülaziz, “İbn Fazlullah el-Ömeri” *TDVİA*, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, C. 19, ss. 483-484.
- Altun, Ara, “Hıdırlık Mescidi”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, C. 17, s. 312.
- Baktır, Mustafa, “İbn Melek”, *TDVİA*, DİVANTAŞ, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret Sağlık ve Turizm A.Ş., İstanbul 1999, C. 20, ss. 175-176.
- Baykara, Tuncer, “Bodrum”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 6, ss. 247-249.
- Bilge, Mustafa L., “Niebuhr, Carsten”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2007, C. 33, ss. 78-79.
- Çakmak, Ahmet, “Eğridir Ulucamii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, ss. 98-99.
- Demirkent, Işın “Bizans”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 6, ss. 230-244.
- Demirkent, Işın, “Haçlılar”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 1996, C. 14, ss. 525-546.
- Durukan, Aynur, “Firuz Bey Camii ve Medresesi”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, C. 13, ss. 138-140.
- Emecen, Feridun, “Afyonkarahisar” *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, C. 1, ss. 443-446.
- Efendioğlu, Mehmet, “Suheyb b. Sinan”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2009, C. 37, ss. 476-477.

Emecen, Feridun, “Ayasuluk”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1991, C. 4, ss. 225-227.

Emecen, Feridun, “Aydın”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1991, C. 4, ss. 235-237.

Emecen, Feridun, “Balat”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 5, ss. 4-7.

Emecen, Feridun, “Bergama”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 5, ss. 492-495.

Emecen, Feridun, “Birgi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 6, ss. 189-191.

Emecen, Feridun, “Cüneyd Bey”, *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1993, C. 8, s. 122.

Emecen, Feridun, “Isparta”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, C. 19, ss. 194-200.

Emecen, Feridun, “Manisa”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2003, C. 27, ss. 577-583.

Emecen, Feridun, “Saruhanogulları”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2009, C. 36, ss. 170-173.

Ertuğrul, Selda, “İsa Bey Camii”, *TDVİA*, DİVANTAŞ, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret Sağlık ve Turizm A.Ş., İstanbul 2000, C. 22, ss. 476-478.

Eyice, Semavi, “Ahmed Gazi Camii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1989, C. 2, ss. 68-69.

Eyice, Semavi, “Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1989, C. 2, s. 69.

Güler, Mustafa, “Saray Camii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2009, C. 36, ss. 125-126.

İlgürel, Mücteba, “Balıkesir”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C. 5, ss. 12-14.

İlgürel, Mücteba, “Evliya Çelebi” *TDVİA*, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, C. 11, ss. 529-533.

İpşirli, Mehmet, “Kalkaşendi”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, C. 24, ss. 263-265.

Kalfazade, Selda, “Birgi Ulucami”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, ss. 86-87.

Kalfazade, Selda, “Tire Ulucamii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 117.

Karakaya, Ebru, “Kütahya”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2002, C. 26, ss. 584-587.

Karakaya, Enis, “Hamza Bey Külliyesi”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, C. 15, ss. 509-510.

Karakaya, Enis, “Manisa”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2003, C. 27, ss. 583-588.

Karakaya, Enis, “Şeyh Sinan Külliyesi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2010, C. 39, ss. 66-67.

Kuş, Fatma, “Kütahya Ulucamii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, s. 107-108.

Kuyulu, İnci, “İzmir”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, C. 23, ss. 526-529.

Kütükoğlu, Mübahat S., “İzmir”, *TDVİA*, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, C. 23, ss. 515-524.

Merçil, Erdoğan, “Menteşeoğulları”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2004, C. 29, ss. 152-153.

Mete, Zekai, “Milas”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2005, C. 30, ss. 54-57.

Mete, Zekai, “Muğla”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2005, C. 30, ss. 377-381.

Mete, Zekai, “Tire”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 41, ss. 195-197.

Olguner, Fahrettin, “Eflatun”, *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1994, C. 10, ss. 469-476.

Parlak, Sevgi ve Tanrıkorur, Ş. Barihüda, “Kütahya Mevlevihanesi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2003, C. 27, ss. 1-3.

Tanman, M. Baha, “Manisa Ulucamii”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, C. 42, ss. 110-111.

Tuncel, Metin, “Burdur”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul 1992, C.6, ss. 426-429.

Tuncel, Metin, “Çanakkale”, *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1993, C. 8, ss. 197-199.

Tuncel, Metin, “Çanakkale Boğazı”, *TDVİA*, DİVANTAŞ Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1993, C. 8, ss. 199-203.

Varlık, Mustafa Çetin, “Kütahya”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2002, C. 26, ss. 580-584.

Kitaplar

Anadolu'nun Kilidi Afyon, (haz. Muzaffer Uyan, İbrahim Yüksel), Afyon Valiliği, Afyon 2004.

Alptekin, Coşkun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları Tic. ve San. A. Ş., İstanbul 1992, C. 8.

Augustus, James St. John, *The Lives of Celebrated Travellers*, New York 1859, C. 2.

Borowitz, Albert, *Terrorism for Self-Glorification The Herostratos Syndrome*, The Kent State University Press, Kent, Ohio 2005.

Clavijo, Ruy Gonzales De, *Timur'un Hayatı & Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, (çev. Zeynep Ertan), Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

McEvedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, (çev. Ayşen Anadol), Promat Basım Yayın A.Ş., İstanbul 2004.

Durma, Abdulhalim, *Evliyalar Şehri İzmir*, Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara 2013.

Durma, Abdulhalim, *Evliyalar Şehri Manisa*, Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara 2013.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar*, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, (2. Baskı), C. 1.

Hammer Purgstall, Joseph von, (Ed.: Mümin Çevik, Erol Kılıç), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Hikmet Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, 1986., C. 1

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev.: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, C. 1.

Kahraman, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Karazeybek, Mustafa ve Polat, Zelkif ve İlgar, Yusuf, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 2005, C. 1.

Kollektif, *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012.

La Broquière, Bertrandon De, *Bertrandon De La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, (ed. Ch. Schefer, (çev.: İlhan Arda, Haz.: Muhittin Salih Eren), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

Markham, Clements R., *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the court of Timour, at Samarcand A.D. 1403-1406*, The Hakluyt Society, London 1859.

Ölçen, Sadık, *Kütahya Ansiklopedisi*, Kütahya Belediyesi, Kütahya 1999, C. 1.

Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye*, (çev.: Hrand. D. Andreasyan, Sade.: Resul Bozyel), İstanbul 2007.

Schiltberger, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (çev. Turgut Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 199, (2. Baskı).

Saint Quentin, Simon de, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, (çev.: Erendiz Özbayoğlu), Antalya 2006.

Şavk, Ülkü Çelik, *Sorularla Evliya Çelebi*, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011.

T.C. Kütahya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kütahya Tanıtım Broşürü*, Ekspres Matbaası, Kütahya 2010.

Thévenot, Jean, *Thévenot Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos), (çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, (3. Baskı).

Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. 1, (7. Baskı).

Varlık, M. Çetin, , *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları Tic. ve San. A. Ş., İstanbul 1992, C. 8.

Varlık, M. Çetin, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları Tic. ve San. A. Ş., İstanbul 1992, C. 10.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, (2. Baskı).

Makaleler

Acun, Hakkı, “Manisa İshak Çelebi Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, 19 (1985), Ankara 1985, ss. 127-146.

Akan, Mertcan, “Evliya Çelebi’nin İzmir’inden Dikkat Çekici Unsurlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XI/2, Kış 2011, İzmir 2011, ss. 195-241.

Altıntaş, Emine Müderrisoğlu. "Balıklı Teknesinin Ön Araştırması", *Vakıf Haftası Dergisi*, 10 (1993), ss. 313-322.

Altun, Didem Akyol, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekansal Gelişimi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX / 2, 2014, ss. 405-443.

Andreasyan, Hrand D., ”Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, (1953), ss. 269-276.

Apalı, Müge Eriten, ” ‘...Cennet, Kütahya’nın ya altındadır, ya üstünde...’”, *Antalya Rehberler Odası Dergisi*, Yıl:4, Sayı:14, Ocak-Mart 2014, ss. 6-30.

Arel, Ayda, “Üç Şerefeli Cami Ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu”, *Mimarlık*, Sayı: 6, Haziran 1973, ss. 17-20.

Aşılıoğlu, Fatma ve Memlük, Yalçın, “Frig Vadisi Kültür Mirası Alanlarının Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2(2), 2010, ss. 185-197.

Avşar, Öncü Başoğlu, “Denizli Geleneksel Konut Mimarisinin Değişim Sürecinin Altıntop Mahallesi Örneğinde İrdelenmesi”, *ARTIUM Hasan Kalyoncu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2014, ss. 165–179.

Aydın, İbrahim, “Demirci Şehri’nin Mekansal Gelişimi Ve Gelişimi Etkileyen Faktörler”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:7, Ocak- 2003, ss. 19-44.

Ayönü, Yusuf, “İzmir’de Türk Hakimiyetinin Başlaması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: IX, Sayı 1, ss. 1-8.

Ayönü, Yusuf, “Yeni Yayınlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 2, Aralık/December 2006, ss. 252-254.

Balcıoğulları, Abdullah, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Anadolu Şifalı Suları ve Günümüzün Termal Turizmi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 17, S: 3, Aralık 2013, ss. 287-306.

Baş, Ali. "Eskihisar'daki Türk Devri Yapıları." *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), ss. 365-382.

Başgelen, Nezih, "Bin Tepelerin Zengin Kralları Lidyalılar", *Seramik Federasyonu Dergisi Seramik Türkiye*, Temmuz - Ağustos / July – August 2005/No.10, ss. 110-117.

Başkan, Yahya, "Timur, Rodos Şövalyeleri Ve Batı Anadolu Seferi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, ss. 139-148.

Baştürk, Saadettin, "Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue*, Samsun 2010, ss. 13-26.

Baykal, Füsün, "Kırsal Yerleşim Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Gökeyüp Köyü (Salihli/Manisa) ve İlkel Çömlekçiliğin Köy Ekonomisindeki Yeri", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı/Number 5 (1990), ss. 55-74.

Baytop, Asuman, "Plant collectors in Anatolia (Turkey)", *Phytologia Balcanica*, 16 (2), 2010, ss. 187-213.

Bilgin, Ziyaeddin, "Çakırağa Konağı, Birgi", *Ege Mimarlık*, 1995/3, 17, ss. 52-55.

Bizbirlik, Alpay ve Çiçek, Yusuf, "XV. Yüzyıl Sonlarında Saruhan Sancağı'nda Piyade Teşkilatı, Yaya Çiftlikleri Ve Demografik Yapı", *Türkiyat Mecmuası*, C.23/Bahar, 2013, ss. 1-26.

Büyükkolancı, Mustafa, " Ayasuluk Tepesi Ve St. Jean Anıtı Kazısı" *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*, (haz. Fahriye Bayram), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2008, ss. 52-53.

Büyükkolancı, Mustafa, "Efes St.Jean Kilisesi", *Ege Mimarlık*, 1991/2, s. 9.

Çakmakoglu Kuru, Alev, "Ankara, Polatlı Karacaahmet Köyünde Karaca Ahmed Zaviyesi", *bilig*, Güz/2005, sayı 35 ss. 49-70.

Çavuşdere, Serdar, Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13. - 14. Yüzyıllar), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28 Sayı: 46, ss. 275-303.

Çaycı, Ahmet Ve Durmuş, Latife, "Kütahya Erguniye Mevlevihanesi (Dönenler Camii) Haziresindeki Mezar Taşları", *İstem*, Yıl:5, Sayı:10, 2007, ss. 205 – 221.

Çelik, İsa, “Manisa Kentinde Tarihi Turizm”, *Yeni Fikir*, Yıl: 5, Cilt: 2, Sayı: 13 / Temmuz - Aralık - 2014, ss. 32-46.

Çetin, Cemal, “Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, (Ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, M. Ali Hacıgökmen, Gül Küçükbezi), Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, ss. 443-466.

Çiftcioğlu, İsmail, “Germiyanoğulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, Ağustos 2006, ss. 161-180.

Çolak, Melek, “Milas Yahudileri ve Türk-Yahudi İlişkileri (XIX.Yüzyıl Sonu – XX. Yüzyıl Başları)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı: 2, (Temmuz-Ağustos 2003), Ankara 2003, ss. 155-176.

Dağgülü, İbrahim Başak, “15 - 18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar Ve Bataryaları”, *YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, ss. 22-43.

Demircan, Ahmet, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 35, Ocak 2013, ss. 81-96.

Doğan, Nermin Şaman, “Selçuklu Ve Hamidoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, 2009, ss. 69-90.

Doğan, Nermin Şaman ve Fataha, Ebru Bilget, “Karamanoğulları Medreselerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Ermenek Tol, Karaman Hatuniye/ Melek Hatun Ve Niğde Ak Medreseleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Bahar (14), ss. 95-118.

Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”, *Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan*, Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., Ankara 2006, ss. 1105-1117.

Eravcı, Mustafa, “Saruhanogulları’nın Demirci Kolunun Siyasi Ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik”, *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C: VI, Sayı: 1, Haziran, Afyonkarahisar 2004, ss. 55-63.

Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı:1, Ankara 1990, ss. 117-125.

Erdem, İlhan, “XIII. Asrın İkinci Yarısı İle XV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasi, İktisadi ve Kültürel Vaziyetine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 28, ss. 51-63.

Ergeneci, Galip, “Unutmayalım Diye!”, *Ege Mimarlık*, 1995/1, 15, ss. 37-46.

Ergil, Tülay, “Yeşil İmaret Camii Tire”, *Arkitekt*, Cilt: 1969, Sayı: 1969-03 (335), s. 120-121, 124.

Erkan, Nilgün ve Ünal, Gül, “Adımı Kaybeden Kent... Eskigediz”, *TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi*, Sayı: 8, Şubat 2007, ss. 19-24.

Gülersoy, Ali Ekber, “Farklı Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Arazi Örtüsü/Kullanımında Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi: Manisa Merkez İlçesi Örneği (1986-2010)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer, 2013, ss. 1915-1934.

Günay, Vehbi, “Evliya Çelebi'nin İzmir Tarihçesi”, *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, ed. Metin Ekici – Turan Gökçe, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 33-47.

Güner, İbrahim ve Ertürk, Mustafa, “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar 2004, Sayı 12, ss. 39-62.

Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı. 34, ss. 55-60.

Karaca, Behset, “1522–1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, Sayı: 2, Elazığ 2008, ss. 403-440.

Kayhan, Hüseyin, “Aydın Oğlu Hızır Bey”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, ss. 1674-1690.

Korhan, Tuğba, “II. Dünya Savaşı Sırasında İzmir'in Sıtma İle Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 31, Volume: 7 Issue: 31, ss. 370-375.

Köksal, Hasan, “Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar”, *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 3(5), 2007, ss. 25-35.

Körpe, Reyhan, “Dardanos Tabyasında Savaş Alanı Arkeolojisi Ve Sonuçları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* (95nci Yıl Özel Sayısı), ss. 57-90.

Kurtaran, Uğur, “Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 5, Ocak, Gümüşhane 2012, ss. 244-265.

Kurtaran, Uğur, “Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi Ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, ss. 759-778.

Öncü, Aydın, “Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 46, 2011, ss. 111-126.

Özerkmen, Necmettin, “Ahiliğin Toplumsal-Tarihsel Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları- Sosyolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:44 Sayı:2, ss. 57-78.

Özkan, Mustafa Kenan, “Aydın’daki Alihan Oğlu İsmail (Alihan Baba) Türbesi”, *Aydın Eczacı*, Sayı:3, Haziran 2004, ss. 36-37.

Özpınar, Hasan, “Afyonkarahisar’ın Yüzlerce Yıllık Su Kaynağı Kadmana”, *Taşpınar Dergisi*, Yıl 2013, Sayı: 10, ss. 6-11.

Piyadeoğlu, Cihan, “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: Volume 5 Issue 4 Fall 2010, ss. 1412-1420.

Shoja, Mohammadali M. ve diğerleri, “The Roman Empire legacy of Galen (129–200 AD)”, *Child's Nervous System*, (2015) 31, ss. 1-5.

Stronk, Jan P., ” The Trojan Horse-The Present Debates on Troy and the Art of Fundraising”, *TALANTA*, XXXIV-XXXV (2002-2003), ss. 19-54.

Şahin, Gürsoy, “XVII. yüzyılın sonlarında Afyonkarahisar Sancağının İdari ve Fiziki Yapısı (554 Numaralı Afyon Şer’iyye Sicili’ne Göre)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XVII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2002, ss. 39-57.

Şahin, İbrahim, “Evliya Çelebi’nin Günümüz İzmir İl Sınırları İçinde Kulandığı Güzergah ve Seyahatname’de Buna Dair Sorunlar”, *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 91-135.

Şahin, İbrahim ve Doğan, Şima, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin İzmir Bölümünde (Nif-İzmir Merkez Arası) Geçen Adbilimcil Söz Varlığının Tasnif Ve

Değerlendirmesi”, *Kent Ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir Ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici – Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 137-165.

Telci, Cahit, “Aydınolu İsa Bey Bir Bani, Üç Cami”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV Sayı:1 Temmuz, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir 2010, ss, 337-350.

Temizkan, Abdullah, Evliya Çelebi'nin Kimlik Algısı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 11-2 (Kış 2011), ss. 1-12.

Temizkan, Abdullah, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İzmir Faslındaki Osmanlı İktidarının Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-III*, (ed. Metin Ekici - Turan Gökçe), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2013, ss. 59-80.

Tepekaya, Muzaffer, “Osmanlı'da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2006, C: 4, S: 2, ss. 79-107.

Tezcan, Nuran, “Seyahatname'de Doğrular Ve Yanlışlar Bağlamında İstanköy'deki Hipokrat Çınarı Ve Evliya Çelebi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih Tezcan'a Armağan, Cilt:13, Yıl:13, 13, ss. 405-420.

Topaloğlu, Fatih, “Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti -Madran Baba Örneği-”, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, V/1 (Bahar 2012), ss. 67-93.

Uğur, Abdullah, “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, 1(2), ss. 41-62.

Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı, “Tekeoğulları”, *Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 1, İstanbul 1933, ss. 95-98.

Üçok, Bahriye, “Hamitoğulları Beyliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 1, C. 4, Ankara 1955, ss. 73-80.

Ünan, Serdar, “Asarkale Sondaj ve Temizlik Çalışması”, *Kütahya Müzesi 2013 Yıllığı*, (haz. Serdar Ünan), Kütahya 2014, S: 1, ss. 96-106.

Üşenmez, Emek, “Eski Anadolu Türkçesi Açısından Germiyanlı (Kütahya) Şairlerin Yeri ve Kütahya'daki Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi”, *Turkish*

Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/1 Winter, Ankara 2013, ss. 2787- 2805.

Yakupoğlu, Cevdet, “Germiyanoğulları Muhitinde Ahiler Ve Zaviyeleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, ss. 2264-2285.

Yıldız, Harun, “Hacı Bektaş Veli İle Ahi Evran İlişkisi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 61, 2012, ss. 187-206.

Yüksel, Çağla Caner, “Aydınoğulları’ndan Osmanlı’ya Bir Batı Anadolu Kenti: Tire’nin Mekansal Dönüşümü”, *Vakıflar Dergisi*, 42, Aralık 2014, ss. 19-33.

Yüksel, Çağla Caner, “Aydınoğulları’ndan Osmanlı’ya Tire Külliyesi (14. – 16. Yüzyıllar)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014 Güz (21), ss. 7-39.

Dergiler ve Gazeteler

Aksin, Emrah, ” Artemis Tapınağı”, *TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Haber Bülteni*, 2004, Yıl:19, Sayı: 120, s. 52.

Şuhut Ekin, Yıl 6, Sayı 11, Şubat 2000.

Eriş, Eyüp, *Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası, Bergama Belleten – 12 (Özel Sayı)*, Çağdaş Matbaacılık, Bergama, Kasım 2003.

Manisa Hayat Gazetesi, 14 Kasım 2012.

Tavşanlı Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak 2011.

Türkölmez, Elif, “İznik: Surlar Ve Kapılar Kenti”, *TÜRSAB Dergi*, Sayı: 322, Nisan 2012, ss. 6-12.

Tezler

Akbulut, Osman Nuri, “Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla* 2008.

Çoban, Musa, Eski Gediz Kasabası’nın Coğrafi Etüdü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs* 2007.

Öntuğ, Mustafa Murat, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehri’nin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, (Basılmamış Doktora Tezi), *Selçuk*

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 2003.

Reyhan, Kader, *Construction Techniques and Materials of the Ottoman Period Baths in Seferihisar–Urla Region*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü.

Taşçı, Nihal, “Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizans’la Münasebetleri”, *Selçuk Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bilim Dalı, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Konya 2008.

Yılmaz, Mustafa, “Ortaçağ’da Denizli (Selçuklu ve İnançoğulları Dönemi)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2010.

Konferanslar, Bildiriler, Raporlar, Kararlar ve diğer yayınlar

2012 Yılı Faaliyetleri Ve 2013 Yılı Hedefleri, T.C. Kütahya Valiliği, Kütahya İl Özel İdaresi, Kütahya (Basım Yılı Yok).

Altaş, Hüsamettin, “İzmir’in Su Kaynakları, Kapasite Ve Kapasite Artırma Önerileri”, TMMOB İzmir Kent Sempozyumu 2009, İzmir Kasım 2009, Bildiriler Kitabı.

Ayvacık Rehberi, (ed. Ümit Yaşar Gözüm), Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul (Basım yılı yok).

Büyükkolancı, Mustafa, “2008 Yılı Ayasuluk Tepesi Ve St. Jean Anıtı Kazı Ve Onarım Çalışmaları”, *T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, , 25-29 Mayıs 2009 Denizli.

Büyükkolancı, Mustafa ve diğerleri, “2012 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 2013 Muğla, Ayrı Basım, C. 1, ss. 486-504.

Büyükkolancı, Mustafa, “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Takip Kapısı Projesi”, T.C. Pamukkale Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Ocak 2013 Denizli.

Hepcan, Şerif ve Özeren, Merve, “Kent İçi Akarsu Koridorlarının Canlandırılması: İzmir Kent Merkezi Örneği”, *TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir 2013.

Göksu, Erkan, “*Türkiye Selçuklu Devletine Tabi Devletler ve Tabiiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme*”, Uluslararası Malazgirt’ten Osmanlı’ya Selçuklu Sempozyumu, Kastamonu Üniversitesi, (22-23 Mayıs 2014) Kastamonu 2014.

Günümüze Kadar Ulaşan Mevlevihaneler, *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü*, Konya 2012.

İstanbul İhale Ve Duyuru Bülteni, Star Medya Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2013.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Afet Riski Azaltma Çalışmaları, İzmir Afet Riskini Azaltma Sempozyumu, İzmir'de Afet Riskini Azaltma Eylem Planı Çalışmaları 7-8 Aralık 2009 Tepekule Kongre ve Sergi Sarayı, İzmir.

Önal, Mehmet Naci, “Hoca Ahmet Yesevi Tesirindeki Muğla Erenleri”, *I. Türk Dünyası Lehçe ve Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri*, 21-22 Nisan 2000, Muğla, ss. 167-183.

Özcan, Ayça, “Antik Yazarlar ve Modern Seyyahların Gözüyle Burdur Antik Kentleri”, *I. Burdur Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I, 16-19 Kasım 2005, Burdur, ss. 656-660.

Özer, Yunus Emre ve Yöntem, Aslı ve Yılmaz, Feriştah, “Afet Riski Taşıyan Bölgelerdeki Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Sosyo Beşeri Faktörlerin İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma: Uzundere Toki Dayanışma Ve Yardımlaşma Derneği Örneği”, *8. Kamu Yönetimi Sempozyumu*, 11/05/2013 - 12/05/2013, Hatay.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 27/01/2015 tarihli ve 2169 sayılı kararı.

T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Muğla İl Çevre Durum Raporu 2011.

Sözlükler

Etik, Arif, *Farsça-Türkçe Lügat*, Salah Bilgili Kitabevi Yayınları, İstanbul 1968.

Wilkes, John, *Encyclopaedia Londinensis; or, universal dictionary of arts, sciences, and literature*, Published by John Wilkes, London 1816.